

EĞİTİM
yayınevi

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDE SES ÇEŞİTLİLİĞİ

Zehra ERDEN

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDE
SES ÇEŞİTLİLİĞİ

Zehra ERDEN

EĞİTİM
yayınevi

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDE SES ÇEŞİTLİLİĞİ

Zehra Erden

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

ISBN: 978-625-6658-28-8

1. Baskı, Mart 2024

Baskı Cilt: Repro Bir Matbaacılık

İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514 Cad. No: 23-25 Yenimahalle/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47381

Kütüphane Kimlik Kartı

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDE SES ÇEŞİTLİLİĞİ

Zehra Erden

XIV+230 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin var.

ISBN: 978-625-6658-28-8

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/meکانیک yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah.
Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok,
No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.
10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

 kitapmatik
internetten kitapçınız

*Kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sümeyra ALAN'a ithafen,
O olmasaydı, bu kitap hâlâ temeli yıkılmış bir
bina enkazı gibi toz kaldırıyor olacaktı...*

İÇİNDEKİLER

SİMGELER VE NEŞİR KISALTMALARI LİSTESİ.....	VIII
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SES KAVRAMI

1.1. SES NEDİR?	15
1.2. SÖZ VARLIĞI NEDİR?	17
1.3. SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	17
1.4. SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	32
1.5. ORHON TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	33
1.6. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	34
1.7. KARAHANLI TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLER

2.1. İNSANA ÖZGÜ SESLER.....	36
2.1.1. Bağırma-Haykıрма-Çığlık Anlamı Taşıyan Sesler.....	36
2.1.2. Geçirme-Öğürme-Hıçkırık Anlamı Taşıyan Sesler	37
2.1.3. Çağırma-Seslenme-Davet Anlamı Taşıyan Sesler.....	37
2.1.4. Yankı-Akis-Eko Anlamı Taşıyan Sesler	38
2.1.5. Ağıt-Feryat-İnleme Anlamı Taşıyan Sesler	40
2.1.6. Gülme-Gülümseme-Kahkaha Anlamı Taşıyan Sesler.....	43
2.1.7. Melodi-Şarkı-Terennüm Anlamı Taşıyan Sesler	43
2.1.8. Kızma-Korkma-Korkutma Anlamı Taşıyan Sesler	44
2.1.9. İtilip Kakılma Anlamı Taşıyan Sesler	46
2.1.10. Vurma-Dövme-Yaralama Anlamı Taşıyan Sesler	46
2.1.11. Savaş-KavgA Anlamı Taşıyan Sesler	47
2.1.12. Osurma-Yellenme Anlamı Taşıyan Sesler.....	48
2.1.13. Fısıldaşma-Ses Alçaltma Anlamı Taşıyan Sesler.....	48
2.1.14. İnsanı Harekete Geçirme Anlamında Kullanılan Sesler	48

2.2. HAYVANLARA ÖZGÜ SESLER	49
2.2.1 Kuşlara Özgü Sesler	49
2.2.2 Eşeklere Özgü Sesler	50
2.2.3 Atlara Özgü Sesler	50
2.2.4 Kurbağalara Özgü Sesler	51
2.2.5 Develere Özgü Sesler	51
2.2.6 Aslanlara Özgü Sesler	52
2.2.7 Kazlara Özgü Sesler	52
2.2.8 Kuzulara Özgü Sesler	52
2.2.9 Ağustos Böceklerine Özgü Sesler	53
2.2.10. Sineklere Özgü Sesler	53
2.2.11. Tavuklara Özgü Sesler	53
2.3. HAYVANLARI ÇAĞIRMA / HAREKETE GEÇİRME ANLAMINDA KULLANILAN SESLER	54
2.3.1. Oğlağı Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	54
2.3.2. Develeri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	55
2.3.3. Atları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	55
2.3.4. Eşekleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	56
2.3.5. Keçileri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	57
2.3.6. Köpekleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	57
2.3.7. Kuşları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	58
2.3.8. Öküzleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	58
2.3.9. Koçları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler	59
2.4. DOĞA OLAYLARI-GÖK CİSİMLERİNE ÖZGÜ SESLER	59
2.4.1. Gök Gürültüsü-Şimşek Anlamı Taşıyan Sesler	59
2.4.2. Pınar Anlamı Taşıyan Sesler	61
2.4.3. Rüzgâr-Fırtına-Tipi Anlamı Taşıyan Sesler	61
2.4.4. Yağmur-Dolu Anlamı Taşıyan Sesler	67
2.4.5. Yıldız Anlamı Taşıyan Sesler	71
2.5. CANSIZ VARLIKLARA ÖZGÜ SESLER	71
2.5.1. Müzik Aletlerine Özgü Sesler	71
2.5.2. Dövme-Ezme Aletlerine Özgü Sesler	75
2.5.3. Aksesuarlara Özgü Sesler	75
2.6. BİTKİLERE ÖZGÜ SESLER	75
2.7. YİYECEKLERE ÖZGÜ SESLER	76
2.8. YANSIMA SESLER	76
2.8.1. Gürültü-Patırtı Anlamına Taşıyan Sesler	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİİLLER

3.1.	İNSANA ÖZGÜ SESLER.....	101
3.1.1.	Bağırma-Haykırma-Çığlık Anlamı Taşıyan Sesler.....	101
3.1.2.	Aksırma-Hapşurma-Öksürme Anlamı Taşıyan Sesler.....	109
3.1.3.	Çağırma-Seslenme-Davet Anlamı Taşıyan Sesler.....	110
3.1.4.	Tıkanma-İkınma Anlamı Taşıyan Sesler	119
3.1.5.	Geçirme-Öğürme-Hıçkırık Anlamı Taşıyan Sesler	119
3.1.6.	Ağıt-Feryat-İnleme-Ağlama Anlamı Taşıyan Sesler	120
3.1.7.	Mırıldanma-Homurdanma Anlamı Taşıyan Sesler	132
3.1.8.	Yeme-İçme Anlamı Taşıyan Sesler	133
3.1.9.	Yankı-Akis-Eko Anlamı Taşıyan Sesler	136
3.1.10.	Tokat-Vurma-Tepme Anlamı Taşıyan Sesler	138
3.1.11.	Kızma-Korkma-Korkutma Anlamı Taşıyan Sesler	146
3.1.12.	Çakma-Vurma-Parçalama-Tepme Anlamı Taşıyan Sesler.....	148
3.1.13.	Yüzme-Sıvama-Vurma Anlamı Taşıyan Sesler	151
3.1.14.	Melodi-Şarkı-Terennüm Anlamı Taşıyan Sesler.....	152
3.1.15.	Yıkama Anlamı Taşıyan Sesler	154
3.1.16.	Dalma Anlamı Taşıyan Sesler	155
3.1.17.	Gülme-Gülümseme-Kahkaha Anlamı Taşıyan Sesler.....	156
3.1.18.	Sökme-Kanıtma Anlamı Taşıyan Sesler	160
3.1.19.	Zevzeklik-Yeğnilik Anlamı Taşıyan Sesler.....	160
3.1.20.	Osurma-Yellenme-İşeme Anlamı Taşıyan Sesler.....	161
3.1.21.	Eğlenme-Sevinme Anlamı Taşıyan Sesler.....	162
3.1.22.	Öpme-Öpüşme Anlamı Taşıyan Sesler.....	163
3.1.23.	Gıdıklama Anlamı Taşıyan Sesler	165
3.1.24.	Islık Çalma Anlamı Taşıyan Sesler.....	165
3.1.25.	Uzlaşma Anlamı Taşıyan Sesler	165
3.1.26.	Dinleme Anlamı Taşıyan Sesler	166
3.1.27.	Tırmalama Anlamına Gelen Sesler	168
3.1.28.	Titreme Anlamına Gelen Sesler	168
3.1.29.	Savaş-Bozgun Anlamına Gelen Sesler.....	169
3.1.30.	Fısıldaşma-Ses Alçaltma Anlamı Taşıyan Sesler.....	170
3.1.31.	Geçinememe Anlamı Taşıyan Sesler	173
3.1.32.	Üfürme-Tükürme Anlamı Taşıyan Sesler	173
3.1.33.	Sürme-Sürtme-Sıvama Anlamı Taşıyan Sesler.....	176
3.1.34.	Çok Konuşma-Yanşaklama Anlamı Taşıyan Sesler.....	178
3.1.35.	Yırtma-Parçalama Anlamı Taşıyan Sesler	178

3.2. HAYVANLARA ÖZGÜ SESLER	179
3.2.1 Eşeklere Özgü Sesler	179
3.2.2 Develere Özgü Sesler	180
3.2.3. Koyun ve Kuzulara Özgü Sesler	182
3.2.4. Atlara Özgü Sesler	182
3.2.5. Köpeklere Özgü Sesler	183
3.2.6. Fillere Özgü Sesler	185
3.2.7. Aslanlara-Ejderhalara Özgü Sesler	186
3.2.8. Kazlara Özgü Sesler	187
3.2.9. Aslanlara Özgü Sesler	187
3.2.10. Develere Özgü Sesler	188
3.2.11. Kedilere Özgü Sesler	188
3.2.12. Öküzlere-Sığırlara-Boğalara Özgü Sesler	188
3.2.13. Kuşlara Özgü Sesler	190
3.2.14. Kurtlara-İneklere Özgü Sesler	191
3.2.15. Yılanlara Özgü Sesler	192
3.2.16. Sineklere Özgü Sesler	192
3.3. HAYVANLARI ÇAĞIRMA-HAREKETE GEÇİRME ANLAMINDA KULLANILAN SESLER	192
3.3.1. Yansıma Sesler	194
3.4. DOĞA OLAYLARINA ÖZGÜ SESLER	202
3.4.1. Çağlama-Dalgalanma Anlamı Taşıyan Sesler	202
3.4.2. Kar-Yağmur-Dolu Anlamı Taşıyan Sesler	203
3.4.3. Gürleme- Şimşek-Yıldırım Anlamı Taşıyan Sesler	203
3.4.4. Rüzgâr-Tipi-Fırtına Anlamı Taşıyan Sesler	205
3.4.5. Akma-Yağma-Fıçkırma-Damlama Anlamı Taşıyan Sesler	206
3.4.6. Püskürme-Serpme Anlamı Taşıyan Sesler	209
3.4.7. Sis Anlamı Taşıyan Sesler	210
3.4.8. Parlama Anlamı Taşıyan Sesler	210
3.5. SES ANLAMINA GELEN SESLER	211
3.6. CANSIZ VARLIKLARA ÖZGÜ SESLER	212
3.6.1. Müzik Aletlerine Özgü Sesler	212
3.6.2. Aksesuarlara Özgü Sesler	215
3.7. SIZDIRMA-ERİME-KAYNAMA SESLERİ	215
DİZİN	219
KAYNAKLAR	222

SİMGELER VE NEŞİR KISALTMALARI LİSTESİ

Simgeler

- ... : Metnin orijinalindeki eksik kısmı gösterir.
 /// : Metnin hasar gören yerlerinin harf çevirisinde gösterilmesini ifade eder.
 - : Fiil kökü, fiil köküne gelen eki gösterir.
 > : Bu şekle girer.
 < : Bu şekilden gelir.
 <...> : Yazmada eksik yazılmış unsurları gösterir.
 ...₂ : Çeviride yer alan tekrarları gösterir.
 / : Yazmadaki harf boyutunda tahrip olan kısmın harf çevirisinde gösterilmesini ifade eder.
 [...] : Yazmada yer alan sözcüğün yazılmayan harfini gösterir.
 = : Anlamca aynı.
 * : Kaynaklarda bulunmayıp tahmin edilen kelime.

Neşir Kısaltmaları

- AçB** : Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi, Gulcalı 2015
ADFH : Altı Dişli Fil Hikâyesi, Elmalı 2019
AH : Atebetü'l Hakâyık, Arat 2006
Alt. Gr. : Alttürkische Grammatik, Gabain 1988
BAY-BULUN II: Yenisey Yazıtları, Aydın 2015
BK : Bilge Kağan Yazıtı, Aydın 2018
DLT : Divanü Lûgati't-Türk, Atalay 1985
DTS : Drevnetyurkskiy Slovar, Nadalyayev-Nasilov-Tenişev-Şçerbak 1969
DKPAM : Daşakarmapathaavadānamālā, Elmalı 2016
ED : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Clauson 1972
ESTY I : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1974
ESTY IV : Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov, Sevortyan 1989
EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Caferoğlu 2021
ETŞ : Eski Türk Şiiri, Arat 1991
Huast : Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası, Özbay 2019
IB : Irk Bitig, Kormuşin-Mozioğlu-Alimov-Yıldırım 2016
İKPÖ : İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Korkut-Birkan 2020
KB : Kutadgu Bilig, Arat 1947

- KBS** : Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Gülensoy 2007
- KP** : Kuansı İm Pusar, Devrez 2020
- KT** : Köl Tegin Yazıtı, Aydın 2018
- Maytrı** : Maytrısimit, Tekin 2019
- OAKT** : Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar), Usta-Amanoğlu 2002
- RKT** : Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası, Ata 2013
- Suv III** : Altun Yaruk III. Kitap, Ölmez 1991
- Suv IV** : Altun Yaruk IV. Kitap, Tokyürek 2015
- Suv V** : Altun Yaruk V. Kitap, Uçar 2009
- Suv VI** : Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Ayazlı 2009
- Suv VII** : Altun Yaruk Sudur VII. Kitap, Çetin 2020
- Suv VIII** : Altun Yaruk Sudur VIII. Kitap, Çetin 2020
- Suv IX** : Altun Yaruk Sudur IX. Kitap Uçar, 2013
- Suv X** : Altun Yaruk Sudur X. Kitap, Gulcalı 2021
- ŞU** : Şine Usu Yazıtı, Aydın 2021
- To** : Tonyukuk Yazıtı, Aydın 2018
- Ta** : Tariat (Terh) Yazıtı, Aydın 2021
- Tes** : Tes Yazıtı, Aydın 2021
- TDES** : Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Eren 1999
- TİEM73** : Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 1v-235v/2), Kök 2004
- TİEM73** : Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 235v/3-450r7), Ünlü 2004
- Tietze** : Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I 2002 / II 1914-2003
- TT I** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1929
- TT II** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1929
- TT III** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1930
- TT IV** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1930
- TT V** : Türkische Turfan-Texte, Bang-Gabain 1931
- Uig I** : Uigurica I, Müller 1908
- Uig II** : Uigurica II, Müller 1911
- Uig III** : Uigurica III, Müller 1922
- UYBAT III** : Yenisey Yazıtları, Aydın 2015
- VEWT** : Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkssprachen, Räsänen 1969

İkincil Kısaltmalar

AKPAW : Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften

Ar. : Arapça

B : Yazıtın batı yüzü

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

D : Yazıtın doğu yüzü

Far. : Farsça

G : Yazıtın güney yüzü

K : Yazıtın kuzey yüzü

Kar. : Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi

Orh. : Orhon (Göktürk) Türkçesi

SEDTF 2 : Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang Annemarie von Gabain, Gabdul Raşid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. Band 2. Mit 15 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 2.)

Skr. : Sanskritçe

Sogd. : Soğdeca

SPAW : Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften

T. : Türkçe

Uyg. : Uygur Türkçesi

vd. : ve diğerleri

ÖN SÖZ

Doğanın varlığından bu yana, insanlık çevresinde duyduğu sesleri taklit etme, anlama ve çözümlenme çabasını sürdürmektedir. Doğadaki sesleri, hareketleri ve canlılık belirtilerini gözlemleyen birey, konuşma yeteneği aracılığıyla diğer canlılardan ayrılmıştır. Düzensiz seslerin ya da anlam içeren seslerin adlandırılması ve kelime ya da cümle haline getirilmesinde insan, önemli bir aracı rolü üstlenmiş, doğadan edindiği sesleri dilinin bir parçası haline getirmiştir. Suların şırıltısı, yanmakta olan nesnelere cızırtısı, çarpışan nesnelere çalkantısı, ayak seslerinin takırtısı, rüzgârın hafif esintisi, çarpışan nesnelere patırtısı, hayvanların melemesi, havlaması gibi birçok hareketin ve devininin yarattığı sesleri insan, duyabildiği ölçüde ifade etmiş ve anlamlandırmıştır. İnsan, bir varlığın çıkardığı sesi diğer bir varlığa aktararak onun hareketliliğini ve canlılığını kavramaya çalışmış ve bu süreçte dilin söz hazinesine yeni sözcükler eklenmiştir.

Çalışmamızda, insanoğlunun hayatında büyük öneme sahip olan ve dönem eserlerinde önemli bir yer tuttuğunu belirlediğimiz “ses” olgusunu, Eski Türkçe dönemi eserlerini (Orhon Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi) inceleyerek söz varlığı açısından zenginliğini ele aldık. Bu döneme ait eserler tarandı ve fişleme yöntemiyle elde edilen “ses söz varlığı bildiren” kelimeler, İsimler ve Fiiller olmak üzere temelde iki kategori altında incelendi. Bahsi geçen ses söz varlığına ait kelimeler, madde başlarında uygun kategorilendirme başlıklarıyla listelendi; sesle ilgili kavramların geçtiği yerler tanıklarıyla birlikte okuyucuya sunuldu. Çalışmanın hacmini arttırmamak adına tanıklar en fazla 5 adetle sınırlı tutuldu; tanıkların genelinde önemli kabul edilen cümleler bulunuyorsa, örneklendirme sayısı artırıldı.

Etimolojik sözlüklerden istifade edilen çalışmamızda, sözlükler aracılığıyla kelimelerin kökenine de değinildi. Madde başlarındaki sözcüklerle oluşturulan alfabetik dizin, çalışmanın sonucunda kullanılan kaynakları açıklar. “Eski Türkçe Dönemi Eserlerinde Ses Çeşitliliği” adlı çalışmamızda, dönem eserlerine sınırlı veya eksik erişim, eserlerin yabancı dilde yazılması, dil içi aktarım ve yorumlama konusundaki hassasiyet gibi sebeplerle, çalışmaya dâhil edilemeyen kaynaklar bulunmaktadır. Eser kısaltmaları bölümünde belirtilen kaynaklar ise çalışmanın çerçevesini ve kapsamını muhteva etmektedir.

Bazı isimlerin ve eylemlerin ses olarak alınması konusunda kesin bir belirleme yapmak mümkün değildir. Gerçekleştirdiğimiz detaylı literatür taraması neticesinde bu belirsizliği gidermeye yönelik şu yaklaşımda bulunulmuştur: “Eğer ses bildirdiği düşünülen ancak kesin olmayan bir sözcük

herhangi bir çalışmada madde başı alındıysa; kitabımızda da tarafımızca madde başı alınmış ve ilgili esere atıf yapılmıştır.” Belirtmek gerekir ki çalışmamızda yer alan sesler ve bu seslerin anlamlandırılması neticesinde madde başı alınan bir ses kavramı muhakkak ki başka bir kategoriye de dâhil edilebilir. Ancak, çalışmanın kapsamı ve çerçevesi doğrultusunda elde edilen kelimelerin bu şekilde kategorize edilmesi tarafımızca uygun görülmüştür.

Bu çalışma, “Eski Türkçe Dönemi Eserlerinde Ses Söz Varlığı” adlı tezden üretilmiş olup Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2023/037 proje numarasıyla desteklenmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinin başından sonuna kadar hiçbir koşulda üzerimden desteğini ve yardımını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle her zaman bana yol gösteren, öğrencisi olmaktan her daim mutluluk ve onur duyduğum kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sümeyra ALAN’a ve çalışmanın desteklenmesinde ve kitap haline getirilmesinde katkı sağlayan BAP Birimi’ne teşekkürlerimi borç bilirim.

Zehra ERDEN

Erzurum-2024

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Eski Türk Dili (Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi) eserlerinden hareketle ses ile ilgili söz varlığının belirlenmesi ve elde edilen ifadelerin anlam, şekil ve köken bilgisi açısından art zamanlı bir yöntemle incelenmesidir.

B. Araştırmanın Amaç ve Yöntemi

Bu çalışma kapsamında, Eski Türk Dili dönemi eserlerinde ses söz varlığına odaklanan bir araştırma yapılmıştır. Bu hedefe yönelik olarak, Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde yazılmış eserler taranarak ses söz varlığıyla ilgili veriler belirlenmiştir. Elde edilen dilbilimsel veriler, semantik, morfolojik ve etimolojik açılarından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

C. Araştırmanın Kapsam ve Önemi

Bu araştırma, Eski Türk Dili'ni ele almaktadır. Bu döneme ait eserler detaylı bir şekilde açıklanmış ve taranan eserlere yönelik yapılan çalışmalara vurgu yapılmıştır. Kelimeler, dönem sözlükleri ve genel etimoloji sözlükleri (*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen*, *Drevnetyurkskiy Slovar*, *Etimologičesky Slovar*’ *Tyurskih Yazıkov*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*) kullanılarak referanslandırılmıştır. Daha sonra, kelimenin geçtiği yerler dönem eserlerinde tanıklanarak kullanım örnekleri okuyucuya sunulmuştur. Araştırma kapsamında taranan eserler, dönemlerine göre sınıflandırılmış ve aşağıda sıralanmıştır:

C. 1. Orhon Türkçesi Dönemi Eserleri

C. 1.1. Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları

Bu eserde, Orhon-Uygur Kağanlığı döneminden günümüze kalan ve Moğolistan sınırları içinde bulunan yazıtları ele alan eserde, I, II ve III. Türk Kağanlıkları hakkında bilgi verilmektedir.

C. 1.1.1. (Doğu) Türk Kağanlığı (552-632)

Birinci Türk Kağanlığı'ndan bugüne kadar bizlere *Bugut Yazıtı*, *Hüys Tolgoy Yazıtı* ve *Mongolküre Yazıtı* ulaşmıştır.

C. 1.1.2. II. (Doğu) Türk Kağanlığı (682-744)

Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları, Türklerden kalmış en eski yazıtlardır. Sonrasında *Ongi Yazıtı, Küli Çor/İhe-Hüşötü Yazıtı, Çoyr Yazıtı, Dongoyın Şiree Yazıtı* gibi yazıtlar da II. (Doğu) Türk Kağanlığı'na aittir ve sıralanmıştır.

C. 1.1.3. Uygur Kağanlığından Kalma Yazıtlar

Uygur Kağanlığı dönemine ait olup bugün elimize ulaşan yazıtlar *Kara Balgasun (I) Yazıtı, Kara Balgasun (II) Yazıtı, Sevrey Yazıtı, Chang-an Yazıtı, Tes Yazıtı, Taryat Yazıtı, Moyun Çor Yazıtı ve Süci Yazıtı*'dır (Ölmez, 2021: 12-33).

C. 1.2. Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler

C. 1.2.1. Yenisey Yazıtları

Yenisey Nehri'nin yukarı havzasını kapsayan Sayan Dağları'nda 18. yüzyıldan itibaren birçok mezar üstü yazıt keşfedilmiştir. Bu keşif gezisi, Rus Çarı Büyük Petro'nun emriyle başlamış ve çok sayıda tarihi kurgan, heykel ve fantastik insan yüzlerinin tasnif edildiği dikili taşlar keşfedilmiştir. Böylece kurganların yanında duran dikili taş üzerinde yazılı olan ilk runik yazıtlar da tespit edilmiştir. Z. Bayer, 1729 yılında bu yazıtları *Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk v Sankt-Peterburge* (Sankt-Peterburg İmparatorluk Bilimler Akademisi Notlar) adlı dergide bilim dünyasına duyurmuştur. Daha sonra Yenisey Yazıtları, F. I. Strahlenberg'in *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı eserinde yer almıştır (Kormuşin, 2016:17).

Yenisey Yazıtları başlığı altında yer alan yazıtlar şunlardır: E-1 (*Uyuk Tarlak*), E-2 (*Uyuk-Arjan*), E-3 (*Uyuk-Turan*), E-4 (*Ottuk-Taş*), E-5 (*Barık I*), E-6 (*Barık II*), E-7 (*Barık III*), E-8 (*Barık IV*), E-10 (*Elegest I*), E-11 (*Begre*), E-12 (*Aldı-Bel*), E-13 (*Çaa-Höl I*), E-14 (*Çaa-Höl II*), E-16 (*Çaa-Höl IV*), E-17 (*Çaa-Höl V*), E-18 (*Çaa-Höl VI*), E-19 (*Çaa-Höl VII*), E-20 (*Çaa-Höl VIII*), E-21 (*Çaa-Höl IX*), E-22 (*Çaa-Höl X*), E-23 (*Çaa-Höl XI*), E-25 (*Oznaçennoye I*), E-26 (*Oçuri*), E-27 (*Oya*), *Altın-Köl Yazıtları*: E-29 (*Altın-Köl II*), E-28 (*Altın-Köl I*), E-30 (*Uybat I*), E-31 (*Uybat II*), E-32 (*Uybat III*), E-33 (*Uybat IV veya Uzun-Oba I*), E-34 (*Uybat V veya Kara-Kurgan*), E-37 (*Tes*), E-40 (*Taşeba*), E-41 (*Hemçik-Çirgak*), E-42 (*Bay-Bulun I*), E-43 (*Kızıl-Çiraa I*), E-44 (*Kızıl-Çiraa II*), E-45 (*Köjeelig-Hovu*), E-46 (*Telee*), E-48 (*Abakan*), E-49 (*Bay-Bulun II*), E-50, E-51, E-52 (*Elegest II*), E-53 (*Elegest III*), E-54 (*Ottuk-Daş III*), E-55, E-59 (*Herbis-Baari*), E-60 (*Sargal-Aksı*), E-61 (*Şançi I*), E-64 (*Ottuk-Daş II*), E-65 (*Kara Bulun II*), E-65/pl (*Kara Bulun II pl*), E-66 (*Kara-Bulun II*), E-68 (*El-Bajı*), E-69 (*Çer-Çarık*), E-70 (*Elegest IV veya İr-Höl*), E-73 (*İyme*), E-92 (*Demir-Sug*), E-96 (*Hemçik-Bom II*), E-98

(*Uybat VI*), *E-100 (Bayan-Kol)*, *E-104 (Oznaçennoye II)*, *Oorzak Yazıtları: E-108 (UyukOorzak I)*, *E-109 (Uyuk-Oorzak II)*, *E-110 (Uyuk-Oorzak)*, *E-120 (Tugutüp)*, *E-134 (Ust'- Sos)*, *E-147 (Eerbek I)*, *E-149 (Eerbek II)*, *E-152 (Şançi III)*, *Batı Tuva'daki Kaya Yazıtları: E-153 (Alaş I)*, *E-154 (Alaş II)*.

C. 1.2.2. Altay Yazıtları

Dağlık Altay Bölgesi'nde bulunan ve runik harflerle yazılmış olan yazıtlar, Eski Türk Runik yazıtlarının önemli bir bölümünü teşkil eder. İlk Runik Yazıtlar, 1809 yılında G. İ. Spasskiy tarafından Çarış Nehri'nin kıyısında keşfedilmiştir (Mozioğlu, 2016: 229).

Altay Yazıtları başlığı altında yer alan yazıtlar şunlardır: *Ondugay Bölgesi: Adır Kaya (A-19)*, *Biçiktu Boom I (A-13)*, *Biçiktu Boom II/1 (A-14)*, *Biçiktu Boom II/2 (A-15)*, *Biçiktu Boom III (A-16)*, *Biçiktu-Boom IV (A-54)*, *Biçiktu Boom V (A-55)*, *Biçiktu Boom VI (A-17)*, *Biçiktu Boom VII (A-69)*, *Biçiktu Boom VIII (A-76)*, *Biçiktu Boom IX (A-81)*, *Biçiktu-Boom X (A-77)*, *Biçiktu-Boom XI-XII (A-37)*, *Biçiktu-Boom XI*, *Biçiktu-Boom XII*, *Bol'şoy Yaloman (A-83)*, *İnegen I (A-85)*, *İnegen II (A-86)*, *Kalbak-Taş I (A-23)*, *Kalbak-Taş XIV (A-56)*, *Kalbak-Taş XVI (A-57)*, *Kalbak-Taş III (A-24)*, *Kalbak-Taş IV/VI (A-25)*, *Kalbak-Taş V (A-26)*, *Kalbak-Taş VII (A-27)*, *Kalbak-Taş VIII (A-28)*, *Kalbak-Taş IX (A-29)*, *Kalbak-Taş X (A-30)*, *Kalbak-Taş XI (A-31)*, *Kalbak-Taş XII (A-32)*, *Kalbak-Taş XIII (A-39)*, *Kalbak-Taş II/XV (A-33)*, *Kalbak-Taş XXX (A-58)*, *Kalbak-Taş XXXI (A-59)*, *Kalbak-Taş XVII (A-40)*, *Kalbak-Taş XVIII (A-41)*, *Kalbak-Taş XIX (A-42)*, *Kalbak-Taş XX (A-43)*, *Kalbak-Taş XXI (A-44)*, *Kalbak-Taş XXII (A-45)*, *Kalbak-Taş XXIII (A-46)*, *Kalbak-Taş XXIV (A-47)*, *Kalbak-Taş XXV (A-60)*, *Kalbak-Taş XXVI (A-48)*, *Kalbak-Taş XXVII (A-61)*, *Kalbak-Taş XXVIII (A-62)*, *Kalbak-Taş XXIX (A-63)*, *Kara Boom (Semisart) (A-70)*, *Kupçegen (A-49)*, *Manırlı-Kobi I (A-64)*, *Manırlı-Kobi (A-65)*, *Sakıyla-Kobi I (A-74)*, *Sakıyla-Kobi (A-75)*, *Sogodek (A-66)*, *Tekpenek (A-67)*, *Tuyekta I (A-3)*, *Tuyekta II (A-51)*, *Tuyekta III (A-52)*, *Tuyekta IV (A-88)*, *Tuyekta V (A-90)*, *Çirik-Taş (A-68)*, *Ustyugi Sarı-Kobi (A-72)*, *Koş Ağaç Bölgesi: Bar-Burgazı I (A-18)*, *Bar-Burgazı II (A-21)*, *Bar-Burgazı III (A-22)*, *Yalgız Tepe I (A-34)*, *Yalgız Tebe II (A-35)*, *Kuray I (A-4)*, *Kuray II (A-5)*, *Kurgak I (A-78)*, *Kurgak II (A-87)*, *Kızıl-Kabak I (A-79)*, *Kızıl-Kabak II (A-80)*, *Taldu-Ayrı (A-20)*, *Teke-Turu (A-53)*, *Ust-Kan Bölgesi: Mendur-Sokkon I/1 (A-6)*, *Mendur-Sokkon I/1 (A-7)*, *Mendur-Sokkon I/3 (A-8)*, *Mendur-Sokkon I/4 (A-9)*, *Mendur-Sokkon II (A-10)*, *Mendur-Sokkon III (A-11)*, *Mendur-Sokkon IV (A-12)*, *Mendur-Sokkon V (A-36)*, *Mendur-Sokkon VI (A-73)*, *Mendur-Sokkon VII (A-71)*, *Mendur-Sokkon VIII (A-82)*, *Mendur-Sokkon IX (A-38)*, *Çarış (A-1)*, *Yabogan (A-84)*, *Çemal ve Ust-Koksin Bölgesi: Katanda (A-2)*, *Karban (A-50)*.

C. 1.2.3. Kırgızistan Yazıtları

Kırgızistan; Moğolistan, Yenisey havzası ve Türk runik yazılı anıtlarının bulunduğu ana merkezlerden biridir. Bölgede Türk runik harfli kırktan fazla yazıt tespit edilmiştir. İlk yazıt, 1896 yılında V. A. Kallaur ve A. Gastev tarafından keşfedilmiştir (Alimov, 2016: 315). Kırgızistan Yazıtları başlığı altında yer alan yazıtlar şunlardır:

Talas Bölgesi Yazıtları: *Talas-1, Talas-2, Talas-3, Talas-4, Talas-5, Talas-6, Talas-7, Talas-8, Talas-9, Talas-10, Talas-11, Talas-12, Talas-13, Talas-14, Talas-15 (Kuru Bakayır Kaya Yazıtları), Talas-16 (Taş Maske Üzerindeki Yazıt), Talas-17 (Çaçikey Kaya Yazıtı), Isık-Göl Bölgesi Yazıtları: Koy Sarı Yazıtı, Ak Ölön Yazıtı, Koçkor Bölgesi Yazıtları: Koçkor-1, Koçkor-2, Koçkor-3, Koçkor-4, Koçkor-5, Koçkor-6, Koçkor-7, Koçkor-8, Koçkor-9, Koçkor-10, Koçkor-11, Koçkor-12, Koçkor-13, Koçkor-14, Koçkor-15, Koçkor-16, Koçkor-17, Koçkor-18, Koçkor-19, Koçkor-20, Koçkor-21, Koçkor-22, Koçkor-23, Koçkor-24.*

C. 1.2.4. Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler

II. Türk Kağanlığı döneminden kalan yazıtlar, Runik alfabesiyle yazılmıştır. Uygurlardan günümüze Eski Türkçe Runik alfabesiyle yazılmış yazıtlar ve kâğıda yazılı metinler günümüze ulaşmıştır. Kâğıda yazılı metinlerin, Koço Uygur Devleti'ni kuran Uygurlardan kalmış olduğunu söylemek mümkündür. (Yıldırım, 2016: 393).

Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler başlığı altında yer alan yazıtlar şunlardır: *Irk Bitig, Almanya'da Bulunan Runik Harfli Metinler: 1) Mainz 388 no'lu Yazma Parçası, 2) MIK III 35a+b no'lu Yazma Parçası, 3) U 178 no'lu Yazma Parçası, 4) Mainz 172 no'lu Yazma Parçası, 5) U 180 no'lu Yazma Parçası, 6) TM 332 no'lu Yazma Parçası, 7) U 179 no'lu Yazma Parçası, 8) U 171a, b no'lu Yazma Parçası, 9) U 174a, b no'lu Yazma Parçası, 10) Mainz 35a-d no'lu Yazma Parçası, 11) Mainz 175a, b no'lu Yazma Parçası, 12) Mainz 403a, b no'lu Yazma Parçası, 13) Mainz 402 no'lu Yazma Parçası, 14) U 175 no'lu Yazma Parçası, 15) Mainz 171 no'lu Yazma Parçası, 16) U 177 no'lu Yazma Parçası, 17) U 5 no'lu Yazma Parçası, 18) Mainz 386 no'lu Yazma Parçası, 19) Mainz 400 no'lu Yazma Parçası, 20) Mainz 167 no'lu Yazma Parçası, 21) Mainz 169a, b+c, d no'lu Yazma Parçası, 22) Mainz 173a, b no'lu Yazma Parçası, 23) Mainz 174a-e no'lu Yazma Parçası, 24) U 172 no'lu Yazma Parçası, 25) Mainz 387 no'lu Yazma Parçası, 26) Mainz 383 no'lu Yazma Parçası, 27) T II T 14 no'lu Yazma Parçası, 28) MIK III 34b no'lu Yazma Parçası, 29) Mainz 377 no'lu Yazma Parçası, 30) U 181 no'lu Yazma Parçası, 31) U 173 no'lu Yazma Parçası, 32) U 176 no'lu Yazma Parçası, 33) M. no'lu Yazma Parçası, 34) MIK III 200 I no'lu Yazma Parçası;*

İngiltere’de Bulunan Runik Harfli Metinler: 1-3) Or. 8212/76 no’lu Yazma Parçası, 4) Or. 8212/77 no’lu Yazma Parçası, 5-9) Or. 8212/78 no’lu Yazma Parçası, 10) Or. 8212/79 no’lu Yazma Parçası, 11) Or. 8212/104 no’lu Yazma Parçası, 12) Or. 8212/161 no’lu Yazma Parçası, 13) Or. 8212/1692 no’lu Yazma Parçası; Japonya’da Bulunan Runik Harfli Metinler: 1) Ot. Ry. 6432 no’lu Yazma Parçası, 2) Ot. Ry. 8129 no’lu Yazma Parçası, 3) Ot. Ry. 8130 no’lu Yazma Parçası; Rusya’da Bulunan Runik Harfli Metin: 1) O. 1 no’lu Yazma Parçası; Fransa’da Bulunan Runik Harfli Metin 1) Pelliot tibetian Touen-houang 2132 no’lu Yazma Parçası.

C. 1.3. Yenisey Yazıtları

Yenisey Yazıtları ifadesi kullanıldığında, akla ilk önce Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde ele alınmış yazıtlar gelmektedir. Yazıtların büyük bir bölümü yukarı Yenisey vadisindeki Sargal-Aksı’dan başlayarak Şançi bozkırlarına kadar uzanmaktadır. Yazıtların yazılış/dikiliş tarihi ve hangi boylar tarafından dikildiği kesin olarak bilinmemektedir (Aydın, 2015: 13). A.B. Ercilasun, Köktürk harfli metinlerin Köktürk bengu taşlarından çok önce Yukarı Yenisey vadisinde keşfedildiği gibi, günümüzde de keşiflerin devam ettiğini ve bu nedenle yazıtların sayısının sürekli arttığını belirterek, Yenisey yazıtlarına ad yanında numara vermenin son yıllarda çok yaygınlaştığını ifade etmiştir. W. Radloff’ta 40, H. N. Orkun’da 47, S. Malov’da 51, D. D. Vasilyev’de 145, S. B. Özönder’de 185 *Yenisey Yazıtı*’nın adı bulunmaktadır (2010: 138). Aydın ise, eserinde *Numaralı Yenisey Yazıtları* ve *Numarasız Yenisey Yazıtları* olmak üzere iki yazıt ismine yer vermiştir:

C. 1.3.1. Numaralı Yenisey Yazıtları

E 1. Uyuk Tarlak, E 2. Uyuk Arjan, E 3. Uyuk Turan, E 4. Ottuk-Daş I, E 5. Barık I, E 6. Barık II, E 7. Barık III, E 8. Barık IV, E 9. Kara-Sug, E 10. Elegest I, E 11. Begre, E 12. Aldı-Bel I, E 13. Çaa-Höl I, E 14. Çaa-Höl II, E 15. Çaa-Höl III, E 16. Çaa-Höl IV, E 17. Çaa-Höl V, E 18. Çaa-Höl VI, E 19. Çaa-Höl VII, E 20. Çaa-Höl VIII, E 21. Çaa-Höl IX, E 22. Çaa-Höl X, E 23. Çaa-Höl XI, E 24. Haya-Baji, E 25. Oznaçennaya I, E 26. Oçurı, E 27. Oya, E 28. Altın-Köl I, E 29. Altın-Köl II, E 30. Uybat I, E 31. Uybat II, E 32. Uybat III, E 33. Uybat IV, E 34. Uybat V, E 35. Tuba I, E 36. Tuba II, E 37. Tuba III, E 38. Ak-Yüs I, E 39. Kara-Yüs I, E 40. Taşeba, E 41. Hemçik-Çırgakı, E 42. Bay-Bulun I, E 43. Kızıl-Çıraa I, E 44. Kızıl-Çıraa II, E 45. Köjeelig-Hovu, E 46. Telee, E 47. Suci, E 48. Abakan, E 49. Bay-Bulun II, E 50. Tuva B, E 51. Tuva D, E 52. Elegest II, E 53. Elegest III, E 54. Ottuk-Daş III, E 55. Tuva G, E 56. Malinovka, E 57. Saygın, E 58. Kezek-Hüree, E 59. Herbis-Baarı, E 60. Sargal-Aksı, E 61. Suglug-Adır-Aksı, E 62. Kanmuldıg-Hovu, E 63. Ortaa-Hem, E 64. Ottuk-Daş II, E 65. Kara-Bulun I, E 66. Kara-Bulun II, E 67. Kara-Bulun III, E 68. El-Baji, E 69. Çer-Çarık, E 70. Elegest IV, E

71. Podkuninskaya, E 72. Aldı-Bel II, E 73. İyme I, E 74. Samagaltay, E 75. Kuten-Buluk, E 76. Ayna I, E 77. Ayna II, E 78. Para I, E 79. Para II, E 80. Kemer Takımındaki Bronz Levha, E 81. Kopön Altın Küp I, E 82. Kopön Altın Küp II, E 83. Uybat VII, E 84. Ayna III, E 85. Ayna IV, E 86. Oçuri'dan Taş Tılsım, E 87. Taş Ağırşak I, E 88. Ağırşak-Damga, E 89. Övür I, E 90. Övür II, E 91. Bedeliğ Valun, E 92. Demir-Sug, E 93. Yır-Sayır I, E 94. Yır-Sayır II, E 95. Hemçik-Bom I, E 96. Hemçik-Bom II, E 97. Hemçik-Bom III, E 98. Uybat VI, E 99. Ortaa-Tey, E 100. Bayan-Kol, E 101. Baykalovo, E 102. Arjan I, E 103. Arjan II, E 104. Oznaçennaya II, E 105. Tuva Koleksiyonundaki Levha, E 106. Çerbi, E 107. Hadınnıg, E 108. Uyuk-Oorzak I, E 109. Uyuk-Oorzak II, E 110. Uyuk-Oorzak III, E 111. Tepsey I, E 112. Tepsey II, E 113. Tepsey III, E 114. Tepsey IV, E 115. Tepsey V, E 116. Tepsey VI, E 117. Tepsey VII, E 118. Turan I, E 119. Sağlı, E 120. Tugutüp I, E 121. Tugutüp II, E 122. İyme II, E 123. Tepsey VIII, E 124. Tepsey IX, E 125. Tepsey X, E 126. Tepsey XI, E 127. Ayna V, E 128. Ayna Parçası VI, E 129. Ayna Parçası VII, E 130. Ayna Parçası VIII, E 131. Bronz Levha, E 132. Uybat VIII, E 133. Kopön Altın Küp III, E 134. Ust-Sos, E 135. Ust-Kulog, E 136. Mugur-Sargol I, E 137. Kres-Haya, E 138. Kara-Yüs II, E 139. Çaptıkov Taşı, E 140. Mugur-Sargol II, E 141. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı I, E 142. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı II, E 143. Ayna Parçası IX, E 144. Novosyolovo, E 145. Mugur-Sargol III, E 146. , E 147. Yeebek I, E 148. , E 149. Yeebek II, E 150. -, E 151. -, E 152. Şançi III, E 153. Alaş I, E 154. Alaş II.

C. 1.3.2. Numarasız Yenisey Yazıtları

Lisiç'ya I, Lisiç'ya II, Kök Haya, Kunya Dağı Kaya Yazıtı, Beyskoye Köyünden Gümüş Kama, Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı, Kamenka Köyünden Bronz Para, Bronz Para-Krasnoyarsk, Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap, Kulplu Sedyarski Maşrapası, Kulplu Gümüş Maşrapa, Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, Sargol, Ozernaya II, Edegey I, Edegey II, Edegey III, Çinge, Edegey IV, Edegey V, Edegey VI.

C. 1.4. Orhon Yazıtları

Türklerin bilinen ilk yazılı metinleri Eski Türk yazıtlarıdır. Bu metinler dikili taş ve kayalar ile çeşitli nesnelere üzerine yazılmıştır. Ağırlıklı olarak II. Türk Kağanlığı döneminin kağanlarına ve beylerine ait yazıtlardır. Bu yazıtlar geniş bir coğrafyaya yayılmış olup sayıları yaklaşık olarak 600 civarındadır. *Orhon Yazıtları* da bunlardan biridir. Orhon veya Orhon sözü, Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının bulunduğu yerin yakınından geçen ırmağın adından gelmektedir. *Orhon Yazıtları*; Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarını kapsamaktadır. Eserde Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk I-II, Ongi ve Küli Çor yazıtları ele alınmıştır (Aydın, 2018: 9).

C. 2. UYGUR TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

C. 2.1. Altun Yaruk

Altun Yaruk, Çin'in Gansu bölgesinde, Budistlere ait bir tapınakta ünlü Rus Türkolog S. Malov tarafından bulunmuştur. Aslı Sanskritçe olan bu eser önce Çinceye daha sonra ise Ş. Ş. Tutung tarafından Uygurcaya çevrilmiştir. Toplam on kitap, dokuz bölümden oluşmaktadır. Ceval Kaya'nın çalışmasından elde ettiğimiz bilgilere göre eserin en hacimli nüshası, hâlen Petersburg'da saklanmaktadır. Berlin'de korunan Turfan koleksiyonlarında da onlarca nüshaya ait yüzlerce parça bulunmaktadır. Petersburg nüshası, 1913-1917 yıllarında W. Radloff ve S. E. Malov tarafından dökme Uygur harfleriyle yayımlanmıştır. Daha sonra değişik zamanlarda birçok araştırmacı bu yayından metinler neşretmiştir. Yayımlandıkları zamandaki Uygurca bilgisini en iyi şekilde yansıtan bu neşirlerde eserdeki birçok problem halledilmiştir (2021: 9).

C. 2.2. Kuanşi İm Pusar

Kuanşi İm Pusar, aslı Sanskritçe olup Çince Uygurcaya çevrilmiş bir tercümedir. Şinasi Tekin'e göre Sanskritçe metnin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Eserin Çinceye ilk tercümesi 266 yılından sonra tamamlanmıştır. Eser Çinceye son kez 600 yılında tercüme edilmiştir ve 27 bölümden oluşmaktadır. Uygurca tercümenin kim tarafından, nerede ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Eserde Bodhisattva'nın tüm canlılara yardım etmesi, canlıların ona inanması ve yardım istemesi anlatılmaktadır (Devrez, 2020: 16).

C. 2.3. Huastuanift

Manihaist Uygurların tövbe duası olan *Huastuanift*, 1906 yılında Dr. Stein tarafından Turfan bölgesinde bulunmuştur. On beş bölümden oluşan metnin her bölümünde ilk olarak dinsel bilgi ve kurallar anlatılır daha sonra kurallara uymamakla işlenen günahlar sıralanır ve bu günahlardan arınmak için tövbe edilir (Özbay, 2019: 15-75).

C. 2.4. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

Aslı Sanskritçe olan ve Uygur dönemindeki Budizm tesirini yansıtan eser, XI. yüzyılın başlarından 1900'lü yıllara kadar Dunhuang'da bir mağarada saklı kalmış, 1908 yılında P. Peliot tarafından gün yüzüne çıkarılmış ve sonrasında Paris'e götürülmüştür. Hikâyenin Uygur harfli nüshası Paris Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır (Korkut, Birkan, 2020: 13).

C. 2.5. Maytrisimit

Bir secde (yükünç) ve yirmi yedi bölümden (üküş) oluşan *Maytrisimit*, Toharca'dan Uygurca'ya çevrilmiştir. Uygurca üç el yazması bulunan eserin

ilk nüshası Sengim Burkan Manastırı kütüphanelerinde, ikinci nüshası Murtuk'da, üçüncü nüshası ise yine Sengim'de bulunmuştur (Tekin, 2019: 27-28).

C. 2.6. Daşakarmapathaavadānamālā

'On kötü davranışın zincirleme hikâyesi' anlamına gelen *Daşakarmapathaavadānamālā*, Budizm'in Vaybajık mezhebine ait olan din kitabından yapılmış çeviridir. Eser Toharcadan Uygurcaya çevrilmiştir. Ş. Praşnikè, eseri Uygur Türkçesine çevirmiştir. Eserin çeviri tarihi belli olmamakla birlikte XI. ve XII. yüzyıllarda çevrildiği düşünülmektedir. Murat Elmalı'nın çalışmasından edindiğimiz bilgilere göre *DKPAM* hikâyelerinde öğretmen öğrencilerine Buda'nın değişik doğumlarını ve Buda'nın var oluşuna giden yolda on korkunç günahın nasıl kendini koruduğunu anlatmaktadır. Hikâyelerdeki her "iş" hoca ile öğrenci arasında geçen giriş diyalogundan, avanada'dan, kapanış diyalogundan ve cehennem tablolarından oluşur. Bu on bölüm kendi içerisinde ayrı bir hikâyeden oluşmakla birlikte ana hikâyeye de bağlanmıştır. Esere ait nüsha kalıntıları Berlin (85 belge), Petersburg (80 belge) ve Hami'de (16 belge) korunmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen kalıntılar toplam 127 belgedir. Müller, Uigurica I, II, III'te; Müller-Gabain, IV'te; Gabain, TT X'da *Daşakarmapathaavadānamālā*'ya ait belgeleri yayımlamışlardır. Esere ait belgelerin *Daşakarmapathaavadānamālā*'ya ait olduğu U IV'te kesin olarak tespit edilmiştir. Eser üzerine R. R. Arat ve W. Bang, A. V. Gabain, S. Himran, G. Ehlers, S. Geng, Klimkeit. J. P. Laut ve J. Wilkens çeşitli çalışmalarda bulunmuşlar ve *DKPAM*'ye ait belgeleri yayımlamışlardır. Bunlar arasında en kapsamlı çalışmaları J. P. Laut ve J. Wilkens yapmıştır. Bu yayınlardan bir tanesi de G. Ehlers'in 1987 yılında yaptığı ve içinde *DKPAM* belgelerinin de bulunduğu katalog çalışmasıdır. Elmalı çalışmasını Ehlers'in kataloğuna aldığı 85 Eski Uygurca belgeden ve bu belgelere eklediği paralel ve tamamlayıcı belgelerden hareketle hazırlamıştır (2009: III).

C. 2.7. Irk Bitig

Kitap biçiminde yazılmış ve bize kadar gelebilmiş tek Eski Türkçe yapıt olan *Irk Bitig*, Doğu Türkistan'da "Bin Buda Mağaraları"nda elyazmaları deposunda bulunmuştur. Yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte dil ve yazım özelliklerine bakıldığında eserin IX. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eser, Eski Uygur harfleri ile kaleme alınmıştır. Tek nüshası Londra British Museum'da Elyazmaları Bölüm'ünde bulunmaktadır (Tekin, 2004: 13).

C. 2.8. Çaştani Bey Hikâyesi

Eski Uygur Türkçesi dönemine ait olan *Çaştani Bey Hikâyesi*, *Daşakarmapathāvadānamālā*'da (DKPAM) dokuzuncu günahın anlatıldığı

bölümde yer almaktadır. Eserde Çaştani Bey'in halkını ve ülkesini şeytanlardan korumak için verdiği mücadele anlatılmaktadır. Hikâye ile ilgili ilk çalışma F. W. K Müller ve A. von Gabain'e aittir. Eser Müller tarafından başlanmışken vefatından sonra Gabain tarafından tamamlanmış ve *Uigurica IV*'te yayımlanmıştır (Himran, 1945: 5).

C. 2.9. Altı Dişli Fil Hikâyesi

Uygur harfleri ile kaleme alınan ve *DKPAM* belgelerinin içerisinde bulunan *Altı Dişli Fil Hikâyesi*'nin XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülmektedir. Ş. Praşniké (Ş. Praşniké), eseri Tohar A dilinden Uygur Türkçesine çevirmiştir. Eseri, Tohar B Türkçesinden Uygur Türkçesine çeviren ise Kavi Drré'dir. Eserde zina işlemek ve bunun sonuçlarına dair konular ele alınmıştır (Elmalı, 2019: 18-21).

C. 2.10. Uygur Yazıtları

Uygurlar tarafından dikilmiş yazıtlar hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Uygur Kağanlığı döneminden kalan yazıtlar hakkında elimizde bilgiler bulunmaktadır. I. Karabalgasun, Tes, Tariat, Şine Usu yazıtları dönemin kağanları tarafından dikildiğinden dolayı Uygur kağanlık yazıtları olarak ele alınmaktadır. Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamir, Sevrey, Xi'an, Suci, II. Karabalgasun, Arhanan, Gurvaljiniuul yazıtlarının II. Türk Kağanlığı dönemi ve Uygur Kağanlığı döneminde Uygurlar tarafından yazılıp dikildiği düşünülmektedir (Aydın, 2021: 31).

C. 2.11. Eski Türk Şiiri

Reşit Rahmeti Arat tarafından ele alınan eserin ilk baskısı 1965 yılında yapılmıştır. Eserde Türk şiirinin en eski örneklerine yer verilmiştir. VIII -XIII. yüzyıllar arasında yazılan Mani ve Buddha kültürüne ait parçalar yanında birkaç İslami eser de ele alınmıştır. Bunlarla beraber bir mensur eser ve birkaç atasözü de eklenmiştir (Arat, 1991: X).

C. 2.12. Türkische Turfan-Texte

V. Bang ve öğrencisi A. von Gabain'in birlikte çıkardıkları *Türkische Turfan-Texte* (TTT) adlı eserin ilk altı sayısı Bang ve Gabain'e ait olup bu yayınlarda beş ayrı metin araştırması ve bir indeks bulunmaktadır (TTT I, 1929; TTT II, 1929; TTT III, 1930; TTT IV, 1930; TTT V, 1931; TTT VI, 1934). 1959'da son sayısı -yani 10. sayısı- çıkan bu dergi *Berliner Turfantexte* (BTT) adı ile devam etmiştir. Günümüzde hâlâ yayıma devam eden BTT'nin ilk sayısını 1971'de G. Hazai ve P. Zieme birlikte yayımlamışlardır.

C. 2.13. Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi

Gulcalı tarafından başlangıçta yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu eser Uygurca *Altun Yaruk Sudur*'un 26. Bölüm'ü içerisindeki *Aç Bars Öyküsünü* ele almaktadır. Eser, beş bölümden oluşmaktadır. *Altun Yaruk Sudur* üzerine

şimdiye kadar yapılan çalışmaların büyük kısmını Beşinci Bölüm'e ait çalışmalar ve *Altun Yaruk Sudur*'un sonunda yer alan *Aç Bars Hikâyesi* üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır (Gulcalı, 2015:15-33). *Altun Yaruk Sudur*'un Beşinci Bölüm'ü üzerine yapılan çalışma için bk. Ölmez, 1991.

C. 2.14. Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi

Gulcalı tarafından başlangıçta yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu eser Uygurca *Altun Yaruk Sudur*'un 26. Bölüm'ü içerisindeki *Aç Bars Öyküsünü* ele almaktadır. Eser, beş bölümden oluşmaktadır. *Altun Yaruk Sudur* üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmaların büyük kısmını Beşinci Bölüm'e ait çalışmalar ve *Altun Yaruk Sudur*'un sonunda yer alan *Aç Bars Hikâyesi* üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır (Gulcalı, 2015:15-33). *Altun Yaruk Sudur*'un Beşinci Bölüm'ü üzerine yapılan çalışma için bk. Ölmez, 1991.

C. 2.15. Uigurica

Uygurca metinlerin ele alındığı ilk yayın, *Uigurica*'dır. Bu çalışmayı yayımlayan kişi ise Müller'dir. 1908'de Müller'in yayına hazırladığı *Uigurica I* ve 1911'de yayımladığı *Uigurica II*'de Uygurca metinlerin kenarında Çinceleri de yer almaktadır. Bunlar dil incelemeleri bakımından çok önemli eserlerdir. Bu yayınlar başlangıç döneminin araştırması olduğu için bazı transkripsiyon hataları içerse de günümüze kadar önemini korumuştur. Bunların ardından 1919'da *Uigurica III*'ü de çıkaran Müller'in ölümünün ardından 1931'de onun bıraktığı materyallerden A. v. Gabain *Uigurica IV*'ü yayımlamıştır.

C. 2.16. Uigurische Sprachdenkmäler

Uygur Hukuk Belgeleri, W. Radloff tarafından hazırlanıp ölümünden sonra S. E. Malov tarafından yayımlanan *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eserde bulunmaktadır. *Uigurische Sprachdenkmäler*'de 128 adet Uygurca metin olup 103 tanesi hukuk belgeleridir. Geriye kalan 19 belge Budizm, 2 belge Maniheizm, 1 belge de Hristiyanlık metinlerinden oluşurken 3 belge ise din dışı metinlerden meydana gelmektedir (Şen, 2004: Giriş/1).

C. 3. KARAHANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ

C. 3.1. Kutadgu Bilig

Karahanlı döneminin ilk büyük eseri olan ve 6645 beyitten oluşan *Kutadgu Bilig*, Yûsuf Hâs Hâcib tarafından Balasagun'da yazılmaya başlanmış, 1069-1070'te Kâşgar'da tamamlanmıştır. Eser, Doğu Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Han Ebû Ali Hasan bin Arslan'a sunulmuştur. Mesnevi tarzında kaleme alınmış eser bir siyasetname özelliği taşımakla beraber insana her iki dünyada kutlu olunması için gerekli yolu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eser, Allah'a hamd, peygambere naat ve dört halifeye övgü ile başlar. Devamında baharın güzellikleri tasvir edilip hükümdar methodilir.

Kitabın adı ve manası hakkında bilgi verildikten sonra iyilik konuları üzerinde durulur. Son olarak ihtiyarlık, zamanın bozukluğu ve dostların çektiği sıkıntıların anlatıldığı kısım gelir. Eserin dört temel karakteri dört temel kavrama işaret eder. Hükümdar Kün Toğdı “adalet”, vezir Ay Toldı “baht”, vezirin oğlu Ögdülmiş “akıl”, vezirin kardeşi Odgurmuş “akıbet” kavramlarını temsil etmektedir. *Kutadgu Bilig* “feülün feülün feülün feül” kalıbıyla yazılmıştır. 6521-6564 ile 6565-6604. beyitler arasındaki parçalarda “feülün feülün feülün feülün” kalıbı kullanılmıştır. Eser, mesnevi nazım biçimiyle ve aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Nazım şekli ve vezni bakımından *Şahnâme* geleneğine bağlı olmakla birlikte kafiye bakımından halk şiiri geleneğine uymaktadır (Kaçalın, 2018: Önsöz/I).

Kutadgu Bilig'in bugüne kadar bilinen biri Uygur, ikisi Arap harfli olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır:

C. 3.1.1. Herat Nüshası (Viyana): Uygur alfabesiyle yazılmış tek nüshadır. 1439 yılında Şems Kara Sâyil tarafından kaleme alınmıştır. Nüsha Herat'ta istinsah edildikten sonra Tokat'tan Abdurrezzak Bahşı için İstanbul'a getirilmiştir. Fakat nüshanın Herat'tan Tokat'a nasıl geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Avusturyalı J. Hammer-Purgstall bu nüshayı İstanbul'da görüp alarak Viyana'ya götürmüştür. Okuyamadığı için nüshayı Fransız Pierre A. P. Jaubert'e vermiş, o da Journal Asiatique adlı dergide okuyucuya takdim etmiştir. 50 yıl sonra H. Vámbéry bu nüshanın 915 beytini Viyana'da Almanca çevirisi ve okunuşuyla yayımlamıştır. Nüsha bugün Avusturya Millî Kütüphanesi Yazmalar Bölüm'ünde bulunmaktadır (Kaçalın, 2018: Giriş/5-11).

C. 3.1.2. Kahire Nüshası (Mısır): Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüshanın istinsah tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1367'den önceki bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir. Dr. Moritz tarafından Kahire Hidiv Kütüphanesi'nde bulunmuştur. İzzedin Aydemir'e sunulmuştur. Kahire nüshası hakkında ilk bilgiler W. Radloff'un 1898'de yayımlanan makalesinde yer almaktadır¹ (Ölmez, 2018: Giriş/5).

C. 3.1.3. Fergana Nüshası: Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüshayı Ahmed Zeki Velidi Togan 1913 yılında Muhammed Hacı İşan Lalereş'in hususi kütüphanesinde bulmuş ve incelemiştir. Nüshayı Abdurraûf Fitrat 1924 yılında Muhammed Hacı İşan Lalereş'ten almış ve Taşkent'e götürmüştür. Nüshanın başı ve sonu eksiktir. Kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Nüsha şu an Taşkent'te Özbekistan İlimler Akademisi Ebû Reyhân el-Bîrûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Kaçalın, 2018: Giriş/5).

¹ Wilhelm Radloff, “Über eine in Kairo aufgefundenene zweite Handschrift des Kudatku Bilik”, *Izvestiya Imperatorskoy Akademiy Nauk* (Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg), 1898 Novembre, Tom. IX, No.4, St Petersburg, 309-319.

C. 3.2. Dîvânu Lugâti't Türk

Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti't Türk*, Kâşgarlı Mahmud tarafından 1072'de yazılmaya başlanmış 1077'de bitirilmiştir. Kâşgarlı eserini Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunmuştur. Eser Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Türkçeyi Araplara öğretmek için yazılmıştır. Sözlük Arap sözlük kurallarına göre hazırlanmıştır. 8 bölümden meydana gelmiş olup her bölüm önce isimler daha sonra fiiller şeklinde oluşturulmuştur. Alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Eserin Saveli Muhammed tarafından istinsah edilen tek nüshası Ali Emirî Efendi tarafından 1917 yılında İstanbul'da bir sahafta bulunmuştur. İlk yayını 1920'li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu ilk yayını ise Kilisli Muallim Rıfat'a aittir. Nüsha Sâveli Muhammed bin Ebî Bekr ibni Ebi'l-Feth tarafından 1266'da Şam'da tamamlanmıştır. Orijinali İstanbul Millet Kütüphanesi'nde Ali Emirî koleksiyonu içerisinde (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020: XVII-XLV).

C. 3.3. Atebetü'l-Hakâyık

Atebetü'l-Hakâyık, Edîb Ahmed Yükneki tarafından yazılmış manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Ulu emir, Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e sunulmuştur. Eser farklı isimlerle ifade edilmekle birlikte yazar tarafından konulmuş bir isim söz konusu değildir. Yazar kendi adını anmasına rağmen eserinin isminden bahsetmez. *Atebetü'l-Hakâyık*, 40 beyit ve 101 dörtlükten oluşan bir eserdir. Aruzun "Feûlün Feûlün Feûlün Feûl" vezniyle yazılmıştır. Mesnevi nazım şekline göre yazılmış olan ilk beş bölümde her beyit kendi arasında kafiyelidir. Yüz bir dörtlükten oluşan asıl metin kısmında ise yalnızca üçüncü dize farklı diğer dizeler kendi arasında kafiyelidir. Kafiye şeması aaba şeklindedir. Eserin bilinen dört nüshasından sadece üç nüshası, bugün araştırma ve inceleme konusu olmuştur:

C. 3.3.1. Semerkand Nüshası: Baştan sona kadar Uygur harfleriyle yazılmış olan nüsha Zeynelâbidîn adlı bir hattat tarafından istinsah edilmiştir. Nüsha Ayasofya Kütüphanesi'nde Muallim Rıfat Bilge tarafından keşfedilmiş ve ilk kez Necîb Âsım tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır.

C. 3.3.2. Ayasofya Nüshası: Eserin ilk nüshasıdır. Nüshada *Hibetü'l-Hakâyık* adı geçer. Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı istinsah etmiştir. Nüsha hem Uygur hem Arap harfleri ile yazılmıştır.

C. 3.3.3. Topkapı Nüshası: Yazarı ve istinsah tarihi bilinmeyen nüsha Topkapı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tamamıyla Arap harflidir. Bu nüshada da eserin adı *Hibetü'l-Hakâyık* olarak geçmektedir.

C. 3.3.4. Uzunköprü Nüshası: Edirne, Uzunköprü’de Seyid Ali’nin eserleri arasındaki mecmuanın içerisinde bulunan nüsha, bugüne kadar elimize ulaşmamıştır. Seyid Ali’nin torunu Vahid Bey, mecmuayı Hasan Fehmi Turgal’a göndermiştir. Ankara Kütüphaneler Müdürlüğüne teslim edildikten sonra nüsha kaybolmuş ve bir daha bulunamamıştır (Çakmak, 2019: 17-32).

C. 3.4. Kur’an Tercümeleri

Ata, İlk Kur’an tercümesinin ne zamana ait olduğu konusunda elimizde bilgilerin bulunmadığını ancak tahmini olarak bu tercümenin Türklerin İslamiyet’i devlet dini olarak kabul etmelerinden sonra (X. yy ve devamında) yazmış olduklarını aktarmaktadır. Dolayısıyla bu durum ilk tercümenin tarihî Türk yazı dillerinden Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olduğu fikrini düşündürür (2004: XI). Doğu Türkçesi ile yapılmış Kur’an çevirileri 4 adet olup şu şekilde listelenebilir:

C. 3.4.1. TİEM 73 Satır Arası Kur’an Tercümesi: TİEM 73’te bulunan ve Kur’an tercümelerinin en eskisi olan nüshadır. Bu nüshayı Şirazlı Muhammed bin El-Hacı Devletşâh yazmıştır. Nüsha Karahanlı Türkçesi özelliği göstermektedir.

C. 3.4.2. Taşkent, Özbek İlimler Akademisi Kur’an Tercümesi: Özbekistan İlimler Akademisi Kitaplığı, demirbaş nr. 2008’de bulunan ve 270 varaktan oluşan nüshadır.

C. 3.4.3. Rylands Nüshası Kur’an Tercümesi: İngiltere, John Rylands Kütüphanesi’nde kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshanın tamamı 30 cilt olup elimizde sadece 14 cildi bulunmaktadır. Bu 14 cilt 1145 varaktan oluşmaktadır.

C. 3.4.4. Anonim Kur’an Tercümesi: Anonim Kur’an Tefsiri ise Petersburg’daki Asya Halkları Müzesi’nde bulunmaktadır. İstibsah yeri, tarihi ve yazarı hakkında bilgi verilmemektedir (Ata, 2004: XI).

C. 3.5. Çalışmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

ء	: '
آ	: A, Ā, a, ā
ا	: A, Ā, E, a, ā, e
ب	: B, P, b, p
پ	: P, p
ت	: T, t
ث	: S, s
ج	: C, Ç, c, ç
چ	: Ç, ç
ح	: H, h
خ	: H, h
د	: D, d
ذ	: Z, z
ر	: R, r
ز	: Z, z
ژ	: J, j
س	: S, s
ش	: Ş, ş
ص	: S, s
ض	: D, Z, d, z
ط	: T, t
ظ	: Z, z
ع	: '
غ	: Ğ, ğ
ف	: F, f
ق	: K, k
ك	: K, G, k, g, η
كن	: η, ŋ
ل	: L, l
م	: M, m
ن	: N, n
و	: V, v, o, ö, u, ū, ü
ه	: H, h, a, e
ی	: Y, y, i, ī

BİRİNCİ BÖLÜM

SES KAVRAMI

1.1. SES NEDİR?

Ses, doğadaki esnek cisimlerin titreşiminden kaynaklanan fiziksel bir enerji biçimidir ve insanın dünyaya gelişinde ilk ortaya çıkan ifade genellikle çılgık veya ağlama şeklinde gerçekleşir (Gerçekler vd. 2000: 71). Güncel Türkçe Sözlük'te "1. Kulağın duyabildiği titreşim; ün, çav, avaz, avaze, seda; 2. Akciğerlerden gelen havanın gırtlakta oluşturduğu titreşim; 3. Duygu ve düşünce; 4. Herhangi bir davranış, tutum karşısında uyanan ruhsal tepki; 5. Aralarında uyum bulunan titreşimler"² şeklinde açıklanan *ses* Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ise "Ciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasındaki boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakta, bir ünlü olarak veya bir ünlü ile birlikte algılanan titreşim"³ anlamına gelecek şekilde izah edilmiştir. Ses çıkarma, canlılar âleminde muhtemelen önce korunma sonra barınma ve neticede gayrinizami toplu yaşama şeklinin ve canlılığın ortak bir paydasıdır. İnsanda ses çıkarma, konuşma ile eş anlamlı, yani fonetik bir olaydır (Gerçekler vd. 2000: 71). Örneğin, kuşlar "cik cik" sesini çıkarırken kuzular "mee" sesini çıkarırlar. Saat "tik tak" sesi çıkarırken, tencere, tava gibi eşyalar düştüğünde "çat, küt, pat", bir yere vurduğumuzda ise "tak, tık, tuk" gibi sesler ortaya çıkar. Suyun dahi kendine özgü bir sesi vardır; şelalenin çağlaması, yağmurun sesi gibi. Bu durumda, evrendeki her varlık (insan, hayvan, sürüngenler, memeliler, yırtıcılar, doğa olayları, cansız nesnelere vb.) kendine özgü, bizim duyabildiğimiz veya duyamadığımız titreşimlerle ortaya çıkan seslere sahiptirler. Varlıkların bu çıkardığı sesleri taklit eden; dış görünüşlerini, hareketlerini betimleyen; insanların yalnızca kendi hissedebildikleri duyuları, sezimleri deri, koku ve tat alma yoluyla hissettiren sözcükleri, görev ve anlamlarına göre şu şekilde üçe ayırarak gruplandırabiliriz:

- 1) Ses yansımaları sözcükler,
- 2) Biçim yansımaları sözcükler,
- 3) Duyu, sezim yansımaları sözcükler olmak üzere üçe ayırarak gruplandırabiliriz (Koca, 2013: 56-57).

Yansıma sözcükler (onomatopeik kelimeler), bireylerin refleks olarak çıkardığı veya dışarıdan duyduğu sesleri, dildeki en yakın ses birimleriyle

² <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.01.2024).

³ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.01.2024).

taklit etme yoluyla oluşur. Bu sesler, insanların refleks sonucu çıkardığı hıçkırık, öksürük, hapşırık gibi sesler olabileceği gibi, hayvanların çıkardıkları sesler, rüzgârın sesi, suyun veya çeşitli aletlerin çıkardığı sesler de içerebilir (Ünveren, 2019: 85). Zülfikar, Türkçenin söz varlığı içinde, özellikle ağızlarında önemli bir yer tutan bu kelimeler, yapıları, işleyişleri, görevleri ve kavramları bakımından ayrı bir kelime grubu oluşturur. Düzenli ve kurallı bir yapı içinde gelişen ses yansımaları kelimeler, anlatıma canlılık ve renklilik katar açıklamasıyla ses yansımaları kelimeler hakkında detaylı bilgi vermiştir (2018: VII). “Birtakım seslerin, gürültülerin insanda yarattığı duyuların adlandırılmasında, bunların söz biçimine getirilmesinde ana dili kılavuz olmuş, dilin yapısına yaklaşılarak ses yansımalarına has bir sistem içinde tabiattan elde edilen bu gürültüler, kelimelere dönüştürülerek bu yolla canlı ve renkli anlatımlar sağlanmıştır. Adlandırmalarda tabiattaki hareketliliğin çıkardığı seslerle canlıların çeşitli gürültüleri, seslenişleri birinci sırayı alır.” açıklamasını yapan Zülfikar bu seslere şu örnekleri vermektedir: “Suların şırıltısı, çır çır, şır şır, cır cır akışı, fokur fokur kaynaması, yerden büngüldemesi; göğün gürlemesi, gümbürdemesi; rüzgârın püfür püfür, küfür küfür esmesi; yanan nesnelere cızırtısı, birbirine çarpan nesnelere çakıltısı, şakırtısı, öte yandan insanların inlemesi; vıdı vıdı, bıdı bıdı konuşması; hayvanların böğürmesi, melemesi, kuşların cıvıltısı gibi daha pek çok hareketliliğin ve canlılığın ortaya çıkardığı sesleri, insanoğlu, duyu organlarının el verdiği ölçüde dile getirmeye, adlandırmaya uğraşmış, türlü mecazi anlatımlarla, benzetmelerle bunları zenginleştirmiş, herhangi bir varlığın çıkardığı sesi, bir başka varlığa aktararak onun da hareketliliğini ve canlılığını farazi olarak karşılamaya çalışmıştır. Yapılan adlandırmalarda, tabii seslerle olan ilgi, asıl kök durumunda bulunan birincil (*primary*) veya ikincil (*secondary*) biçimlerin sınırları içinde kalmış, öteye geçmemiş, bunları yapım ekleri tamamlamıştır. Öte yandan herhangi bir tabii sesin meydana çıkmasına sebep olan hareketin türüne bağlı kalınmış; adlandırmalar, çeşitli nitelikteki gürültülerin tarzına ve kaynaklarına uygun düşen seslerle yapılmıştır. Yapılan bu adlandırmalarla tabii sesler arasında çağrışıma kolaylaştıran bir yol gözetilmiştir” (2018: 1).

Zülfikar, doğadaki hareketliliğin yanı sıra insan ve hayvanların çıkardıkları seslerin özelliklerine benzerlik taşıyan adlandırmaların yapıldığını ifade ederken, bu adlandırmaların geniş bir örneklemeyle çalışmasını desteklemiştir. Zülfikar’ın yaklaşımı sadece ses taklidi yansıma sözcüklerini değil, aynı zamanda işitme duyusunun ötesinde farklı duyular aracılığıyla ses-anlam ilişkisi kurmaya yarayan diğer ses sembolik öğeleri de ses ve yapı açısından ele almıştır.

Ayrıca, yansıma sesleriyle ilgili başka bir sınıflandırma Turan’ın çalışmasında yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre:

1. **Ses Yansımali Kelimeler:** Bu kelimeler, geleneksel anlamda sesleri doğrudan yansıtan kelimelerden oluşur. Örneğin, sus sesini taklit eden “şıp şıp” veya hayvanların çıkardıkları sesleri ifade eden “miyav” gibi ses yansımali kelimeler bu kategoriye örnek olarak verilebilir.
2. **Ünlemler:** Söz dizimi bakımından duygu ve direktifleri ifade ederken çıkarılan kelime benzeri seslerden oluşur. Belirli bir anlamı olmayan, çeşitli duygu durumlarını veya tepkileri ifade eden sesleri taklit eden kelimelerdir. Örneğin, “pat” gibi ünlemler bu gruba örnektir.
3. **Açıklamalar:** Açıklamalar, sesi taklit etmekten ziyade, anlatılmak istenene atıfta bulunarak sesleri tanımlayan kelimelerdir. Örneğin, bir trompetin gürültülü bir müzik aleti olduğu bilindiği için, “trompet” kelimesi yüksek ve parlak bir sesi tanımlar (2021: 1228).

1.2. SÖZ VARLIĞI NEDİR?

Bir topluluk tarafından kullanılan veya anlaşılabilen dildeki tüm kelimelere atıfta bulunan “söz varlığı” kavramı, bir milletin kültürüne, gelenek ve göreneklerine dair zengin bir hazinenin parçasıdır. Başta, söz varlığı ve onun alt dalları olan kelime hazinesi, deyimler, atasözleri gibi unsurlar, çocuk edebiyatının oluşturulmasında önemli bir rol oynar. Ayrıca, çocuk edebiyatı ürünleri de bu unsurların oluşumu ve gelişimine katkıda bulunur (2010: 138). Şahin, temel söz varlığının insan organ adları, temel hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaçları karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözcükleri içerdiğini belirtir. Bu kelimeler, insan için hayati önem taşıyan ve zaman içinde çok az değişikliğe uğrayan çekirdek kelimeler olarak adlandırılır (2006: 124). Ayrıca, Şahin, dillerin söz varlığını geliştirme ve yeni kavramlara yerli karşılıklar bulma konusunda çeşitli yöntemler geliştirdiğini ifade eder. Türkçe’de en eski devirlerden itibaren gözlemlenen bu geliştirme ve karşılama yöntemlerinin, dil devriminden sonra daha bilimsel bir temele oturduğunu belirtir. Genel olarak dilin kendi imkânlarından yararlanma yöntemleri daha sınıflandırılabilir bir hale gelmiştir (2010: 125).

1.3. SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Dil araştırmalarında önemli bir ölçüt olan söz varlığı, bir dilin geçmişine ışık tutarak yıllar içindeki ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtır. Bu kapsamda, Türkçe’nin söz varlığını belirleme sürecinde çeşitli ölçütler kullanılır ve bu ölçütlerin nesnel ve mantıklı olması, uluslararası bir niteliğe sahip olması önemlidir (Aksan, 2006: 11). Türkçe’nin kelime kazanımında dört farklı yöntemi bulunmaktadır: “türetme”, “derleme”, “tarama” ve “birleştirme”. En yaygın kullanılan yöntem, kelime köklerinden çeşitli yapım ekleriyle yeni kelimeler türetmektir. Türkçe, hem tarihi derinliği

hem de güncel söz varlığı bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir (Yamanan, 2016: 89-90). Söz varlığı incelemelerinde “söz” kavramının içeriği ve “sözcük” tanımının nasıl yapıldığı önemlidir. Bu kabuller, elde edilen verilerin değerlendirilmesini etkiler ve başka çalışmalarla yapılacak karşılaştırmalara doğrudan yansır (Özbek, 2015: 25). Türkiye’de söz varlığı çalışmalarında önemli bir referans olan Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı* adlı eseriyle bu alanda belirli bir sistem oluşturmuştur. Aksan, söz varlığını “temel sözvarlığı, atasözleri, deyimler, ikilemeler, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler, terimler, yabancı ve çeviri ögeler” şeklinde sınıflandırmıştır (Aksan, 2006: 26). Söz varlığı çalışmaları temel olarak iki hedefe odaklanmaktadır:

1. Konuşma dili üzerine araştırmalar,
2. Yazı dili üzerine araştırmalar (Baş, 2011: 28).

Çoğu araştırma, genellikle yazılı dil kaynaklarından elde edilen verilere dayanmaktadır. Biz de kendi çalışmamızda, ses söz varlığını yazılı kaynaklardan tespit etmiş bulunmaktayız. Genel bağlamda, yazılı dil kaynakları kullanılarak yapılan söz varlığı üzerine bazı çalışmalara da kısaca değinebiliriz:

Akartürk Karahan “İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Dîvānu Luġāti’t-Türk’te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış (2009)” adlı çalışmasında;

Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvānu Luġāti’t-Türk* adlı eserinin Türk lehçelerindeki sözlük malzemesini, lehçelerle ilgili kaydettiği sözcüklerin anlam özelliklerini ve bunların Dîvân’da hangi yöntemle ele alındığını incelemiştir. Karahan, *Dîvānu Luġāti’t-Türk*’te nakledilen Türk lehçeleri söz varlığının genel özelliklerini ve bu söz varlığının eş değerlik, yalancı eş değerlik kavramları altında anlam özelliklerini çalışmasında sunmuştur.

Ayşe Nur Akgün “Karahanlı Türkçesinde Addan Eylem Yapım Eklerinin Eş Dizimliliği (2023)” adlı çalışmasında;

Karahanlı Türkçesinde bulunan addan eylem yapım eklerinin ad ve eylemler üzerindeki tematik tercihlerini incelemiştir. Birinci Bölüm’de Kavram, Kavram Alanı, Eş Dizimlilik, Sözcük, Sözcük Yapımı ve Türetme terimleri hakkında bilgi vermiştir. İkinci Bölüm’de Karahanlı Türkçesi ve üzerine yapılan çalışmalara değinmiştir. Üçüncü Bölüm’de ise çalışmanın inceleme kısmına geçmiştir. Karahanlı Türkçesinde bulunan addan eylem yapım eklerini listeleyen Akgün, eklere ait örnekler vermiştir. Dördüncü Bölüm’de tespit edilen sözcüklerin ad köklerini ve eylem gövdelerini temalarını tablolar halinde sunmuştur. *Sonuç* kısmında ise çalışmanın sonucunda elde edilen verileri ve bulguları detaylı bir biçimde açıklamıştır.

Berker Keskin “Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı (2020)” adlı çalışmasında;

Uygurların tarihi hakkında genel bilgi vermiştir. Daha sonra, belgeler vasıtasıyla elde edilen bulgulara dayanarak Eski Uygur hukuk sistemini ortaya koymuştur. Belgelerin konu bakımından sahip olduğu özellikleri ve formülleri değerlendirmiş, toplumdaki hukuki ve sosyal yapı hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca belgelerin ortak unsurları ile içeriğini açıklamıştır. Hukuk belgeleri araştırmalarının tarihini incelemiş, bir uyum tablosu hazırlamıştır. Ardından konu sınıflandırmasına uygun olarak belgelerin transkripsiyonunu vermiş ve belgeleri Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Söz varlığını tespit etmiş, gramatikal dizin hazırlamıştır. Sonuç kısmında ise belgelerin genel bir değerlendirmesini yapmıştır.

Betül Göktaş “Divân-u Lugati’t-Türk ile Tatar Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma (2018)” adlı çalışmada;

11. ve 13. yüzyıllar arasında gelişen Karahanlı Türkçesinin önemli eserlerinden *Divân u Lugati ’t-Türk*’te geçen kelimeleri incelemiş ve bunlardan günümüz Tatar Türkçesinde kullanılmaya devam eden kelimeleri tespit etmeyi amaçlamıştır. İki ana başlıktan oluşan çalışmasının *Giriş* Bölüm’ünde Karahanlı Türkçesi, *Divân u Lugati ’t-Türk*, Tatar adı ve Tatar Türkleri, Tatar Türkçesi, *Divân u Lugati ’t-Türk*’te Kıpçakça ve Tatarca üzerine bilgiler vermiştir. Tezin Birinci Bölüm’ünde ses, ses değişmesi, ses değişmesinin nedenleri, Tatar Türkçesinin ses bilgisi hakkında kısa bilgiler vermiş, ardından *Divân u Lugati ’t-Türk*’ten Tatar Türkçesine ünlüler ve ünsüzlerdeki düzenli ses değişmeleri ile düzensiz ses değişmelerini sunmuştur. İkinci Bölüm’ünde ise dil, dilbilimin bir dalı olarak anlambilim, anlam ve anlam alanı, kavram ve kavram alanı, temel anlam, yan anlam ve anlam değişmesi hakkında kısa bilgiler vermiştir. Akabinde *Divân u Lugati ’t-Türk*’ten Tatar Türkçesine anlam değişmelerini sunmuştur.

Bilal Aktan “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler (2010)” adlı çalışmada;

Dilbiliminin daha çok söz dizimi bölümünü ilgilendiren DLT’de yer alan ikilemeler konusunu ele almıştır. *Dîvânu Lügâti ’t-Türk*’te en çok eş anlamlı ikileme kullanıldığını belirten Aktan, *Dîvânu Lügâti ’t-Türk*’ün gerçek söz varlığına katkı yapan ikilemenin sayısının 157 adet olduğunu aktarmıştır.

Bora Gökçöl “İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nün Söz Varlığı (2021)” adlı çalışmada;

İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nü, söz varlığı açısından ele almıştır. Söz varlığını, belirledikten sonra tematik olarak incelemiştir. Çalışma; *Giriş*, *Söz Varlığı* ve *Sonuç* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* Bölüm’ünde çalışmanın amacına, yöntemine ve kapsamına yer veren Gökçöl, eserle ilgili genel bilgiler, eser üzerine yapılan araştırmalar ve yayınlar ile

öykünün kısa özeti hakkında bilgi vermiştir. Söz Varlığı Bölümü çalışmanın ana kısmını oluşturmaktadır. Kendi içerisinde üç temel başlıktan meydana gelen çalışmada: Özel Ad Bilgisi ve Dil Bilgisi Öğeleri, Konularına göre Adlar, Konularına göre Fiilleri incelemiştir. Özel Ad Bilgisi kısmında; kişi adlarını, yer adlarını, boy/kavim adlarını ele almıştır. Konularına göre Adlar kısmında adları, çeşitli konu başlığı altında kategorilere ayırarak sınıflandırmıştır. Konularına göre Fiiller kısmında ise, fiilleri hem içeriklerine göre konu başlıklarına ayırmış hem de oluş veya kılış niteliği taşımalarına göre ayrıca incelemiştir. Çalışmanın *Sonuç* Bölümü'nde elde edilen bulguları, tablolar hâlinde ortaya koymuş, kaynakça kısmında araştırma sürecinde yararlanılan kaynaklara yer vermiştir. Çalışmayı, incelenen sözcük ve sözcük gruplarının dizin bilgisiyle nihayete erdirmiştir.

Buket Erdoğan “*Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Fiillerin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığıyla Karşılaştırmalı İncelenmesi (2022)*” adlı çalışmada;

*Dîvânu Lugâti't Türk'te yer alan fiillerin günümüz Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde yer alan fiiller ile ne kadarının ortak olduğunu, hangi lehçede ne kadarının yaşadığını, bu fiillerin günümüze ulaşıncaya kadar ses, anlam ve yapı bakımından değişikliklerin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini, bunlardan ne gibi sonuçlar çıkarılabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki fiillerin Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekillerini tespit etmiş ve bu fiilleri eş ve art zamanlı olarak ses ve anlam bakımından incelemiştir. Erdoğan bu incelemesinde 310 basit fiil, 884 türemiş fiil, 17 birleşik fiil ve 3 ikileme şeklinde fiil olmak üzere toplam 1212 fiilin varlığını koruduğunu ifade etmiştir. Varlığını her iki lehçede de kaybettiği tespit edilen fiillerin ise; 101 basit fiil, 1622 türemiş fiil, 108 birleşik fiil ve 9 ikileme şeklinde yer alan fiiller olmak üzere toplam 1840 adet olduğunu belirtmiştir.**

Buheliqi Weili “*Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelenmesi (2021)*” adlı çalışmada;

Yerleşik yaşamda yüksek bir medeniyet yaratmış olan Koço Uygurlarının şehir ve yerleşim kültürü, konut, mutfak ve beslenme ile giyim kuşam ve süslenme kültürüne dair, devrin yazılı kaynakları olan Uygur sivil belgeleri başta olmak üzere, Uygur Budist ve Maniheizt çevrede üretilen eserlerden derlenen söz varlığını tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelemiş, ayrıca incelenen söz konusu dil malzemesini, ilgili dönemdeki tarihî ve arkeolojik kaynaklarla da destekleyerek Koço Uygurların maddi yaşam kültürünün zenginliklerini ortaya koymuştur. Weili, öncelikle Uygurların tarihi, dili, edebiyatı, iktisadi yaşamı ve dinî inançları üzerinde durmuştur. Daha sonra Uygur sivil belgeleri başta olmak üzere, söz konusu döneme ait diğer Uygur

Budist, Maniheizt ve Tıp metinlerinden derlenen Uygurların şehir ve yerleşim kültürünü, konut, mutfak ve beslenme, giyim kuşam ve süslenme kültürüyle ilgili terimlerin tamamını kavram alanlarına göre gruplandırarak tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelemiş ve konuyu Çin yıllıkları, seyahatnameler ve o devre ait arkeolojik buluntulardan elde ettiği bilgilerle zenginleştirerek ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

Can Cüneyt Şahin “Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı (2019)” adlı çalışmasında;

Uygurların söz varlığı dünyasına değinmiştir. Çalışmanın Birinci Bölüm’ünde Uygur devletlerinin tarihî gelişimine yer vermiştir. Bu devletlerden kalan temel eserleri, etkisinde oldukları Budizm ve Manihaizm gibi dinî inanışları açıklayarak inceleyen Şahin, daha sonra dönemin eserlerinin bulunuşu ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Çalışmanın İkinci Bölüm’ünde ise dönemin kaynaklarından elde edilen kelimeleri, anlamları ve alındıkları eserlerin kaynak bilgileriyle birlikte ilgili oldukları başlıklar altında tasnif etmiştir. Şahin ele aldığı kelimeleri transkripsiyon alfabesine uygun olarak örneklendirmiştir.

Can Sağır “Dîvânu Lugâti’t-Türk ile Yakutçanın Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması (2020)” adlı çalışmasında;

Eski Türkçe döneminin son kolu olan Karahanlı Türkçesiyle yazılmış *Dîvânu Lugâti’t-Türk* ve Yakutçayı söz varlığı bakımından karşılaştırmayı amaçlamış, çalışmasını *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki kök durumunda olan ve yapım ekleriyle türemiş Türkçe kökenli sözcüklerle sınırlandırmıştır. Madde başı olarak ele aldığı kelimeler neticesinde Yakutçada varlığını sürdüren sözcüklerin daha çok DLT’deki yalın ad ya da eylemler oldukları sonucuna ulaşan Sağır, türetilmiş ad ya da eylemlerin büyük çoğunluğunun Yakutçada varlığını devam ettirmediklerini ifade etmiştir.

Çağlagül Sert “Eski Uygur Türkçesi Mitolojik Söz Varlığı (2022)” adlı çalışmasında;

Eski Uygur Türkçesi söz varlığındaki mitolojik öğeleri incelemiştir. Çalışmada hem Eski Uygur döneminden önce kullanılıp bu dönemde de kullanılmış, hem de çeviri metinlerden Eski Uygur Türkçesine katkı sağlamış mitolojik varlıkların incelendiğini ifade eden Sert, söz varlığını dinlere göre sınıflandırmadığını, bunun nedeninin ise Eski Uygurlarda görüldüğü gibi bir milletin aynı anda birden fazla dini benimsemiş olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak söz varlığı incelemesine başlamadan önce bu dinler hakkında temel bilgiler vermiştir. Aynı zamanda çalışmada ele aldığı metinlerin daha önce incelenmiş olmaları sebebiyle metinleri yapılan çalışmalardan olduğu gibi almayı tercih ettiğini bu nedenle de metinlerdeki okunmayan ya da yanlış

okunan kısımların yapılan çalışmalardaki şekliyle alındığını söylemiştir.

Çiğdem Topçu “*Dîvânü Lügâti’t Türk ve Anadolu Ağızlarının Söz Varlığında Ortaklaşan Fiiller (2006)*” adlı çalışmasında;

Dîvânü Lügâti’t Türk dizinindeki fiillerin bugün Anadolu ağızlarında kullanılmaya devam edilen, ağızlarla ses ve anlam açısından ortaklaşan karşılıklarının bulunmasını amaçlamış, *Dîvânü Lügâti’t Türk* ile bugünün ağızları arasında ortaklaşa olan söz varlığını önce karşılaştırmalı bir sözlük haline getirmiş, daha sonra da bu sözlük üzerine fonetik ve semantik inceleme yapmıştır. Topçu, *Dîvânü Lügâti’t Türk* adlı eserin dizininden aldığı 1838 madde başı fiili Anadolu ağızları ile karşılaştırması neticesinde 1838 fiilden 707’sinin bugün Anadolu ağızlarında kullanıldığı ve 1131’inin ise Anadolu ağızlarında kullanılmadığı sonucuna varmıştır.

Elif Doğrusözlü “*Reşit Rahmeti Arat’ın Eski Türk Şiiri Adlı Eserinde Söz Varlığı ve Sözlük-Dizin (2023)*” adlı çalışmasında;

Eski Uygur Türkçesinin dil özelliklerini ve Budist- Maniheizt Uygurların, Hristiyan ve İslamiyet kültürleri hakkında önemli bilgiler sunmuş, *Eski Türk Şiiri*’ni, söz varlığı açısından incelemiştir. Söz varlığını belirledikten sonra konulara ayırarak (tematik) inceleme yapan Doğrusözlü, çalışmanın *Giriş*, *Söz Varlığı*, *Sözlük-Dizin/Dizinler*, *Sonuç* ve *Kaynaklar* olmak üzere 5 bölümden oluştuğunu belirtmiştir. *Giriş* Bölüm’ünde Reşit Rahmeti Arat ve Eski Türk Şiiri ile ilgili kısa bir girişten sonra çalışmanın amacına, yöntemine, kapsam ve sınırlılıklarına yer vermiştir. Eserde 1739 adet söz varlığını tespit eden Doğrusözlü, 533 tanesinin Özel Ad Bilgisi ve Dil Bilgisi Öğeleri, 802 tanesinin Konulara Göre Adlar, 404 tanesinin ise Konulara Göre Fiiller başlığı altında olduğunu ifade etmiştir.

Elnura Muratova “*Orhun Abidelerinde Geçen Söz Varlığının Kırgız Türkesindeki İzleri (2006)*” adlı çalışmasında;

Abidelerde geçen kelimelerin Kırgızca karşılıklarını, anlam ve örnekleriyle birlikte ele almıştır. Çalışmanın *Giriş* kısmında Orhon abideleri, Orhon Türkçesi ve Kırgız Türkçesi hakkında bilgi vermiştir. Muratova, inceleme kısmı üç bölümden oluşan çalışmasının Birinci Bölüm’ünde Orhon Türkçesi ve Kırgız Türkçesi’nin ses bilgisi özelliklerini ve ünlü-ünsüz varlıklarını ele almış, İkinci Bölüm’ünde ise kelimelerin anlam ve şekil yönünden gösterdikleri değişimler üzerinde durmuştur. Üçüncü Bölüm’ünde Orhon abidelerinde (Tonyukuk, Kül Tegin, Bilge Kağan) geçen kelimelerin Kırgızca karşılıklarına, anlamlarına ve örneklerine yer veren Muratova, devamında üç abidenin dizinini sunmuştur.

Emek Üşenmez “*Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında (2008)*” adlı çalışmasında;

Dönem eserleri içerisinde yer alan *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün toplam 8624 sözcük barındırmasıyla kelime hazinesi bakımından en büyük eser olduğunu ifade etmiştir. Dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*'i de toplam 2961 kelime sayısı barındırmasıyla dil bakımı yönünden en sağlam eser olarak değerlendirmiştir. *Atebetü'l Hakayık* gerek dil gerek imlâ açısından dönemin diğer eserlerine göre daha zayıf olduğunu aktaran Üşenmez, eserde toplam 1306 kelimenin yer aldığını söylerken; Karahanlılardan kalma bir eser olan fakat eserin yazıldığı döneme ait bir nüshası henüz elimize geçmeyen *Dîvân-ı Hikmet*'in eserin söz varlığının çok tutarlı sayılmadığını belirtmiştir. Son olarak, *Kur'an Tercümesi*'nin söz varlığının öneminin yabancı kelimelere doğrudan karşılık verilerek oluşturulmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Erdi Yüksel “Runik Harfli Metinlerin Söz Varlığının Aynılık ve Farklılık Açısından Değerlendirilmesi (2020)” adlı çalışmasında;

Eski Türkçenin runik yazı ile yazılan Moğolistan, Yenisey, Kırgızistan ve Dağlık Altay bölgelerindeki metinlerinin söz varlığını aynılık ve farklılık açısından değerlendirmiştir. Bu kapsamda Köl Tëgin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongi, Çoyr, Küli Çor (İhe-Hüşöt), Tes, Taryat, Şine Usu (Moyun Çor), I. Karabalgasun, II. Karabalgasun, Suci, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Arhanan, Gürbelcin, Hoyto-Tamır, Irk Bitig, Yenisey, Altay ve Kırgızistan yazıtlarının söz varlığını incelemiştir. Üç bölümden oluşan çalışmasının Birinci Bölüm'ünde birden çok yazıtta aynı anlama kullanılan sözcüklere, İkinci Bölüm'ünde birden çok yazıtta çok anlamlı kullanılan sözcüklere ve Üçüncü Bölüm'de tek bir yazıtta kullanılmış sözcüklere yer vermiştir. Ardından Üçüncü Bölüm'deki sözcüklerin Türkçenin daha sonraki dönem metinlerinde yaşayıp yaşamadığını ele almıştır. *Sonuç* kısmında ise yaptığı incelemeleri değerlendirmiştir.

Erol Topal “Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi ile Yeni Uygur Türkçesi Kur'an Tercümesinde Dinî Söz Varlığı -Karşılaştırmalı İnceleme- (2012)” adlı çalışmasında;

Tarihî Kur'an tercümesi ile çağdaş Türk lehçesi Kur'an tercümesi arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları dinî terimler açısından ortaya koymayı amaçlamıştır. *Giriş* Bölümü'nde, Karahanlı Türkçesi ve ilk Kur'an tercümeleri; Yeni Uygur Türkçesinin tarihî gelişimi, bugünkü Uygurlar, Yeni Uygur Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara değinmiştir. Topal, iki bölümden oluşan çalışmasının Birinci Bölüm'ünde dinî terimleri konularına göre sınıflandırarak, alt başlıklar hâlinde tematik olarak incelemiştir. İkinci Bölüm'de ise Elmalı Muhammet Hamdi Yazır'ın, *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Meali* adlı tercümesinden dinî terimleri tespit ederek Latin alfabesine göre sıralamış ve Arapça, Karahanlıca ve Uygurca karşılıklarını ele almıştır.

Esra Kaan Çelikten “Karahanlı Türkçesinin İnançla İlgili Söz Varlığı (2023)” adlı çalışmasında;

Kutadgu Bilig, Divânü Lügâti't-Türk, Atebetü'l Hakayık ve Divân-ı Hikmet isimli ilk İslami dönem eserlerini taramıştır. Bütün bu çalışmaları metinler içinde anlambilimsel olarak ele almıştır. Tezin tamamının sadece dinî söz varlığını kapsadığını ifade eden Çelikten, aynı kelimenin farklı anlamda kullanılması durumunda çalışmaya dahil edilmediğini belirtmiştir. Aynı zamanda gerek anlambilimsel bir yaklaşımla hazırlanması gerek art zamanlı ele alınması gerekse sadece dinî söz varlığını kapsamaması bakımından benzer çalışmalardan tamamen ayrıştığını söylemiştir. Eserleri tararken Türkçe, Arapça, Farsça vd. dilleri gözetererek hazırlamıştır. Bu yönüyle ilk İslami eserlerin dinî söz varlığını art zamanlı olarak ele almış ve şekilsel, anlamsal ve biçimsel değişiklikleri bu çalışmada göstermiştir. İlk İslami eserleri taraması sonucunda, eski Türk inançları ile olan bağlantısını, İslamiyet'in kabulü ile değişen ve değişmeyen kelimeleri, İslamiyet sonrası dönemde olan değişiklikleri gözler önüne sermiştir. Çalışmasında 1000'e yakın madde başı oluşturmuş ve toplam 113 adet başlık ele almıştır.

Ezgiöya Malkoç “Divânü Lûgatit-Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı (2018)” adlı çalışmasında;

Öncelikle *Divânü Lûgatit-Türk*'e değinmiş olup, bu eser ve yazıldığı döneme ilişkin bilgilere yer vermiştir. Daha sonra Hakas Türkleri, bu Türk topluluğunun yaşam tarzları, tarihleri, dil özellikleri ve buldukları coğrafyayı ele almıştır. Çalışmanın inceleme kısmında ise *Divânü Lûgatit-Türk* ve Hakas Türkçesinin söz varlığını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Bu karşılaştırmayı dört bölümde incelemiştir. Birinci Bölüm'de fonetik ve anlam bakımından aynen devam eden kelimeleri; İkinci Bölüm'de fonetiği değişmiş anlamı değişmemiş kelimeleri; Üçüncü Bölüm'de fonetiği aynı, anlamı değişmiş kelimeleri; Dördüncü Bölüm'de ise hem fonetiği hem anlamı değişmiş kelimeleri incelemiştir. Ayrıca kelimeleri anlam değişmeleri bakımından da ele almıştır.

Hatice Şirin User “Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi (2009)” adlı çalışmasında;

Köktürk dönemine ait *Çoyr, Ongin, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Kül İç Çor*; Ötüken Uygur Kağanlığı dönemine ait *Şine Usu, Taryat, Tes, Suci Yazıtları*'ni ele almıştır. User, çalışmasını *Giriş, Köktürk ve Ötüken Uygur Yazıtlarının Söz Varlığı, Sonuç, Metinler, Kaynaklar, Madde Başları Dizini ve Genel Dizin* olmak üzere yedi ana bölümde incelemiştir. Metinlerin tümünde özel adlarla birlikte 1135 farklı kelime kullandığını belirten User, kelime tekrarlarıyla birlikte on yazıtta toplam 7726 kelime bulunduğunu ifade etmiştir.

Hüsnü Çağdaş Arslan “Eski Uygur Mektuplarının İncelenmesi ve Söz Varlığının Hakasça ile Karşılaştırılması (2021)” adlı çalışmasında;

Dunhuang’da bulunmuş olan, Doğu İpek Yolu’ndan Eski Uygurca mektuplar, fragmanlar ve yayımlanan çalışmalar üzerinde bir inceleme yapmıştır. Eski Uygurlardan kalan mektupların incelenmesi ve Eski Uygur mektuplarının söz varlığının Hakasça ile karşılaştırılması olarak iki farklı konu ele almıştır. Arslan, çalışmasında birlikte ele almış olduğu bu iki farklı problemi, bir bütün hâlinde ortaya koymuştur. Eski Uygurca ile Hakasçanın karşılaştırmalı dizinlerini iki grupta (ortak ve farklılaşan) verip kavram alanlarına ayırmıştır. Ayrıca Eski Uygurca ve Hakasça ortak sözcüklerini, M. Swadesh’in 1971’de yayımlanan son 100 kelime listesine göre değerlendirmiştir.

İsmail Doğan-Zerrin Usta “Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı, Sözlük-Gramatikal Dizin (2014)” adlı çalışmasında;

Eski Uygur Metinleri üzerine bir inceleme yapmışlardır. Çalışmanın Birinci Bölüm’ünde Eski Uygur Türklerinin Tarihi ve Budist Uygur Edebiyatı adlarını taşıyan iki ana başlığı ele almışlardır. Eski Uygur Türklerinin Tarihi adlı ilk başlık altında Uygur Adı, Uygur Türklerinin Tarihi ve Kültürü, Ötüken Uygur Devleti ve Hoçu-Uygur Devleti gibi başlıklar ile değerlendirmeler ve çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Eski Uygur Türklerinin Edebiyatı başlığı altında ise Maniheist Uygur Edebiyatı ve Budist Uygur Edebiyatı başlıkları altında yer alan çok sayıda alt başlıkta, Eski Uygur Dönemi edebiyat metinleri hakkında bilgilere yer vermişlerdir. Çalışmanın İkinci Bölüm’ünde ise Sözlük kısmına yer verilmiştir. Eski Uygur dönemine ait taranan eserlerde geçen kelimelerin kök ve gövdelerini madde başı olarak alınmış; yaklaşık 12.250 madde başı kelime çalışmada yer bulmuştur.

İsmail Kürşat Ertunç “Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Söz Varlığının Kavram Alanı Sözlüğü (2022)” adlı çalışmasında;

Kavram alanı sözlük çalışmalarına katkı sağlamak ve Eski Uygur Türkçesinin söz varlığını kapsamlı bir şekilde ortaya koymak amacıyla Eski Uygur Türkçesinin kavram alanı konusu üzerinde inceleme yapmıştır. İlk Bölüm’de Eski Uygurların tarihî, sosyal, siyasî, kültürel hayatlarını incelemiş, İkinci Bölüm’de sözlük ve sözlük türleri, kavram alanı ve kavram alanı sözlükleri, Türk dilinin kavram alanı sözlükleri üzerine bilgi vermiştir. Üçüncü Bölüm’de ise sözlük kısmına yer vermiştir. Tez aşamasında Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan bilimsel çalışmalardan dönemin söz varlığını derlemiş, daha sonra eldeki söz varlığına uygun bir kavram listesi belirlemiştir. Bu kavram listelerini, Evren, İnsan, Sosyal Hayat ve Kültür ana başlıkları etrafında şekillendirmiş, bütünden parçaya, genelden özele, hayatın pek çok

alanını kapsayan alt başlıklara ayırmıştır. Çalışmada isimler ve fiilleri kavram alanlarının benzerlik durumuna göre sıralamıştır. İsimler ve fiiller ile birlikte çalışmanın toplamda 14.331 madde başından meydana geldiğini belirten Ertunç, toplam söz varlığını oluşturan sözcüklerin 3.968 adedinin fiil soylu, 10.363 adedinin ise isim soylu sözcükler olduğunu tespit etmiştir.

İsmail Sökmen “Satırlı Türkçe Kuran Tercümelerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı (2018)” adlı çalışmasında;

Kaynak metnin kök seslerine göre bir araya getirilmiş olan söz varlığını madde başı yaparak kaynak metin merkezli bir çalışma yürütmüştür. Kaynak metindeki fiillere verilen karşılıkların isimlere verilen karşılıklar üzerindeki kuvvetli tesiri doğrultusunda çalışmayı fiiller ile sınırlandırmış, fiillerden oluşan yaklaşık 20 bin kelimelik söz varlığının tamamını incelemiş ve bunlara hedef metinlerde verilen karşılıklar bularak analiz etmiştir. Böylelikle bütün Türkçe Kur’an tercümelerini karşılaştırmak suretiyle bu tercümelerdeki problemlerin esastan ele alınmasını sağlayacak bir kalıp üzerinde, Kuran’ın Türkçeye tercüme tarihinin ilkleri niteliğindeki üç örnek üzerinde karşılaştırmalı olarak köken, birbirini takip ve tercüme zenginliği bakımından sergilenen tercüme tavırlarını belirlemeyi ve böylelikle ilerleyen süreci etkileyebilecek tarihî altyapıyı betimlemeyi amaçlamıştır.

İzzet Şirin “Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı (2022)” adlı çalışmasında;

Uygurlardan kalan 13.-14. yüzyıllara ait satış, değiş-tokuş, kiralama ve kiraya verme, kredi sözleşmeleri, evlatlık alma, teminat, azat etme, vasiyet ve muhtelif konularla ilgili 129 belgede yer alan sözcükleri tanılandırılıp anlamlandırmıştır. Daha sonra bu sözcüklerin Eski Türk dilinin diğer çevreleri olan Köktürk Kağanlığı’na ait yazıtlardaki, Maniheizt Uygurlara ait metinlerdeki ve Budist Uygurlara ait metinlerdeki anlam ve şekillerini belirleyerek mukayese etmiştir. Söz varlığını tespit ettikten sonra tematik olarak sınıflandırmıştır.

Maihefubai Aızızı “Eski Uygurca ve Yeni Uygurcanın Söz Varlığının İsimler Açısından Karşılaştırılması (2022)” adlı çalışmasında;

Çağdaş Türk Lehçelerindeki sözcüklerin kökenini tespit etmiştir. Eski Uygurca söz varlığının Yeni Uygurcaya ne kadar kaynaklık ettiği konusunda fikir sahibi olunmasını ve Eski Uygurcanın söz varlığının isim açısından Yeni Uygurca ile ses, anlam ve biçim ortaklıklarını ve farklılıklarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada Eski Uygurcadaki isim kökenli söz varlığını Yeni Uygurcadaki isim kökenli sözler açısından karşılaştırarak incelemiş, Eski Uygurcada geçen isimleri fonetik, morfolojik ve semantik açıdan karşılaştırarak, benzerlik ve farklılıkları ortaya koymuş ve bu iki tarihî dönem

arasındaki değişimin şemasını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Aızızı çalışma sonunda eski Uygurcadan yeni Uygurcaya kadar toplam 950 isim kökenli sözcük tespit ettiğini ve bu sözcükler içinde fonetik değişime uğramayan sözcük sayısınının 321 adet olduğunu belirtmiştir.

Muhammed Fettah Kösen “Dîvânu Lugâti’t-Türk’te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Başkurtçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme (2023)” adlı çalışmasında;

Kuzeybatı (Kıpçak) dil grubunda bulunan Başkurt Türkçesine ait giyim kuşamla ilgili söz varlığının *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki izlerini aramıştır. Bu bağlamda sözcükleri, sözlük ve anlambilimsel olarak, art zamanlı yöntemle ele alıp tanıklarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın üç bölümden oluştuğunu belirten Kösen, *Giriş* Bölümü’nde Problem Durumu, Araştırmanın Amacı, Araştırmanın Önemi, Yöntem ve Sınırlılıklarını alt başlıklar halinde sıralamıştır. Birinci Bölüm’de konuyu Karahanlı Devleti ve Dili, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, Başkurt Türkleri ve Dili şeklinde üç alt başlıkta incelemiştir. İkinci Bölüm’de *Dîvânu Lugâti’t Türk* Bağlamında Giyim Kuşam Kültürü, Başkurdistan’da Giyim Kuşam ve *Dîvânu Lugâti’t Türk* ve Başkurt Türkçesinde Ortak Giyim Kuşam Sözcükleri başlıkları adı altında, dönemin özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Çalışmanın Üçüncü Bölüm’ünde ise *Dîvânu Lugâti’t Türk*’te kaydedilen giyim kuşam ile ilgili bütün sözcükleri, kendi içinde farklı gruplara ayırarak madde başı biçiminde göstermiştir. *Sonuç* Bölümü’nde, tarihî sahada giyim kuşamla ilgili kaydedilen sözcüklerin çağdaş Başkurt Türkçesindeki izlerini örneklerle birlikte vermiş, *Sonuç* kısmından sonra *Dîvânu Lugâti’t Türk* ve Başkurt Türkçesinde giyim kuşam kültürüyle ilgili tespit ettiği söz varlığını tablo biçiminde göstermiştir. Dizin ve kaynakçayı vererek çalışmasını tamamlamıştır.

Muhammed Karasu “Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller (2013)” adlı çalışmasında;

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden bilim kurallarına uygun olarak derlenen yansılmalı fiillerin köken bilgisi özelliklerini ele almıştır. Köken bilgisi çalışmasına kaynaklık eden eserlerin, yaklaşık sekiz yüz yıllık bir tarih aralığını kapsadığını belirten Karasu, çalışmasında tespit edilen 191 kelimenin 151’inin birincil ad tabanından, 40’ının ise ikincil ad tabanından türediğini belirtmiştir.

Nalan Şenata “Divânü Lugâti’t-Türk’te Tematik Söz Varlığı ve Çok Anlamlılık (2020)” adlı çalışmasında;

Divanu Lugati’t-Türk’te yer alan adları çeşitli temalar altında incelemiş, bu sözcüklerin temel anlamlarını ve kazandığı yan anlamların oluşturduğu çok anlamlılık halini tespit ederek, Karahanlı döneminin söz varlığındaki zenginliği

ortaya koymuştur. 11. yy. Türk toplumunun yapısı ve gündelik yaşamına dair unsurları bu söz varlığına dayanarak ortaya çıkarmıştır. *Divanu Lugati't-Türk*'ün söz varlığını tematik olarak tasnif edip, bu tasnif doğrultusunda 11. yy. Türk toplumunun gündelik yaşam tarzını değerlendirdikten sonra, *Divanu Lugati't-Türk*'te yer alan sözcüklerin geçirdiği anlamsal değişimleri incelemiştir. Sözcüklerin temel anlamlarının yanı sıra edindikleri yeni yan anlamlar ve bu yan anlamlara bağlı çok anlamlılık durumunu DLT'nin Besim Atalay tercümesinden örnekler vererek tablo halinde tezin Üçüncü Bölüm'ünde sunmuştur.

Özge Şenel “Dîvânu Lugâti't-Türk ile Özbek Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı Üzerine İnceleme (2020)” adlı çalışmasında;

Dîvânu Lugâti't-Türk ile Özbek Türkçesinin karşılaştırmalı söz varlığını, ses ve anlam bakımından değerlendirmiştir. Öncelikle Kaşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'e değinerek, bu eserin yazıldığı dönem ve içeriği ile ilgili bilgiler veren Şenel, daha sonra Özbek Türklerinin tarihi, yaşamış oldukları bölge, iletişime geçtiği topluluklar ve dil özelliklerinden bahsederek çalışmanın temelinin oluşturduğu söz varlığının içeriği hakkında genel bilgiler vermiştir. Çalışmasının inceleme kısmında *Divanu Lugati't-Türk* ile Özbek Türkçesinin söz varlığını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Karşılaştırmayı yedi gruba ayıran Şenel, bunları Ses Değişimi ve Ses Değişimine Uğrayan Kelimeler, Ses ve Anlamca Aynı Olan Kelimeler, Anlam Genişlemesine Uğrayan Kelimeler, Başka Anlama Geçmiş Kelimeler, Anlam İyileşmesi, Anlam Kötüleşmesi ve Anlam Daralması başlıkları altında incelemiştir.

Öznur Atlas “Orhun Yazıtları ile Maitrisimit Temelinde Köktürkçe ile Uygur Türkçesinin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması (2021)” adlı çalışmasında;

Sırasıyla *Giriş*, Karşılaştırmalı Dizin Tablosu, Kelimelerin Tematik Sınıflandırılması, Kökteş Sözcükler Dizini adlı başlıkları ele almıştır. *Giriş* Bölümü'nde Köktürk ve Uygur devletlerinin tarihi hakkında bilgi verdikten sonra *Orhon Yazıtları* ile *Maitrisimit* hakkında genel özelliklere değinmiştir. Karşılaştırmalı Dizin Tablosu Bölümü'nde, *Orhon Yazıtları* ile *Maitrisimit*'te geçen kelimeleri dizin sırasına uygun bir şekilde karşılıklı olarak incelemiştir. Kelimelerin Tematik Sınıflandırılması Bölümü'nde; *Maitrisimit*'e ait kelimeleri kavram alanlarına ve sözcük türlerine göre gruplandırmıştır. Kökteş Sözcükler Dizini'nde aynı kökten türeyen kelimeleri alfabetik sıralayan Atlas, çalışmada etimolojik sınıflandırmaya da yer vermiştir.

Saydinaz Yıldız “Türkçe İlk Kur'an Tercümesinin Rylands Nüshasındaki Söz Varlığının Kavram Alanları (2022)” adlı çalışmasında

Karahanlı dönemine ait Kur'an tercümeleri arasında *Rylands Nüshası* olarak bilinen ilk Kur'an tercümesinin söz varlığını esas almış, çalışmada

kavram ve kavram alanı hakkında bilgi vermiştir. Rylands Nüshası'nın söz varlığını kavram alanlarına göre sınıflandırarak Türk dilinin zenginliğini, eserin ve dilinin özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan Yıldız, kavram alanlarını üç ana bölüm altında toplamıştır. Ana başlıkları maddeler hâlinde vermiş, kavramları ise alt başlıklar hâlinde ele alarak söz varlığını, ilgili konu başlıklarının altına yerleştirmiştir. “Kavram alanı” olarak adlandırılan bu tür çalışmalarla Türk dilinin kavramsal zenginliğinin bir kez daha ortaya koyulduğunu söyleyen Yıldız, dönemin söz varlığını daha net olarak vermeye çalıştığını, böylelikle anlam ve kavram alanına göre sınıflandırma yaparak hazırlanan çalışmasının başka çalışmalara da kaynaklık edebilecek malzeme sunması ve Karahanlı döneminin dil özelliklerini, söz varlığı gibi pek çok yönden yansıtmasıyla, Türk dili alanına katkı sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.

Sümeýra Alan “Doğu Sahası Tarihi Türk Yazı Dillerinde Nezaket ve Saygı Bildiren Söz Varlığı (2021)” adlı çalışmasında;

Doğu Sahası Tarihi Türk Yazı Dillerinde saygı ve nezaket söz varlığı üzerinde durmuştur. Bu amaç doğrultusunda Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yazılmış eserleri taramış, konuyla alakalı söz varlığını tespit etmiş, anlam ve kavram alanlarına göre kelimeleri sınıflandırmıştır. Alan, temelde iki bölüme ayrılan çalışmasının ilk bölümünde söz varlığını inceleyerek kelimeleri tematik olarak tasnif etmiş; İkinci Bölüm’ünde ise gramatikal hususiyetleri dikkate alarak sınıflandırma yapmıştır. Ardından katmerli saygı, basit / birleşik sıfatla oluşturulan yapılar ve kalıp sözlerle/ifadelerle kurulan saygı ve nezaket ifadelerini de ekleyerek çalışmasını zenginleştirmiştir. Alan, anlam, şekil ve köken bilgisi bakımlarından art zamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak incelemeye çalıştığı kelimelerin kullanıldığı döneme özgü biçimleri ve ifade ettiği anlamları ele almış; incelenen söz varlığıyla alakalı kelimelerin etimolojik açıklamalarını Türk dilinin etimoloji sözlükleri vasıtasıyla referanslandırmıştır.

Şeyma Tokat “Dîvânu Lugâti’t-Türk’te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme (2020)” adlı çalışmasında;

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te tespit edilen giyim kuşamla ilgili söz varlığı ile bu söz varlığının bugünkü Kazakçadaki durumu leksik ve semantik açıdan tarihi-karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Çalışmanın *Giriş* ve *Sonuç* kısımları ile birlikte toplamda 5 bölümden oluştuğunu ifade eden Tokat, *Giriş* kısmında tezin konusunu, amacını ve tezde kullanılan yöntemleri alt başlıklarla vermiştir. Daha sonra, İkinci Bölüm’ünde “Karahanlılar, *Dîvânu Lugâti’t-Türk’* ve Kazakça” ana başlığını taşıyıp konuyu dört alt başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar sırasıyla, Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi, *Dîvânu Lugâti’t-Türk,*

Kazaklar, Kazakçanın Bugünkü Durumu'dur. Bu başlıklar altında Karahanlı sahasının kısa tarihini verdikten sonra, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve üzerine yapılmış çalışmaları ele almış, ardından tez çalışmasının modern inceleme alanını oluşturan Kazaklar, Kazakça ve konuşulduğu alanlar hakkında bilgi vermiştir. Çalışmanın Üçüncü Bölüm'ünde dönemin giyim kuşam kültürü hakkında bilgiler ortaya koymuş, bu zengin ve çeşitli söz varlığının çağdaş Kazakçadaki durumlarını genel bir bakışla vermiştir. Dördüncü Bölüm'ünde ise *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen giyim kuşam kültürüyle ilgili tüm sözcükleri kendi içinde çeşitli kavram gruplarına ayırarak tasnif etmiştir. *Sonuç* kısmında elde edilen malzemenin tarihî Türk dili alanındaki ve modern Kazakçadaki durumunu inceleyerek ortaya çıkan neticeleri örnekleriyle değerlendirerek çalışmaya son vermiştir.

Tümer Karaayak “Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (2017)” adlı çalışmasında;

Pekin, St. Petersburg, İstanbul, Ankara ve Paris'te bulunan yazmalara ait metinlerin sözcük varlığını ele almıştır. Altı Bölümden oluşan çalışmanın *Giriş* Bölümü'nde çalışmada yer alan yazmalar ve üzerine yapılan çalışmalara, çalışmada izlenen yöntem, yazmaların özelliklerine ve çalışmada kullanılan yazmaların sıralamasına değinmiştir. *Metin Bölümü*'nde çalışmada yer alan yazmaların yazı çevirisi ve harf çevirisine yer vermiştir. Bu kısımda Pekin ve Paris yazmalarına ait yayımlanmamış kısımların yazı ve harf çevirisine yer vermiştir. *Çeviri Bölümü*'nde metinlerin günümüz Türkçesine çevirisine yer vermiştir. Çeviride metnin aslına olabildiğince bağlı kalmaya çalışarak *Çeviri Bölümü*'nde Eski Uygurca terimsel ifadelerin bazılarının Sanskritçe karşılıkları da vermiştir. Açıklamalar kısmında ise önceki yayınlarından farklı olan okuyuşlara ve bazı kavramların açıklamalarına yer vermiştir. *Dizinler Bölümü*'nü sırasıyla Uygurca Dizin ve İnkilemeler Dizinini başlıklarına ayıran Karaayak, Uygurca Dizin'in madde başlarını Eski Uygurca ile anlamlarını ise Türkiye Türkçesi ile vermiştir. Bu bölümde kelimelerin metinde geçtiği yerlere atıflar yapmış ve satır numaralarına yer vermiştir. Ayrıca Uygurca dizinde bazı kelimelerin Sanskritçe karşılıkları verilerek İnkilemeler Dizinini Bölümü'nde çalışmada yer alan inkilemelere de yer vermiştir. *Sonuç Bölümü* ile çalışmaya neticelendirmiştir.

Yaşar Tokay “Bengü Taşların Söz Varlığı ile Türkiye Türkçesi Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması (2012)” adlı çalışmasında;

Eski Türk yazıtlarının söz varlığı ile Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını karşılaştırmıştır. Bengü Taşlar dönemi adı altında Göktürk yazıtları, Uygur yazıtları ve Yenisey yazıtları olmak üzere üç ana bengü taş dönemine ait olan kitabeleri incelemiştir. Çalışmanın Türkiye Türkçesi ağızları kısmında

ise, Derleme Sözlüğü ve Türkiye Türkçesi ağızları hakkındaki müstakil araştırmaları ele almıştır. Daha sonra bengü taşların söz varlığı ile Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını karşılaştırarak ortak unsurları listeler halinde ortaya koymuştur. Tokay, çalışma amacını bugün canlılığını koruyan Türkiye Türkçesi ağızları ile yaklaşık 1300 yıllık tarihi olan yazıtlardaki söz varlığının ortak unsurlarını ortaya koymak olduğunu belirtmiştir. Tokay çalışmasında toplam 1291 sözcük tespit etmiştir.

Yılmaz Akdemir “Senglah’ın Tematik Sözlüğü (İsimler) (2020)” adlı çalışmasında;

Senglâh’ın Sözlük Bölümü’nde yer alan isim maddeleri ile bunlar için verilen Farsça açıklamaları kaleme almış, eserde madde başı sözcükler için verdiği Farsça anlam açıklamaları Türkçeye aktararak tematik bir sözlük oluşturmuştur. Çalışmasının *Giriş* Bölümü’nde; sözlük türleri, tematik sözlükler, Türk dilinin tarihî dönemlerine ait tematik sözlükler, yakın dönemde kitap ve tez boyutunda yapılmış Türkçe tematik sözlükler, Mirzâ Mehdî Hân Esterâbâdî ve eserleri, Senglâh’ın yapısı ve nüshaları ile çalışmanın yöntemi ve Senglâh’ın tematik tasnifi hakkında bilgiler vermiştir. Çalışmasının Tematik Sözlük Bölümü’nde Senglâh’ın sözlük kısmında yer alan isim ve isim soylu madde başları ile bunlar için verilen Farsça madde açıklamaları Türkçeye çevrilerek tematik sınıflandırma yapmıştır. Bu kapsamda 30 ana tema belirlemiştir. Belirlediği 30 ana tema da kendi içinde alt temalara ayırmıştır. Çalışmasının Motamot Karşılığı Verilen Kelimeler Dizini Bölümü eserde anlam açıklaması verdikten sonra Arapça ve Farsçadaki motamot karşılığı verilen madde başı sözcüklerin indeksini içermektedir. Çalışmasının son bölümünü oluşturan Alfabetik Sözlük Bölümü’nde ise tematik tasnifi yapılan kelimelerin alfabetik sözlüğü bulunmaktadır.

Zabit Aytek “Dîvânu Lugâti’t-Türk ile Azerbaycan Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma (2023)” adlı çalışmasında;

Karahanlı Türkçesi dönemine ait en önemli eserlerden birisi olan *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te geçen kelimeleri tespit etmiş, Türkçenin tarihsel olarak gelişme eğilimlerine uygun ses ve anlam değişikliklerini, Azerbaycan Türkçesi çerçevesinde incelemiştir. Bu hususta, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki sözcüklerin tespiti için Besim Atalay’ın üç ciltlik tercüme ve bir ciltlik dizinden oluşan eserinden faydalanmıştır. Oğuz Türkçesinin mirasçılarından olan Azerbaycan Türkçesindeki sözcüklerin ses ve anlam değişmelerini, art zamanlı bir yaklaşımla, Eski Oğuzca ile ilgili geniş bilgilere yer vermiş, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten hareketle tespit etmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan Türkçesindeki gelişmeleri Kâşgarlı’nın Oğuzca kayıtlı sözcükler altında vermiş olduğu Oğuzcayı ihtiva eden ses, şekil ve anlam ile ilgili aktardığı bilgiler ışığında değerlendirmiştir. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın

Birinci Bölüm’ünde Karahanlılar, Karahanlı Türkçesi, *Dîvânu Lugâti t-Türk*, Kâşgarlı Mahmut, Azerbaycan Türkçesi hakkında bilgilere yer vermiştir. İkinci Bölüm’ünde *Dîvânu Lugâti t-Türk*’ten Azerbaycan Türkçesine tespit edilen ses değişimlerini, değişimlerin nedenlerini incelemiş, söz başı, söz içi ve söz sonu konumlarına göre tasnif etmiştir. Üçüncü Bölüm’ünde ise anlam bakımından incelenen sözcükleri, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, anlam kayması, anlam değişmesi, sestese sözcüklerde anlam değişmesi gibi alt başlıklar altında değerlendirmiştir.

1.4. SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Akartürk Karahan “Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme (2006)” adlı çalışmasında;

Memlûk-Kıpçak sözlüklerindeki yansıma fiilleri ele almış ve bunların tarihî-modern dil karşılaştırması yöntemiyle yapısal ve tematik özelliklerini incelemiştir. Çalışmasında Memlûk- Kıpçak sahasında hazırlanan 30 yansıma fiil üzerinde durduğunu ifade eden Karahan, Tarihî Türk söz varlığının dil malzemesi için Memlûk-Kıpçak sözlüklerinin önemli kaynak eserler olduğunu belirtmiştir.

Aksamaı Omuralieva “Türkçede Ses Yansımali Fiiller Türeten +Kır-Eki Üzerine (2020)” adlı çalışmasında;

Türk dili ve lehçelerindeki ses yansımali kelimelerden fiiller türeten +Kır-eki üzerinde durulmuştur. +Kır- ekinin yansıma kelimelerden fiil yapan en karakteristik şekil olduğunu belirten Omuralieva, Tarihî Türk lehçelerinin eserlerini ve günümüz Türk lehçelerinin sözlüklerini ele alması sonucunda -Kır- ekinin, 28 lehçede geçmiş olduğunu ve toplamda 351 ses yansımali fiili tespit ettiğini belirtmiştir.

Gülşen Akgün “Eski Türkçede Yansımali Sözcükler (2023)” adlı çalışmasında;

Dîvânu Lugâti t Türk’ten tespit ettiği 128 ses yansımali sözcüğü Sir Gerhard Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Marcel Erdal’ın *Old Turkic Word Formation*, Jens Wilkens’in *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca–Almanca–Türkçe* ve Hasan Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nden taramış ve madde başı olarak fişlemiştir; fişlediği bu madde başlarını yapıları, kaynağı ve kavram alanları bakımından sınıflandırmıştır. Akgün, çalışmasını *Giriş*, Eski Türkçedeki Ses Yansımali Sözcüklerin Yapısal Tasnifi, Kaynağı Bakımından Ses Yansımali Sözcükler, Kavram Alanları Bakımından Ses Yansımali Sözcükler, *Sonuç* ve Sözcük Dizini olmak üzere altı bölümde ele almıştır.

Hamza Zülfikar “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler İnceleme-Sözlük (2018)” adlı eserinde;

Çalışma, odak noktasını Türkiye Türkçesine yönlendirerek Güneybatı Türkçesi (Oğuz grubu) içinde yoğunlaşmıştır. Günümüz yazı dilininin, Anadolu ağızlarının ve geniş bir kapsamda Türkiye Türkçesinin metin ve sözlüklerinden, çağdaş yazarların eserlerinden derlenen malzeme, bir sözlük formatına getirilmiş ve araştırma bu malzeme üzerine dayandırılmıştır. Aynı yöntem kullanılarak *Divânu Lugâti't-Türk* ve Eski Türkçe döneminin diğer kaynakları da incelenmiş, elde edilen ses yansımaları malzemeye eklenerek çalışmanın içeriği zenginleştirilmiştir.

1.5. ORHON TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Hülya Yıldız “Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı ve Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması (2007)” adlı çalışmasında;

Orhon Türkçesinin üç büyük yazıtı olan Kül Tigin, Bilge Kağan, Tuñukuk yazıtları ile Sibiryâ Türk dillerinden biri olan Yakutçayı sözvarlığı ve sözyapımı bakımından karşılaştırmıştır. Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı Bakımından Karşılaştırılması ve Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması başlıkları altında Orhon Türkçesinin sözvarlığını ve 71 türetim ekini Yakutça ve Dolganca ile kıyaslamıştır. Yıldız, çalışma sonucunda üç büyük yazıtta geçen sözcüklerden Yakutçada ve Dolgancada varlığını sürdürenlerin daha çok Orhon Türkçesindeki yalın ad ya da eylemler olduğunu, türemiş ad ya da eylemlerin büyük bir çoğunluğunun Yakutçada ve Dolgancada görülmediğini ifade etmiştir.

Sibel Çelikel “Orhun Kitabelerinin Günümüz Türkçesindeki Söz Varlığı (2007)” adlı çalışmasında;

Orhon Kitabeleri’nde yer alıp günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan sözcükleri belirleyerek bunların zaman içindeki şekillerini ele almıştır. İki bölümden oluşan çalışmasının ilk bölümünde *Orhon Kitabeleri*’nde yer alıp ses değişimine uğramamış olan sözcükleri, İkinci Bölüm’de ise *Orhon Kitabeleri*’nde yer alıp ses değişimine uğramış olan sözcükleri incelemiştir. Çalışmasında sözcükleri yalın halleriyle ortaya koymuştur.

Süleyman Hilmi Kızıldağ “Türk Runik Metinleri ile Nogay Türkçesinin Ortak Söz Varlığı (2020)” adlı çalışmasında;

Türk runik metinlerinde var olan sözcükler ile çağdaş Nogay Türkçesi sözlüklerinde yaşamaya devam eden ortak sözcükleri tespit etmiştir. Çalışmada öncelikle eski Türk yazıtları söz varlığının çağdaş Türk lehçeleri söz varlığı ile karşılaştırıldığı çalışmaları belirten Kızıldağ, daha sonra Nogay Türkçesinde yaşamaya devam eden Eski Türkçe sözcükleri tespit etmiştir. Bu sözcükleri, “fonetik değişikliğe uğramış veya morfolojik olarak farklı olan” ve “fonetik ve morfolojik olarak değişmeyen” sözcükler olmak üzere sınıflandırmıştır.

Sözcüklerin ortak olma durumunda bazı sözcüğün etimolojisiyle ilgili değerlendirmelere dipnotlarda yer vermiştir. Ayrıca morfolojik olarak farklı biçimde oluşmuş sözcükler üzerine açıklamalar yapmıştır. Çalışmanın *Sonuç* Bölümü'nde ortak sözcükler üzerine istatistikî bilgileri, sözcüklerde gerçekleşen ses olaylarını ve semantik olarak değişmeleri tespit etmiştir.

1.6. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Zekine Özertural “Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözcük Varlığı (1996)” adlı çalışmasında;

Maniheist Uygur metinlerinin dil ve yazım özellikleri ile karşılaştırmalı sözcük varlığını incelemiştir. Sözlük Bölümü'nde Maniheist Uygur metinlerinin dizinin çıkartmış ve sözcüklerin Türkçe karşılıklarını vermiştir. Maniheist Uygur metinlerinin sözcük varlığını Orhon Türkçesi, Budist Uygur metinleri, Yeni Uygurca ve Türkçe ile karşılaştırmıştır. Mani metinlerinde var olan bir sözcüğün Orhon Türkçesi, Budist Uygur metinleri, Yeni Uygurca ve Türkçede görülüp görülmediğine bakan Özertural, sözcüğün geçirdiği ses değişimleri sonucu aldığı yeni biçimi göstermiştir. *Sonuç* kısmında ise Maniheist Uygurlardan günümüze kadar gelen sözcükleri sergilemiştir.

1.7. KARAHANLI TÜRKÇESİ SES SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Ergün Koca “Divanü Lûgati't-Türk'teki Yansımali Sözcüklerin Görev ve Anlamlarına Göre Sınıflandırılması (2013)” adlı çalışmasında;

Yansımali sözcüklerin, *Divanü Lûgati't-Türk'teki* izlerini tespit etmiş ve bu sözcükleri görev anlamlarına göre sınıflandırmıştır. Çalışmada 205 yansımali sözcüğü ele aldığı belirten Koca, Karahanlı Türkçesinde özellikle yansımali sözcüklerin sıkça kullanıldığını ve o dönem hayatının içinden birçok örneğin yansımali olarak belirtildiğini ifade etmiştir.

Oğuz Ergene “Kavram Alanı Bağlamında Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Ses Yansımali İkillemelerin Türkiye Türkçesindeki Biçimleri (2018)” adlı çalışmasında;

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ikillemeleri belirlemiş ve ses kaynakları bakımından tasniflemiştir. Örneklerin anlamlarının ve metindeki kullanımlarının verilmiş olduğunu belirten Ergene, Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda bulunan benzer kullanımlar ile karşılaştırma yaptığını belirtmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz çalışmalara ek olarak tezimizle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz şu çalışmalardan da yararlanılabilir:

Ahsen Esatoğlu “Ahkâm-ı ‘Akâ’id’in Söz Varlığı (2011)”; **Ezgi Demirel** “Orta Türkçe Sözlüklerindeki Söz Varlığının Eş Değerlikler Bakımından Art Süremli ve Eş Süremli Karşılaştırması (İsimler) (2016)”; **Duygu Temel** “Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme (2020)”; **Kübra Dilaver Yıldırım** “Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler (2020)”; **Beytullah Kocabaş** “Codex Cumanicus’un Söz Varlığı ile Günümüzde Kafkasya’da Konuşulan Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Söz Varlığının Ses ve Anlam Bakımından Karşılaştırılması (2021)”; **Sevnur Ceylan** “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı (2022)”; **Samet Özen** “Nehcü’l-Ferâdis’in Söz Varlığı Açısından İncelenmesi (2022)”; **Adem Serhat Özkan** “Rabguzi’nin Kıyasü’l-Enbiya Adlı Eserinde İsim Söz Varlığı İncelemesi (2021)”; **İlker Battal** “Abuşka Lügatinde Söz Varlığı (2021)”; **Abdüssamet Kılınç** “Codex Cumanicus’un Türkçe Söz Varlığının Günümüz Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Durumu (2019)”; **Osman Avcı** “Et-Tuḥfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügâti’t-Türkiyye’deki Söz Varlığının Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Durumu (2020)”; **Yasemin Taş** “Kıpçak Türkçesinde Askerlikle İlgili Söz Varlığı (2017)”; **Kutluay Erk** “Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı (2015)”; **Madına Moldasheva** “Codex Cumanicus ile Çağdaş Kazak Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Karşılaştırmalı Sesçil İncelemesi (2016)”; **Sıla Gen** “Harezmi Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı (2009)”; **Özüm Subaşı** “Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması (2012)”.

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLER

2.1. İNSANA ÖZGÜ SESLER

2.1.1. Bağırma-Haykırma-Çığlık Anlamı Taşıyan Sesler

bang ‘bağırma’ Clauson, ED 346a; Gülensoy KBS I 112⁴; Nadalyayev vd. DTS 81b; Tietze I 275

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bang* ‘bağırma’ DLT III 355-2

Tanıklar

(1) *oglan bang sıgtadı.* “Çocuk bağırarak ağladı, (Çocuk ağlar gibi ağladı).” (DLT III 355-2)

magirt ‘bağırış’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *magirt* ‘bağırış’ Maytrı 35

Tanıklar

(1) *Kitumati balıkta uluğ magirt mañrağal(ı) ayur.* “Ketumati şehrinde bağırılması için emreder.” (Maytrı 35/31-32)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

mañirt ‘çığlık, bağırma, haykırma, seslenme’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *mañirt* ‘çığlık, bağırma, haykırma, seslenme’ DKPAM 0445, 0451

Tanıklar

(1) *ay tözünüm katag ünin mañirt mañrağıl.* “Ey asilim! Yükses sesle bağır!” (DKPAM 0445-0446)

(2) *anta ötrü kemişçi er suparagē bodis(a)v(a)tnıñ bo montag sözlemiş savın eşidüp katug ünin mañirt mañradı.* “Bunun üzerine gemici Bodhisattva Supāraga’nın bu şekilde söylediği sözleri dinleyip yüksek sesle bağırıldı.” (DKPAM 0448-0451)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

tenād (Ar.) ‘bağırıp çağırma’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tenād* ‘bağırıp çağırma’ RKT 35/42a1

Tanıklar

(1) *ey boğnum, men korqar men siziñ üze tenād küininde.* (RKT 35/41b3-42a2)

2.1.2. Geçirme-Öğürme-Hıçkırık Anlamı Taşıyan Sesler

ık ‘soğuk su içilerek üzerine ekmek yedikten sonra göğsü kabartarak çıkan hıçkırık, hık’⁵ Clauson, ED 75b; Nadalyayev vd. DTS 219b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ık* ‘soğuk su içilerek üzerine ekmek yedikten sonra göğsü kabartarak çıkan hıçkırık, hık’ DLT I 37-17

Tanıklar

(1) *anı ık tuttu.* “Onu hıçkırık tuttu.” (DLT I 37- 19)

2.1.3. Çağırma-Seslenme-Davet Anlamı Taşıyan Sesler

nidā (Ar.) ‘çağırma, seslenme’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *nidā* ‘çağırma, seslenme’ TİEM 73 223r/3

Tanıklar

(1) *yā’ nidā turur va’ āđqa du’ ā kılığlı turur.* (TİEM 73 223r3)

oñay ‘seslenmek, çağırma’⁶

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *oñay* ‘seslenmek, çağırma’ TİEM 73 366v/6

Tanıklar

(1) *berdimiz ök tañrı kılı oğlanıña bitigni oñay söz yme yalavaçlıkını rüzi kıldımız anlarğa arığlardın artuqluğ urdımız anlarğa ajunluğlar üze.* (TİEM 73 366v/6-7)

üñün yügerü oqımağda kodırağ ‘alçak sesle seslenmek’

5 bk. *hıkla*-Tietze II 303.

6 Kelime, DLT ve KB’de “kolay” anlamına gelecek şekilde tanıklanmış olup Clauson, ED 191b ve Nadalyayev vd. DTS 367b’de de aynı anlamı karşılayacak şekilde verilmiştir.

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ünün yügerü okımağda qodırağ ‘alçak sesle seslenmek’ RKT 28/63a3*

Tanıklar

(1) *yād kılğıl İdiñni özüñ içinde zārılığın hem korka, ünün yügerü okımağda, qodırağ ertelerde hem keçelerde, bolmağıl gāfillerdin.* (RKT 28/63a1-63b1)

2.1.4. Yankı-Akis-Eko Anlamı Taşıyan Sesler

yañku ‘yankı, ses, aksi seda, eko’ Clauson, ED 949a; Gülensoy, KBS II 1059; Nadalyayev vd. DTS 233b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yañku* ‘yankı, ses, aksi seda, eko’ DKPAM 0355, 3720; Suv V 0903; Suv VII 645, 760; Suv X 692; *yanggu* TT I 91, 134

Tanıklar

(1) [o]l avişdın ünmiş esringü öñlüg yavlak ört yalın elig begig [yör] gemişde örü kök t(e)ñr[ike] tayayu turtı.. .. kork<g>u teg yañku ün eşidilti. “Avici cehenneminden o alaca renkli korkunç ateş, hükümdarı sarmaladıktan sonra yükselerek göğe dayanmış. Korkutucu (ve) yankılanan bir ses işitilmiş.” (DKPAM 0350-0355)

(2) *ança sözleyü turur erken anıñ arasınca ç(a)ştanē eligke yakın belinşteg yavlak ün yañku teg eşidilti.* “Bu şekilde konuşup dururken Hükümdar Caştana’nın (kulağına) yakın (bir yerlerden) korkunç kötü (bir) ses yankı gibi çalındı.” (DKPAM 3717-3720)

(3) *k(a)ltı kısıl yañkusı bodi yorıkta yorımış teg meniñ bodi yorıkta yorımakım yme ançulayu ok erür.* “Tıpkı vadi yankısı bodhi değişimindeki değişimi misali, benim bodhi değişimindeki değişimim de öyledir.” (Suv V 0903-0905)

(4) *nomlarığ yañku ün teg kurugın kök kalık teg ilinşsiz yapşınmaksız tözlügin.* “Öğretileri, bir yankı gibi kuru, gökyüzü gibi bağlantısız bir var oluş üzere buyurdu.” (Suv VII 645-647)

(5) *ulug çañıñızın ünmiş ünnüñ tikisin vint tagdaki kuvrağınız barça eşidür yañkusın.* “Büyük çanlarını sallayıp ses çıkardığında sesini, Vind Dağı’ndaki cemaatiniz duyar.” (Suv VII 757-760)

(6) *eşidip elig beg monçulayu, emgeklig yañku yığı ünin, busuş köñülüñe basıñp seringeli umadı.* “Han₂ böylesi hüzünlü feryat figan sesini duyunca kalbi kederle ezilip dayanamadı.” (Suv X 691-693)

(7) *küzki ığaç yanggusu tümen ban yirde yanggurur süzüg suw tikisi.* (TT I 134-135)

Kar. *yanķu* ‘sesin geri gelmesi, yankı, aksi savt, aksi sada’ DLT III 379-19, 380-1; KB 4311

Tanıklar

(1) *yazmas atım yagmur yanğılmas bilge yanğķu*. “Usta atıcı yağmur, yanılmaz bilgin yankı (usta atıcı yağmurdur, çünkü yağmurun nişan yeri yeryüzüdür, yeryüzü geniştir atılan şey sapmaz, bir yana düşer. Her yerde doğru söyleyen bilgin yankıdır çünkü ne söylersen sana öylelikle cevap verir.” (DLT III 379-19)

(2) *ķaya yanķusındın ķodı bolmağıl / sini sen tiseler anı senlegil*. “Kaya yankısından daha aşağı kalma; sana “sen” diyenleri sen de senle.” (KB 4311)

yanķkuluğ ‘akseden, çınlayan, ses çıkaran, sesli, gürültülü’ Clauson, ED 949b; Nadalyayev vd. DTS 233b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yanķkuluğ* ‘akseden, çınlayan, ses çıkaran, sesli, gürültülü’ DKPAM 2473, 2560, 3671 vd.; Maytrı 81/27; Suv V 0044; Suv IX 0054; Suv X 943; TT I not 91

Tanıklar

(1) *tikilig yanķkulug br(a)hmasavar ezrua ünin bimbazaré élig begig okıp inçe tēp y(a)rılıkadı... magad él üze erklig türklüg ulug élige .. örü turgıl amtı köñülündeki ne busuşuñ sakınçın eraser mēni körmış sevinçke irak tarkargıl*. “Yüksek sesli Brahmasvara ilahi sesiyle Hükümdar Bimbasāra’yı çağırarak şöyle söyleyip buyurdu: Ey Magadha ülkesinin üzerindeki yiğit hükümdar! Ayağa kalk! Şimdi gönlünde ne kederin (var) ise, beni görme sevinciyle bunları uzaklaştır.” (DKPAM 2473-2480)

(2) *tikisin [çogısı]n çokratmış yavlak yanķkulug ün [...üştün kökde uçugma kuşlar [...] kodı yerte tüşerler*. “Gürültüsüyle (suları) kaynatan, kötü (bir şekilde) çınlayan sesiyle... gökte uçan kuşlar... aşağıya yere düşerler.” (DKPAM 2559-2562)

(3) *bo monça [söz]lep [anta] ok ol rakşas y(a)vlak t[in] ya]nķkulug [... bogazın]tın ör[t...] yanķkulug ört yalın ağızınt[in] [...] ülgüsüz sansız tag teg [...] telim üküş yekler rakşas[lar... teg]irmileyü avlap éltiler*. “Tam bu şekilde konuştuğu esnada o şeytan kötü (bir şekilde) çınlayan ses... boğazından çıkarak ... gürültülü ateş ağzından hadsiz hesapsızı dağ gibi ... pek çok şeytanlar, cinler... dört bir yanını sarıp (ona) hücum ettiler.” (DKPAM 3670-3676)

(4) *tag töpüsinte turup al(ķudın) iştilü altunluğ kövrügler osuğluğ yanķkuluğ ünin ķamağ çambudvip uluştaķı tınlıglarığ ünteyü inçe tip sav sözleyür*. “Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur.” (Maytrı 81/25-29)

(5) *alku ünler arasınca alkuta yig başıñkı ulug ezrua eñinlig tigilig yañkulug ününüz erür.* “Bütün sesler arasında, hepsi içinde en iyi, yüce *Brahman* sesli sesiniz vardır.” (Suv V 0042-0045)

(6) *edgü ünlerin yañkulug ,, goşavati atl(ı)g balıkta ,, ol üdüñ ol èlig han ,, olurur erti.* “Hoş seslerle dolu, *Ghoşavati* adlı şehirde, o zamanda, o hükümdar daimî ikâmet yerinde oturmuş.” (Suv IX 0053-0056)

(7) *süzök y(a)ruk yme eñingiri yañkulug körkle ününüz ol aslan hanı kükremiş teg tolp yertinçüte tigilig.* “Sesiniz duru, parlak, melodik, yankılı (ve) güzeldir; tıpkı aslan hanının kükreyişinin bütün yeryüzünde çınlaması gibidir.” (Suv X 942-945)

(8) *tikilig yañkuluğ ününüz erür.* (TT I not 91)

(9) *yañkuluğ körkle ününüz ol.* (TT I not 91)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

yanguruş ‘seda, ses’⁷

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yanguruş* ‘seda, ses’ TT I 95

Tanıklar

(1) *on kat kas oyun yanguruşı eşidilür.* (TT I 94-95)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

2.1.5. Ağıt-Feryat-İnleme Anlamı Taşıyan Sesler

çıkırık (<çakar- (ı)k) ‘feryat, çığlık’ Clauson ED 410a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çıkırık* ‘feryat, çığlık’ RKT 37/88b3

Tanıklar

(1) *utru keldi urağut çıkırık birle urdı yüzini, aydı: kurtğa kısır tügün.* (RKT 37/88b2-89a1)

feryād (Far.) ‘feryat’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *feryād* ‘feryat’ OAKT 125b,3; RKT 33/77b3, RKT 34/8a3; TİEM 73 132r/5, 190r/2, 253v/1 vd.

Tanıklar

(1) *bular faryad kılıb çakruşurlar.* “Eğer feryat edip yardım isterlerse, onlara bir su ile yardım edilir.” (OAKT 125b,3)

⁷ bk. Clauson, ED 949a; Gülensoy, KBS II 1059-1060; Nadalyayev vd. DTS 233b

(2) *olar feryād kılğalar anıñ içinde: ey İdimiz, çıkarğıl bizni kılalıñ edğülük, anda ağın kılur erdimiz. Ömr bermedim mü sizke anı kim pend alnur anıñ içinde, kim pend aldı, keldi sizke korkutğucu, tatınlar, yok zälimlerka yarıçidin.* (RKT 33/77b3-78b3)

(3) *eger tilesemiz baturğaytımız olarnı, feryād teggen yok olarka, ermez olar kurtuluğlı.* (RKT 34/8a3-8b1)

(4) *ançada munğa feryād tige kıldınızlar idinızlerde müstecāb kıldı du'āni silerke men yāri berdeçi men silerke miñ ferıştelerdin uđalıñşu keligler.* (TİEM 73 132r/5-6)

(5) *ermes men men silerke feryād tegdeçi ermes siler maña feryād tegdeçi.* (TİEM 73 190r/2-3)

(6) *ayğıl kim ol anıñ kudretinde turur kamuğ nersenıñ erkligli ol feryād teğer feryād tegmes anıñ üze eger bilür erse siler.* (TİEM 73 253v/1-2)

(7) *eger tilese miz helāk kılğay erdük anlarını feryād tegmek yok anlarğa ap yme anlar kütğarıhurlar.* (TİEM 73 322r/1-2)

(8) *ol kim aydı anasıña atasıña öf bolsun va'de mü kılur siler maña çıkarmakım keçti ol güruhlar mende öñdün ol ekkeğüke feryād tige tileyürler tañrıda vāy katığlık saña kertgüngil kim tañrı va'desi köni turur ayur ermes meğer bo ozaqılarnıñ sörçeki turur.* (TİEM 73 369r/9-370v/3)

orulaşğı 'feryad etmek'

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. orulaşğı 'feryad etmek' TİEM 73 344v/2

Tanıklar

(1) *ay meniñ boğunum men kórğar men siler üze orulaşğı küni.* (TİEM 37 344v/1-2)

sıgıt 'ağıt, feryat' Clauson, ED 806b; Nadalyayev vd. DTS 503a

Orh. sıgıt 'ağıt, feryat' KT K 11, KT Kap. 4

Tanıklar

(1) *anča sakıntım közde yaş kelser tıda köñülte sıgıt kelser yanturu sakıntım katıgdi sakıntım eki şad ulayı iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yawlak boltaçı tēp sakıntım yogçı sıgıtçı kıtañ tatawı bodun başlayı. "Öylece düşündüm. Gözden yaş gelse engelleyerek gönülden ağıtlar gelse (ağıtımı) bastırarak düşündüm. İyice düşündüm. İki şad (ve) diğerkardeşlerim, çocuklarım, beylerim, halkım, (hepsinin) gözü, kaşı kötü olacak deyip düşündüm. Matem için gelenler (ve) ağıtçılardan Kitan (ve) Tatavı halkını temsilen."* (KT K 11)

(2) <...> [sı]gıtımın basdım <...> “<...>Ağıtımı bastırdım (içime gömdüm) <...>” (KT Kap. 4)

Uyg. *sıgıt* ‘ağıt, feryat’ Suv_{Kaya} 74

Tanıklar

(1) *anı körüp evinteki kişiler ulug yıgıt sıgıt kılı[p ölügüg] semeklegeli [...]* “Onu görünce evindeki kişiler büyük bir ağıt yakıp cenaze töreni düzenlediler.” (Suv_{Kaya} 74)

Kar. *sıgıt* ‘ağlama, ağlayış’ DLT I 356-18; KB 376, 1233, 6312 vd.; *sıhıt* DLT III 275-20

Tanıklar

(1) *sıgıt*: “Ağlayış.” (DLT I 356-18)

(2) *oğungıl ay kökçin ölümke anun / bu keçmiş küniünke sıgıt kıl ünün*. “Ey kır saçlı uyan, ölüme hazırlan; geçmiş günlerin için ağla ve sızla.” (KB 376)

(3) *nerek kağğurar sen nerek bu sıgıt / bayat hukmi keldi sıgıtını ağıt*. “Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir, ağlamayı bırak.” (KB 1233)

(4) *negüke ulır sen negü bu sıgıt / bu kılğ edğü ermez munı sen ağıt*. “Neye ağlayıp, feryat ediyorsun; bu şekilde hareket etmek iyi değildir, sen böyle yapma.” (KB 6312)

yıgı ‘feryat, figan, ağlama’⁸ Nadalyayev vd. DTS 265b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yıgı* ‘feryat, figan, ağlama’ Suv X 692

Tanıklar

(1) *eşidip elig beg monçulayu emgeklig yanku yıgı ünün, busuş köñülüne basıtıp seringeli umadı*. “Han₂, böylesi hüznünlü feryat figan sesini duyunca kalbi kederle ezilip dayanamadı.” (Suv X 691-693)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

zārılık (Far.+T.) ‘ağlayıp inleme’

Orh.-

Uyg.-

Kar. *zārılık* ‘ağlayıp inleme’ RKT 28/63a2; TİEM 73 118r/1

Tanıklar

(1) *yād kılğıl İđiñni özün içinde zārılığın hem kórka, ünün yügerü okımağda, köğırağ ertelerde hem keçelerde, bolmağıl gağillerdin*. (RKT 28/63a1-63b1)

(2) *okınlar idinizlerni zārılığın örtügli ol*. (TİEM 73 118r/1)

2.1.6. Gülme-Gülümseme-Kahkaha Anlamı Taşıyan Sesler

külgü ‘gülüş, gülme; kalp sektesi’⁹ Clauson, ED 718a; Nadalyayev vd. DTS 325b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *külgü* ‘gülüş, gülme’ DLT I 96-11, 430-14, 430-15, 430-16; *kültgü* DLT I 430-18

Tanıklar

(1) *yay baruban erküzi / aktı akın minduzı / toğdı yaruk yulduzı / tiñle sözüüm külgüsüz.* “Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; sözüümü gülmeden dinle. (Bahar sabahı parladı, buz erintileri coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; şaşılacak olan sözüümü gülmeksizin dinle.)” (DLT I 96-11)

(2) *külgü:* “Gülüş, gülme.” (DLT I 430-14)

2.1.7. Melodi-Şarkı-Terennüm Anlamı Taşıyan Sesler

ır ‘şarkı, nağme’ Clauson, ED 192b; Gülensoy, KBS I 417-1143; Nadalyayev vd. DTS 219b; Räsänen, VEWT V 210; Tietze II 350

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ır* ‘şarkı, nağme; eğlence’ DKPAM 2975; Maytrı 32/3, 40/02, 53/14; Suv X 639; *yır* DKPAM 3648, 3650; İKPÖ LXXI.3.

Tanıklar

(1) *[kamada]tu urupadatu küsüşlüg öñlüg t(e)ñri [yër]inteki ülgüsüz sans(ı)z t(e)ñriler.. kök kalıkda tolu turup t(e)ñridem ır oyun tepretip m(a) hënd(a)rasenë elig beg [ü]ze kujêşay.. mandarakda ulatı [hu]a çeçek saçdılar yagıtıldır.* “Kāmadhātu, Arūpadhātu (isimli dünyalara) istekli (olan ve) pek çok cennette (bulunan) sayısız tanrılar, gökyüzünü kaplamış gibi ilahi şarkılar söyleyip, Hükümdar Mahendrasēna’nın üzerine kuşesaya, mandaraka çiçeği ve daha pek çok çiçek saçtılar.” (DKPAM 2973-2978)

(2) *ır ırlasar adnağu taplamağuluğ taqşut sav taqşurmazlar.* “Şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı (taqşut sav) söylemezler.” (Maytrı 32/3-5)

(3) *ağı(rladaçı) tapıgçı ... t(ört) ... yınaqtın oyun ır üni iştilür.* “Hürmet edici, ağırlayıcı, dört cihetten raks ve şarkı sesleri iştilür.” (Maytrı 40/01-02)

(4) *teñri teñrиси burkanağ adruk adruk aşın içgün otın emin oyunun ırın yiti kün yiti tün tapınıp udunup yitinç ayasın kavşurup inçe ötüg ötüñür.* “Tanrılar Tanrısı Burkan’a çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle, ilaçlarla, raks ve şarkılarla

9 bk. *gül-* Gülensoy, KBS I 393, Tietze II 201

yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricada bulunur.” (Maytrı 53/12-17)

(5) *bodis(a)t(a)v tegin etözin, kemişmişte tag kuğı, anası hatun balıkta orđo içinte olurup, beş yüz kızlar kuvragın, tegirmileyü kavzaıp, aşayır erken birgerü, meñi ilinçü ır oyun.* “Bodhisattva prens, vücudunu dağ(dan) aşıyağıya attığı sırada annesi kraliçe şehirde, saray içinde oturup etrafını saran beş yüz kız (cariyeler) ile birlikte eğlence₂ (ve) oyunun₂ tadını çıkarmaktaydılar.” (Suv X 635-640)

(6) *anta ötrü ç(a)stané élig beg alp katıg yürekin ol rakşasıg tilegeli bartı.. ança yorıyu ırakdın koñkiu üni yır üni eş(i)dilti.* “Bundan sonra Hükümdar Caştana sağlam ve cesur yüreğiyle o şeytanı aramaya gitti. Böylece, yürürken uzaktan (bir) saz ve şarkı ses duyuldu.” (DKPAM 3645-3648)

(7) *ol yır üni [eş]idmişde ök bodis(a)t(a)vlarnañ bilge [bili]gin odgurak bilti.. yeklerneñ alın altağın tevin kürin b(e)lgürtmiş yır oyun üni ol tęp tedi.* “O şarkı sesini işitince hemen bodhisattvaların ilmince kesin olarak anladı. ‘Şeytanların hile ve yalanla, aldatmayla söyledikleri şarkı sesidir bu’ dedi.” (DKPAM 3650-3654)

(8) *yırıg tañlayu esirkeyü* ıglayu tegre tolı tururlar erti.* “Şarkısına hayran olup, ona acıyıp ağlaşarak, (insanlar) çevresindeki (alanı) doldurup duruyorlardı.” (İKPÖ LXXI.3.-5)

Kar. *ır* ‘ır, ırlama, koşma, türkü, musikide ırlama’ DLT III 4-3; *yır* DLT II 14-9, 135-19; DLT III 3-25, 3-26, 131-4, 143-4

Tanıklar

(1) *ır*: “Yır kelimesi ile aynı anlamdadır.” (DLT III 4-3)

(3) *ol yır koşdı.* “O, koşma, türkü düzdü.” (DLT II 14-9)

(3) *yır koşıldı.* “Manzume yapıldı, şiir düzöldü.” (DLT II 135-19)

(4) *ol yır yırladı.* “O, bir ır, şarkı söyledi.” (DLT III 3-25)

(5) *bu yır ne köğ üze ol.* “Bu şiirin ölçüsü, vezni ne üzeredir.” (DLT III 131-4)

(6) *yır*: “Gazel, ır.” (DLT III 143-4)

2.1.8. Kızma-Korkma-Korkutma Anlamı Taşıyan Sesler

*belingteg*¹⁰ ‘korkutucu’ Clauson, ED 344b; Gülensoy, KBS I 130¹¹; Nadalyayev vd. DTS 94a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *belingteg*¹² ‘korkutucu’ EUTS 39

10 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 305.

11 bk. *belin*.

12 Kelime Suv VIII ve Suv X’ de ‘aniden, beklenmedik şekilde’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Geçtiği yerler için bk. Suv VIII 1465; Suv X 641, 645, 668.

Tanıklar

(1) *belingteg*: “Korkma, donup kalma.” (EUTS 39)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

*belinğçi*¹³ ‘ürken, korkan kimse’ Clauson, ED 344a; Gülensoy, KBS I 130¹⁴; Nadalyayev vd. DTS 94a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *belinğçi* ‘ürken, korkan kimse’ DLT III 371-1

Tanıklar

(1) çok korkak, ürkek kimseye *belinğçi kişi* denir. (DLT III 371-1)

*belinlegü*¹⁵ ‘korku, ürküntü’ Clauson, ED 343a¹⁶; Eren, TDES 47; Gülensoy, KBS I 130¹⁷; Nadalyayev vd. DTS 94a; Räsänen VEWT V 69b; Tietze I 310

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *belinlegü* ‘korku’ AçB 92; Suv X 99

Tanıklar

(1) *ay inilerim meniñ bökünki kün ertinü kork<g>um belinlegüm kelir.* ‘Ey kardeşlerim, ben bugün çok korkuyorum.’ (Suv X 97-99)

Kar. *belinğ* ‘korku, ürküntü’ DLT III 370-27; KB 1996

Tanıklar

(1) *belinğ*: “Düşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen ürküntü.” (DLT III 370-27)

(2) *iveklik belin ol kamuğka yavuz / kalı bolsa begke yüzi boldı boz.* “Acelecilik herkes için fenadır ve derüni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur. (KB 1996)

*kakıg*¹⁸ ‘öfke, hiddet’ Clauson, ED 610b; Gülensoy, KBS I 453¹⁹; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kakıg* ‘öfke, hiddet’ Suv VIII 1312

(1) *el han körüp b(e)lgülüğ.. öz el içinde boğunun.. yavlak kılınç kılmakın arıtı koğturmasar tığmasar.. astrayastiriş atl(ı)g oruntaki.. üküş t(e)ñriler kuvragı.. kamagun barça bir yanlıg.. kakıg köñül turgururlar.* “Hükümdar,

13 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 305.

14 bk. *belinle-*.

15 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 305.

16 bk. *belin*.

17 bk. *belin*.

18 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 528.

19 bk. *kakı-*

kendi ülkesi içinde kötü işler yaptığını açıkça gördüğü halde (bu kötü işlerden onları) alıkoyup engellemezse Astrayastiriş tanrı yerindeki tanrılar topluluğu hep birden bir tür kızgın bir gönül beslerler.” (Suv VIII 1305-1313)

Kar. *kakığ* ‘kızma, istemezlik, rağmen’ DLT I 376-16, 376-17

Tanıklar

(1) *men anıñ kakıgında bu iş kıldım.* “Ben bu işi ona rağmen yaptım.” (DLT I 376-16)

*kakıtgan*²⁰ ‘daima kızdıran, can sıkın’ Clauson, ED 610a²¹; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakıtgan* ‘daima kızdıran, can sıkın’ DLT I 514-28

Tanıklar

(1) *bu er ol meni tutçı kakıtgan.* “Bu adam beni daima kızdıran, canımı sıkın kişidir.” (DLT I 514-28)

2.1.9. İtilip Kakılma Anlamı Taşıyan Sesler

*kakılğan sokulğan*²² ‘itilip kakılan’ Clauson, ED 610b²³; Nadalyayev vd. DTS 422a²⁴

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakılğan sokulğan* ‘itilip kakılan’ DLT I 520-26, 520-27, 525-12

Tanıklar

(1) *bu er ol telim kakılğan sokulğan.* ‘Bu, daima herkes tarafından itilen kakılan adamdır.’ (DLT I 520-26)

2.1.10. Vurma-Dövme-Yaralama Anlamı Taşıyan Sesler

*tap*²⁵ ‘yaralama veya dövme izleri’ Clauson, ED 434a; Gülensoy, KBS I 858²⁶; Nadalyayev vd. DTS 533b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tap* ‘yaralama veya dövme izleri’ DLT III 145-5

20 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 529.

21 bk. *kakıt-*

22 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 528.

23 bk. *kakıl-*

24 bk. *kakıl-*

25 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 638.

26 bk. *tapala-*

Tanıklar

(1) *ol anı tap tap urdu*. “O, onun her yerine çabuk çabuk vurdu.” (DLT III 145-5)

2.1.11. Savaş-Kavga Anlamı Taşıyan Sesler

*tokış*²⁷ ‘savaş’ Clauson, ED 474a; Nadalyayev vd. DTS 577a

Orh. *tokış* ‘savaş’ BAY-BULUN II/3

Tanıklar

(1) *er erdemim eki elig tokışım*. “Erkeklik kahramanlığım (için) kırk iki savaş (yaptım). (BAY-BULUN II/3)

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Tanıklar

Kar. *tokış* ‘savaş, kavga’ DLT I 367-18, 367-22, DLT III 172-12; *tokuş* DLT II 83-23; OAKT 10,8, 27,15; RKT 25/2b3; 37/7a1; 38/27b2 vd.; *tokušmak* OAKT 75,8; RKT 26/45b3, 37/16b2

Tanıklar

(1) *tokış içre urıştım / uluğ birle karıştım / tüküz atın yarıştım / aydım emdi al utar*. “Savaşta vuruştum, büyük ile karıştım, alını akıtmalı atla yarış ettim, ona “al Utar” dedim.” (DLT I 367-22)

(2) *kodhgıl manğa akılık bolsun manğa ayağa / idhgıl meni tokışğa yüwgil manğa ulaga*. “Beni bırak, seleklik benim takma adım (lâkabım) olsun. Beni savaşa gönder, bana at yardımı et.” (DLT III 172-12)

(3) *kudhı kıkırıp oğuş têrdim / yağı karu kiriş kurdum / tokuş içre uruş bêrdim / eren körüp başı tıgdı*. “Aşağıya bağırarak oymağı topladım; düşmana karşı yay kurdum, savaşta vuruştum; adamları görüp başlarını eğdiler. (Dağın tepesinden aşağıya bağırarak oymağı topladım. Yay kurdum, düşmana attım. Benim askerimi görünce boyunları eğildi ve kaçtı.)” (DLT II 83-23)

(4) ... *aydılar ‘omar er turur sulb yürekliğ kereksiz kim anıñ birle çoğı tokuş bolsa siz teb*. “Ömer güçlü ve cesur bir adamdır, sizin onunla kavga etmeniz gereksizdir, dediler.” (OAKT 27,15)

(5) *ançada erte bardıñ bođnuñdın, ornatur sen mü‘minlerni oldurğu yerlerde tokuška, Ol Tanrı işitken bilgen ol ...* (RKT 25/2b1-3)

(6) *katığ kuwwat üçün duşman birle tokušmakğa*. “Zira (demir) düşmanla savaşmak için büyük bir güçtür.” (OAKT 75,8)

27 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 657

2.1.12. Osurma-Yellenme Anlamı Taşıyan Sesler

osruk ‘osuruk’ Clauson, ED 250b; Gülensoy, KBS II 634; Nadalyayev vd. DTS 372b;

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg.-

Kar. *osruk* ‘osuruk’ DLT I 99-20

Tanıklar

(1) *osruk*: “Osruk.” (DLT I 99-20)

2.1.13. Fısıldaşma-Ses Alçaltma Anlamı Taşıyan Sesler

*şuwşamış*²⁸ ‘fısıldama’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şuwşamış* ‘fısıldama’ RKT 29/56a2

Tanıklar

(1) *bilmezler mü kim Ol Tanrı bilür sırlarını şuwşamışlarını, Ol Tanrı bilgen ol örtüglilerni.* (RKT 29/56a1-3)

*şuwşamak*²⁹ ‘gizli konuşma, fısıldaşma’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şuwşamak* ‘gizli konuşma, fısıldaşma’ RKT 26/78a1

Tanıklar

(1) *hayır yok ülüş içinde şuwşamaklarında meğer kim fermānlasa şadakanı azu edgülikni azu oñarmakñı boğun arasında, kim kim kılsa anı Ol Tanırınıñ rızāsın tileyü her-āyine bérürmiz aña yanut uluğ.* (RKT 26/77b3-78b3)

2.1.14. İnsanı Harekete Geçirme Anlamında Kullanılan Sesler

çık ‘inciten ve korkutan birine karşı koyamayacak kişiye söylenen korkutma sözü’³⁰ Clauson, ED 404b; Nadalyayev vd. DTS 150a; Tietze I 512³¹

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çık* ‘inciten ve korkutan birine karşı koyamayacak kişiye söylenen korkutma sözü’ DLT III 130-4

28 bk. Clauson, ED 793b; Nadalyayev vd. DTS 513a

29 bk. Clauson, ED 793b; Nadalyayev vd. DTS 513a

30 bk. *çıt* Gülensoy, KBS I 239.

31 bk. *çıt*.

Tanıklar

(1) *çık et köreyin*. “Çıt et göreyim, ufak bir ses çıkar da göreyim.” (DLT III 130-4)

çiş çiş (I) ‘kadının çocuğa idrarını yaptırmak için söylediği söz’ Clauson, ED 431a; Gülensoy, KBS I 244³²; Nadalyayev vd. DTS 146b; Tietze 522

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çiş çiş* ‘kadının çocuğa idrarını yaptırmak için söylediği söz’ DLT I 331-15

Tanıklar

(1) *çiş çiş*: “Kadın çocuğu iştirmek istediği zaman böyle söyler. Binici dahi yürüdükten sonra atı iştirmek isterse böyle der.” (DLT I 331-15)

2.2. HAYVANLARA ÖZGÜ SESLER**2.2.1 Kuşlara Özgü Sesler**

üpgük³³ ‘ibibik kuşu’ Clauson, ED 6a, 9a; Eren, TDES 187; Gülensoy, KBS II 423; Nadalyayev vd. DTS 621a, 626a; Räsänen VEWT V 368a, 518a; Tietze II 362

Orh.

Uyg. *üpgük* ‘hüthüt kuşu (ibibik)’ IB 21

Tanıklar

(1) *karı üpgük yıl yarumazkan etdi ödmey körmey ürkütmeş tēr ança biliş*. “(Fal şöyle der): Yaşlı hüthüt kuşu yıl aydınlanmadan (yani günler uzamadan) önce öttü. Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin. Öylece bilin.” (IB 21)

Kar. *übgük* ‘ibibik kuşu’ DLT I 78-13, 110-1; *übüp* DLT I 78-13; *üpüp* TIEM 73 275v/9

Tanıklar

(1) *übgük*: “İbibik kuşu.” (DLT I 110-1)

(2) *übüp*: “İbibik kuşu. Buna *übgük* dahi denir.” (DLT I 78-13)

(3) *irtedi kuşlarka aydı ne ol maña körmes men üpüpükni azu boldı mu gäyiblerdin*. (TIEM 73 275v/9-275r/1)

32 bk. *çiş*.

33 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 666.

2.2.2 Eşeklere Özgü Sesler

akıрмаq³⁴ ‘anırtı, homurtu’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *akırmaq* ‘anırtı, homurtu’ OAKT 37,6

Tanıklar

(1) *anlarğa anıy içinde eşek akırmaqı anlar anıy içre eşitmegeyler.* “Onlar için orada (cehennemde) eşek anırtısı, orada (başka şey) işitmezler.” (OAKT 37,6)

2.2.3 Atlara Özgü Sesler

birkiğ ‘atın ve eşeğin genizden ses çıkarması’ Clauson, ED 360b; Nadalyayev vd. DTS 105b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *birkiğ* ‘atın ve eşeğin genizden ses çıkarması’ DLT I 461-16, 461-17

Tanıklar

(1) *birkiğ:* “Atın ve eşeğin genizden ses çıkarması, at birkiği denir.” (DLT I 461-17)

kürt kürt ‘atın arpa yerken çıkardığı ses’ Clauson, ED 738b; Nadalyayev vd. DTS 329a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kürt kürt* ‘atın arpa yerken çıkardığı ses’ DLT I 343-1, 343-3

Tanıklar

(1) *at arpanı kürt kürt yedi.* “At arpayı kütür kütür yedi.” (DLT I 343-1)

(2) *kürt kürt:* “Hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkararak yiyen kimseler için böyle denir.” (DLT I 343-3)

solmaq ‘atın, ağzından kişnemeye benzeyen bir ses çıkarması, koşarken solması, nefes nefese kalması’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *solmaq* ‘atın, ağzından kişnemeye benzeyen bir ses çıkarması, koşarken solması, nefes nefese kalması’ TİEM 73 447v/9

34 bk. Clauson, ED 186b *añıla-*; Gülensoy, KBS I 70 *anır-*; Nadalyayev vd. DTS 47a *añıla-*

Tanıklar

(1) *ol idi atı birle bağırsağ yarlıkağan ol ġārātda yügrügli aţlar bile ant solmaķın.* (TİEM 73 447v/8-9)

takır takır ‘atın toynaklarının çıkardığı ses’ Clauson, ED 471b; Nadalyayev vd. DTS 536b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *takır takır* ‘atın toynaklarının çıkardığı ses’ DLT I 361-21; *tikir tikir* DLT I 361-24

Tanıklar

(1) *at adhakı takır takır etti.* “Atın ayağı takır takır ses çıkardı.” (DLT I 361-21)

(2) *tikir tikir etti.* “Tikir tikir diye ses çıkardı.” (DLT I 361-24)

2.2.4. Kurbağalara Özgü Sesler

baġa³⁵ ‘kara kurbaġa, odlu baġa’ Clauson, ED 311b; Gülensoy, KBS I 101; Nadalyayev vd. DTS 82a; Tietze I 259

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *baġa* ‘kara kurbaġa, odlu baġa’ Uig II 35₂₁

Tanıklar

(1) *it müyüz baġa.* (Uig II 35₂₁)

Kar. *baka* ‘kurbaġa’ DLT I 73-10; DLT III 226-10; RKT 28/15a2

Tanıklar

(1) *baka:* “Kurbaġa. Bundan alınarak kaplumbaġaya *münġüz baka* denir.” (DLT III 226-10)

(2) *ıdtımız olar üze akar suwnı, çekürgeni, yaġaġ çekürge hem baķalar hem ķannı, üdürmiş belgüler, uluġsıġlık kıldılar, erdiler bir boğun yazuķluġlar.* (RKT 28/15a1-15b2)

2.2.5. Develere Özgü Sesler

baķramaķ ‘anırma, baġırtı’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *baķramaķ* ‘anırma, baġırtı’ OAKT 132b,26

35 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 300.

Tanıklar

(1) *tewelerin bozlamakı bakramakı*. “Develerin anırması ve bağirtısı.” (OAKT 132b,26)

2.2.6. Aslanlara Özgü Sesler

ețin ‘kükreme, ses’ Clauson, ED 60b; Nadalyayev vd. DTS 188a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *etin* ‘kükreme, ses’ Suv V 0457

Tanıklar

(1) *aslanlar etinin ețineüyü aç a adıra ukıtayın (aç a ya da ukıtayın) yok kurug nomnuñ yörügün*. “Aslanlar sesi ile seslenerek ayrıntılı olarak₂ yokluk₂ dharmasının yorumunu açıklayayım₂.” (Suv V 0456-0459)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

2.2.7. Kazlara Özgü Sesler

kağ kuğ ‘kazın çıkardığı ses’ Clauson, ED 608b; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kağ kuğ* ‘kazın çıkardığı ses’ DLT III 128-31; *kak kuk* DLT III 130-15

Tanıklar

(1) *kaz kağ kuğ etti*. “Kaz bu sesleri çıkararak bağırdı.” (DLT III 128-31)

(2) *kaz kak kuk etti*. “Kaz kak kuk diye ses çıkardı.” (DLT III 130-15)

kanğ ‘kazın çıkardığı ses’ Clauson, ED 630b; Nadalyayev vd. DTS 419b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kanğ* ‘kazın çıkardığı ses’ DLT III 358-7

Tanıklar

(1) *kaz kanğ etti*. “Kaz ses verdi.” (DLT III 358-7)

2.2.8. Kuzulara Özgü Sesler

me ‘oğlakların ve kuzuların seslerini bildiren bir kelime’ Clauson, ED 765b; Gülensoy, KBS II 600³⁶; Nadalyayev vd. DTS 340a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *me* ‘oğlakların ve kuzuların seslerini bildiren bir kelime’ DLT III 214-2; *be* DLT III 206-17

36 bk. *mele-*.

Tanıklar

(1) *me*: “Oğlakların ve kuzuların seslerini bildirir bir kelimedir.” (DLT III 214-2)

(2) *koy beledi*. “Koyun meledi.” (DLT III 206-17)

2.2.9. Ağustos Böceklerine Özgü Sesler

sır (I) ‘ağustos böceğinin çıkardığı ses’ Clauson, ED 843a; Nadalyayev vd. DTS 505b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sır sır* ‘ağustos böceğinin çıkardığı ses, kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı sesi de anlatır’ DLT I 324-2

Tanıklar

(1) *sır etti*. “Ağustos böceği gibi ses çıkardı.” (DLT I 324-2)

2.2.10. Sineklere Özgü Sesler

sinğ (I) ‘vızlama’ Clauson, ED 832b; Gülensoy, KBS II 783³⁷; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğ* ‘vızlama’ DLT III 358-4

Tanıklar

(1) *köminçe sinğ etti*. “Sivrisinek vızıldadı.” (DLT III 358-4)

2.2.11. Tavuklara Özgü Sesler

*takıgu*³⁸ ‘tavuk ve horoza verilen ad’ Clauson, ED 468b; Gülensoy, KBS I 903³⁹; Nadalyayev vd. DTS 536a

Orh. *takıgu* ‘tavuk’⁴⁰ ŞU K 10, ŞU B 4, Ta G 2; Tes B 4

Tanıklar

(1) *takıgu yılka o/u <...>-ka <...> kö/ü <...>-düm .. bërmiş o/u g s n g yok kılmuş*. “Tavuk yılında (757) <...>-dim <...>-vermiş <...> yok etmiş.” (ŞU B 4)

(2) *takıgu yılıka yorıdım*. “Tavuk yılında (745) (üzerlerine) yürüdüm.” (Ta G 2)

37 bk. *sinek*.

38 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 634.

39 bk. *tok*.

40 Kelime, metinlerde ‘tavuk yılı’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

(3) [*takı*]gu *yılka* <...> <...> *él étmiş kanım yaşı tegip uçdı*. “Tavuk yılında (745) El Etmiş hanımın yaşı tamam olup öldü.” (Tes B 4-Tes B 5)

Uyg. *takıgu* ‘tavuk’ Suv VII 756; Usp 127-1

Tanıklar

(1) *aç koyn takıgu ulatılar yme siziğe tayanurlar*. “Sığır, koyun, tavuklar ve benzerleri de destek sağlarlar.” (Suv VII 755-757)

(2) *takığu yıl ikinti ay [...yañıka?] niñ kalmış ta’var ötügi*. “Tavuk yıl(ının) ikinci ay(ının) [...gününde?]. (Usp 127-1)

Kar. *takagu* ‘tavuk ve horoza verilen ad’ DLT I 217-8, 447-7; DLT III 11-4, 97-14; *takuk* DLT II 286-20; DLT III 114-22

Tanıklar

(1) *takagu ürperdi*. “Tavuk ürperdi.” (DLT I 217-8)

(2) *takagu*: “Tavuk ve horoza verilen ad, horoza “erkek takagu”, tavuğa “tişi takagu” denilerek birbirinden ayırt edilir.” (DLT I 447-1)

(3) *koldaş bile yaraşgıl karşıp edin üdürme / bek ttut takagu süwlin yazın edirme*. “Arkadaşın ile yaraşıklı ol, ona aykırı giderek başkasını seçme, yavaş huylu tavuğu sağlam tut, kırdı süğlün arama. (Bir kimseye arkadaş olursan ona karşı saygı göster, işlerde ona uy, aykırılık etme; başkasını ondan üstün tutma, evindeki tavuğu iyi gözet, evdeki tavuk kaçarsa, kırdı süğlün arama).” (DLT III 11-4)

(4) *ol takagunı yolturdu*. “O, tavuğu yoldurdu.” (DLT III 97-14)

(5) *takuk*: “Tavuk.” (DLT III 286-20)

2.3. HAYVANLARI ÇAĞIRMA / HAREKETE GEÇİRME ANLAMINDA KULLANILAN SESLER

2.3.1. Oğlağı Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

çik çik ‘oğlağı çağırma ve gütmek için kullanılan söz’ Clauson, ED 413b; Nadalyayev vd. DTS 145b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çik çik* ‘oğlağı çağırma ve gütmek için kullanılan söz’ DLT I 334-8; *çilik çilik* DLT I 388-23

Tanıklar

(1) *çik çik*: “Keçiyi çağırma için kullanılır; sürmek için de böyle denir.” (DLT I 334-8)

(2) *çilik çilik*: “Keçiyi çağırma zamanında kullanılır.” (DLT I 388-23)

2.3.2. Develeri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

çök çök ‘deveyi çöktürmek için kullanılan ses’ Clauson, ED 413b; Gülensoy, KBS I 252⁴¹

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çök çök* ‘deveyi çöktürmek için kullanılan ses’ DLT I 334-7

Tanıklar

(1) *çök çök*: “Deveyi ihtirmek için kullanılır.” (DLT I 334-7)

2.3.3. Atları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

çiş çiş (II) ‘atları iştirmek için söylenen söz’ Clauson, ED 431a; Gülensoy, KBS I 244⁴²; Nadalyayev vd. DTS 146b; Tietze 522

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çiş çiş* (II) ‘atları iştirmek için söylenen söz’ DLT I 331-15

Tanıklar

(1) *çiş çiş*: “At iştirmek istenirse böyle denir.” (DLT I 331-15)

çuh çuh ‘atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses’ Nadalyayev vd. DTS 156b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çuh çuh* ‘atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses.’ DLT III 117-17, 118-11

Tanıklar

(1) *çuh çuh*: “Atı yürütmek ve azarlamak için çıkarılan ses” (DLT III 117-17)

eç eç ‘atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses’ Gülensoy, KBS I 318⁴³, Nadalyayev vd. DTS 162a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *eç eç* ‘atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için ses.’ DLT II 282-5; *heç heç* DLT I 321-18; DLT II 282-4

41 bk. *çök-*.

42 bk. *çiş*.

43 bk. *eçki*.

Tanıklar

(1) *eç eç*: “Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses.” (DLT II 282-5)

(2) *heç heç*: “At başını alıp gitmek istediği zaman, onu yavaşlatmak için kullanılan söz.” (DLT I 321-18)

(3) *heç heç*: “Atları gayrete getirmek ve sıkıştırmak için çıkarılan ses.” (DLT II 282-4)

karı kuru ‘tay kısraktan geride kaldığı zaman bu sözlerle çağrılır’ Clauson, ED 645a; Nadalyayev vd. DTS 468a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *karı kuru* ‘tay kısraktan geride kaldığı zaman bu sözlerle çağrılır’ DLT III 223-11; *kurih kurih* DLT III 223-14; *kuru kuru* DLT 223-11; *kurrih kurrih* DLT I 9-16

Tanıklar

(1) *karı kuru*: “Tay kısraktan geride kaldığı zaman “kuru kuru” diye çağrılır.” (DLT III 223-11)

(2) *kurih kurih*: “Tay kısraktan geride kaldığı zaman bu sözlerle çağrılır.” (DLT III 223-14)

(3) *kuru kuru*: “Tay kısraktan geride kaldığı zaman bu sözlerle çağrılır.” (DLT III 223-11)

(4) *kurrih kurrih*: “Tayı çağırma için “kurrih kurrih” derler.” (DLT I 9-16)

kaşan- ‘atları işletmek’ Clauson, ED 673b; Gülensoy, KBS I 473; Nadalyayev vd. DTS 431b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kaşan-* ‘atları işletmek’ DLT II 155-25, 155-27

Tanıklar

(1) *at kaşandı.* “At ve başka hayvan kaşandı.” (DLT II 155-25)

2.3.4. Eşekleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

erre ‘eşek kaşandırılmak istendiği zaman iki üç kere bu söz söylenir.” Nadalyayev vd. DTS 181a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *erre* ‘eşeğin idrarını yapmasına teşvik için kullanılan ses’ DLT I 38-23

Tanıklar

(1) *erre*: “Eşek kaşandırılmak istendiği zaman iki üç kere bu ses söylenir, eşek de kaşanır.” (DLT I 38-23)

op op ‘eşeğin ayağı kaydığında söylenen söz’ Clauson, ED 4a; Nadalyayev vd. DTS 368b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *op op* ‘eşeğin ayağı kaydığında söylenen söz’ DLT I 34-19

Tanıklar

(1) *op op*: “Eşeğin ayağı kaydığında söylenir. Bu “kalk” demektir.” (DLT I 34-19)

tuşu tuşu ‘eşeği durdurmak için kullanılan söz’ Clauson, ED 561a; Nadalyayev vd. DTS 591a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tuşu tuşu* ‘eşeği durdurmak için kullanılan söz’ DLT III 224-14; *turşu turşu* DLT III 224-15

Tanıklar

(1) *tuşu tuşu*: “Eşek durdurulmak istendiği zaman kullanılır.” (DLT III 224-14)

2.3.5. Keçileri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

hoç hoç ‘keçi güdülürken, sürülürken çıkarılan ses’ Nadalyayev vd. DTS 197

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *hoç hoç* ‘keçi güdülürken, sürülürken çıkarılan ses’ DLT II 282-2

Tanıklar

(1) *hoç hoç*: “Keçi güdülürken, sürülürken çıkarılan ses.” (DLT II 282-2)

2.3.6. Köpekleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

kâh kâh ‘köpeği çağırma için kullanılan söz’ Nadalyayev vd. DTS 288b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kâh kâh* ‘köpeği çağırma için kullanılan söz’ DLT III 118-2, 118-11

Tanıklar

(1) *kâh kâh*: “Köpeği çağırmak için kullanılan söz.” (DLT III 118-2)

tükü түкү ‘köpek eniğini çağırmak için kullanılan söz’ Clauson, ED 479a; Nadalyayev vd. DTS 596b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tükü түкү* ‘köpek eniğini çağırmak için kullanılan söz’ DLT III 229-16

Tanıklar

(1) *tükü түкү*: “Köpek eniğini çağırmak için kullanılır.” (DLT III 229-16)

2.3.7. Kuşları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

buç buç ‘kuşun ötmesi için “güzel güzel” yerine söylenen bir söz’ Clauson, ED 292b; ; Nadalyayev vd. DTS 131b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *buç buç* ‘kuşun ötmesi için “güzel güzel” yerine söylenen bir söz’ DLT II 290-7

Tanıklar

(1) *buç buç öter semürgük, boğzı uçun menğlenür*. “Güzel öten semürgük acıkınca boğazı için tane toplar.” (DLT II 290-7)

tah tah ‘salındıktan sonra doğanı ve şahini çağırmak için bir nida’ Nadalyayev vd. DTS 527a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tah tah* ‘salındıktan sonra doğanı ve şahini çağırmak için bir nida’ DLT I 9-15; DLT III 117-14, 118-10

Tanıklar

(1) *tah tah*: “Şahini çağırmak için “tah tah” derler.” (DLT I 9-15)

(2) *tah tah*: “Salındıktan sonra şahinin çağırıldığı bir söz.” (DLT III 117-14)

2.3.8. Öküzleri Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

uş uş ‘öküzü suvarmak için söylenen söz’ Clauson, ED 255a; Nadalyayev vd. DTS 617a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *uş uş* ‘öküzü suvarmak için söylenen söz’ DLT I 36-23

Tanıklar

(1) *uş uş*: “Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.” (DLT I 36-23)

2.3.9. Koçları Çağırma-Harekete Geçirme Anlamı Taşıyan Sesler

zak zak ‘koçları birbirlerine tos yapmaya teşvik etmek için kullanılan söz’ Clauson, ED 989a; Nadalyayev vd. DTS 639a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *zak zak* ‘koçları birbirlerine tos yapmaya teşvik etmek için kullanılan söz’ DLT I 333-16

Tanıklar

(1) *zak zak*: “Koçları tos yapmaya kışkırtmak için kullanılır bir kelime.” (DLT I 333-16)

2.4. DOĞA OLAYLARI-GÖK CİSİMLERİNE ÖZGÜ SESLER

2.4.1. Gök Gürültüsü-Şimşek Anlamı Taşıyan Sesler

kök etmeki ‘gök gürültüsü’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kök etmeki* ‘gök gürültüsü’ TİEM 73 3v/5; *kök küremeki* TİEM 73 184r/7

Tanıklar

(1) *azu kıyuğlı yağmur teg kökdin anıy içinde karanguluklar kök etmeki yaşın kılurlar.* (TİEM 73 3v/5-6)

(2) *arığlık ayur kök kükremeki anıy ögdüsi birle ferışteler anıy korkınçındın.* (TİEM 73 184r/7-8)

vajır (< Sogd. *βz`yr* < Skr. *vajra*)⁴⁴ ‘yıldırım, şimşek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *vajır* ‘yıldırım, şimşek’ DKPAM 3523; Suv VII 209; TT VA 54, 93; Uig I 20₈

Tanıklar

(1) *ört yalın teg tr(i)jul badruk v(a)jırl(i)g tokımak eliglerinte tuta.* “Ateş gibi üç dişli mızrak, şimşek gibi gürz ve tokmakları ellerine (aldılar).” (DKPAM 3523-3524)

44 bk. Wilkens, 2021: 835b.

(2) *ol üdün v(a)jir erkligi bodis(a)t(a)v yme olurmuş orununtın örü turup ayasın kavşurup...* “O zaman yıldırım gücüne sahip bodhisatva da oturduğu yerden kalkarak ayasını birleştirdi.” (Suv VII 209-211)

(3) *wçr çkr böğde tmir brke ört yalın bilen blğürtüp ulug alngadturgu tamga tutmuş krgek.* (TT V 93-94)

(4) *yaşın yaruıkluğ bodistv.* (Uig I 20₈)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

yaşın ‘şimşek, yıldırım’ Clauson, ED 979a; Gülensoy, KBS II 1085; Nadalyayev vd. DTS 246b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yaşın* ‘şimşek, yıldırım’ Suv IV 2214; Suv VII 148, 165, 318 vd.

Tanıklar

(1) *takı y(e)me k(a)ltı tül teg yelvi teg köyik teg kölige teg salkım teg ,, ,, yaşın teg bulut teg közdeki kök teg yula teg b(e)ksizin yarpısızın körürler.* “Ve yine rüya gibi, büyü gibi, kabarcık gibi, gölge gibi, çiy (tanesi) gibi, şimşek gibi, bulut gibi, gözdeki mavi (renk) gibi, kandil gibi dayanıksız kuvvetsiz görürler.” (Suv IV 2212-2216)

(2) *monta alku ada tudalarığ tarkardaçı yaşın tüşmekin tıddaçı çintamani atl(i)g dar(a)ni nom bar erür.* “Bütün tehlikeleri₂ yok eden, yıldırım düşmesini engelleyen çintamani adlı dharani öğretisi vardır.” (Suv VII 147-150)

(4) *atı kötrülmüş t(e)ñrim birök kim kayu tnl(i)glar bo d(a)r(a)nig ağızlarında tutup sözleserler azu bititiip okısarlar tapınsarlar öñrü ol tnl(i) glarka korkınç ayınç emgek tolgag busuş kağgu üdsüz ölüm yelpikmek agukmak yaşın tüşmekte ulatı ada tudalar kelmegey t(e)ñrim tęp ötündiler.* “Adı yüce tanrım; hangi canlı bu dharaniyi ezberleyerek söylese ya da yazdırıp okusa ve (gereklerine) uysa o canlılara korku₂, sıkıntı₂, kaygı₂, zamansız ölüm, zehirlenme₂, yıldırım düşmesi ve başka tehlikeler₂ uğramayacak diye arz ettiler.” (Suv VII 313-320)

Kar. *yaşın* ‘şimşek, yıldırım’ DLT I 236-1, DLT II 356-10, DLT III 22-3, 22-4, 310-10, 319-12, 319-13; KB 86, 3041, 6549; TİEM 73 295r/1

Tanıklar

(1) *yaşın atıp yaşnadı/ tuman turup tuşnadı / adhgır kısır kişnedi / öğür alıp okraşur.* “Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısırak kişnedi, öğür alıp okraşur. (Bulut şimşek çaktırdı ve bulutlar çoştı, kısırakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler. Her aygır kısırağını aldı.)” (DLT I 236-1)

(2) *teñri yaşın yaşnattı.* “Tanrı şimşek çaktırdı.” (DLT II 356-10)

(3) *yaşın*: “Şimşek. Türk hikmetinde “kimiñ bile kaş bolsa yaşın yakmas” denir. Kimin yanında kaş bulunursa ona şimşek dokunmaz. Kaş, lekesiz, saf bir beyaz taştır, yüzüklere konur, yüzüğün sahibine şimşek dokunmaz; çünkü yaratılışı böyledir. Bu bir beze sarılıp ateşe atılacak olursa ne bez yanar ne de taş. Bu sınanmıştır. Bir adam susadığı zaman bunu ağzına alsın susuzluğu giderir.” (DLT III 22-3)

(4) *yaşın yaşnadı*. “Şimşek çaktı.” (DLT III 310-10)

(5) *bulut kökredi urdı nevbet tuğı / yaşın yaşnadı tarttı hakan tuğı*. “Gök gürlendi nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı hakanın tuğunu çekti.” (KB 86)

(6) *kür alp er kötürse yaşın teg temür / azıglıg erenlerde teşlür tamur*. “Cesur, kahraman adam yıldırım gibi kılıç sallarsa azılı muhâriplerin damarı patlar.” (KB 3041)

(7) *yme anıñ belgülerindin körgütür silerke yaşınıñ korqıtu umanu indürür kökdin suwnı tirgürür anıñ birle yerke ölmüşinde keğin bütünlükün anıñ içinde belgüler ol boğunka kim ukarlar*. (TİEM 73 295v/9-295r/2)

2.4.2. Pınar Anlamı Taşıyan Sesler

*muñğar*⁴⁵ ‘pınar, su gözü’ Clauson, ED 351b; Eren, TDES 332; Gülensoy, KBS II 694⁴⁶; Nadalyayev vd. DTS 346a; Räsänen VEWT V 384-385

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *muñğar* ‘pınar, su gözü’ DLT III 280-19, 363-13, 376-2; OAKT 67,16, 68,8

Tanıklar

(1) *muñğar çokradı*. “Pınar kaynadı.” (DLT III 280-19)

(2) *muñğar*: “Pınar, su gözü.” (DLT III 363-13)

(3) *muñğar*: “Su gözü, su pınarı.” (DLT III 376-2)

(4) *ol iki bostan içinde iki muñğar bar suwı kaynar teg tezigini açar*. “Bu iki bahçede su kaynağı var, onların suyu kaynar gibi köpürüp akar.” (OAKT 67,16)

(5) *suw içerler açar muñğarlardan*. “Akar pınarlardan su içerler.” (OAKT 68,8)

2.4.3. Rüzgâr-Fırtına-Tipi Anlamı Taşıyan Sesler

esgen esin ‘esip savuran rüzgâr’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg.-

Kar. *esgen esin* ‘esip savuran rüzgâr’ RKT 37/83a2

⁴⁵ Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan için bk. Zülfikar, 2018: 570.
⁴⁶ bk. *pınar*.

Tanıklar

(1) *ol esgen esin haqqı ol yüklüg bulut haqqı.* (RKT 37/83a2)

esin ‘rüzgâr’ Clauson, ED 248a; Gülensoy, KBS I 341; Nadalyayev vd. DTS 183b

Orh.-

Uyg. *esin* ‘rüzgâr’ EUTS 76; Maytrı 41/36; Suv IV 0208

Tanıklar

(1) *esin*: “Yel, rüzgâr.” (EUTS 76)

(2) *yilig esinig basutçı iş bulup ökliyür bedüyür ançulayu yime az kılınç ultağında alku nızvanılar ökliyür aşıllurlar.* “Rüzgârı ve hava cereyanını kendisine yardımcı ve eş olarak alıp çoğalır ve büyürse, aynı şekilde de hırs ve arzu sebebiyle bütün ihtiraslar çoğalır ve artar.” (Maytrı 41/36-39)

(3) *inçe k(a)ltı kim erser bir kişi erdinin eñlig törtün yınak kapılgı tapguluk esriñü erdinilig kalık içinte olorup tört yınaktıñı kapılgıların tıñ kirmiş sogık esinler üze neteg sogınur meñileyür ilinçüleyür erser „ ançulayu y(e)me bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üze dyannıñ sukançığ tatılgı teriñ tözin tuyunup ol tuyunmakları küçinte çökmekig kurgurmakıg b(e)lgüke azlanmakıg öñi keterip örügün amılın ermek atl(i)g dyanıg „ „ alku küü kelig edremlerig b(e)lgürtdeçi küü kelig edremin tartdaçı atl(i)g dyanıg „ „ adınagununı aç kız ig kegente ulatı adalarıg emgeklerig tarkardaçı enç meñilig kılmaq atl(i)g dyanıg „ „ bo üç törlüg adrokka tükellig dyanıg uzun turkaru ermeksizin erinüksüzin bışrunurlar öğreñinürler.* “Eğer ki bir kişi cevher ile süslü dört tarafta kapısı bulunan farklı mücevherlerle (süslü) saray içinde oturup dört taraftaki kapılardan girmiş serin rüzgârlar nasıl serinletir, huzur verir, eğlendirirse Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde dhyānının tatlı, derin esasını anlayıp o anlamaları sayesinde aşılanma ve gurulanma alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı dhyānayı, bütün doğaüstü erdemleri belirtecek, doğaüstü erdemleri taşıyacak adlı dhyānayı, başkasının açlığında, hastalığında tehlikeleri ve ıstırapları giderecek huzurlu kılmak adlı dhyānayı, bu üç türlü ayrı muhteşem dhyānayı daima yüksünmeksizin öğretirler.” (Suv IV 0204-0223)

Kar. *esin* ‘esinti, rüzgâr’ DLT I 77-13, 165-22, 266-20, 288-23; DLT II 223-9; DLT III 147-13; KB 65; RKT 37/83a2; TİEM 73 155r/7, 383r/1, 431r/1

Tanıklar

(1) *esin esdi.* “Esinti esti.” (DLT I 165-22)

(2) *keldi esin esneyü / kadhka tükel üsneyü / kirdi budun kasnayu / kara bulut kökreşür.* “Esinti eserek geldi; bu, büsbütün kar tipisine benziyordu. Halk titreşerek girdi, kara bulut kökreşür.” (DLT II 223-9)

(3) *irinçig kışığ sürdi yazkı esin / yaruk yaz yana kurdu devlet yasın.* “Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp götürdü; parlak yaz tekar saâdet yayını kurdu.” (KB 65)

(4) *ol esgen esin haqqı ol yüklüg bulut haqqı.* (RKT 37/83a2)

(5) *kaçan bolsa siler kemi içinde sürse olarnı bir esin birle hoş sewnürler anıñ birle kelse anar sığansız sığan katıg yel taķı kelse anlarka suw kumu tegme orundın sezniürler anlar kapsaldılar olar ğarķ birle du’â kılurlar tañrıķa katıgsız kılığlı bolup anar dinni.* (TİEM 73 155r/6-9)

(6) *ol idi atı birle kim bağırsak turur kim yarlıķağan ol esnegen esinler bile anda esmek.* (TİEM 73 383v/9-383r/1)

(7) *yme ol tarığlı esinler haqqı tarmaķ.* (TİEM 73 431r/1)

rüzgâr (Far.) ‘yel, rüzgâr’

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. rüzgâr ‘yel, rüzgâr’ TİEM 73 398v/5

Tanıklar

(1) *azu vaķt bolmadı-mu anlarka kim kertgündiler qorķmaq köñülleri idi yađıñı anar kim kuğı ıdı könilikdin, bolmasunlar anlarnıñ kim berildiler bitig munda öñdün uzun boldı anlar üze ğāyib rüzgār katı qarardı köñülleri, üküş anlardın yarlığdın çıkığlılar.* (TİEM 73 398v/2-5)

talgağ ‘insanı öldürecek derecede şiddetli tipi’⁴⁷ Clauson, ED 496a; Nadalyayev vd. DTS 528b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. talgağ ‘insanı öldürecek derecede şiddetli tipi’ DLT II 288-10, 288-12

Tanıklar

(1) *tağ üze talgağ boldı.* “Dağda tipi koptu.” (DLT II 288-10)

tüpi ‘tipi’ Clauson, ED 436a; Eren, TDES 408; Gülensoy, KBS II 899; Nadalyayev vd. DTS 598a; Räsänen VEWT V 481a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. tüpi ‘tipi’ DLT I 219-3; DLT II 4-15, 71-9; DLT III 57-1, 97-9, 216-25, 217-1, 324-13

Tanıklar

(1) *tüpi yıgaçığ ahtardı.* “Tipi ağacı devirdi.” (DLT I 219-3)

(2) *tüpi kopdı.* “Tipi koptu, tipi çıktı.” (DLT II 4-15)

(3) *tüpi tüpürdi.* “Rüzgâr esti, toprağı savurdu.” (DLT II 71-9)

(4) *tüpi otuğ yalturdi.* “Yel ateşi alevlendirdi.” (DLT III 97-9)

(5) *kalın bulutuğ tüpi sürer karanğku ışığ urunç açar.* “Kalın bulutu tipi sürer, karanlık işi urunç açar.” (DLT III 217-1)

(6) *tüpi karığ karladı.* “Tipi karladı, tipi ses çıkararak kar getirdi.” (DLT III 324-13)

*tüpilig*⁴⁸ ‘fırtınalı’

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. *tüpilig* ‘fırtınalı’ TİEM 73 189v/2

Tanıklar

(1) *anlarıñ meñzeği kim tandılar idileriñe işleri kül teg katıg kopsa anar yel tüpilig kün içinde umaslar anıñdın kim kazğandılar nerse üze.* (TİEM 73 189v/1-3)

yel ‘rüzgâr’ Clauson, ED 916b; Gülensoy, KBS II 1111; Nadalyayev vd. DTS 254a; Räsänen, VEWT V 195b; Sevortyan, ESTY IV 174-176

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. *yel* ‘rüzgâr’ AçB 281, 474; DKPAM 0651, 2456; Huast 73⁴⁹; İKPÖ XVIII.3.; KP 020; Suv VI 0182, 0698; Suv VIII 244, 1334, 1428, 1648; Suv IX 0521, 0610, 0623 vd.; Suv X 288, 481; TT I 103, TT VA 44, TT W 23 vd.

Tanıklar

(1) *İNÇE k(a)ltı ulug yeel kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kuğı yayıldı yaykaldı.* “Sanki büyük (bir) yelin eserek göl suyunu vurup dalgalandırmış gibi, yukarıya ve aşağıya dağıttı, çalkalandı.” (AçB 281-283)

(2) *İNÇE k(a)ltı ulug ıgaç küçlüg katıg yeelke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıldılar.* “Tıpkı, büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurulup devrildiği gibi yere düştüler.” (AçB 473-475)

(3) *[an]ıñ arasınıtı ulug yel yelti[rer] ol yel içinte antag ün eş(i)dilür sançıvantu sançıvantu tiriliñler tiriliñler tęp.. ol tamuluglar bo savag eşidserler ölmüş erserler y(i)me yine ikileyü tirilürler.* Bu arada şiddetli (bir) rüzgâr esmeye (başlar ve) o rüzgâr içinde şöyle (bir) ses işitilir: Dirilin, dirilin, dirilin! O cehennemlikler bu sözü işitince ölmüş iseler yeniden dirilirler.” (DKPAM 0650-0655)

48 bk. *tüpi* ‘tipi’ Clauson, ED 436a; Eren, TDES 408; Gülensoy, KBS 899; Nadalyayev vd. DTS 598a; Räsänen V 481a
49 Kelime, metinde ‘Rüzgâr Tanrısı’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

(4) *bo savıg eşidip çiva[k]ê vairam [y]éèl teg tavrak [...]* arkasında oturup [kêçmedin ara ş]rav(a)st uluşka [yakın kelip ağır ayagin bim]baz[arê êlig begniñ] ötügin t(e)ñri [burhanka egsü]ksüz tükel ötünti. “Bu sözü işiten Jivaka, Vairambha rüzgârı gibi süratle (yerinden kalktı...) arkasında oturup (hemen) Srāvasti’ye (gidip, Hükümdar) Bimbasāra’nın ricasını, saygıyla Tanrı (Buda’ya) eksiksiz bir şekilde ilettiler.” (DKPAM 2455-2461)

(5) *beşinç tenri tüpirer qorqınçığ yel turur kemi aqtarılır ölür.* “Beşinci (tehlike şudur:) gökyüzü yırtılır, korkunç bir rüzgâr çıkar, gemi alabora olur ve (insanlar) ölür.” (İKPÖ XVIII.2.-4.)

(6) *taloy içinteki k(a)ra yel kelip ermezçe <kemisin> tokıp yekler ergüsi otruglarında ölüm yerke tegirler (oku: tegürser) anıñ <ara> bir bilge kişi kuanşi im pısar atın ata[sar] ol kamağ <tunl(ı)glar taloydaki> tişi yeklerde ozar kutrulur.* “Denizden kara yel gelip (onların) gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin (Skr. *yakṣa*) bulunduğu yere, (yani) ölüm yerinde götürse (ve) onların arasında bir bilge kişi, Kuanşi im Pusar adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur.” (KP 020-023)

(7) *kün ay garhlar yultuzlar yorıķı tegşilmez, yeel yağmur üdinçe bolur.* “Gün, ay, yıldızların seyri değişmez. Rüzgâr yağmur zamanında olur.” (Suv VI 181-182)

(8) *kuğuğ içinte ün üngey suv taşğay üdsüz yel yağmur bolğay.* “Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.” (Suv VI 697-699)

(9) *küçlüg katıg yeèl kelip ugursuz yıksız yeltirer.* “Güçlü, sert bir rüzgâr gelir (ve) zamansız sırasız eser.” (Suv VIII 1334-1335)

(10) *yalañok etözinte törümüş „ dört ulug iglerin „ yeèlig sarıgıg lëşipig „ yumgın tepremiş sanıpatig „ emlegeli küseser „ edgü köñüllüg kişiler „ netegleti emlegü ol „ muntag yañlıg ig togag.* “İnsanların bedeninde neş’et eden dört büyük [tür] hastalığı, [yani] rüzgâr [kaynaklı hastalığı], safra [kaynaklı hastalığı], balgam [kaynaklı hastalığı] ve [bütün] hepsini topluca tetikleyen samñipātayı merhametli kişiler tedavi etmek istese, [onlar] bu gibi hastalıkları, nasıl tedavi edecektir acaba?” (Suv IX 0519-0524)

(11) *aş sıñmışte kën teprenür „ yeèl tıtaglıg ig toga „ üdin b(e)lgüsin bilmiş k(e)rgkek.* “Rüzgâr kaynaklı hastalık, yemek sindirildikten sonra harekete geçer. [Bu nedenle, hekimin hastalıkların oluş] zamanını ve [hastalıkların] alâmetlerini bilmesi lâzımdır.” (Suv IX 0609-0611)

(12) *inçe k(a)ltı ulug yeel kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kuğı yayıldı.* “Sanki büyük (bir) yelin eserek göl suyunu vurup dalgalandırdığı gibi yukarıya ve aşağıya dağıldı.” (Suv X 288-289)

(13) *inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yeelke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıldılar.* “Tıpkı büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurularak devrilmesi gibi yere yığıldılar₂. (Suv X 480-482)

(14) *yilli suwlı tebreyü kuduğ için bekleti.* (TT I 103-104)

Kar. yel ‘yel, rüzgâr’ AH 194; OAKT 35b, 11, 71,14; RKT 33/69a2, 34/61a3, 35/81b1 vd.; TİEM 73 265v/1, 384r/6, 431r/1 vd.; *yil* KB 143, 693, 1175 vd.

Tanıklar

(1) *beķasız erür bu ajun lezzeti / keķer yil keķer teg meze müddeti.* “Bu dünya lezzeti bâkî değildir; zek müddeti, yel geçer gibi, geçer.” (AH 193-194)

(2) *kurtğa yeldin ŝikâyet kıldı.* “İhtiyar kadın rüzgârdan ŝikâyet etti.” (OAKT 35b, 11)

(3) *yel asdı yağmur yağdı.* “Rüzgâr esti yağmur yağdı.” (OAKT 71,14)

(4) *ol Tanrı ıdtı yellerni, koparur bulıtnı, sürdimiz anı ölmıŝ el tapa, tırgüzürmiz anıñ birle yerni ölmıŝde kıdın, mundağuk halknıñ tırlmeki.* (RKT 33/69a1-69b2)

(5) *musahħar kıldımız anar yelni yoriyur anıñ fermâni birle yumşak ne yerni kim tilese.* (RKT 34/61a3-61b2)

(6) *ıdtımız olar üze katıg yelni nahis künler içinde, taturğumuz üçün olarka ħarlık kınını yakın tiriğlig içinde, âhiret azâbi ħâr kılganrak, olar yâri berilmezler.* (RKT 35/81a3-82a2)

(7) *ol ol ıdı ıdtı yellerni sewünç berdeçi anıñ yarlıkamaķı yarlıkamaķı üskinde indürdımız kökdin suwnı arıtıgılı.* (TİEM 73 265v/1-2)

(8) *yme ‘âd boğunu içinde erselnâ ıdtımız anlar üze yelni tüğün.* (TİEM 73 384r/6)

(9) *ıā’ atın yme ol katıg yeller ħaķķı katmaķ.* (TİEM 73 431r/1)

(10) *üçi ot üçü suw üçü boldı yil / üçü boldı topraķ ajun boldı il.* “Bunların üçü – âteŝ, üçü – su, üçü – yel ve üçü – topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.” (KB 143)

yeel yağmur ‘yel yağmur’

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. yeel yağmur ‘yel yağmur’ Suv VI 0182, 0698

Tanıklar

(1) *kün ay garħlar yultuzlar yorıķı tegşilmez, yeel yağmur üdinçe bolur.* “Gün, ay, yıldızların seyri değişmez. Rüzgâr yağmur zamanında olur.” (Suv VI 181-182)

(2) *kuğuğ içinte ün üngey suv taşğay üdsüz yēl yağmur bolğay.* “Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.” (Suv VI 697-699)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

2.4.4. Yağmur-Dolu Anlamı Taşıyan Sesler

tolı ‘dolu’ Clauson, ED 491b; Gülensoy, KBS I 296; Nadalyayev vd. DTS 573a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tolı* ‘dolu’ DKPAM 2261; Suv VIII 1444

Tanıklar

(1) *igleme[k]lig tolı yağmur sizlerni üze yağdukda bir or[un]a teprençsiz yatğurup çoğunuz yalınıızlarnı barça yok [yodu]n kılğay.* “Hasta edici dolu, yağmur sizlerin üzerine yağdığında (sizleri) kaskatı bir yere yatırıp parlaklığımızı ortadan kaldıracak.” (DKPAM 2260-2264)

(2) *üdsüz kolusuz [kez]igsiz tolı tüşer kar yağar.* “Zamansız, aralıksız dolu düşer kar yağar.” (Suv VIII 1443-1444)

Kar. *tolı* ‘dolu’ DLT I 139-19, DLT I 354-24, DLT III 233-2; TIEM 73 259v/2

Tanıklar

(1) *ıkılaçım erik boldı / erik bolgu yeri kördi / bulut örüp kök örtüldi / tuman türüp tolı yağdı.* “Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü; bulut çıkıp göğü örttü, duman türedi, dolu yağdı.” (DLT I 139-19)

(2) *agdı bulut kökreyü / yağmur tolı sekriyü / kalık anı ügriyü / kaçça barır belğüsüz.* “Bulut kökreyerek yükseldi, yağmur, dolu koşuşur, onu hava sürüyor, nereye gideceği belli değil.” (DLT I 354-24)

(3) *tolı:* “Gökten yağan dolu.” (DLT III 233-2)

(4) *körmes mü sen kim tanrı sürer bulutnu yana koşar anlı /anlı ara yana kılur anı kat kat körgey sen yağmurnı çıkar arasındın indürür kökdin tağlardın anıñ içinde tolıdın tegrür anı kimke tilese, ewrer anı kimdin tilese yaruklukı eletü yazar közlerni.* (TIEM 73 258r/9-259v/3)

yağmur ‘yağmur’ Clauson, ED 903b; Eren, TDES 439; Gülensoy, KBS II 1031; Nadalyayev vd. DTS 225a; Räsänen, VEWT V 177b; Sevortyan, ESTY IV 57-58

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yağmur* ‘yağmur’ DKPAM 2261, 4513; KP 202; Maytrı 18/37, 82/40; Suv III III.3b.8, 154.5, 159.21; Suv IV 3277; Suv V 0566, 1279; Suv VI 0182, 0586, 0698; Suv VIII 41, 424, 1336, 1429, 1650; TT I 5, TT VA 107

(1) *igleme[k]lig toli yagmur sizlerni üze yagdukda bir or[un]a teprençsiz yatgurup çogunuz yalınıñızlarnı barça yok [yodu]n kılğay.* “Hasta edici dolu, yağmur sizlerin üzerine yağdığında (sizleri) kaskatı bir yere yatırıp parlaklığınızı ortadan kaldıracak.” (DKPAM 2260-2264)

(2) *buşılığ yagmur yağı[t]ıp erüş üküş tınl[ı]glarnıñ çığay [bulga]k em[ge] klerin kalın<ç>sız tarkarur erti.* “(Muhtaç olanlara) sadaka yağmuru yağdırıp, pek çok canlının sıkıntı veren ıstıraplarını büsbütün uzaklaştırırdı.” (DKPAM 4513-4515)

(3) *t(e)ñrim noş teg tatıgl(ı)g yagmur suvin yağıtıp yalñuklarnıñ nizvani otın öçürür siz.* “Tanrı’m, siz tatlı bir yağmur suyu yağdırıp canlı varlıkların hırs ateşini söndürürsünüz.” (KP 201-203)

(4) *çıntan nikişi birle katabılg edgü yıdlağ kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuğluğ yağıtdılar.* “Sandal ağacı nikişi (?) ile pek güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ve diğer semâvi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.” (Maytrı 18/34-38)

(5) *uluğ nomluğ yagmur yağıtdaçılarka uluğ nomluğ küvrügüg yanñurtu tokıdaçılarka uluğ nomluğ labayığ ürdeçilerke uluğ nomluğ tuuğug örü tikdeçilerke uluğ nomluğ y(a)rukug örü tutdaçılarka inçip alku tınl(ı)glar oğlanın inçgüluğ mengilig asıglıg tusuluğ kılğalı küsüşin ürüg uzatı nom buşı birip azmıslarığ yırçilep uluğ tüške utlıka tegürüp mengü mengig tanuklatdurtaçılarka bo muntağ osuğluğ kamağ büğü biliglig burkanlarka ol atı kötrülmişlerke etözüm üzetilim üze kongülüm üze qop uğurın töpümin engiñtip süzüük kirtgünç kongülin yinçürü töpün yukünü teginür m(e)n.* “Ulu öğreti (*Dharma*) yağmurunu yağdıracaklara; ulu öğreti (*Dharma*) davulunu çalıp tınlatacaklara; ulu öğreti (*Dharma*) borusunu üfleyecekler; ılı öğreti (*Dharma*) tuğunu yukarı kaldıracaklara; ulu öğreti (*Dharma*) ışığını yukarı doğru yükseltecekler; sonra bütün canlı yaratıkları rahat, mutlu, kazançlı duruma getirmek dileğiyle uzun süre öğreti sadakası (*Dharma dhana*) verip, yoldan çıkmışları yola sokup, ulu ödüle, karşılığa ulaştırıp, sonsuz mutluluğu tanıttıracaklara; böylesi, benzer bütün büyü bilgili Budalara, o adı yüceltilmişlere (*Lokajyeştha*) vücudumla, dilimle, gönülümle, tam zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek baş(ım)la saygıyla eğilirim.” (Suv III III.3b.7-133.1)

(6) *nomluğ labayığ ürüp nomluğ tuğug örü tikip nomluğ yagmur yağıtıp biş ajun tınl(ı)ğ oğlanların süzüük kirtgünç köñül örüñtip nom bulunçinga tegürüp alkınmaksız tükemeksiz inçgü mengi üze toğurup k(a)ltı bodis(a)t(a)vlarnıñ pratyikabutlarnıñ arñantlarnıñ edgüluğ töz yultızlarıña tükellig kılı y(a) rlıkamaqlıq kayu iduk işleri <bar> erser amtı m(e)n ol kamağ burkanlarnıñ ol antağ iduk işlerine qop süzüük kirtgünç köñülin artukraq iyin ögirür m(e)n*

sevinür m(e)n öge alķayu teginür m(e)n. “Öğreti (*Dharma*) borusunu üfleyip, öğreti (*Dharma*) tuğunu yukarı kaldırıp, öğreti (*Dharma*) yağmurunu yağdırıp, beş varlık şeklindeki (*Pañca-gati*) canlılar için temiz inançlı gönül besleyip, öğreti (*Dharma*) kazancına ulaştırıp, (onları) bitmez, tükenmez rahat, huzur ile doyurup, böylelikle Bodhisattvaların, Pratyekabuddhaların, Arhantların iyi köklerine hakim duruma getirip, buyurmaklı hangi işleri (var) ise, şimdi ben, o, bütün Budaların o, öylesi kutsal işlerine tam temiz inançlı gönülle, fazlasıyla sevinir, kıvanırım, (o işleri) överek, methederek yerine getiririm.” (Suv III 154.4-18)

(7) *ol kamağ büğü biliglig burķanlar uluğ y(a)rlıkānçuçı köñül öritü y(a)rlıkāp uluğ nom tilgenin evire y(a)rlıkāzunlar uluğ nomluğ yağmur yağıtu y(a)rlıkāzunlar.* “O, bütün bilge bilgili Budalar, ulu acıyıcı duygu beslemek lütfunda bulunup, ulu öğreti tekerleğini (*Dharmacakra*) çevirmeye lütuf buyursunlar; ulu öğreti (*Dharma*) yağmurunu lütfedip yağdırsınlar.” (Suv III 159.18-22)

(8) *ertiñü arınmak süzülmekke ,, ,, uluş uluğı t(e)ñrime uçsuz kıdıgsız etözünjüz üze ,, birk(e)ye y(e)me üjik akşar ,, (söz)leyü y(a)rlikāmatın ,, ,, alku tetse(lar) terin kuvraklarıñızın ,, yene nomluğ yağmurın barçanı (,) tuşgurur tüketür siz.* “Çokça temizlenmeye çok büyük Tanrıma uçsuz bucaksız vücudunuz ile sadece de hece akşara söyleyip açıklamadan bütün keşişler topluluklarınızı yine dharmalı yağmur ile tamamını doldurur tamamlarsınız.” (Suv IV 3271-3278)

(9) *tokıtım m(e)n kamağta yig ulug nomluğ küvrügüğ yañķurtıdım m(e)n kamağta yig ulug nomluğ labayığ tamturtım m(e)n kamağta yig ulug nomluğ y(a)ruk yolak yağıtdım m(e)n kamağta yig ulug nomluğ yağmurı.* “Her yerde en büyük dharmanın davulunu çaldım. Her yerde en büyük dharmanın labayını üfledim. Her yerde en büyük dharmanın meşalesini yaktım. Her yerde en büyük dharmanın yağmurunu yağdırdım.” (Suv V 0561-0566)

(10) *bo nom erdinig ayayur ağı<r>layur ilte uluşta aç kız ig kegen yağı yavlak adasın yağıtmalıım üğsüz yiil yağmur adasın yme kılmalıım.* “Bu dharma hazinesine saygı gösteren ülkede açlık, hastalık, düşman tehlikesini yaklaştırmayalım. Mevsimsiz rüzgâr yağmur tehlikesini de yaşatmayalım.” (Suv V 1276-1280)

(11) *kün ay garhlar yultuzlar yorıkı tegşilmez, yeel yağmur üdinçe bolur.* “Gün, ay, yıldızların seyri değişmez. Rüzgâr yağmur zamanında olur.” (Suv VI 181-182)

(12) *anın amtı s(e)n tözünler oğlıya, ken keligme ülerde kağığlanmaklığ küçünj üze asankelar içindeki alp kılğuluk işlerig tüzü tükel kılup iki törlüğü yeviglerin egsüksüz yevetip kamağ tözünler keziginin ertip üç uğuş yertinçütin ünüp alķuta başdınkı yeg bolup, söğütler eligi m(a)habodi söğüt*

tüpinte v(a)şirliĝ v(a)çirazañ örgün üzesinte b(e)k bağdaşını olorup ş {a} mnu (oku: ş(i)mnu) süüsin uşup burhan kutın bulup; üç tegziñ iki y(e)g(i) rmi bölöklüĝ; darmaçak(i)r nom tilgenin evirip, üzeliksiz nomluĝ küvrüĝüĝ yañkurtu tokıp üzeliksiz edĝü tetyük nomluĝ labayıĝ edĝüti ürüp, üzeliksiz yeg basdıñki idok nomluĝ tooĝüĝ örü tikip, üzeliksiz y(a)ruk yaşuk nomluĝ yula tamturup, üzeliksiz noş tañıĝlıĝ nomlu yağmur yaĝıtıp, ülgüsüz sansız yüz miñ tümen kolti nayut sanınça tnl(i)glarnıñ nizvanılıĝ kaĝguların tarķarıp; uçsuz kıdıĝsız uluĝ emgeklig taloy üĝüztin keçürüp ulsuz tüpsüz tuĝmak ölmeklig sansarlıĝ tegziñtin taşķaru tartıp; sansız saķışsız burhanlar birle oĝađmadın tuş bolĝuluĝ edĝülerke tükellig kılĝay s(e)n tep y(a)rılıkaĝay tep y(a)rılıkağı. “Onun için şimdi ey sen soylular oĝlu, ileride gelecek olan zamanlarda gayretli gücün ile Asañkhyeya içindeki zahmet gerektiren işleri bütünüyle yapıp iki tür donanımını eksiksiz donatıp bütün soylular sırasından (arasından) geçip üç nesil yeryüzünden çıkıp herkesten daha üstün olup ağaçların hükümdarı Mahabodhi (adlı) ağaç dibinde elmas işlemeli taht üzesinde bağdaş kurup, oturup şeytan ordusunu yenip buda kutsallıĝına erişip üç tomar 12 bölümlü öĝreti tekerleĝini çevirip, en üstün öĝreti davulunu çalıp vurup en üstün iyi denilen öĝreti borusunu iyice üfleyip üstün kutsal öĝreti bayraĝını yukarı kaldırıp en üstün parlak ışıklı öĝreti meşalesini tutuşturup en üstün tatlı öĝreti yağmurunu yaĝdırıp sayısız yüz bin tümen (= 100.000 x 10.000 = 1 milyar) Koi, Nayuta sayısınca canlıların ihtiras kayĝılarını uzaklaştırap uçsuz bucaksız büyük zahmetli okyanustan geçirip sonsuz doĝum ve ölüm Samsara döngüsünün dışına çekip sayısız budalar ile gözden kaçırmadan (dikkatlice) vakitlice iyilikleri tamamıyla gerçekleştireceksin diye buyuracak diye söyledi.” (Suv VI 563-597)

(13) *özgen yağmur üdiñçe üşdürti kuğı tükülür. “Zamanına uygun şekilde bambaşka yağmurlar yukarıdan aşıĝıya dökülür.” (Suv VIII 424-426)*

(14) *ontun singarkı burķanlar uluşıñta büĝüler kuvraĝıñta yağmur yağmış teg xu-a çeçek yağmışın saķınmış krgek. (TT VA 106-108)*

Kar. *yaĝmur* ‘yaĝmur’ DLT I 16-20, DLT II 28-1, DLT III 38-18 vd.; KB 118, 5314, 6155 vd.; OAKT 39,18; RKT 26/70b2, 36/21a3; TİEM 73 264r/1, 301v/9, 423r/2 vd.

Tanıklar

(1) *yaĝmur tindi.* “Yaĝmur dindi.” (DLT II 28-1)

(2) *yaĝa tursu yağmur yazılsu çiçek / kurumuş yıĝaçtın salınsu küjek.* “Yaĝmur yağmakta devam etsin, çiçekler açılsın; kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın.” (KB 118)

(3) *tüpi yıl turur dünya yağmur sanı / kelir çoĝlayur az öçer terk üni.* “Dünyayı fırtına ve yağmur bil; gelir, gürlere fakat çabuk sükün bulur.” (KB 5341)

(4) *ķayu tağda yũgrũr ũnũrde evi / yimi ot kũki iķġũ yağmur suvu.* “Biri dağda ķoşar, evi mağaradır; onun yediği ot kũkũ, iķtiđi yağmur suyudur.” (KB 6155)

(5) *yağmur yağmadı nabat ũnmedi.* “Yağmur yağmadı, bitki yetişmedi.” (OAKT 39,18)

(6) *eger bolsa sizke emgek yağmurdun azu bolsa siz iglig kim ķođsa sizler sãzlarũyũznu alũnlar tolumlarũyũznu, bũtũnlũkin Tanrı anuttu kãfirlerķa ķın ħãrlađlı.* (RKT 26/70b1-71a2)

(7) *ol turur kim indriũr yağmurnu nevmid bolmũşlarında kiğin, yazar raĥmetini, ol dost ũgdũlmiş.* (RKT 36/21a2-21b2)

(8) *keldiler ũk lũt eli ũze ol kim yağduruldu yawuz yağmur, azu kũrmediler mũ anı, yok kim ķorkmazlar erdi ķoparmaķķa.* (TİEM 73 264r/1-2)

(9) *bũtũnlũkũn tanrı anũ ũskinde uluğ kũnnũn bilgi yme ķuđı indriũr yağmurnu bilũr kim ođulķaķlar iķinde bilmez et' ũz negũ kađangũsũnı erte, taķı bilmez et' ũz ķayu yerde ũliũr bũtũnlũkũn tanrı bilgen uķ(ķ)an ol içi atı birle rũzi berigli yarlıķađlı sen tũrũtũr sen bilgenrek.* (TİEM 73 301v/9-301r/3)

(10) *iđđay yağmurnu siler ũze tutaşı.* (TİEM 73 423r/2)

2.4.5. Yıldız Anlamı Taşıyan Sesler

*yıldrĩķ*⁵⁰ ‘yıldırak yıldızı’ Clauson, ED 922a; Nadalyayev vd. DTS 266b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yıldrĩķ* ‘yıldırak yıldızı’ KB 5676, 6220

Tanıklar

(1) *yarudı basa yıldrĩķ adđır bile / tizildi erentir ũzin belġũle.* “Sonra Aygır ile Yıldırık yıldızları parladı, bunlara bir de Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işãret bil.” (KB 5676)

(2) *yitiken kũtũrdi yana baş ũrũ/ tũñitti yana yıldrĩķ adđır naru.* “Yedi-Kardeşler başını yukarı kaldırdı: Yıldrık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi.” (KB 6220)

2.5. CANSIZ VARLIKLARA ÖZGÜ SESLER

2.5.1. Müzik Aletlerine Özgü Sesler

buĥı ‘bir çeşit kubuz; iyi ses veren, inleyen ut’ Nadalyayev vd. DTS 119b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

50 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiķar, 2018: 684.

Kar. *buçı* ‘bir çeşit kubuz; iyi ses veren, inleyen ut’ DLT III 173-2, 219-4

Tanıklar

(1) *buçı kupuz*. “İnleyen utlardan bir ut. Bu, kaz göğsü denilen sazlardan bir sazdır.” (DLT III 173-2)

(2) *buçı*: “Çok inleyen ut.” (DLT III 219-4)

çay ‘çan’ Clauson, ED 424a; Eren, TDES 78; Gülensoy, KBS I 217; Nadalyayev vd. DTS 139a; Räsänen VEWT V 99a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çay* ‘çan’ Suv VII 757

Tanıklar

(1) *ulug çayñızıtın ünmiş ünnün tikisin vint tagdaki kuvragınız barça eşidür yañkusın*. “Büyük çanlarını sallayıp ses çıkardığında sesini, Vind Dağı’ndaki cemaatiniz duyar.” (Suv VII 757-760)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

çınratğu ‘küçük çan, çingirak’ Clauson, ED 426b; Gülensoy, KBS I 237⁵¹; Tietze I 509

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çınratğu* ‘küçük çan, çingirak’ İKPÖ LXXIX.5,7

Tanıklar

(1) *kaç kereklig* yemiş söğüt(-in) üze birer çınratğu asıñ bir söğüt* üze birer çınratğu asañ ışğ ban*. “Uygun birkaç yemiş ağacının üzerine, her birine küçük birer çingirak asın. Her (ağacın) üzerine bir ip bağlayın.” (İKPÖ LXXIX.4.-LXXX.1.)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ekeme ‘bir çeşit çalgı’ Nadalyayev vd. DTS 167b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ekeme* ‘bir çeşit çalgı’ DLT III 174-11; *ikeme* DLT I 137-14;

Tanıklar

(1) *ekeme*: “Bir çeşit çalgı.” (DLT III 174-11)

(2) *ikeme*: “Bir çeşit, saz, kubuz gibi çalınan çalgı.” (DLT I 137-14)

kakratgu ‘hayvanları kaçırmak için çalınan şey’ Clauson, ED 612b; Nadalyayev vd. DTS 422b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakratgu* ‘hayvanları kaçırmak için çalınan şey’ DLT II 334-15

51 bk. *çingirak*.

Tanıklar

(1) *ol kakratgu kakrattu*. “O, kaçırarak şey çaldı.” (DLT II 334-15)

ķongraĝu ‘çan’⁵² Clauson, ED 640a; Nadalyayev vd. DTS 456a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ķongraĝu* ‘çan’ Maytrı 31/33

Tanıklar

(1) *yul .../// erdnilig lanĝanlar ...-ülüĝ torlar altunluĝ ķongraĝu(lar) bolur...* “Göl ... cevherle mücehhez çitler ... ağlar, altından çanlar vardır.” (Maytrı 31/32-34)

Kar. *konĝragu* ‘çingirak, konrak, tongurak, çan’ DLT II 358-7; DLT III 387-10, 402-9

Tanıklar

(1) *ol konĝragu çinĝrattu*. “O, çingıraĝı, konraĝı, tonguraĝı çınlattı.” (DLT II 358-7)

(2) *konĝragu*: “Çan, tongurak.” (DLT III 387-10)

(3) *ol konĝragu çinĝradi*. “O, çan çınladı.” (DLT III 402-9)

ķopuz ‘kopuz, bir çeşit çalgı’ Clauson, ED 588b; Gülensoy, KBS I 541; Nadalyayev vd. DTS 451a, 463a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ķopuz* ‘kopuz, bir çeşit çalgı’ İKPÖ LXX.7., LXXI.1.

Tanıklar

(1) *tegin ķopuzķa* ertiñü uz erti*. “Prens kopuz çalmakta pek ustaydı.” (İKPÖ LXX.6-7.)

(2) *’elgi ķopuz etizü aĝzı yırlayu olurdu*. “Eliyle kopuz çalıp, aĝzıyla şarkı söyleyerek oturuyordu.” (İKPÖ LXXI.1-2.)

Kar. *kubuz* ‘ut, kopuz, kubuz’ DLT I 19-14, 365-21, DLT II 235-15, DLT III 173-2, 283-15

Tanıklar

(1) *kubuz*: “Kubuz, uda benzer bir çalgı.” (DLT I 365-21)

(2) *kubuz kubzaldı*. “Kubuz çalımdı.” (DLT II 235-15)

(3) *buçi kupuz*. “İnleyen utlardan bir ut. Bu, kaz göĝsü denilen sazlardan bir sazdır.” (DLT III 173-2)

(4) *ol kubuz kupzadı*. “O, kubuz, ut çaldı.” (DLT III 283-15)

ķövrüg ‘davul’ Clauson, ED 690b; Nadalyayev vd. DTS 331a

52 bk. *kongurak* Gülensoy, KBS I 538.

Orh.-

Uyg. *kövrüg* ‘davul’ Maytrı 18/40, 36/9, 52/8, 81/26; *küvrüg* İKPÖ XXXI.8., XXXIII.1.; TT I 191⁶, TT III 56, TT VA 23

Tanıklar

(1) *gantari gantarviler teyridem kövrügerig tültürdi*. “Gandhāra ve Gandharvalar ilāhî davulları çaldılar.” (Maytrı 18/39-40)

(2) *tağ töpüsinte turup al(kudın) iştilü altunluğ kövrüger osuğluğ yanıkuluğ ünin kamağ çambudvip uluştaki tınlıglarığ ünteyü inçe tip sav sözleyür*. “Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur.” (Maytrı 81/25-29)

(3) *teyridem kövrüg ünleri iştilür*. “İlāhî davulların sesleri işitilir.” (Maytrı 52/8-9)

(4) *yettinç kün tañ tañlayur erken edgü ögli tegin uluğ küvrüg tokıtıp inçe tep yarlıgkadi*. “Yedinci gün şafak sökerken İyi Düşünceli Prens büyük davulu çaldırıp şöyle söyledi.” (İKPÖ XXXI.6.- XXXII.2.)

(5) *küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap kim neñ üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışığ yorıdı*. “Her gün böyle davul çalınarak duyuru yineleniyordu ama hiç kimse kesinlikle sesini çıkarmadığından yedinci gün demir zincirler açıldı ve demir halatlar çözüldü.” (İKPÖ XXXII.8.- XXXIII.4.)

(6) *köni nomluğ kövrüğüg körkittingiz*. (TT III 56)

Kar. *küvrüğü* ‘kös, davul’ DLT I 479-7

Tanıklar

(1) *küvrüğü*: “Kös, davul.” (DLT I 479-7)

kuñkayu ‘bir tür kopuz, gitar, ut’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kuñkayu* ‘bir tür kopuz, gitar, ut’ İKPÖ LXIX.7., *kuñkau* İKPÖ LXX.3.

Tanıklar

(1) *maña edgü sañınçıñaz bar erser maña amtı bir kuñkayu tilep kelürün kerürün*. “Eğer benim iyiliğimi düşünüyorsanız şimdi bana bir kopuz isteyip getirin.” (İKPÖ LXIX.5-LXX.1.)

(2) *ol udçı er bir kuñkau tilep kelürdi berdi*. “O sığırtmaç bir kopuz isteyip, getirdi ona verdi.” (İKPÖ LXX.2-4.)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

2.5.2. Dövme-Ezme Aletlerine Özgü Sesler

*tokımak*⁵³ ‘tokmak’ Clauson, ED 470b; Gülensoy, KBS II 906; Nadalyayev vd. DTS 576b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tokımak* ‘tokmak’ Uig I 43₄

Tanıklar

(1) *tokımak eliglerinte tuta.* “Tokmağı ellerinde tutarak.” (Uig I 43₄)

Kar. *tokımak* ‘tokmak’ DLT III 177-7

Tanıklar

(1) *tokımak:* Tokmak, çamaşır tokmağı.” (DLT III 177-7)

2.5.3. Aksesuarlara Özgü Sesler

*toku*⁵⁴ ‘toka, kemer tokası’ Clauson, ED 466b; Gülensoy, KBS II 903; Nadalyayev vd. DTS 577b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *toku* ‘toka, kemer tokası’ DLT III 226-21

Tanıklar

(1) *toku:* Toka, kemer tokası.” (DLT III 226-21)

2.6. BİTKİLERE ÖZGÜ SESLER

*asurtğu ot*⁵⁵ ‘aksırık otu, burun otu, enfiye’ Clauson, ED 251b; Nadalyayev vd. DTS 61b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *asurtğu ot* ‘aksırık otu, burun otu, enfiye’ DLT III 442-13

Tanıklar

(1) *asurtgu ot.* “Aksırtan ot” (DLT III 442-13)

*kıldruk*⁵⁶ ‘buğday başaklarında bulunan kılçık’ Clauson, ED 619a; Nadalyayev vd. DTS 442b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kıldruk* ‘buğday başaklarında bulunan kılçık’ DLT III 417-9

53 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan için bk. Zülfiyar, 2018: 657

54 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 657.

55 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 297.

56 Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 539.

Tanıklar

(1) *kıldruk*: “Buğday başaklarında bulunan kılçık.” (DLT III 417-9)

2.7. YİYECEKLERE ÖZGÜ SESLER

*kakug*⁵⁷ ‘kurutulmuş et, meyve vb. yiyecekler’ Clauson, ED 608b; Nadalyayev vd. DTS 421b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakug* ‘kurutulmuş et, meyve vb. yiyecekler’ DLT III 130-17

Tanıklar

(1) *kakug*: “yarma, kurutulmuş et yahut erik, kaysı gibi kurutulmuş meyve” (DLT III 130-17)

2.8. YANSIMA SESLER

badar ‘gürültülü ses anlatan bir kelime; patır patır’ Clauson, ED 307a; Nadalyayev vd. DTS 77a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *badar* ‘gürültülü ses anlatan bir kelime; patır patır’ DLT I 360-19

Tanıklar

(1) *badar badar yügürdi*. “Patır patır ayağımın sesi duyularak geçti.” (DLT I 360-19)

bönğ ‘ağır bir şeyin yere düşmesiyle çıkan yansıma ses’ Nadalyayev vd. DTS 118a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bönğ* ‘ağır bir şeyin yere düşmesiyle çıkan yansıma ses’ DLT III 354-22; *bönğ ét-* ‘ağır bir şey yere düşerek ses vermek’ DLT III 354-22

Tanıklar

(1) *bönğ etti*. “Ağır bir şey yere düşerken ses çıkardı.” (DLT III 354-22)

buk ‘boş bir şeyin yere düşerken çıkardığı yansıma ses’ Clauson, ED 311a; Nadalyayev vd. DTS 125a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *buk* ‘boş bir şeyin yere düşerken çıkardığı yansıma ses’ DLT III 129-19, 129-22

⁵⁷ Kelimenin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 531.

Tanıklar

(1) *kagun buk yerge tüşdi*. “Kavun pat diye yere düştü.” (DLT III 129-19)

(2) içi boş olan herhangi bir şey yere düşüp yarılırsa *buk etti* denir. (DLT III 129-22)

buldur buldur ‘güldür güldür’ Clauson, ED 334b; Nadalyayev vd. DTS 122a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *buldur buldur* ‘güldür güldür’ DLT I 456-25

Tanıklar

(1) *taş kudhuğka tüşti buldur buldur etti*. “Taş kuyuya düştü güldür güldür ses etti.” (DLT I 456-25)

çak çuk ‘odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasıyla çıkan yansıma ses’ Clauson, ED 403b; Nadalyayev vd. DTS 140a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çak çuk* ‘odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasıyla çıkan yansıma ses’ DLT I 333-10; *çak çuk ét*- DLT I 333-12

Tanıklar

(1) *çak çuk*: “Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan sesi bildirir.” (DLT I 333-10)

(2) *çak çuk*: “Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan sesi bildirir ve *çak çuk etti* denir.” (DLT I 333-12)

çaldır çaldır ‘yansıma ses, sadakta okun çıkardığı ses,rüzgârda kuru otların çıkardığı ses’ Clauson, ED 419a; Nadalyayev vd. DTS 137a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çaldır çaldır* ‘yansıma ses, sadakta okun çıkardığı ses,rüzgârda kuru otların çıkardığı ses’ DLT I 457-3

Tanıklar

(1) *ok kişte çaldır çaldır etti*. “Ok sadakta çaldır çaldır etti.” (DLT I 457-3)

çalk çulk ‘itmenin çıkardığı ses’ Clauson, ED 419b; Nadalyayev vd. DTS 137b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çalk çulk* ‘itmenin çıkardığı ses’ DLT I 349-8

Tanıklar

(1) *çalk çulk badar kıldı*. “O, onu itti.” (DLT I 349-8)

çap çap⁵⁸ ‘kamçı vurulduğunda veya dudak şapırdadığında çıkan yansıma ses’ Clauson, ED 393a; Gülensoy, KBS I 219⁵⁹; Nadalyayev vd. DTS 139a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çap çap* ‘kamçı vurulduğunda veya dudak şapırdadığında çıkan yansıma ses’ DLT I 318-12, 318-14

Tanıklar

(1) *ol erük çap çap yedi*. “O, eriği şapır şupur yedi.” (DLT I 318-14)

çars çars ‘yansıma ses, dövme sesi’ Clauson, ED 430b; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çars çars* ‘yansıma ses, dövme sesi’ DLT I 348-13

Tanıklar

(1) *ol anı çars çars urdı*. “O, onu çat çat diye dövdü.” (DLT I 348-13)

çat çat ‘bir şeyin yere düştüğü zaman çıkardığı yansıma ses’ Clauson, ED 401b; Gülensoy, KBS I 222; Nadalyayev vd. DTS 141b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çat çat* ‘bir şeyin yere düştüğü zaman çıkardığı ses’ DLT I 320-7

Tanıklar

(1) *çat çat urdı*. “Çat çat vurdu.” (DLT I 320-7)

çıf ‘hurma, üzüm gibi şeylerin sırasının çömlek veya tencerede kaynamasından çıkan yansıma ses’ Clauson, ED 393b; Nadalyayev vd. DTS 147b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çıf* ‘hurma, üzüm gibi şeylerin sırasının çömlek veya tencerede kaynamasından çıkan yansıma ses’ DLT I 332-15

Tanıklar

(1) *çıf*: “Hurma, üzüm gibi şeylerin sırasının çömlek veya tencerede kaynamasından çıkan sesi anlatır.” (DLT I 332-15)

58 *çap*- fiilinin yansıma sözcük kategorisinin altına alınması hususunda ayrıca bk. *çap*- (*uan*-) Tazhieva, 2020: 169.

59 bk. *çap*.

çığıl⁶⁰ tığıl⁶¹ ‘ses bildiren bir söz’ Clauson, ED 407a; Nadalyayev vd. DTS 148a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çığıl tığıl* ‘ses bildiren bir söz’ DLT I 393-8

Tanıklar

(1) *ok kiş içre çığıl tığıl kıldı.* “Ok, sadakta çığıl çığıl etti.” (DLT I 393-8)

çinğ (I) ‘çınlama’ Clauson, ED 424b; Gülensoy, KBS I 237; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çinğ* ‘çınlama’ DLT III 357-5, 357-8

Tanıklar

(1) *kulakım çinğ etti.* “Kulağım çınladı.” (DLT III 357-5)

çinğ (II) ‘çan ve leğen gibi şeylerin verdiği ses’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çinğ* ‘çan ve leğen gibi şeylerin verdiği ses’ DLT III 357-5, 357-8

Tanıklar

(1) *çinğ:* “Çan ve leğen gibi şeyler ses verirse böyle denir.” (DLT III 357-5)

çinğil çinğil ‘bir şeyin çingil çingil diye ses vermesi’ Clauson, ED 426a; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çinğil çinğil* ‘bir şeyin çingil çingil diye ses vermesi’ DLT III 366-4

Tanıklar

(1) *yügün çinğil çinğil etti.* “Gem çingil çingil etti.” (DLT III 366-4)

çınrama ‘kuruluşundan dolayı ses çıkaran çamur’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çınrama* ‘kuruluşundan dolayı ses çıkaran çamur’ TİEM 73 193v/6

60 Kelimenin yansıma sözcük kategorisinin altına alınması hususunda ayrıca bk. *çıkıl-da-* (чыкылда-) Tazhieva, 2020: 173.
61 Kelimenin yansıma sözcük kategorisinin altına alınması hususunda ayrıca bk. *tıkıl-da-* (тыкылда-) Tazhieva, 2020: 316.

Tanıklar

(1) *aydı bolmas-men yükünse-men ādemika törüt(t)üñ anı kuruğ çınrama balçıkđın kara öyük balçıkđın yıllar keçmiş.* (TİEM 73 193v/5-6)

çır ‘elbise yırtarken çıkan ses’ Clauson, ED 427b; Nadalyayev vd. DTS 151a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çır* ‘yansıma ses, elbise yırtarken çıkan ses’ DLT I 323-7

Tanıklar

(1) *anınğ tonın çır yırttı.* “Onun elbisesini cırt diye yırttı.” (DLT I 323-7)

çigir çigir ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ Clauson, ED 416b; Nadalyayev vd. DTS 145b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çigir çigir* ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ DLT I 363-22

Tanıklar

(1) *çigir çigir:* “Ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses.” (DLT I 363-22)

çiringğ ‘leğen vb. şeylerden çıkan sesi anlatır’ Clauson, ED 430b; Nadalyayev vd. DTS 146b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çiringğ* ‘yansıma ses, leğen vb. şeylerden çıkan sesi anlatır’ DLT III 370-19

Tanıklar

(1) *çiringğ:* “Leğenin ve leğene benzer şeylerin çıkardığı sesi bildirir.” (DLT III 370-19)

çirt ‘dişler arasından çıkan tükürme sesi’ Clauson, ED 428a; Nadalyayev vd. DTS 146b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çirt* ‘dişler arasından çıkan tükürme sesi’ DLT I 341-25

Tanıklar

(1) *çirt südhti*. “Birisi dişlerinin arasından “çirt” diye tükürük çıkardı.” (DLT I 341-25)

çür çür ‘yansıma ses, sağma esnasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses’ Clauson, ED 428a; Nadalyayev vd. DTS 158a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çür çür* ‘yansıma ses, sağma esnasında sütün kaba dökülürken çıkardığı ses, herhangi bir sıvının dökülürken çıkardığı ses’ DLT I 323-14, *çur çur* DLT I 485-23

Tanıklar

(1) *çür çür*: “Süt sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatır. Herhangi bir akar ses çıkardığı zaman da böyle denir.” (DLT I 323-14)

(2) *tewi emgi çur çur*. “Deve sağılırken sütün kapta çıkardığı sesi anlatır.” (DLT I 485-23)

danğ ‘dan diye ses verme’ Clauson, ED 511a; Nadalyayev vd. DTS 158b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *danğ* ‘dan diye ses verme’ DLT III 357-14; *tanğ tunğ* DLT III 357-14; 357-16; *tonğ tunğ* DLT III 356-15

Tanıklar

(1) *danğ dunğ etti nenğ*. “Nesne dan dun diye ses çıkardı.” (DLT III 357-14)

(2) *tanğ tunğ etti*. “Ses verdi.” (DLT III 357-16)

(3) *tonğ tunğ etti*. “Katı bir şey sert bir şey üzerine düşerek ses verdi.” (DLT III 356-15)

etinlig ‘çınlayan’ Clauson, ED 60b; Nadalyayev vd. DTS 188a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *etinlig* ‘çınlayan’ EUTS 78; Maytrı 81/3; Suv V 0044

Tanıklar

(1) *etinlig*. “Kükreyen, çınlayan.” (EUTS 78)

(2) *tükel bilge maytrı burkan etinlig seviglig ezrua ünün kü kelig erdemlig tıtsıları ara öğütmüş purnı arhantığ (ok)ıp inçe tip yarlıkayur*. “Mükemmel hikmetli Maytrı burkan, çınlayan, sevimli Ezrua sesi ile meşhur zuhûr kabiliyeti olan ve öğrencileri arasında (çok) övülmüş velî Pürna’yı çağırıp haşmetle şöyle der.” (Maytrı 81 / 3-7)

(3) *alku ünler arasınca alkuta yig baştınkı ulug ezrua eținlig tigilig yanıkulug ününüz erür.* “Bütün sesler arasında, hepsi içinde en iyi, yüce *Brahman* sesli sesiniz vardır.” (Suv V 0042-0045)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

kaldruğa ‘elbise, kâğıt vb. şeylerin hışırdaması’ Clauosn, ED 620a; Nadalyayev vd. DTS 411a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kaldruğa* ‘yansıma ses, elbise, kâğıt vb. şeylerin hışırdaması’ DLT III 442-20

Tanıklar

(1) *kaldruğa ton:* “Hışırtı yapan elbise. Kâğıt ve kâğıt gibi hışırtı yapan herhangi bir şey içinde böyle denir.” (DLT III 442-20)

kar kur ‘karın guruldamasından çıkan ses’ Clauosn, ED 641a; Nadalyayev vd. DTS 422b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kar kur* ‘yansıma ses, karın guruldamasından çıkan ses’ DLT I 324-14, 486-2

Tanıklar

(1) *kar kur itti karın.* “Karın guruldadı.” (DLT I 324-14)

(2) *karın kur kur etti.* “Karın guruldadı.” (DLT I 486-2)

karç kurç ‘hatır huter’ gibi bir ses’ Clauosn, ED 647a; Nadalyayev vd. DTS 425b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *karç kurç* ‘hatır huter’ gibi bir ses’ DLT I 343-8; *karç kurç yè-* DLT I 348-8

Tanıklar

(1) *er turmuznu karç kurç yèdi.* “Adam şenhıyarını hatır huter yedi.” (DLT I 343-8)

kars kars ‘el çırparken çıkan ses’ Clauosn, ED 663b; Nadalyayev vd. DTS 429a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kars kars* ‘el çırparken çıkan ses’ DLT I 348-19, 348-19

Tanıklar

(1) *kars kars aya yaptı*. “O, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı.” (DLT I 348-19)

kart kurt ‘parmakların çıtlama sesi’ Clauson, ED 647b; Nadalyayev vd. DTS 430a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kart kurt* ‘yansıma ses, parmakların çıtlama sesi’ DLT I 342-19; *kart kurt ét-* DLT I 342-19

Tanıklar

(1) *elig kart kurt etti*. “Parmaklar çıtladı.” (DLT I 342-19)

pat ‘pat, ağır bir şeyin yere düşerken çıkardığı ses’ Clauson, ED 296a; Gülensoy, KBS II 689; Nadalyayev vd. DTS 396b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *pat* ‘yansıma ses, pat ağır bir şeyin yere düşerken çıkardığı ses’ DLT I 319-28, 320-2

Tanıklar

(1) *pat*: “Ağır bir şeyin yere düşerken çıkardığı sese *pat tüşdi* denir.” (DLT I 320-2)

sart surt ‘zart zurt-fart furt, ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses’ Clauson, ED 846a; Clauson, ED 738b; Nadalyayev vd. DTS 490a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sart surt* ‘yansıma ses, ‘zart zurt-fart furt’, ayağın geniş ayakkabıda çıkardığı ses’ DLT I 342-8

Tanıklar

(1) *anınğ adhaki sart surt kıldı*. “Onun ayağı fart furt etti.” (DLT I 342-8)

sawamağ ‘hışiltı’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sawamağ* ‘hışiltı’ OAKT 24b,5

Tanıklar

(1) *meger akru kayda ün sawamağ*. “Hani neredeyse yavaş bir hışiltı (duyulacak).” (OAKT 24b,5)

sır (II) ‘kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı ses’ Clauson, ED 843a; Nadalyayev vd. DTS 505b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sır* ‘kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı ses’ DLT I 324-2

Tanıklar

(1) *sır*: “Kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı ses böyledir.” (DLT I 324-2)

sinğ (II) ‘çınlama’ Clauson, ED 832a; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğ* ‘çınlama’ DLT III 358-2

Tanıklar

(1) *kulakım sinğ etti*. “Kulağım çınladı.” (DLT III 358-2)

sur sur ‘bir şeyi höpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses’ Nadalyayev vd. DTS514b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sur sur*: ‘bir şeyi höpürdeterek içerken dudaklardan çıkan ses’ DLT III 122-3

Tanıklar

(1) *er sur sur mün öpti*. “Adam şarul şarul çorba içti.” (DLT III 122-3)

şap şap (I) ‘tokat sesi’ Nadalyayev vd. DTS 520a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şap şap* ‘tokat sesi’ DLT III 145-23

Tanıklar

(1) *anı şap şap boyunladı*. “Onun boynuna şap şap vurdu.” (DLT III 145-23)

şap şap (II) ‘bir şey yerken çıkan yansıma ses, şapur şupur’ Nadalyayev vd. DTS 520a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şap şap* ‘bir şey yerken çıkan yansıma ses, şapur şupur’ DLT III 146-2

Tanıklar

(1) *ol kagunuğ şap şap yedi*. “Kavunu şapur şapur yedi.” (DLT III 146-2)
şar şar ‘herhangi bir akarın çıkardığı ses’ Nadalyayev vd. DTS 520a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şar şar* ‘herhangi bir akarın çıkardığı ses’ DLT I 324-10

Tanıklar

(1) *şar şar*: “Herhangi bir akar ses çıkardığı zaman böyle denir.” (DLT I 324-10)

(2) *şar şar*: “Yağmurun sağanak halinde yağmasından çıkan ses.” (DLT I 324-10)

tiring ‘kulağın tınlamasına benzer sesi bildiren kelime’ Clauson, ED 551b; Nadalyayev vd. DTS 563a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tiring* ‘kulağın tınlamasına benzer sesi bildiren kelime’ DLT III 370-13, 370-16

Tanıklar

(1) *kulakım tiring etti*. “Kulağın tın diye ses çıkardı.” (DLT III 370-13)

(2) *yasın tiring ettürdi*. “Yayını tın ettirdi.” (DLT III 370-16)

tokıma ‘vurma, çalma sesi’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tokıma* ‘vurma, çalma sesi’ OAKT 27,13

Tanıklar

(1) ‘*omar ... kapuğnu tokıdı erse bildiler kim ‘omarnıñ kapuğ tokıması turur*. “Ömer kapıyı çaldığı zaman anladılar ki (bu) Ömer’in kapı çalışının sesidir.” (OAKT 27,13)

tus tus ‘elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı yansıma ses, tıp tıp’ Nadalyayev vd. DTS 589b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tus tus*: ‘elbise ve keçe gibi yumuşak şeylere vurmanın çıkardığı yansıma ses, tıp tıp’ DLT I 329-19; DLT III 124-15

Tanıklar

(1) *tus tus urdı*. “Tıp tıp vurdu.” (DLT I 329-19)

(2) *anı tus tus urdı*. “Onun elbisesi üzerine çabuk çabuk vurdu.” (DLT III 124-15)

tirt tirt ‘elbiseyi aldırıışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses, cart cart’ Nadalyayev vd. DTS 569a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tirt tirt* ‘elbiseyi aldırıışsız bir tavırla yırtarken çıkan ses, cart cart’ DLT I 341-14

Tanıklar

(1) *anınğ tonın tirt tirt yırttı*. “Onun elbisesini cart cart yırttı.” (DLT I 341-14)

zap zap ‘çabuk çabuk yürürken çıkan yansıma ses’ Nadalyayev vd. DTS 639a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *zap zap* ‘çabuk çabuk yürürken çıkan yansıma ses’ DLT I 319-2

Tanıklar

(1) *zap zap bargıl*. “Zıp zıp koş.” (DLT I 319-2)

2.7. Ses Bildiren Kelimeler**2.7.1. Ses Anlamı Taşıyan Sesler**

*aķuruk(i)ya*⁶² ‘sessizce’ Clauson, ED 89b; Nadalyayev vd. DTS 49b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *aķuruk(i)ya* ‘sessizce’ Suv VI 931

Tanıklar

(1) *d(a)rni tutdaçı kişi k(e)ntü ögin köñülin öñi saçmadın bo özen d(a)rniğ özi eşidip adınlar eşidmegüçe ünin aķuruk(i)ya sözlezün*. “Dhārañi”yi tutacak kişi kendi aklını, düşüncesini dağıtmadan bu en içten tılsımı kendisi dinleyip diğeri, duymayanlar için sessizce söylesin.” (Suv VI 928-931)

Kar. *aķru* ‘ses için daha yavaş, daha hafif’ TİEM 73 233v/7

Tanıklar

(1) *ol kün uğu bargaylar ündegçike egrilik bolmağay aņar aķrun yinçge bolğay ünler raħmān taņrıka eşitmegey sen meger aķrukına*. (TİEM 73 233v/6-7)

62 Kelime diğeri tanıklarda “yavaş” anlamına gelecek şekilde kullanıldığından burada yalnızca “ses” anlamına gelenler örnek olarak gösterilmiştir.

amil ‘sessiz’ Clauson, ED 160b; Nadalyayev vd. DTS 41b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *amil* ‘sessiz’ TT I not 91, TT IIB 57, TT IVB 60, TT VA 115

Tanıklar

(1) *amil tikisiz ... sözleşün bu darnıg.* (TT I not 91)

(2) *tağı yme bu oğ öwke bilig aşilsar küçetser /ol ağır ağruş amil yabaş kişilerig.* (TT IIB57)

(3) *mengülüğ ürük amil kalısız nurwan mengisinge tegmekiimiz bolzun.* (TT IVB 60)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

bedük iş ‘şiddetli ses, yüksek sesle bağırma, kıyametin kopması esnasındaki gürültü’ Clauson, ED 302b; Nadalyayev vd. DTS 91a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bedük iş* ‘şiddetli ses, yüksek sesle bağırma, kıyametin kopması esnasındaki gürültü’ TIEM 73 435r/6

Tanıklar

(1) *kaçan kelse bedük iş.* (TIEM 73 435r/6)

belend (T.+Far.) ‘yüksek, yüksek ses’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg.-

Kar. *belend* ‘yüksek, yüksek ses’ OAKT 97b,5

Tanıklar

(1) *belend sözlenimizni eşitür.* “Yüksek sesle konuştuklarımızı işitir.” (OAKT 97b,5)

çak ‘ses anlatan bir söz’ Clauson, ED 404a; Nadalyayev vd. DTS 140a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çak* ‘ses anlatan bir söz’ DLT I 333-13

Tanıklar

(1) *ol anı urdı çak etmedi.* “O, onu dövdü çıt etmedi.” (DLT I 333-13)

çınğrak ‘gür ve pürüzsüz ses’ Clauson, ED 426b; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çınğrak* ‘gür ve pürüzsüz ses’ DLT III 383-6

Tanıklar

(1) *çınğrak ün*. “Gür ve pürüzsüz ses.” (DLT III 383-6)

eñjiri ‘ince, keskin ses’ Nadalyayev vd. DTS 188a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *eñjiri* ‘ince, keskin ses’ Suv VII 636, 641

Tanıklar

(1) *kértütün kelmiş altun ağızın nom nomlayu y(a)rılıkap eñjiri edgü üninli t(e)ñrili kişilig yavalturdı*. “(Budhha), gerçekliği yansıtan altın ağızıyla öğretiyi anlatıp buyurarak etkileyici, güzel sesiyle tanrıları insanları (herkesi) etkiledi.” (Suv VII 634-637)

(2) *eñjiri üninli ıduk kutlug tilinli kut kolunmakın bulyuk ol*. “Etkileyici sesiyle, kutsal diliyle kut isteğine eriştiğidir.” (Suv VII 641-642)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

inç ‘sakin, yavaş, sessiz’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *inç* ‘sakin, yavaş, sessiz’ TT I 132, 212, 220, 222

Tanıklar

(1) *birök inç kelmek atlg ırk kelser sewin inç tir*. (TT I 132-133)

(2) *etüzüng ... içgüte koyarsar //ke inç kılğıl*. (TT I 210-212)

(3) *inç turmak yawşur*. (TT I 220)

(4) *köngülüng yığ inç tur*. (TT I 222)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

kongur ‘boğuk ses’ Clauson, ED 639b; Nadalyayev vd. DTS 456a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kongur* ‘boğuk ses’ DLT III 363-1

Tanıklar

(1) *kongur ün*. “Boğuk ses.” (DLT III 363-1)

*kü*⁶³ ‘ses’ Clauson, ED 686a; Nadalyayev vd. DTS 322a

Orh. *kü* ‘ses’ BK D 10; KT D 12

Tanıklar

(1) *türük teñrisi idok su wı ança etmiş erinç türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolcun teyin kañım éeltêriş kaganıg ögüm élbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürti erinç kañım kagan yêti yêgirmi erin taşıkım* [ış

63 Kelime diğer tanıklarda ‘şöhret, ün’ anlamlarında kullanıldığından burada yalnızca ‘ses’ anlamına gelenler tanık olarak gösterilmiştir.

taşra] yor[ıyur tēyin kü eşidip ba][ık]d[akı tagıkmış tagdaki] “Türk (ebedi) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlenmiş, elbette. Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı annem Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden tutup (göğe) yükseltmiş elbette. Babam kağan on yedi adamıyla isyan etmiş. “İsyan başlıyor” diye ses işitince kenttekiler dağa çıkmış (isyan etmiş), dağdakiler.” (BK D 10)

(2) *taşra yorıyur tēyin kü eşidip balıkdaki taşıkmiş tagdaki ênmiş tērilip yetmiş er bolmış. teñri küç bērtök için kañım kagan süsi bōri teg ermiş yagısı koñ teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep tē[r]miş, kuwratmış kamağı “İsyan başlıyor, diye ses işitince kenttekiler dağa çıkmış (isyan etmiş), dağdakiler inmiş, toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. (Ebedi) gök güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) derleyip, toplamış.” (KT D 11-12)*

Uyg. *kü* ‘ses’ TT I 43

Tanıklar

(1) *kelen keyik müyüzi teg atıng küüing kötlürgei.* (TT I 42-43)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

küg ‘gürültü, ses’ Clauson, ED 709b; Gülensoy, KBS I 588; Nadalyayev vd. DTS 322a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *küg* ‘gürültü, ses’ Maytrı 18/20

Tanıklar

(2) *paşañ tağda antağ kügi üni işilti.* “Paşanak dağında şöyle bir ses işitildi.” (Maytrı 18/20-21)

Kar. *köğ* ‘ırlamakta sesin yükselip alçalışı’ DLT III 131-3, 131-5, 131-8, 131-20

Tanıklar

(1) *er köğlendi.* “Adam sesini alçalta yükselte şarkı söyledi.” (DLT III 131-8)

şayha (Ar.) ‘ses’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şayha* ‘ses’ RKT 37/81a3

Tanıklar

(1) *ol kün eşitgeyler şayhanı sezāsınça, ol çıkmak küni.* (RKT 37/81a2-81b1)

şük ‘sakin, sessiz’ Clauson, 867b; Nadalyayev vd. DTS 525a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *şük* ‘sakin, sessiz’ AçB 377, 449; Suv X 456; TT I 223

Tanıklar

(1) *negü erki amtı tıtağı yağız yer monçulayu tepreyür, ügüzler köller yayılıp, ıgaçlar ırgalur, kün t(e)ırriniñ y(a)ruki, öñsüz boltı ürtmiş teg, közüm emigim tepreyür, öñrekite öñi şük, okun yürekiñe ursukmuş teg, sıklur m(e)n emgekin, tolp et’özüm titreyür, ençim idi b(e)lgürmez.* “Ne acaba şimdi bunun sebebi, kara yer bu kadar titriyor; ırmaklar göller taşıp (yayılp), ağaçlar sallanıyor; güneş tanrının ışığı soluklaştı, örtülmüş gibi; gözüm göğsüm seğriyor, eskiden başka türlü sakindi; okla kalbime vurulmuş gibi sıkılıyorum ızdırapla, bütün vücudum titriyor, huzurum hiç kalmadı.” (AçB 372-380)

(2) *ol buryuki bo yarlıgıg eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yıglayu ağızı kurup tili tamgakı kañıp sav sözleyü umatın kikiñ bermedin şük turdı.* “O kumandan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak, ağızı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu.” (AçB 445-449)

(3) *ol buryuki bo yarlıgıg eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yıglayu ağızı kurup tili tamgakı kañıp sav sözleyü umatın kikiñ bermedin şük turdı.* “O kumandan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek, hüznle, ağlayarak ağızı kuruyup dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu.” (Suv X 452-456)

(4) *etüzüng bil şük tur.* (TT I 223)

Kar.-

tavış ‘gürültü, şamata, hafif ses’ Clauson, ED 446a; Gülensoy, KBS II 872; Nadalyayev vd. DTS 542b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tavış* ‘gürültü, şamata, hafif ses’ DKPAM 3649

Tanıklar

(1) *anta ok elig beg kapkara tünle tavış tıñ sanu bir ödünk(i)ye turtı.* “Hükümdar, orada hemen kapkaranlık gecede gürültüyü (aradığı) sesi farz ederek bir lahza bekledi.” (DKPAM 3648-3650)

Kar. *tawış* ‘ses’ OAKT 37,7; *tawuş* TİEM 73 228r/9, 241v/3

Tanıklar

(1) *eşitmegeyler tawışnı ya’ni ünni.* “Onlar bir ses işitmezler.” (OAKT 37,7)

(2) *nek körür mü sen anlar hiç kim erse azu eştür mü sen anlarka tawuş ol idi atı birle bağırsağ yarlıkdaçı.* (TİEM 73 228r/9-228v/2)

(3) eşitmezler anıñ tawuşını anlar anıñ içinde arzū kılğaylar et' özleri meñgü kalıǵlılar. (TİEM 73 241v/3-4)

tawıssız 'sessiz' Clauson, ED 447b; Nadalyayev vd. DTS 542b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. tawıssız 'sessiz' Uig II 76₃

Tanıklar

(1) arka yükün kötürü ünsüzin önüp tawıssızın taşıqıp adınlarning ed tvar üzeki isig özin üzüp kntü et' özümin igidtim erser. (Uig II 76₃)

Kar. tawıssız 'sessiz' TİEM 73 182r/9, 339v/9, 361r/7 vd.

Tanıklar

(1) korqınçsız mı boldılar kelmekinde olarka bir örtügli tanrı kınındın azu kelse anlarğa kıyâmet tawıssızun anlar bilmesler. (TİEM 73 182r/8-182v/1)

(2) udu barmanlar anıñ körklügrekiñe kim indürüldi silerke idinizlerdin anda öñdün kelmezde öñdün silerke kın tawıssızun siler tuymas siler. (TİEM 73 339v/8-9)

(3) baqmazlar <mu> meger uluğ künke kim kelse anlarğa tawıssızın anlar tuymaslar. (TİEM 73 361r/7)

tek 'sessiz, sakin' Gülensoyy, KBS II 874; Clauson, ED 475b; Nadalyayev vd. DTS 546b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. tek 'sessiz, sakin' RKT 28/62b3, 31/83a3

Tanıklar

(1) kaçan oqınsa Qur'ân kulaq tutuñlar añar hem tek turuñlar, bolğa kim yarlıkañga sizler. (RKT 28/62b2-63a1)

tıy 'ses, seda, ton' Clauson, ED 512b; Gülensoy, KBS II 892; Nadalyayev vd. DTS 568b;

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. tıy 'ses, seda, ton' DKPAM 3441, 3649, 3671; Suv VI 0635; Suv VIII 770; TT I 97

Tanıklar

(1) upasënë arhantnıy tıy eşidip yakın kelip ötleyü erigleyü inçe tep tedi. "Upasena (adlı) arhantın sesini işitip yanına gitti. Ona nasihat ederek şöyle dedi." (DKPAM 3440-3442)

(2) *anta ok elig beg kapkara tünle taviş tıñ sanu bir ödünk(i)ye turtı.* “Hükümdar, orada hemen kapkaranlık gecede gürültüyü (aradığı) sesi farz ederek bir lahza bekledi.” (DKPAM 3648-3650)

(3) *bo monça [söz]lep [anta] ok ol rakşas y(a)vlak t[ıñ ya]ñkulug [... bogazın]tın ör[t...] yanñkulug ört yalın ağızınt[ın] [...] ülgüsüz sansız tag teg [...] telim üküş yekler rakşas[lar... teg]irmileyü avlap éltiler.* “Tam bu şekilde konuştuğu esnada o şeytan kötü (bir şekilde) çınlayan ses... boğazından çıkarak ... gürültülü ateş ağzından hadsiz hesapsız dağ gibi ... pek çok şeytanlar, cinler... dört bir yanını sarıp (ona) hücum ettiler.” (DKPAM 3670-3676)

(4) *biziñçileyü ök ezrua t(e)ñri hormuzta t(e)ñri sarasvate t(e)ñri şirikene kut t(e)ñrиси vasundare yer katını sançanaçaye yer uruñutı sekiz otuz bag t(e)ñriler kuvrağı, uluğ erklig mahesvare t(e)ñri, v(a)çirapani toña, manibadire uruñut karininin anası beş yüz kuvrağları birle, anavatapte luu hanı uluğ taloy ügüz erkligi başlap ülgüsüz üküş t(e)ñriler yekler kuvrağı, yme ök et’özin ol eligler hanlar orđosınta ol nom nomlağuluk oronta nom tuñka yığılğaylar.* “İşte bizim gibi Brahma Tanrı, Indra Tanrı, sarasvati Tanrı, srikanya baht Tanrısı, vasumdhara yeryüzünün kraliçesi sançanaçaye yeryüzü komutanı 28 sülale Tanrılar topluluğu, ulu, güçlü mahesvara Tanrı, vajrapāni, mañibhadra komutan karini’nin anası beş yüz topluluklarıyla birlikte anavatapte ejderha hükümdarı ulu okyanus gücüyle başlayarak sayısız Tanrılar, şeytanlar topluluğu da bedeniyle o hükümdarlar sarayında, o öğretiyi öğretecek yerde öğretisi (üzerine) toplanacaklar.” (Suv VI 621-636)

(5) *öge küleyü teginür m(e)n tēp monça sakınu tüketip azu señremlerte azu kentlerte azu suzaklarta azu evlerte azu kurug yerlerte nom nomlaguluk nomlug orunta nom tuñka barıp yinçürü töpün yükünüp bo nom erdinig eşidzünler.* “(Bu öğretiyi) methederek bu şekilde düşünmeyi tamamlayarak manastırlarda, kentlerde, köylerde, evlerde veya boş alanlarda öğretinin vaaz edildiği yerde öğretinin sesine nail olarak büyük saygıyla eğilip bu öğretisi mücevherini işitsinler.” (Suv VIII 764-771)

(6) *kaş tıngı teg edgüñ basdı.* (TT I 97-98)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ün ‘ses’ Clauson, ED 167a; Eren, TDES 427; Gülensoy, KBS II 991; Nadalyayev vd. DTS 625b; Räsänen, V 521; Sevortyan, ESTY I 625-626.

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ün* ‘ses’ AçB 343; ADFH 179, 180, 184; DKPAM 1705, 2025, 3650 vd.; KP 4a, 055, 191; Maytrı 18/42, 32/15, 81/27 vd.; Suv III 183.21, 184.5, 193.5; Suv V 0020, 0174, 0735 vd.; Suv VI 0541, 0697, 0931; Suv VII 437, 648, 895 vd.; Suv IX 0053, 0148; Suv X 750, 807, 821 vd.; TT I 91, TT I 191⁶, TT III V⁴, TT VA 104, TT VA 108

Tanıklar

(1) *neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünün ulıdılar, sıgıtdılar, ulıy sıgıtayın inçe tep teğiler.* “Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp, yüksek sesle feryat ettiler, ağıt yakarak şöyle dediler.” (AçB 341-345)

(2) *bodis(a)v(a)t yaña katıg ünin orladı ol y(a)vlak ün arıgda simekde tüzü yadıltı.* “Bodhisattva fil, acı (bir) çığlık attı. O acı ses ormanın, her yerinde yankılandı.” (ADFH 179-180)

(3) *bodis(a)v(a)t uguşlug yaña törtđin sıñar körüp irakdın keyikçi er köziñe tokıntı .. anta ok ol keyikçi [erke y(a)r]lıkançuçı köñülü yügerü kılıp seviglig ünün ünteyü...* “Bodhisattva soyunda gelen fil çevresine bakındı. Bu esnada avcı, uzaktan filin gözüne göründü. Avcıya (karşı) merhamet duyguları kabarıp, tatlı sesiyle (avcıya) seslenerek... (ADFH 181-184)

(4) *anta ok êlig beg kapkara tünle taviş tıñ sanu bir ödünk(i)ye turtı.. ol yır üni [êş]idmişde ök bodis(a)t(a)vlarnañ bilge [bili]gin odgurak bilti.* “Hükümdar, orada hemen kapkaranlık gecede gürültüyü (aradığı) ses farz ederek bir lahza bekledi. O şarkı sesini işitince hemen bodhisattvaların ilmince kesin olarak anladı.” (DKPAM 3648-3652)

(5) *<ün eşidgüçi tep atantı>* “Ses işiten diye adlandırılır.” (KP 4a)

(6) *erdnilig kimide olurup biş türlüg yinçge oyun etizü kekük kıdıguluğ kalvink yuy kuşlar ünün işidü.* “Cevherlerle süslü gemide oturup beş çeşit zarif musiki çalarlar. Guguk kuşu -Kalavinka- (kıdıguluğ?), (yuy) kuşlar seslerini işitirler.” (Maytrı 32/12-15)

(7) *biş türlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni eşidildi .. altun öñlüg y(a)ruklar közünti.* “Beş tür düzenlenmiş, hafif, müzik sesleri işitildi, altın renkli ışıklar göründü.” (Suv III 183.20-22)

(8) *tözün t(e)ñri kızı ya s(e)n amtı inçip inçe ukğıl kim ol ruçirakitü atl(i) g bodis(a)t(a)vnuñ tülinte körmüş altun küvrügtin burhanlar edgüsin ögmeklig yene kşanti kılmaklıg ulug beğük ün ünmiş tıltagın sizlerke anı amtı nomlayu bireyin.* “Ey asil tanrı kızı! Sen, şimdi o halde şöyle bil: O Ruciraketü adlı bodhisattvanın düşünde gördüğü altın davuldan buddhaların erdemini (alâmetlerini) övmesi ve af dilemesi ile yüksek ses çıkarmasının nedenini sizlere şimdi vaaz edivereyim.” (Suv V 0014-0021)

(9) *kuğuğ içinte ün üngey suv taşğay üdsüz yêl yağmur bolğay.* “Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.” (Suv VI 697-699)

(10) *t(e)ñri burhannıñ ol ünün til lakşanınıñ idukın öyü sakınu kolulap bütürgeli kut kolzun.* “Tanrı Buddha’nın o sesini, dil alametinin kutsallığını düşünerek, hesap ederek (bunlara) ulaşmayı dilesin. (Suv VII 647-650)

(11) *edgü ünlerin yaykulug ,, goşavati atl(ı)g balıkta ,, ol üdün ol élig han ,, olurur erti.* “Hoş seslerle dolu, Hoşavati adlı şehirde, o zamanda, o hükümdar daimî ikâmet yerinde oturmuş.” (Suv IX 0053-0056)

(12) *ötrü turup ikegü, ulug ünün sıgtaştılar, eliglerin kötürüp, köküzlerin tokıdılar.* “Sonra ikisi ayağa kalkıp yüksek sesle ağıt yaktılar; ellerini kaldırıp göğüslerine vurdular.” (Suv X 807-809)

(13) *ol yaruk içinte bögte blgürtmiş hu-a-şin burkanlar blgürtüp iliglerinte tang teg tngridem hu-a çeçek tuta kamağ burkanlar bir ünün tarni sözleşmesin sakınıp.* (TT I 102-105)

Kar. *ün* ‘ses, gürültü’ DLT I 38-21, 49-15, 219-26; DLT II 294-2; DLT III 194-16, 240-26, 363-1, 402-17; KB 1132, 4842, 5030 vd.; OAKT 29,4, 29b,3, 39,12, 97,6; RKT 31/36a2, 31/85b1, 37/54a2, 37/55a1; TİEM 73 195r/7, 323v/3, 416r/1 vd.

Tanıklar

(1) *er üni bütti.* “Adamın sesi kısıldı.” (DLT II 294-2)

(2) *negü asğı bar bu ökünçüm bu kün / ölüm tuttu kesti bu söz birle ün.* “Bugün bu peşimanlığımın ne faydası var; ölüm yakaladı, sözümü ve sesimi kesti.” (KB 1132)

(3) *ereji uzamaz ne emgekleri / nerek ötrü munça çoğı ün urı.* “Onun ne huzuru ne de zahmeti uzun sürer; ey oğul, bu kadar gürültü ve patırtıya ne lüzum var.” (KB 4842)

(4) *kamuğ teprenür tındı yumdı közi / çoğı ün kesildi tirigler sözi.* “Bütün canlı mahlûklar sükûna erip, gözlerini yumdular; ses, gürültü, söz kesildi, hayattan eser kalmadı.” (KB 5030)

(5) *ün eşitildi.* “Bir ses duyuldu.” (OAKT 29,4)

(6) *neçe yoğattımız anlarda burun boğundın, hiç körer mü sen olardin kimersenı azu eştür mü sen olarda ün.* (RKT 31/35b2-36a2)

(7) *ol kün uğarlar ündegüçike, egrilik yoğ anar, öçgey ünler rüzi bergenke, eşitmez sen meger uğulmaz ün.* (RKT 31/85a2-85b2)

(8) *ey ol kimerseler kim büttiler, kötürmeğ ünleriñizni yalawaç ünindin üstün, kığırmağ çağırmağ aña sözledükde örleyü sözler teg bir ançañız bir ançağa kim yoğalır işiñizler sizler bilmes sizler.* (RKT 37/53b3-54b3)

(9) *bütünlükın anlar kim amuturlar ünlerin Tañrıñın yalawaçı katında, olar tururlar kim olar bezedi / arıttı Tañrı köñüllerini saknuğlukğa, anlarka ol yarlıkamağ tağı teri uluğ.* (RKT 37/55a1-55b2)

(10) *tut(t)ı anlarnı katığ ün tağ başında boluğlılar.* (TİEM 73 195r/7)

(11) *ermedi meger bir ün anca anlar kamuğı biziñ üskümüzde anuñ keltürülmişler.* (TİEM 73 323v/3-4)

ünlüg ‘sesli’ Clauson, ED 185b; Nadalyayev vd. DTS 626a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ünlüg* ‘sesli’ DKPAM 3112, 3115; KP 203, 204, 205

Tanıklar

(1) *kazlar êliginiñ üninten utmuş yêgedmiş eşidgeli edgü seviglig ünlüg erti.* “Kazlar hükümdarının sesinden (daha) üstün, dinleyende iyi (etki bırakan), sevimli (bir) sesi vardı.” (DKPAM 3110-3112)

(2) *hansasvarê têsere en(e)tkek[çe] bolur türkçe evirser kaz ünlüg têt yörüg ünere.* “Hamsasvara (ismi) Hintçedir. (Bu isim) Türkçeye çevrildiği zaman ‘kaz sesli’ anlamı ortaya çıkar.” (DKPAM 3114-3116)

(3) *bo bodis(s)v(a)t sukançig ünlüg tetir ezrua ünlüg tetir taloy ünlüg tetir yertinçüde yegedmiş ünlüg tetir.* “Bu Bodhisattva tatlı seslidir. Brahma seslidir. Deniz seslidir. Yeryüzündeki en üstün sese (sahip olandır).” (KP 203-205)

Kar. *ünlüg* ‘sesli, (buzağı için) böğüren’ KB 2458; RKT 28/26a3

Tanıklar

(1) *yüzi körki körklüg kereg hem yülüg / toğan ersig ünlüg sözi belgülig.* “Hâcibin yüzü ve kıyâfeti güzel, saç sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır.” (KB 2458)

(2) *tuttı Mūsā kavmi anda kiñin altun birle etiglerindin bir buzağı kewdelig, añar ünlüg, körmezler mü ol sözlemez olarka, ködürmez olarnı yolka, tuttılar anı, erdiler küç kılığlılar.* (RKT 28/26a1-26b2)

2.8.1. Gürültü-Patırtı Anlamına Taşıyan Sesler

çağ çuğ ‘gürültü, çar çur’ Clauson, ED 403b; Nadalyayev vd. DTS 140a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çağ çuğ* ‘gürültü, çar çur’ DLT III 128-1

Tanıklar

(1) *çağ çuğ koptı.* “Gürültü koptu, çar çur oldu.” (DLT III 128-1)

çamu ‘gürültü, bağırıtı’ Clauson, ED 422a; Nadalyayev vd. DTS 138a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çamu* ‘gürültü, bağırıtı’ DLT III 234-18

Tanıklar

(1) *çoğı çamı kıldı*. “O, gürültü, patırtı yaptı. Çamı kelimesi yalnız kullanılmayıp çoğı kelimesi ile birlikte kullanılır.” (DLT III 234-18)

çoğı ‘ses, gürültü’ Clauson, ED 406b; Nadalyayev vd. DTS 152a

Orh. *Tanıklanmamıştır*.

Uyg. *çoğı* ‘ses, gürültü’ DKPAM 2560; Maytrı 50/26, 105/26; Suv III 166/6

Tanıklar

(2) *tikisin [çoğısı]n çokratmış yavlak yañkulug ün [...]üstün kökde uçugma kuşlar [...] kodı yerte tüşerler*. “Gürültüsüyle (suları) kaynatan, kötü (bir şekilde) çınlayan sesiyle... gökte uçan kuşlar... aşağıya yere düşerler.” (DKPAM 2559-2562)

(3) *Purohitler erkin türkin erdnilig evlerin kodup idalap uluğ tikiñ çuğun balıx uluşluğ budun buquntın ağır ayağ teginü kitumati balıxtın önüp supuşpit yimişlikke (bardi)*. “Purohitalar kudret ve nüfûzu, mücevherli evlerini terkedip, bağırışıp çağrışma ile şehir halkından büyük hürmet (görüp) Ketumati şehrinden çıkıp Supuşpita koruluğuna (vardı).” (Maytrı 50/24-30)

(4) *ötrü yir yarılıp ötrü tiki çu(ğı) birle çadır suvluğ uluğ öğü(z belgüliğ) bolur*. “Sonra yer yarılır (büyük) bir gürültü ile suyu küllü bir nehir (zuhûr) eder.” (Maytrı 105/26-28)

(5) *inçip tigirtsiz tapırtısız alku tiki çoğı ırak öngi üdrülmiş örüg amil iğisiz erksinmekke tükellig inçgü mengilig üç üdlerte ertmiş erip yene üç üdlerig b(e)lgürtdeçi şravaklar pratyikabutlarınıñ bilgülüklerintin ünmiş ertmiş öngi seçilmiş alku uluğ bodis(a)t(a)vlarınıñ bışrunu yoriğuluku kamağ büğü biliglig burkanlarınıñ adırtısız bir teg tözi tüpi titir*. “Böylelikle sessiz sedasız, bütün gürültüsü patırtısı uzak ve ayrılmış, sakin, durgun, eylemsiz (Asaṃskṛta) egemenliğe bütünüyle sahip, sevinçli (ve) mutlu üç zamanlardan (Triṣkāla) (gelip) geçmiş olup, yine üç zamanları (Triṣkāla) belirtecek Sravaka’lar (ve) Pratyekabuddha’ların bilmelerinden ortaya çıkmış, geçmiş, ayrı (ve) seçilmiş bütün ulu Bodhisattvaların, (öğretilerinin) öğrenilip uyulması gereken bütün bilge bilgili Buddhaların kökü, dibi ayımsız, tamamen aynıdır.” (Suv III 166/5-17)

Kar. *çoğı* ‘gürültü’ DLT III 225-2, 234-16, 234-19; OAKT 27,16, 69,1, 124b, 2; TİEM 73 22v/2, 330r/5; *çağı* DLT III 225-2; TİEM 73 384v/7

Tanıklar

(1) *çoğı*: “Gürültü.” (DLT III 225-2)

(2) *çoğı çamı kıldı*. “O, gürültü patırtı yaptı.” (DLT III 234-16)

(3) *yawlak çoğı bolğay uluğ gülgula bolğay*. “Çok güçlü bir gürültü olacak, büyük kargaşa çıkacak.” (OAKT 124b,2)

(4) *tutar siler anı çoğı kesigliler tapa yemek için siler bir bölük kişiler tawarlarındın yazuğ birle yalğan tanuğluk birle siler bilir siler.* (TİEM 73 22v/2-3)

(5) *bakmaz bular meger bir çoğıka yoğ anar bir küdmek.* (TİEM 73 330r/4-5)

(6) *utru keldi sāre anıy urağutı çağı içinde urdı yüzini aydı kırtğa boldum tüğün.* (TİEM 73 384v/7-8)

çoğısız ‘sessiz, sedasız, gürültüsüz’ Clauson, ED 412a; Nadalyayev vd. DTS 152a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çoğısız* ‘sessiz, sedasız, gürültüsüz’ DKPAM 0306, 2124

Tanıklar

(1) [...sime]kde tikisiz [çoğısız o]t yeyü suv içe yoriyur. “Ormanda sessiz sedasız... ot yiyerek su içerek (yaşayıp) gidiyoruz.” (DKPAM 0305-0307)

(2) *çoğısız arıkda s(e)mekde b[ulunmakıg] taplayur m(e)n.* “Sessiz (ve sakin) ormanda kalmayı arzuluyorum.” (DKPAM 2124-2125)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

kıkı ‘gürültü’ Clauson, ED 609b; Nadalyayev vd. DTS 445a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kıkı* ‘gürültü’ DLT III 227-5

Tanıklar

(1) *urı kıkı.* “Gürültü, haykırış.” (DLT III 227-5)

külf ‘gürültü, ses taklidi’ Clauson, ED 716a; Nadalyayev vd. DTS 325b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *külf* ‘gürültü, ses taklidi’ DLT I 348-23

Tanıklar

(1) *tam külf yıkıldı.* “Dam gürültü ile çabukcana yıkıldı.” (DLT I 348-23)

tiki ‘ses, gürültü’ Clauson, ED 478a; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tiki* ‘gürültü’ DKPAM 2559; Maytrı 50, 105; Suv VII 758; TT I 91, TT I 91.91, 135

Tanıklar

(1) *tikisin [çoğısı]n çokratmış yavlak yañkulug ün [...]üstün kökde uçugma kuşlar [...] kodı yerte tüşerler.* “Gürültüsüyle (suları) kaynatan, kötü (bir şekilde) çınlayan sesiyle... gökte uçan kuşlar... aşağıya yere düşerler.” (DKPAM 2559-2562)

(2) *Purohitler erkin türkin erdnilig evlerin kodup idalap uluğ tikin çuğın balık uluşluğ budun buķuntın ağır ayağ teginü kitumati balıktın önüp supuşpıt yimişlikke (bardı).* “Purohitalar kudret ve nüfüzu, mücevherli evlerini terkedip, bağrışıp çağrışma ile şehir halkından büyük hürmet görüp Ketumatı şehriden çıkıp Supuşpita koruluğuna (vardı).” (Maytrı 50/24-30)

(3) *ötrü yir yarılıp ötrü tiki çu(ğı) birle çadır suvluğ uluğ öğü(z belgüliü) bolur.* “Sonra yer yarılr (büyük) bir gürültü ile, suyu küllü bir nehir (zuhür) eder.” (Maytrı 105/26-28)

(4) *ulug çañıñızın ünmiş ünnüñ tikisin vint tagdaki kuvrağıñız barça eşidür yañkusın.* “Büyük çanlarını sallayıp ses çıkardığında sesini, Vind Dağı’ndaki cemaatiniz duyar.” (Suv VII 757-760)

(5) *yağız yirde tiki önti.* (TT I 90-91)

(6) *küzki ıgaç yangğusu tümen ban yirde yangğurar süzüğ suw tikisi.* (TT I 134-135)

Kar. *tiki* ‘geceleri işitilen ses’ DLT III 230-1; *tige* TİEM 73 132r/5

Tanıklar

(1) *tiki:* “Geceleri işitilen ses. Türkler öyle sanırlar ki, ruhlar sağ iken yaşadıkları şehirlerde her sene bir gece toplanırlar ve halkı ziyaret ederler. Geceleyn bu sesi kim işitirse ölür. Bu Türkler arasında yaygındır.” (DLT III 230-1)

(2) *ançada muñka feryād tige kıldıñızlar idıñızlerde müstecāb kıldı du’ānı silerke men yāri berdeçi men silerke miñ feriştelerdin uđalıñşu keligler.* (TİEM 73 132r/5-6)

tikilig ‘ses çıkararak, gürültülü patırtılı, yüksek sesli’ Clauson, ED 481b; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tikilig* ‘ses çıkararak gürültülü, patırtılı, yüksek sesli’ DKPAM 2473, 2569; Suv V 0044; Suv X 945; TT I not 91

Tanıklar

(1) *tikilig yañkulug br(a)hmasavar ezrua ünin bimbazaré élig begig okıp inçe tēp y(a)rılıkadı... magad el üze erklig türklüg ulug élige .. örü turgıl amtı köñülüñdeki ne busuşuñ sakınçıñ erser meni körmüş sevinçke irak tarkargıl.* “Yüksek sesli Brahmasvara ilahi sesiyle Hükümdar Bimbasāra’yı çağırarak

şöyle söyleyip buyurdu: Ey Magadha ülkesinin üzerindeki yiğit hükümdar! Ayağa kalk! Şimdi gönlünde ne kederin (var) ise, beni görme sevinciyle bunları uzaklaştır.” (DKPAM 2473-2480)

(2) *amtı [m(e)n] [yar]ıkımın kedip yekler kuvra[g...] [...] yrk pryana kirip bara[yın...] [...]yekler süümin yok yodun [...] k(e)ntü özüm t(e)ñri burhanka [...] m(e)n tümen artuk yañkulug üninte üstün [...]y]avlak tikilig yañkulug ün er ser üç eñim yertinçü [...]u]muğı unagı tükel bilge t(e)ñri [burhan]ıg yok yodun kalmazun.* “Şimdi (ben) zırhımı giyip, şeytanlar meclisine... şeytan yuvasına gireyim...Şeytanlar, ordumu yok (edip)... ben kendim Tanrı Buda’ya ... ben on binden fazla...yansıyan sesinden üstün... fena gürültülü (bir şekilde) yansıyan ses... ise üç parçalı dünya... umudu, tam bilge Tanrı Buda’yı yok edip ortadan kaldırmamın.” (DKPAM 2562-2572)

(3) *alku ünler arasına alkuta yig baştınkı ulug ezrua eñinlig tigilig yañkulug ününüz erür.* “Bütün sesler arasında, hepsi içinde en iyi, yüce *Brahman* sesli sesiniz vardır.” (Suv V 0042-0045)

(4) *süzök y(a)ruk yme eñinçiri yañkulug körkle ününüz ol, arslan hanı kükremiş teg tolp yertinçüte tigilig.* “Sesiniz duru, parlak, melodik, yankılı (ve) güzeldir; tıpkı aslan hanının kükreyişinin bütün yeryüzünde çınlaması gibidir.” (Suv X 942-945)

(5) *tikilig yañkulug ününüz erür.* (TT I not 91)

(6) *tolp yirtinçüte tikilig.* (TT I not 91)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

tikisiz ‘gürültüsüz, patırtısız, sakin’ Clauson, ED 487a; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tikisiz* ‘gürültüsüz, patırtısız’ EUTS 239; DKPAM 0306, 4632; Suv VII 612; TT I not 91

Tanıklar

(1) *[...sime]kde tikisiz [çoğusız o]t yeyü suv içe yorıyur.* “Ormanda sessiz sedasız... ot yiyerek su içerek (yaşayıp) gidiyoruz.” (DKPAM 0305-0307)

(2) *kim [...] [...] kalı[nç]sız tarkarıp [...tiki]siz çoğusız emgeksizlerke [...] [...a]mranmak nizvani birle [katıls]ar [...] ulug adaka tegir ermiş.* “Kim... eksiksiz dağıtıp... sessiz sedasız ıstıraplılara... şehvet arzusu ile birlikte olsa... büyük (bir) tehlikeye bulaşmış.” (DKPAM 4630-4634)

(3) *ürüg amıl tikisiz kağıgtı sözlezün bo d(a)r(a)nig burhan körki üskinte.* “Dingin₂ ve sessiz, iyice söylesin bu dharaniyi, Budhha resmi (ya da heykeli) karşısında.” (Suv VII 611-613)

(4) *amıl tikisiz.* (TT I not 91)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

üri ‘ses, gürültü’ Clauson, ED 197a; Gülensoy, KBS II 969⁶⁴; Nadalyayev vd. DTS 614b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *üri* ‘ses, gürültü’ DLT I 88-1; DLT III 227-5; KB 2375

Tanıklar

(1) *üri kopsa oğuş aklışur, yağı kelse imrem tepreşür.* “Bir gürültü kopsa hısım akraba akışır, bir düşman gelse halk yerinden oynar. (Bir haykırış koptuğu zaman oymak, bağırana yardım etmek için toplanır, düşman geldiği zaman da bölükler savaş için toplanır.)” (DLT I 88-1)

(2) *urı kıkı:* “Gürültü, haykırış.” (DLT III 227-5)

(3) *yağusa çerikge ilişse eri / tuşunça tegişgü kemişse urı.* “Askerler yaklaşır erler birbirleriyle harbe tutuşunca herkes kendi karşısındaki ile harp etmeli ve nâra atmalıdır.” (KB 2375)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIİLLER

3.1. İNSANA ÖZGÜ SESLER

3.1.1. Bağırma-Haykırmaya-Çığılık Anlamı Taşıyan Sesler

alakır- ‘bağırarak, çağırarak, gürültüye getirmek, ateşli konuşmak’ Clauson, ED 140a; Nadalyayev vd. DTS 445a⁶⁵

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *alakır-* ‘bağırarak, çağırarak, gürültüye getirmek, ateşli konuşmak’ Alt. Gr. 49, DKPAM 0261, 2615

Tanıklar

(1) *alakır-*: “Bağırarak” (Alt. Gr. 49-93)

(2) *yavlak ünün kıkırışı alakırtılar.* “(Avcılar) bağrışarak çağrışarak ortalığı velveleye vermişler.” (DKPAM 0261)

(3) *anta ötrü ol [atava]kê yek korkgu teg y(a)vlak katıg [ünün] kıkırtı alakırtı.. tükel bilge t(e)ñri [burhan] [bo] yavlak kıkırmış ünüg t(e)ñridem [...] ünler belgürtdi.* “Bunun üzerine şeytan Atavaka korkutucu sert sesiyle bağırıp haykırdı. Tam bilge Tanrı (Buda bu) kötü (bir şekilde) haykıran sese (karşı) kutsal ... sesler ortaya çıkardı.” (DKPAM 2613-2617)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

alakırış- ‘bağrışarak, çağrışarak’ Clauson, ED 140a; Nadalyayev vd. DTS 445a⁶⁶

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *alakırış-* ‘bağrışarak, çağrışarak’ EUTS 10; DKPAM 0198, 3781

Tanıklar

(1) *alakırış-*: “Bağrışarak, çağrışarak.” (EUTS 10)

(2) *avçı keyikçi [...] avlaguluk yerke te[gip] keyikle[gülük...] yavlak ünün kık(ı)rışıp ala[kırışıp...].* “Avcı... avlanacağı yere ulaşıp ava başlayacağı (zaman hayvanlar) dehşet verici bir sesle bağrışıp çağrışarak (ortalığı velveleye verirler).” (DKPAM 0196-0199)

65 Nadalyayev vd. DTS 34a’da *alakır-* ifadesi için *kıkr-* kelimesine gönderme yaptığından dolayı burada da *kıkr-* maddesine referans verilmiştir.

66 Nadalyayev vd. DTS 34a’da *alakırış-* ifadesi için *kıkırış-* kelimesine gönderme yaptığından dolayı burada da *kıkırış-* maddesine referans verilmiştir.

(3) [anta] ötrü belin̄teg ç(a)ştanê êlig tegresinte kolti sanınça yekler katıg ünin kık(i)rışdılar alakırışdılar. “Ondan sonra korkunç (bir şekilde) Hükümdar Caştana’nın çevresinde sayılamayacak kadar çok şeytan (toplanıp) kaba seslerle bağırıp çağırdılar.” (DKPAM 3778-3781)

Kar. Tanıklanmamıştır.

aykır- ‘haykırmak’ Clauson, ED 271a; Gülensoy, KBS I 407; Nadalyayev vd. DTS 30b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. aykır- TT II 82

Tanıklar

(1) ol ödün kıltı böğü han tngriken bu yrılg yrılıkadukta ötrü öküş kuvrag kra budun tngri iligke yükünü ötündiler yme aykırdılar. (TT II 79-82)

Kar. Tanıklanmamıştır.

çaķuruş- ‘haykırmak, birbirini çaķırmak’

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. çaķuruş- ‘haykırmak, birbirini çaķırmak’ OAKT 125b,3

Tanıklar

(1) bular faryad kılib çaķuruşurlar. “Bunlar feryat edip haykırırlar.” (OAKT 125b,3)

čanğıla- (I) ‘gürültü edip bağırarak’ Clauson, ED 426a; Nadalyayev vd. DTS 139a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. çanğıla- ‘gürültü edip bağırarak’ DLT III 404-14, 404-18, 404-20, 404-21

Tanıklar

(1) telim çanğıladınğ. “Çok çeniledin, çok bağırдын.” (DLT III 404-18)

çarla- (I) ‘bağırarak’ Clauson, ED 429b; Gülensoy, KBS I 199; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg.- çarla- ‘bağırarak, çaķırmak’ DKPAM 3150

Tanıklar

(1) keç kiçig [...] Y basasın̄ta çarlayu atasın ün̄tep inçe tēp tēdi.. bo meniņ amrak ataçımın kanta êltür sizler. “Küçük (çocuğu aşçının) arkasından bağırarak babasını çaķırıp şöyle dedi: Benim sevgili babacığımı nereye götürüyorsunuz?” (DKPAM 3149-3152)

Kar. *çarla-* ‘bağırmaq’ DLT III 295-17, 295-19, 295-20, 295-21, 295-22

Tanıklar

(1) *oglan çarladı.* “Oğlan bağırıldı.” (DLT III 295- 17)

çarlaş- (I) ‘bağırmaq, feryad etmek’ Clauson, ED 430a; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çarlaş-* ‘bağırmaq’ DLT II 210-7, 210-9, 210-10; TİEM 73 319v/6

Tanıklar

(1) *oglanlar çarlaşdı.* “Çocuklar bağırıştı.” (DLT II 210-7)

(2) *anlar çarlaşğaylar anıj içinde.* (TİEM 73 319v/6)

çarlat- ‘cırlatmaq, ağlatmaq’ Clauson, ED 429b; Nadalyayev vd. DTS141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çarlat-* ‘cırlatmaq, ağlatmaq’ DLT II 344-26, 344-29

Tanıklar

(1) *ol oglanığ çarlattı.* “O, çocuğu cırlattı.” (DLT II 344-26)

çığlaş- ‘yüksek sesle bağırmaq, kavga etmek’ Clauson, ED 497b⁶⁷; Nadalyayev vd. DTS 152a⁶⁸

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çığlaş-* ‘yüksek sesle bağırmaq, kavga etmek’ TİEM 73 400v/2

Tanıklar

(1) *ol idi atı birle kim rüzî bergen yarlıkağan seziksiz eşit(t)i tañrı ol urağut sözi çığlaşurlar öz begi içinde yme inçıklar erdi teñrike tañrı eştür biri birinij birle sözleşmekinizdin tañrı eşitgen bilgen ol.* (TİEM 73 400v/1-3)

çoğıla- (I) ‘bağırmaq, çağırmaq’ Clauson, ED 407b; Nadalyayev vd. DTS 152a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çoğıla-* ‘bağırmaq’ DLT III 324-17, 324-19, 325-3; *çağıla-* DLT III 324-20

67 bk. *çoğıla-*.

68 bk. *çoğıla-*.

Tanıklar

(1) *er çoğıladı*. “Adam bağırdı, çağırdı.” (DLT III 324-17)

(2) *çağıladı* şeklinde de kullanılır.” (DLT III 324-20)

(5) *katun sini çoğıladı / tañgüt begin yağıladı / kanı akıp jagıladı / boyun suwin kızıl sağdı*. “Katun sini bağırdı, çağırdı. Tenğüt Beyi ile düşmanlaştı. Kanı akıp çağıladı. Boynunun suyunu kızıl sağdı.” (DLT III 325-5)

*ekirt*⁶⁹ ‘bağırtmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ekirt*- ‘bağırtmak’ EUTS 70

Tanıklar

(1) *ekirt*:- “Bağırtmak.” (EUTS 70)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

kıkır- ‘bağırmak, seslenmek, çağırmak’ Clauson, ED 612a; Gülensoy, KBS I 506; Nadalyayev vd. DTS 445a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kıkır*- ‘bağırmak, seslenmek, çağırmak’ EUTS 174; DKPAM 0282, 0331, 2615, 2616, 4016; Suv X 830

Tanıklar

(1) *kıkır*:- “Bağırmak, seslenmek, çağırmak.” (EUTS 174)

(2) *rakşaslar teg katıg ünin kıkıra tegirmileyü [turur]lar*. “(Avcılar bizi) şeytanlar gibi kaba, kötü seslerle bağırarak çepeçevre sararak kuşatıp dururlar.” (DKPAM 0285-0283)

(3) [*ka*]tıg ünin kıkıra inçe tēp tēdi [em]geke [...] ayıg kılınç [...] ök bökünki [...] ülgümin [...] ayıg kıl]ınç tūşi [...uv]utsuz m(e)n [...uru]nçak yēdim. “Yüksek sesle bağırarak şöyle demiş: ‘Ey ıstırap! Günah... işte bugünkü... hissemi... günahların sonucu... utanmazın biriyim...tehlikeye attım.’” (DKPAM 0331-0337)

(4) *anta ötrü ol [atava]kē yek korkgu teg y(a)vlak katıg [ünin] kıkırtı alakırtı*. “Bunun üzerine şeytan Ātavaka korkutucu sert sesiyle bağırıp haykırdı.” (DKPAM 2613-2615)

(5) *tükel bilge t(e)ñri [burhan] [bo] yavlak kıkırmış ünüg t(e)ñridem [...]* [...] ünler belgürtdi. “Tam bilge Tanrı (Buda bu) kötü (bir şekilde) haykıran sese (karşı) kutsal ... sesler ortaya çıkardı.” (DKPAM 2615-2617)

(6) *bo savag eşidip êlig begniñ künülük otı yürekinte tamıtıp katıg ünin kıkıra inçe tēp tēdi.. amtı ok t(e)rkin ol kunçuylarıg çandallarnıñ êlginte*

69 *ekirt*- kelimesini Caferoğlu ve Omuralieva “bağırtmak” anlamında kullanmış, Caferoğlu tanık olarak Suv X’ i örnek göstermiştir. Fakat kelime burada “kuşatılmak” anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Suv X 122, EUTS 70, Omuralieva, 2020: 113.

uruñlar öñi öñi türlüg açığı emgek emgetzünler. “Bu sözü işiten hükümdarın yüreğinde kıskançlık ateşi tutuştu, sert sesiyle bağırarak şöyle dedi: Hemen şimdi o kraliçeyi cellatların eline atın. (Ona) çeşit çeşit, türlü türlü eziyet çektirsinler.” (DKPAM 4014-4019)

(7) *ol küñ kıkırur kıkırğan.* “Tellal (münadi) o gün seslenir.” (OAKT 52b,1)

(8) *ötrü hatunı umadın, ulug ünün möñredi, orlayu kıkıra inçe tep, emgenü sav sözledi.* “O zaman kraliçesi dayanamayıp yüksek sesle haykırdı; bağıra çağıra üzümlüp şöyle söyledi.” (Suv X 828-831)

Kar. *kık(ı)r-* ‘yüksek sesle bağırarak, çağırmak; haykırmak’ DLT I 142-14, 441-8; DLT II 83-14, 83-15, 83-16, 83-21; OAKT 52b,1, 63,3; RKT 37/54a3; TİEM 73 41r/1; *kığur-* OAKT 45b,3, 45,17, 141b,10 vd.

Tanıklar

(1) *ottuz içip kıkralım / yokar kopup segrelim / arslanlayu kökrelim / kaçtı sakınç sewnelim.* “Üçer kez içip haykırırım, yukarı kopup zıplayalım, aslan gibi kükreyelim, sakınacak şey gitti, sevinelim.” (DLT I 142-14)

(2) *er kıkırdı* “er yüksek sesle bağırdı.” (DLT II 83-14)

(3) *kudhu kıkırıp oguş terdim / yağı karu kiriş kurdum / tokuş içre uruş bərdim / eren körüp başı tıgdi.* “Aşağıya bağırarak oymağı topladım; düşmana karşı yay kurdum, savaşta vuruştum; adamları görüp başlarını eğdiler.” (DLT II 83-21)

(4) *ey ol kimerseler kim büttiler kötürmeñ ünleriñizni yalawaç ünindin üstün kığırmañ çağırmañ aña sözledükde örleyü sözler teg bir amçañız bir ançağa kim yoqalur işiñizler, sizler bilmes sizler.* (RKT 37/53b3-54b3)

(5) *kıkırdı anı ferışteler taķı ol öre turğan namāz kıtur mihrābda kim tanrı müjde berür saña yahyā birle rāstlağan kelimeni tañrıdın taķı ulug taķı kişilerke yawumağan taķı peygamber edgülerdin.* (TİEM 73 41r/1-3)

(6) *ferişte kığurur kim falan oğlunıñ tarazusı ağır keldi.* “Melek, filan oğlunun terazisi ağır geldi ... diye bağıırır.” (OAKT 141b,10)

kıkıruş- ‘bağırışmak’ Clauson, ED 612b; Gülensoy, KBS I 506⁷⁰; Nadalyayev vd. DTS 445b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kıkıruş-* ‘bağırışmak’ EUTS 174; ÇBH 9; DKPAM 3492, 0198, 0214, 0261, 3780

Tanıklar

(1) *kıkıruş-*: ‘Bağrıışmak.’ EUTS 174

(2) *körk meñiz tutup yavlağ katıg ünin kıkıruşı drzul badruk iliglerinte tutup kapğ(a)ra uluğ bedüg tağ teg etüzün öneyü oot önlüg işin saçların eñinlerinte tüşürüp ağıluğ yılanın etüzlerin itinip yarartınıp kay beltir sayu yorıyorlar erdi.* “Betleri benizleri korkunç bir hal almış, yavlağ sert sesle bağrıışarak ellerinde üç dişli yaba (ve) bayrak tutarak, kapkara ulu yüksek dağ gibi vücutlarıyla dikilerek, ateş rengi örgü saçlarını omuzlarına düşürüp, zehirli yılan(lar)la vücutlarını süsleyip donatıp her yol kavşağında yürüyorlar idi.” (ÇBH 9/7-14)

(3) *avçı keyikçi [...] avlaguluk yerke te[gip] keyikle[gülük...] yavlağ ünin kık(i)rışup ala[kırışp...].* “Avcı... avlanacağı yere ulaşp ava başlayacağı (zaman hayvanlar) dehşet verici bir sesle bağrıışp çağrıışarak (ortalığı velveleye verirler).” (DKPAM 0196-0199)

(4) *teñri yerinte toğgay s(e)n tésér alku tamuluglar barça turup katag ünin kık(i)rışu inçe tēp tēyürler..bizni ölürmegil ne emgek erser monta okemgenelim.* “Cennette (yeniden) doğacaksın denecek olsa, bütün cehennemlikler hep birden kalkıp yüksek sesle bağrıışarak şöyle derler: Bizi öldürme! Azabımızı ne ise burada çekelim.” (DKPAM 0212-0216)

(5) *yavlağ ünin kıkıruşu alakırtılar.* “(Avcılar) bağrıışarak çağrıışarak ortalığı velveleye vermişler.” (DKPAM 0261)

(6) *korkgu teg körk meñiz tutup yavlağ katıg ünin kıkıruşu.* “Yüzlerini korkunç hale getirip kötü (ve) yüksek (bir) sesle haykıyorlardı.” (DKPAM 3490-3492)

(7) *[anta] ötrü belin teg ç(a)ştanē elig tegresinte kolti sanınça yekler katıg ünin kık(i)rışdılar alakırışdılar.* “Ondan sonra korkunç (bir şekilde) Hükümdar Caştana’nın çevresinde sayılamayacak kadar çok şeytan (toplansın) kaba seslerle bağrıışp çağrıışdılar.” (DKPAM 3778-3781)

Kar. *kıkıruş-* ‘çağrıışmak, bağrıışmak’ DLT II 220-8, 220-10

(1) *eren kamuğ kıkıruşdı.* “Bütün adamlar bağrııştı.” (DLT II 220-8)

küde- ‘bağrımak, çağrımak, gürültü etmek’ Nadalyayev vd. DTS 324a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *küde-* ‘bağrımak, çağrımak, gürültü etmek’ EUTS 120

Tanıklar

(1) *küde-*: “Bağrımak, çağrımak, gürültü etmek.” (EUTS 120)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

mağra-⁷¹ ‘bağrımak Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 353b

71 Fiilin yansıma sözcük kategorisinin altına alınması hususunda ayrıca bk. *añğıra-* (*añğyra-*) Tazhieva, 2020: 100

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. mañra- DKPAM 0445, 0451; İKPÖ LVIII.4.; Maytrı 35/32; *möñremek* Maytrı, 68/17, 82/3; *möñre-* Maytrı 70/13, 78/8; Suv X 829

Tanıklar

(1) *anta ötrü suparagê bodis(a)v(a)t kemişike inçe tęp tedi.. ay tözünüm katag ünün mañırt mañragıl.. kimniñ yanturu yangalı tapı erser ol yanzun bulganmış telgenmiş köñülin taluyka kirmezünler.* “Daha sonra Bodhisattva Supāraga gemiciye şöyle seslendi: Ey asilim! Yükses sesle bağır! Kimin tekrar geri dönmeye isteği (var) ise o geri dönsün. Bulanmış gönülle denize girmesinler.” (DKPAM 0443-0448)

(2) *anta ötrü kemişçi er suparagê bodis(a)v(a)tnıñ bo montag sözlemiş savın eşidüp katıg ünün mañırt mañradı eşidiñler kamağ satıgçılar bo meñin mañırt mañramış savag kimniñ birök öz etözünüzler k(e)rgek bolsar bir ikintike üz buz köñülünüzler bar erser kimke isig öz amrak erser ol yanturu yanzun.* “Bunun üzerine gemici Bodhisattva Supāraga’nın bu şekilde söylediği sözleri dinleyip yüksek sesle bağırdı: Bütün tüccarlar benim bu yüksek sesle söyleyeceği sözleri dinleyin! Kimin şayet kendi bedenine ihtiyacı varsa, kimler birbirine karşı kin ve nefret besliyorsa, kime canı tatlı geliyorsa o geri dönsün.” (DKPAM 0448-0456)

(3) *ol ödün edgü ögli tegin insin inisin okıyu mañradı.* “O zaman İyi Düşünceli Prens küçük kardeşini çağırarak bağırdı.” (İKPÖ LVIII. 2.-4.)

(4) *kitümati balıkta uluğ magirt mañragal(ı) ayur.* “Ketumatı şehrinde bağırılması için emreder.” (Maytrı 35/31-32)

(5) *ulımağ möñremek ünleri iştilür.* “Uluma ve böğürme sesleri iştilir.” (Maytrı 68/17)

(6) *uzatı ulımağ möñremek ünler iştilür.* “Dâima uluma ve böğürme sesleri iştilir.” (Maytrı 82/2-3)

(7) *otın örtenü yala ulıyu möñ(reyü) yığlavu sıktayu kelirler ...* “Alevler içinde yana yana, bağırıp inleyerek, ağlaya ağlaya gelirler.” (Maytrı 70/13-14)

(8) *kiçig tamuluğlar uluğ ünün möñreyü inçe tip ötünürler.* “Küçük cehennemlikler yüksek sesle böğürerek şöyle yalvarırlar.” (Maytrı 78/7-9)

(9) *ötrü hatunı umadın, ulug ünün möñredi.* “O zaman kraliçesi dayanamayıp yüksek sesle haykırdı.” (Suv X 828-829)

Kar. mañgra- ‘bağırmağ’ DLT III 402-24, 402-26

Tanıklar

(1) *er manğradı*. “Adam bağırdı.” (DLT III 402-24)

manğrat- ‘bağırtmak’ Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 337b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *manğrat-* ‘bağırtmak’ DLT II 358-12, 358-14

Tanıklar

(1) *ol anı manğrattı*. “O onu bağırttı.” (DLT II 358-12)

orla- ‘bağırmak, çığlık atmak’ Clauson, ED 230a; Nadalyayev vd. DTS 614b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *orla-* ‘bağırmak, çığlık atmak’ ADFH 179; DKPAM 1265; Suv X 830; Uig III 58₅

Tanıklar

(1) *anta ok bodis(a)v(a)t yaña katıg ünin orladı*. “(Okun isabet etmesiyle) Bodhissattva fil, acı (bir) çığlık attı.” (ADFH 179)

(2) *bo montag bodis(a)v(a)t yaña [...] savlar sözleyü turur erken [...] keyikçi er agulug okın saplap toşg[uru] tartıp bodis(a)v(a)t uguşlug yañanıñ yürekre urtı... anta ok bodis(a)v(a)t yaña katıg ünin orladı ol y(a)vlak ün arıgda simekde tüzü yadıltı*. “Bunun gibi Bodhisattva fil ... konuşup dururken... avcı zehirli okunu yerleştirip, sonuna kadar çekerek Bodhisattva soyundan gelen filin yüreğine sapladı. Bodhisattva fil hemen acı (bir) çığlık attı. O kötü ses ormanın her yerine yayıldı.” (DKPAM 1261-1266)

(3) *ötrü hatunı umadın, ulug ünin möñredi, orlayu kıkıra inçe tep, emgenü sav sözledi*. “O zaman kraliçesi dayanamayıp yüksek sesle haykırdı; bağıra çağıra üzülüp şöyle söyledi.” (Suv X 828-831)

(4) *anta-ok bodisavt yaña katıg ünin urladı*. “Öylece Bodisavat tekrardan gür sesiyle bağırdı.” (Uig III 58₅)

Kar. *orla-* ‘bağırmak, sesini yükseltmek’ TİEM 73 179r/8, 330v/2 *urla-* DLT I 189-2, *urla-* DLT I 309-4, 309-6, 309-15; *urla-* DLT I 189-3

Tanıklar

(1) *kaçan et(t)i erse anlarğa etiglerini kıldı suw eğişi kaşaşınıñ yüki içinde yana orladı orlağuçılar ay siler tewelig arqışlar siler oğrılar siler*. (TİEM 73 179r/7-9)

(2) *neçe yoqat(t)ımız anlarda burun gürühlardıñ orladıñlar kaçmaq yoq kurtulmaq vaktında*. (TİEM 73 330v/2-3)

(3) *ulşıp eren börleyü / yırtın yaka urlayı / sıkırp üni yurlayı / sıgtap közi örtülür.* “Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor.” (DLT I 189-2)

(4) *er urıladı.* “Adam bağırdı” (DLT I 309-4)

(5) *özin ögnüp urıladı / yırak yérig karıladı / atığ kemşip urıladı / ufut bolup tüpü agdı.* “Kendini övmekte ileri gitti, uzak yerleri boyladı, arşınladı, atını saldırarak bağırdı; utanarak tepeyi aştı. (O, öğündü, öğrenmekte ileri gitti, işi büyüttü; yeri arşınlayarak geldi, atıyla saldırdı, fakat utanarak tepeyi aştı, gitti.)” (DLT I 309-15)

(6) *ulşıp eren börleyü / yırtın yaka urlayı / sıkırp üni yurlayı / sıgtap közi örtülür.* “Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor.” (DLT I 189-3)

orlaş- ‘bağrısmak, çağrısmak’ Clauson, ED 230b; Nadalyayev vd. DTS 370b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *orlaş-* ‘bağrısmak, çağrısmak’ DLT I 239-25, 239-27, 239-28; *orılaş-* DLT I 239-28; *urılaş-* DLT I 239-28

Tanıklar

(1) *bodun kamug orlaşdı.* “Bütün halk bağıştı, çağrıştı, gürültü etti.” (DLT I 239-25)

ünleş- ‘bağrısmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ünleş-* ‘bağrısmak’ DKPAM 0413

Tanıklar

(1) *suparagê bodis(a)v(a)t yürüñ tonın kedip kamağ sartlar arasınca turup yoltaki aş azukıg [...] ol satıgçılar ünleşip ötleüy erigle[yü in]çe tęp tedi.. bir ikintike üz buz [köñ]ülünüzlerni idala[n]lar.* “Bodhisattva Supāraga beyaz elbisesini giyip bütün tüccarlar arasında durup yoldaki yiyeceği ... o tüccarlar bağışıp ... nasihat ederek şöyle dedi: Birbirlerine karşı nefret duygularınızı (bir yana) bırakın.” (DKPAM0410-0416)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.1.2. Aksırma-Hapşurma-Öksürme Anlamı Taşıyan Sesler

asur- ‘aksırmak’ Clauson, ED 251a; Gülensoy, KBS I 60⁷²; Nadalyayev vd. DTS 61b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *asur-* ‘aksırmak’ EUTS 23

Tanıklar

Sözcük, dönem sözlüklerinde tanıklandığı için örneklendirme yapılamamıştır.

Kar. *asur-* ‘aksırmak’ DLT I 156-21, 178-5, 178-6

Tanıklar

(1) *bu er ol telim asurgan.* “Bu adam çok aksırır.” (DLT I 156-21)

(2) *er asurdi.* “Adam aksırdı.” (DLT I 178-5)

asurt- ‘aksırtmak’ Clauson, ED 251b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *asurt-* ‘aksırtmak’ DLT III 442-13

Tanıklar

(1) *asurtgu ot.* “Aksırtan ot.” (DLT III 442-13)

3.1.3. Çağırma-Seslenme-Davet Anlamı Taşıyan Sesler

ata⁷³ ‘çağırma, seslenmek’ Clauson, ED 42a; Gülensoy, KBS 87; Nadalyayev vd. DTS 66a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ata-* ‘çağırma, seslenmek’ KP 056, 190; TT I 116, TT III 97

(1) *kuanşi im pusar tep atamışta ol kamağ satıççı<lar> kalın eriüş yağı yavlakta ozar kutrulurlar.* “Kuanşi im Pusar diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar, o çok olan yol kesicilerden kurtulurlar.” (KP 055-057)

(2) *k(e)ntüni atamış ünüg anta ok eşidür.* “Kendisini çağırma sesi hemen işidir.” (KP 190-191)

(3) *ating atayu kut kıw özin kelti.* (TT I 116)

(4) *adağın yorıp sizni atayu.* (TT III 97)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

çağır- ‘çağırma, bağırma, seslenme’ Clauson, ED 410a; Gülensoy, KBS I 211; Nadalyayev vd. DTS 140a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çağır-* ‘çağırma, seslenme’ OAKT 137,7, 91,7, 54,2; TİEM 73 168v/9, 171r/6; *çaqır-* RKT 37/54a3

⁷³ Kelime diğer tanıklarda “ad vermek, atamak” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından burada yalnızca “çağırma, seslenme” anlamlarına gelenler örnek olarak gösterilmiştir.

Tanıklar

(1) *andin 'awratı çağırdı yüzini urdı.* “Sonra karısı haykırdı, elini yüzüne vurdu.” (OAKT 54,2)

(2) *buyurdu kim çerigge aytgıl ta yüklerin yüklesünler karwanğa çağurgıl ol menzildin ketseler.* “Buyurdu: askerlere söyle, yüklerini yüklesinler, kervana seslen, o menzilden gitsin.” (OK 91,7)

(3) *kaşa bkıb isteb bulmadı yığlayu çağuru bardı.* “Nereye baktıysa, aradıysa (çocuğu) bulamadı, bağıra çağıra gitti.” (OAKT 137,7)

(4) *tut(t)ı anlarını kim küç kıldılar cabrā' il çağırğanı boldılar sarāyları içinde ölügler.* (TİEM 73 168v/8-9)

(5) *tu(t)ı anlar kim küç kıldılar çağırmağı.* (TİEM 73 171r/5-6)

çağırış- ‘çağırışmak’ Clauson, ED 411a; Gülensoy, KBS I 211⁷⁴; Nadalyayev vd. DTS 140b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çağırış-* ‘çağırışmak’ DLT II 209-2, 209-4

Tanıklar

(1) *boy birbirge çağırıştı.* “Boy halkı birbirini çağırdı.” (DLT II 209-2)

okı-⁷⁵ ‘çağırmaq, davet etmek’ Clauson, ED 79a; Gülensoy, KBS II 619; Nadalyayev vd. DTS 369a

Orh. *okı-* ‘çağırmaq, davet etmek’ BK D 28

Tanıklar

(1) *bulçuda süñüşdüümüz kaganın yaw[gusı]n şadın anta ölürtüm élin anta altım otuz yaşuma bēş balıq tapa süledim altı yolu süñüşdüm <...> süsin kop ölürtüm [anta] içreki kişi tin<...> yok [baltaçı ert]i okıglı kelti bēş balıq anı için ozdı.* “Bulçu’da savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orada öldürdüm. Ülkesini orada ele geçirdim. Otuz yaşımda Beşbalık’a doğru sefer ettim. Altı kez savaştım <...> ordusunu tamamen yok ettim. Orada tâbi olan ne kadar insan <...> yok olacaktı. <...> davet etmeye geldi. Beşbalık onun için kurtuldu.” (BK D 28)

Uyg. *okı-* ‘çağırmaq, seslenmek’ ADFH 037, 093; DKPAM 1075, 1135, 3129 vd.; İKPÖ LVIII.3.; Mayrı 23/13, 51/33, 55/13, 81/7; Suv V 0013, 0256; Suv VI 937, 953, 1020; Suv VII 9, 145; Suv VIII 204, 519, 855 vd.; Suv IX 0255; Suv X 13, 1311; TT VA 69, 114, 130

⁷⁴ bk. çağır-.

⁷⁵ Kelime diğer tanıklarda “okumak” anlamına gelecek şekilde kullanıldığından burada yalnızca “çağırmaq, davet etmek” anlamlarına gelenler örnek olarak gösterilmiştir.

Tanımlar

(1) *m(a)hënd(a)rasène élig tört yıñak[đın] kelmiş arkıñ yalavaçlarıg okıp üç ayda kên svayambar yañı kün kılğuluk savlarıg barça olarka tüzü tüketü sözledi.* “Hükümdar Mahendrasena dört bir yandan gelmiş haber getirip götüren kervancıları çağırıldı ve onların hepsine üç ay sonra eş seçme günü yapılacağı haberini eksiksiz₂ bir şekilde söyledi.” (ADFH 036-039)

(2) *br(a)hmadatê élig keyikçilerig okıp .. amrak kunçuy badra hatunnun tüşemiş tulin éyin kezigçe tükel olarka sözledi.* “Hükümdar Brahmadatta avcıları çağırıldı. Sevgili kraliçesi Bhadrâ'nın gördüğü rüyayı düzgün bir şekilde büsbütün onlara anlattı.” (ADFH 092-096)

(3) *anası kunç[uy] [...upasênê u]rıg okıp inçe tęp [têdi...] [...og]lum seniñ eçin [...] [...] yaguru yakın kelgü... “Annesi (Upasena adlı) genci çağırıp şöyle dedi: ...oğlum senin ağabeyinin... yakın zamanda (buralara) geleceği (yok).”* (DKPAM 1074-1077)

(4) *m(a)hënd(a)rasène élig tört yıñak[đın] kelmiş arkıñ yalavaçlarıg okıp üç ayda kên swayambar yañı kün kılğuluk savlarıg barça olarka tüzü tüketü sözledi.* “Hükümdar Mahendrasena dört bir yandan gelmiş haber götüren kervancıları çağırıp, üç ay sonra eş seçme günü yapılacağı haberini onlara eksiksiz söyledi.” (DKPAM 1134-1137)

(5) *anta ok ertingü övkesi kelip ayguçısın okıp inçe tęp tedi.. bo [eti]g kim söğülti erser t(e)rkin anı çandalnıñ éliginte urunlar.* “O anda çok fazla sinirlenip yaverini çağırıp şöyle dedi: Bu eti kim pişirdiyse hemen onu cellâdın eline atsınlar.” (DKPAM 3128-3131)

(6) *ol ödün edgü ögli tegin insin inisin okıyu mañradı.* “O zaman İyi Düşünceli Prens küçük kardeşini çağırarak bağırdı.” (İKPÖ LVIII. 2.-4.)

(7) *ol iş(i)lerniñ köñüllerinteki s(akınç)ların ukupanın toyınlarag okıpanın inçe tip yarlıkadı.* Bu kadınların gönüllerindeki düşüncelerini anladı ve râhipleri (toyın = Skr. *bhiksu*) çağırıp haşmetle şöyle dedi.” (Maytrı 23/11-14)

(8) *ol üdün tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrиси burhan bodi söğüt t(e)ñrisin okıyu y(a)rlıkap inçe tip y(a)rlıkadı.* “O vakit, çok hikmet sahibi tanrı tanrısı buddha bodhi ağacı tanrısını çağırıp şöyle vaaz etti.” (Suv V 0011-0014)

(9) *anta ötrü uluñ uluğı tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrиси burhan yene ol kuvrag arasınıtı supratışiti atl(i)g bodis(a)t(a)vıg okıyu y(a)rlıkap inçe tip y(a)rlıkadı.* “Daha sonra, ülkenin yücesi, tam bilge tanrı tanrısı buddha yine o topluluk arasında Supratshita adlı bodhisattvayı çağırarak şöyle buyurdu.” (Suv V 0253-0256)

(10) *ay tözün tnl(i)ğ s(e)n ne üçün kañım vaişiravane m(a)haraaçıg okıyur s(e)n tep ayıtğay.* “Ey soylu, canlı, sen ne için babam vaişravaña Maharaja'yı çağırıyorsun, diye söyledi.” (Suv VI 935-938)

(11) *inçip yene anıñ yunlağuluk edı tavarı yok teginmez üçün anın t(e)ñri kañım sizni okıyur ötünür ermiş.* “Böylece yine onun kullanacak malı mülkü olmadığı için Tanrı babam sizi çağırır imiş.” (Suv VI 950-953)

(12) *uçuz yenig köñül tutmadın ağır uluğ kertgünç köñül turğurup meni okıyu ötünü bo d(a)rniğ sözlezün.* “Değersiz bir gönüle sahip olmadan değerli, inançlı bir gönül yerleştirip beni çağırarak bu tılsımı söylesin.” (Suv VI 1018-1021)

(13) *anta ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan anant toyınuğ okıyu y(a)rlıkap inçe tep y(a)rlıkadı.* “Sonra eksiksiz bilge, tanrı(lar) tanrısı Buddha, Rahip Anant’ı çağırarak şöyle buyurdu.” (Suv VII 143-145)

(14) *bo d(a)r(a)nig sözleyü meni okızunlar.* “Bu dharaniyi söyleyip beni çağırırsınlar.” (Suv VIII 518-520)

(15) *ol üdün tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrisi burhan şirikënë atl(ı)ğ kut t(e)ñri hatunun okıp inçe tep [y(a)r]lıkadı.* “Bir vakit, tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı Buddha, Srikanyā adlı mübarek tanrı hatununu çağırıp şöyle buyurdu.” (Suv IX 0252-0257)

(16) *bagd[a]şun[u] [olurup alku] toyınlarığ okıp toyın[larım köriğ]seyür mü sizler meni[ñ] [ertmiş üdlerte] yorıyor erkenki [burhannıñ töz] ş(a)rırın tep [y(a)r]lıkadı.* “(Bacaklarını) bağdaş kurarak oturup bütün keşişlere seslenerek: Ey keşişlerim! Görmek ister misiniz benim ... geçmişteki ... yürürkenki ... asıl Buddha emanetini diye buyurdu.” (Suv X 12-17)

(17) *t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ol kuvrag içinte erigme ülgüsüz sansız bodis(a)t(a)vlar kuvragın ulatı kamag t(e)ñrili yalañuklı kuvragı okıyu y(a)rlıkap inçe tep y(a)rlıkadı.* “Tanrılar tanrısı Buddha o topluluk içinde bulunan sayısız₂ Bodhisattvalar topluluğu ve ayrıca bütün tanrılar ve insanlar topluluğu(na) vaaz ederek şöyle buyurdu.” (Suv X 1307-1312)

(18) *bişinç kao-çao tigma sañınç tngri tngri ulatı yek içkeklerig okımağ törüsin sözleyü birelim.* (TT VA 113-115)

Kar. okı- ‘davet etmek, çağırarak, yüksek sesle okumak’ KB 719, 3257; OAKT 31,6, 57,6, 132b,34, 146,15; RKT 33/67a2, 36/87b2, 37/23b3 vd.; TİEM 73 13v/6, 313v/8, 419r/2 vd.; **okımağ** ‘feryat, bağırtı’ OAKT 32b,3

Tanıklar

(1) *tirer sen yumıtsa saçar sen kamuğ/ okır sen yüz ursa yapar sen kapuğ.* “Önce toplar sonra saçarın her şeyi, çağırırsın ama gelene kaparsın kapıyı.” (KB 719)

(2) *yarını küin andağok aş etdürdi kazaşlarını ewre okıdı.* “Ertesi gün aynı şekilde yemek hazırlattı ve yine akrabalarını çağırdı.” (OAKT 146,15)

(3) *bütünlükün yek sizke yağı ol, yime tutuñlar anı yağı, anıñ üçün okır kendü ögürüni, bolsunlar tēp tamuğ eşlerindin.* (RKT 33/66b3-67a3)

(4) *okırlar anıñ içinde kamuğ mîveni imîn bolup olar.* (RKT 36/87b2-3)

(5) *süstelmenñler, okımanñlar elleşmek tapa, siz yüksekler siz, Tañrı sizin birle hiç eksütmez amelleriñizni.* (RKT 37/23b3-24a3)

(6) *anlar okıyurlar bitigni.* (TİEM 73 13v/6)

(7) *ayğıl okıñlar anlarını kim sakındıñızlar tañrıda ağın erklig bolmas kün kırıça kökler içinde ay yme yer içinde yok anlarğa ol ekki içinde ortaklıkdın yok anar anlardın yarıçidin.* (TİEM 73 313v/8-313r/1)

(8) *seringil idij hükmiñe bolmağıl balık idisi teg kaçan okıdı erse ol kağguluğ eger yetmese erdi anı rahmet idisindin atılğay erdi tüz yābāñka ol yerindi bolup.*(TİEM 73 419r/2-4)

(9) *tutaşı ol anlarıñ okımağları...* “Onların feryatları aralıksızdır.” (OAKT 32b,3)

okış- ‘birbirini çağırmaq, çağırışmaq’ Clauson, ED 96b; Gülensoy, KBS II 619⁷⁶; Nadalyayev vd. DTS 369b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *okış-* ‘birbrini çağırmaq, çağırışmaq’ DKPAM 1506

Tanıklar

(1) *sutasomē ēlig beg kelmişije baranas balıkdaki tınl(ı)glar ertingü sevinip bir ikintiske okışu ēlig beg kelmiş amti umugsuz inagsız bolm[agay] biz tēp monçulayu tēşdiler.* “Hükümdar Sutasoma’nın gelişine Bārānas halkı pek çok sevinip birbirlerini çağırarak ‘Hükümdaar gelmiş. Artık umutsuz, çaresiz olmayacağız’ diye söylediler.” (DKPAM 1502-1508)

Kar. *okış-* ‘çağırışmaq’ DLT I 183-5, 186-25, 186-28, 186-29, 359-15; DLT II 103-25

Tanıklar

(1) *olar bir ikindi birle okıştılar.* “Onlar birbirlerini çağırdılar.” (DLT I 186-25)

(2) *eren alıp okıştılar/ kınğır közin bakıştılar/ kamuğ tolmun tokıştılar/ kılıç kınka küçün sıgıdı.* “Yiğitler çağırıştılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla çarpıştılar, kılıç kına güç sıgıdı.” (DLT I 359-15)

(3) *küçi tenği tokıştı / oğuş konum okıştı / çeriğ taba yakıştı / bizge kelip öç öter.* “Gücü yettiği kadar vuruştı, bütün oymağı çağırdı, askere yaklaştı, bize gelerek öç almak istiyor.” (DLT II 103-25)

ünden-⁷⁷ ‘çağırılmak’

⁷⁶ bk. *oku-*.

⁷⁷ bk. Clauson, ED 180a; Nadalyayev vd. DTS 625b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. ünden- ‘çağırılmak’ OAKT 89,8; RKT 33/16b1, 38/54b1; TİEM 73 259r/4, 342v/2

Tanıklar

(1) *kaçan ündenseniz namaz için adine kümindin. “Siz cuma günleri namaz için çağırıldığınız zaman.”* (OAKT 89,8)

(1) *ey anlar kim bittiler, kirmey yalawaç ewiñe meger destür berilse sizke ta’ām tapa, bağığlılarda adın anıñ vañtiñe, ançası bar kaçan ündense siz kirinler, yime kaçan yese siz tarı[ı]ñlar, oqımaq yok sizke hiç hadis, bütünlükün ol emgetür erdi yalawaçını, uwtanur erdi sizdin, Tañrı koğmas yığmaz çın sözdin, kaçan tilese siz olardıñ tonlardın tileñ olardıñ, hiçāb arkasında, ol arığraq köñlüñizke, olar köñülleringe, kerekmez sizke emgetse sizler Tañrınıñ yalawaçını, kerekmez kim nikāh kılsa siz anıñ cüftlerini anda kiğin hemişe ya’ni ulaşu ol erür Tañrı üskinde uluğ.* (RKT 33/15b3-18a2)

(2) *ey anlar kim taptılar, kaçan ündense namāzka āđine kündin katıđlanıñlar Tañrınıñ zıkrin aymak tapa, koduñlar satığını ol yağşı sizke eger bilür erse siz.* (RKT 38/54a3-55a3)

(3) *bütünlükün mü’minler sözi andağ kerek kaçan ündenseler tañrıka yalawaçıka hükm kılmaq için anlar ara aymakları eşit(t)i miz boyun südüimiz, anlar tururlar anlar kırtuluğlılar.* (TİEM 73 259r/3-5)

(4) *bütünlükün anlar tandular ündeyürler tañrınıñ düşmanlıkı uluğraq silerniñ düşmenlikiniñlardın özünüzlerke ançada ündenür siler kertgünmekke tanar siler.* (TİEM 73 342v1-3)

ünden(i)l-⁷⁸ ‘seslenilmek’

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. ünden(i)l- ‘seslenilmek’ RKT 31/39a1, 32/20b2, 35/28b1 vd.; TİEM 73 259v/9, 304v/1, 351r/7 vd.

Tanıklar

(1) *kaçan keldi erse añar ündenildi: Ey Mūsā, men men seniñ İdiñ, suçulğul iki na’leyinniñni, sen özde arıđ Tuvā atlıđ.* (RKT 31/38b3-39a3)

(2) *kaçan keldi erse aña ündenildi kolnuñ oñ yanındın, mübārek orun içinde/ kutluğ orun içinde yıgaçdın kim: ey Mūsā men men Tañrı ‘ālemnün iğisi.* (RKT 32/20b2-21a3)

(3) *anlar kim tandular ündenlürler Taşrınıñ düşmanı uluğ dümanlıkıñızdın özleriñizke, ançada ündenlür siz imānka taķı tanar sizler.* (RKT 35/28a2-28b2)

(4) *kaçan ündelseler taşrıka yalavaçına hükm kılamak için anlar ara ançada bir güruh anlardın yüz evrerler.* (TİEM 73 259v/9-259r/1)

(5) *anlar kim zihār andı içer siler anlardın anañızlar kılmadı ündelmış oğlanlarıñıznu, ol sözüñüzler ağızlarıñız birle, taşrı aytur çınınu ol köndürür yolka.* (TİEM 73 304v/1-3)

(6) *eger ıdsa erdimiz anı bu kūr'ānnı tezikke ayğaylar erdi nelük belgütülmedi anıñ belgüleri, tezık turur kūr'ān tāzi, turur ayğıl anlarķa kertgündiler köni yol turur hem em turur, anlar kertgünmezler kulaķları içinde ağırlıg ol anlar üze karakuluk, anlar ündelürler irak yerdin.* (TİEM 73 351r/5-7)

üñdeş- ‘çağırışmak’ Clauson, ED 181b; Nadalyayev vd. DTS 626a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. üñdeş- ‘çağırışmak’ DLT I 231-24, 231-26, 231-27; TİEM 73 418r/3

Tanıklar

(1) *ol anıg birle üñdeşdi.* “O, onunla çağırıştı, ünleştı.” (DLT I 231-24)

(2) *üñdeştiler erte birle.* (TİEM 73 418r/3)

üñte- ‘çağırışmak, davet etmek’ Clauson, ED 180a; Nadalyayev vd. DTS 625b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. üñte- ‘çağırışmak, davet etmek’ ADFH 184; DKPAM 3150, 3625, 3859 vd.; İKPÖ XXXII.8., XXXIII.2., LX.6.; Maytrı 74/32, 81/29; TT I 108, TT III not 68

Tanıklar

(1) *bodis(a)v(a)t uguşlug yaña törtidin sınar körüp irakdın keyikçi er köziñe tokıntı .. anta ok ol keyikçi [erke y(a)r]lıkançuçı köñülü yügerü kılıp seviglig ünin üñteyü...* “Bodhisattva soyunda gelen fil çevresine bakındı. Bu esnada avcı, uzaktan filin gözüne göründü. Avcıya (karşı) merhamet duyguları kabarıp, tatlı sesiyle (avcıya) seslenerek... (ADFH 181-184)

(2) *keç kiçig [...] Y basasınta çarlayu atasın üñtep inçe tēp tēdi.. bo meniñ amrak ataçımın kanta eltür sizler.* “Küçük (çocuğu aşçının) arkasından bağırarak babasını çağırıp şöyle dedi: Benim sevgili babacığımı nereye götürüyorsunuz?” (DKPAM 3149-3152)

(3) *ēlig beg basasınta yoryu oğlagu ünin üñteyü ēlig begke inçe tēp tēdi.. amrak begim.. meni o[run]ta yatguru kodup kança bargalı sakınur*

siz. “Hükümdarın arkasından yürüyerek tatlı bir sesle seslenerek hükümdara şöyle dedi: Sevgili hükümdarım! Beni evimizde, yatağımızda bırakıp nereye gitmeyi planlıyorsunuz?” (DKPAM 3624-3628)

(4) *birök seniñ küçün yétmese[r] ant[a] ok mēni üntegil v(a)jirlig okın tuşguru t[o]kıp [o]l yekke kın kızgıt bēreyin.* “Eğer senin gücün yetmezse hemen beni çağır. Elmastan oklarla karşılayıp vurarak o şeytana cezasını vereyim.” (DKPAM 3858-3861)

(5) *ötrü yarlıgın eşidip kim neñ un[a]madılar (ün[te]mediler).* “Buna rağmen, onun duyurusunu duyan hiçbiri kesinlikle (çekip gitmeye) razı olmadı (içlerinden hiçbiri kesinlikle sesini çıkarmadı).” (İKPÖ XXXII. 6-8.)

(6) *küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap kim neñ üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışığı yorıdı.* “Her gün böyle davul çalınarak duyuru yineleniyordu ama hiç kimse kesinlikle sesini çıkarmadığından yedinci gün demir zincirler açıldı ve demir halatlar çözüldü.” (İKPÖ XXXII.8.-XXXIII.4.)

(7) *ötrü edgü ögli tegin yokkaru turdı teñrиси ünteyü yol ayu berdi bodunğa tegdi.* “O zaman İyi Düşünceli Prens ayağa kalktı. Perisi seslenerek ona yolu gösteriyordu; (ve böylece) insanlara ulaştı.” (İKPÖ LX. 4.-7.)

(8) *maytrı burkankā yakın tegip uluğ ünün ince (ün)teyürler.. ayağka tegimlig (te)ñrim biz öñre kız kısgā ödte şakimun burkan şazanınta ayıg yavlağ körksüz kılınçlar kıltımız.* “Maytrı burkan’a yaklaşarak yüksek sesle şöyle bağırlılar.” (Maytrı 74/30-32)

(9) *tağ töpüsinte turup al(kudın) iştilü altunluğ kövrügler osuğluğ yanğkuluğ ünün kamağ çambudvip uluştaki tunlıglarığ ünteyü inçe tip sav sözleyür.* “Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur.” (Maytrı 81/25-29)

(10) *ün-te- < ün-te- (TT III not 68)*

Kar. ünde- ‘ünlemek, çağırarak, davet etmek, seslenmek, bağırmak’ DLT I 273-2, DLT I 273-4, DLT III 69-1; KB 75, 5954, 6285 vd.; OAKT 36,1, 56b, 12, 108b,3; RKT 25/16b2, 28/60a3, 32/17a1 vd.; TİEM 73 239v/8, 316r/3, 419v/7 vd.; *ünle-* TİEM 73 434r/1; *inde-* OAKT 36,1, OAKT 65b,6

Tanıklar

(1) *ol meni ündedi.* “O, beni ünledi, çağırıldı.” (DLT I 273-2)

(2) *ündeb uluğ tabaru tawrak kelip yügürgil / kurgak yılın budhun kör kanda tüşer kodı il.* “Seni, yaşlı bir adam çağırırsa davranarak koş. Kuraklık yıllarda millete bak. Nereye konarlarsa sen de birlikte kon. (Seni, yaşlı bir adam çağırırsa çağırmasına icabet et, ona doğru koş. Kıtık yıllarında kavmin nereye konarsa onlarla beraber in.)” (DLT III 69-1)

(3) *ular kuş ünün tüzdi ünder işin/ silig kız okır teg köñül birmişin.* “Keklik, sesine bir âhenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.” (KB 75)

(4) *kapuğda ün itti bedük ündedi/ kişi ıdı tavrağ bağa kör tidi.* “Birinin kapıda gürültü ettiğini ve yüksek sesle bağırdığını duydu ve “Git, bak!” diye, acele birini gönderdi.” (KB 5954)

(5) *yakın tegdi tüşti yorıp bardı ol / kapuğka tegip ündedi koldı yol.* “Yaklaşınca, atından inip, yayan yürüdü; kapıya gelip, seslendi ve girmek için izin istedi.” (KB 6285)

(6) *ançada yorıyur erdiñiz, kıya bakmaz erdiñiz hiç kimerse üze, yalavaç ündedi sizni kidiniñizde, yanut berdi sizke gamnı gam birle, kadğurman tep sizler, anıñ üze kim ötti ya’ni keçti sizdin, ol kim hem tegdi sizke, Ol Tanrı bilgen anı kim kıılır sizler.* (RKT 25/16b1-17a3)

(7) *eger ündese sen olarnı köni yolğa uğmazlar sizke, berâber erür sizin üze ündese sizler anı azu sizler tek turuğlılar siz.* (RKT 28/60a2-4)

(8) *keldi ana ikide biri yorıyur uwtanmağ üze, aydı: bütünlükün atam ündeyür seni yanut bermek üçün saña, anıñ yanutu kim içürdüñ bizke. Kaçan keldi erse sözledi Mūsā anıñ üze keçmiş kışşalarını, aydı: korğmağıl, kırtulduñ küç kılığlı boğunlardın.* (RKT 32/16b3-17b2)

(9) *nūh ançada ündedi munda öñdün yanut berdimiz anağ kıutğardımız anı evi boğunu uluğ kadğudın.* (TİEM 73 239v/7-8)

(10) *çın yek silerke yağı turur tutuñlar anı yağı, ünder anıñ süsini bolğu üçün örtegen ot idileri.* (TİEM 73 316r/2-3)

(11) *kararıp közleri kelgey anlarka hõrluğ çinoğ ündeyür erdiler secde kılmakğa anlar ösey erdiler.* (TİEM 73 419v/6-8)

(12) *tirdi ünledi. aydı men idinizler men yügsekrek.* (TİEM 73 434r/1)

(13) *dawud yalavaç aydı ol oğlanı indeb keliñ ündediler.* “Davud peygamber o genci çağırın dedi, çağırdılar.” (OAKT 36,1)

ür- (I) ‘seslenmek’ Clauson, ED 196a; Gülensoy, KBS 992; Nadalyayev vd. DTS626b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ür-* ‘seslenmek’ TİEM 73 420v/7, 434v/5

Tanıklar

(1) *kaçan ürülse borğu içre bir ürmek.* (TİEM 73 420v/7)

(2) *bütünlükün ol bir ürmek turur.* (TİEM 73 434v/5)

3.1.4. Tıkanma-Ikınma Anlamı Taşıyan Sesler

ıkur⁷⁹ ‘tıkanmak, tıkanıklık hissetmek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ıkur-* ‘tıkanmak, tıkanıklık hissetmek’ EUTS 86

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ıyın⁸⁰ ‘ıkınmak’ Clauson, ED 275a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ıyın-* ‘ıkınmak’ DLT I 269-12, 269-14

Tanıklar

(1) *er ıyındı.* “Adam ıkındı.” (DLT I 269-12)

3.1.5. Geçirme-Öğürme-Hıçkırık Anlamı Taşıyan Sesler

ık tut- ‘hıçkırık tutmak, hık tutmak’⁸¹ Clauson, ED 75b; Nadalyayev vd. DTS 219b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ık tut-* DLT I 37-19

Tanıklar

(1) *anı ık tuttu.* “Onu hıçkırık tuttu.” (DLT I 37- 19)

kaķır- ‘boğazını gürültü ile temizlemek, kahırmak’ Clauson, ED 612a; Gülensoy, KBS I 451; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kaķır-* ‘boğazını gürültü ile temizlemek, kahırmak’ KB 4113

Tanıklar

kaķırma sen anda ya suğma kaķıđ / otunluğ bolur bu kiterür taķıđ. “Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme, bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz.” (KB 4113)

keğir- ‘geçirmek’ Clauson, ED 712b; Gülensoy, KBS I 360; Nadalyayev vd. DTS 295b; Tietze, II 121

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

79 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 16, Omuralieva, 2020: 113.

80 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 17.

81 bk. *hıkla-* Tietze II 303.

Kar. *kegir-* ‘geçirmek’ DLT II 84-11, 84-12

Tanıklar

(1) *er keğirdi.* “Adam geçirdi.” (DLT II 84-11)

ukı-⁸² ‘kusmak’ Nadalyayev vd. DTS 613a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ukı-* ‘kusmak’ DLT III 254-12, 254-14

(1) *er ukıdı.* “Adam kustu.” (DLT III 254-12)

3.1.6. Ağıt-Feryat-İnleme-Ağlama Anlamı Taşıyan Sesler

ağla- ‘ağlamak’ Clauson, ED 85b; Gülensoy, KBS I 56; Nadalyayev vd. DTS 21b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ağla-* “ağlamak’ Alt. Gr. 39; *agıla-* AçB 405; Suv X 412

Tanıklar

(1) *ığla-, yığla-*: “Ağlamak.” (Alt. Gr. 39-27)

(2) *bo savıg elig beg eşidip ürke belinleyü açığı üze tıklıp ağılayu inçe tep sözleti.* “Hükümdar₂ bunu işitince ürküp₂, üzüntüyle boğulup ağlayarak şöyle söyledi.” (Suv X 410-412)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ağrın- ‘hüngür hüngür ağlamak’ Clauson, ED 92a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. **ağrın-** ‘hüngür hüngür ağlamak’ EUTS 7

Tanıklar

(1) *ağrın-*: “Hüngür hüngür ağlamak.” (EUTS 7)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ahla-⁸³ ‘göğüs geçirmek, ahlamak’ Gülensoy, KBS I 58; Nadalyayev vd. DTS 24b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ahla-* ‘göğüs geçirmek, ahlamak’ DLT III 118-21

Tanıklar

(1) *er ahladı.* “Adamcağız göğsünü geçirdi, ah dedi, ahladı.” (DLT III 118-21)

82 Filin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 20.
83 Filin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 293.

āh kıl- ‘feryat etmek, inlemek, bağı yanmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *āh kıl-* ‘feryat etmek, inlemek, bağı yanmak’ TİEM 73 169r/9

Tanıklar

(1) *çınok İbrāhim yalavaç keçrügli ol üküş āh kılığlı yazukındın yanığlı ol.* (TİEM 73 169r/9)

ığla- ‘ağlamak’ Clauson, ED 85; Gülensoy, KBS I 56⁸⁴; Nadalyayev vd. DTS 218a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ığla-* ‘ağlamak’ ETŞ 6/1; AçB 331, 447, 496; ADFH 355; DKPAM 2279, 2822, 3153 vd.; İKPÖ IV.7., V.2., XIX.5. vd.; Maytrı 14/6, 65/3, 71/9, 90/26; Suv X 338, 699, 711 vd.; *yığla-* TT IVA 13

Tanıklar

(1) *yir sub kıatı irinür tiyür / ot sub kıtı ığlayur tiyür.* “Yer ve su saâdeti bozular derler, ateş ve su saâdeti ağlar derler.” (ETŞ 6/1)

(2) *ol üdüün ol iki tegitler monçulayu sözleşü açıgları kelip yerinütüler yıgladılar.* “O zaman bu iki prens şu şekilde konuşarak üzülp yerindiler, ağladılar.” (AçB 329-331)

(3) *yaşlıg közin yıglayu.* “Yaşlı gözlerle ağladı.” (ADFH 354-355)

(4) *bo savag eşidip altı tümen yinçge kırkınlar yıglayu sıgtayu é[lig] begniñ başdın adakına tegi kodı yalgadılar.* “Bu sözü işiten altmış bin ince, zarif cariyeye ağlayıp sızlayarak hükümdarı başından ayağına kadar okşadılar.” (DKPAM 2276-2281)

(5) *ötrü mahēndarasēne élig begniñ bo montag savın eşidip kunçuyı başın küüinteki yinçge kırkınlar tēgitler buyruklar kamağ k(a)ra bodun suvdın ünmiş balık teg yıglayu sıgtayu inaru berü agnadılar.* “Bunun üzerine Hükümdar Mahendrasēna’nın bu şekilde sözünü işiten kraliçesi başta olmak üzere haremdeki ince (narın) cariyeler, prensler, kumandanlar ve bütün halk sudan çıkmış balık gibi ağlayıp sızlayarak oraya buraya (koşuşturup) debelendiler.” (DKPAM 2817-2823)

(6) *aşçı er oğlınıñ bo montag yıglayu kelmiş ünin eşidip yanturu evrilip kenç kiçig oğulk(ı)yasın öziñerü b(e)küürü kuçup köñülü yüreki titredi.* Aşçı, oğlunun bu şekilde gelen ağlama sesini duyunca tekrar dönüp küçük oğulcuğunu kendisine doğru (çekip) sımsıkı kucakladı, yüreğ titredi.” (DKPAM 3152-3156)

84 bk. *ağla-*.

(7) *tegin қаңы қаңқа інче теп өтінти іғлайу бу не емгеклик yer ermiş.* “Prens, babası hana ağlayarak derdini dile getirdi: Burası ne kadar acı dolu bir ülke imiş!” (İKPÖ IV. 6-8.)

(8) *қанı қан інче теп айытти неке іғлайу* бұсуşлуғ келтин.* “Babası han ona şöyle sordu: Neden ağlayarak üzüntülü döndün?” (İKPÖ V. 1-3.)

(9) *өтрü тегин başın төңитип* іғлайу yerde yatıp, yokқару турғали ашлағар(=I)ı unamadı.* “O zaman prens başını eğip, ağlayarak yere yatıp ne kalkmaya ne bir şey yemeye razı oldu.” (İKPÖ XIX. 4-6.)

(10) *tün іғлайу sıқтайу.* “Bütün gece ağladı, mâtem tuttu.” (Maytrı 14/6)

(11) *ol tamuluғlar ikile қolların örü көтүрүп uluғ ünün іғлайу maytrı burқаңқа інче tip өтүнürлер.* “Bu cehennemlikler her iki kollarını yukarı kaldırıp, yüksek sesle ağlayarak Maytrı burkan’a hürmetle şöyle derler.” (Maytrı 65/2-4)

(12) *қayusı tolп (et)üzi örтенü yala uluғ ünün іғлайу sıқтайу maytrı burқан tapa kelirлер.* “Bazısı bütün vücudu alevler içinde olduğu hâlde yüksek sesle ağlaya ağlaya Maytrı burkan’a doğru gelirler.” (Maytrı 71/7-10)

(13) *maytrı burқаңқа yakın tegip adakınta yinçürü yükünüp ayasın kavışurup іғлайу інче tip ötüğ ötүнür.* “Maytrı burkan’a yaklaşıp, ayağına kapanarak secdeye varıp ayalarını kavuşturur ve ağlayarak şöyle yalvarır.” (Maytrı 90/24-27)

(14) *ol üdün ol iki tegitler monçulayı sözleşü açıqları kelip yerinütілер yıғladılar.* “O zaman bu iki prens böylece konuşup acı çekip yerindiler, ağladılar.” (Suv X 336-338)

(15) *begler yumgın üntілер, balıktın irak taşғuru, oron oron sayu yadılıp, istediler kamagun, yaşları aka yıғlayу ayıtdılar kişіке.* “Beyler hep birlikte şehirden uzak dışarılara, her yere, dağılıp hepsi (prensi) aradılar; gözyaşlarını döküp ağlayarak insanlara sordular.” (Suv X 696-700)

(16) *begler monı eşidip, yançıldılar busuşın, yerintілер yıғlayу, emgentілер artokrak.* “Beyler bunu işitince kederle ezildiler, için için üzülüp (duygulanıp) ağladılar, daha fazla acı çektiler.” (Suv X 710-712)

(17) *aғar tsui irinçü kıltılar yme yana bursong қuvрағ üskinte baғrın yatıp yıғlayу yalwara ökünü boşunu қşanti өтүнтілер yme ök tsui yazuқlarınta oztı ayaғ қılınçları arıdı.* (TT IVA 12-15)

Kar. *ıgla-* ‘ağlamak’ DLT I 286-23, DLT I 287-2; *yıgla-* DLT II 232-20; DLT III 258-14, 321-16 vd.; KB 1121, 1149, 1223 vd.; OAKT 27b,21, 29b,3, 132b,25; RKT 29/59a1, 31/23a1, 36/81b1; TİEM 73 364v/2, 389v/9

Tanıklar

- (1) *oğlan ıgladı*. “Çocuk ağladı.” (DLT I 286-23)
- (2) *tün kün turup yıglayu / yaşım meniñ sawrulur*. “Gece gündüz durmadan ağlayarak gözünün yaşı savrulur.” (DLT II 232-20)
- (3) *er yıgladı*. “Adam ağladı.” (DLT III 321-16)
- (4) *bu yanlıg öküñdi öküş yıgladı/ ökünçi ölümke asıg kılmadı*. “Böylece çok nedâmet getirdi ve çok ağladı; fakat peşimanlığı ölüm karşısında fayda etmedi.” (KB 1121)
- (5) *bu ay toldı öknüp öküş yıgladı / ökünçi bu yirde asıg kılmadı*. “Ay-Toldı peşiman olup çok ağladı; fakat bu hâlinde peşimanlığı fayda etmedi.” (KB 1149)
- (6) *kimin oğlağı bolsa oğlu kıızı / anar yıgladı boldı muñluğ özi*. “Kimin çocukları nâz içinde yetiştirilirse, o kimseye ağlamak düşer, keder ona mukadderdir.” (KB 1223)
- (7) *tili küydi ünün yıgladı*. “Dili yanmış idi, yüksek sesle ağladı.” (OAKT 29b,3)
- (8) *külmesünler azkına ıglasunlar üküş, yanut anı kim kızganur erdiler* (RKT 29/58b3-59a2)
- (9) *bu ögür anlar kim ni’met berdi Tanrı olar üze peygamberlerdin hem Ādem ‘ayâllarındın hem ol kişilerdin kim kötürdimiz Nüh birle hem İbrāhim ‘ayâllarındın hem Ya’qub ‘ayâllarındın hem anlardın kim ködürdimiz hem üdürdimiz, kaçan okınsa olar üze rahmānñi āyâtlara tüşerler yüknü hem yıglayu*. (RKT 31/21b3-23a1)
- (10) *yıglamadı olar üze kök hem yer, bolmadılar küdülmüşerdin*. (RKT 36/81b1-3)
- (11) *yıglamadı anlar üze kök yme yer erdiler zamān berilmişlerdin*. (TİEM 73 364v/2-3)
- (12) *küler siler yıglamas siler*. (TİEM 73 389v/9)
- ıglaş-** ‘ağlaşmak’ Clauson, ED 86a; Gülensoy, KBS 56⁸⁵; Nadalyayev vd. DTS 218a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ıglaş-* ‘ağlaşmak’ İKPÖ LIII.1.; *yıglaş-* AçB 332; Suv X 339, 822, 852

Tanıklar

- (1) *ekki kadaş esen tükel ... kavışıp öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sıktaştılar yene ögürdiler sevintiler*. “İki kardeş sağ salim birbirine kavuşunca öpüştiler, kucaklaştılar, ağlaştılar sonra hiçkıra hiçkıra ağlaştılar, daha sonra yine sevindiler, mutlu oldular.” (İKPÖ LII.7.-LIII.3.)

(2) *ötrü t(e)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol barş yatur oronka bartular, kaçan anda tegdükte ötrü inileri mahas(a)tve teginnin tonı kamış buñkı üze asgın turup tururin sını süñöki saçı birle arkuru turkuru yatmışın akmış kanı tuprakta tiñig yogrulup yerke yukup turmışın körtiler.* “Sonra hemen tekrar geri dönüp, ağlayarak az önceki o kaplan(ın) yattığı yere vardılar, oraya vardıktan sonra, küçük kardeşleri Mahāsattva prensin elbisesinin kamış budağına asılı olduğunu, kemiklerinin saçlarıyla (karışıp) darma dağınık durduğunu, akan kanının toprakla çamur (gibi) yoğrulup yere yapıştığını/sindiğini gördüler.” (AçB 331-339)

(3) *ötrü t(e)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol barş yatur oronka bartular.* “Sonra hızlıca tekrar geri dönüp, ağlayarak az önceki o kaplan(ın) yattığı yere vardılar.” (Suv X 338-340)

(4) *telmirerler körürler törttin yınaktın tüzüte, inçe k(a)ltı yalın oot, kamagtın barça kavzamış teg, ançak(ı)ya turtukta, yene töpön tüşerler, açığ ünin yıglaşur, etözleri titreyü.* “Dört bir tarafın hepsine bakmıyorlar,₂ tıpkı ateş₂ her yanını₂ sarmışçasına; birazcık (ayakta) durduktan sonra yine düşüyorlar; vücutları titreyerek acıklı sesle ağlaşıyorlar.” (Suv X 816-822)

(5) *ötrü kamagun birgerü üze turup yıglaşdılar.* “Sonra hepsi birlikte (prensini kendini feda ettiği yerin) üzerinde durup ağlaştılar.” (Suv X 851-852)

Kar. *ıglaş-* ‘ağlaşmak’ DLT I 240-12, 240-15; *yıglaş-* DLT III 322-2; OAKT 71b,18

Tanıklar

(1) *oglanlar ıglaştı.* “Oğlanlar ağlaştı” (DLT I 240-12)

(2) *kişi barça yıglaşdı.* “Halk bütün ağlaştı.” (DLT III 322-2)

(3) *bir neçeler meyit üçün yıglaşurlar erdi aytdum neşe yıglaşursız.* “Birkaç kişi ölü için ağlıyorlardı, niçin ağlıyorsunuz, dedim.” (OAKT 71b,18)

ınçıkla- ‘hıçkırarak ağlamak, inlemek, feryat etmek’ Clauson, ED 175b; Nadalyayev vd. DTS 219b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ınçıkla-* ‘hıçkırarak ağlamak, inlemek, feryat etmek’ DKPAM 2641, 2645

Tanıklar

(1) *siñiri tamırı süñükin tegi közüñüp ertingü toruk bolup bilmegülük ukmaguluk teg küşsüz savın ınçıklayu yatur erti.* “Siniri, damarı kemiğine dek görünmekteydi. Aşırı (bir şekilde) zayıflamıştı (ve) anlaşılamayacak kadar zayıf sözlerle inleyerek yatıyordu.” (DKPAM 2638-2641)

(2) *ötrü umug inag tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrиси burhan bilip ukup ol iglig toyunka inçe tēp ayıtu y(a)rlikadı...tözün ogluma negü üçün monça koduru*

ınçıklayu emgenür s(e)n. “Daha sonra (canlıların) umudu, tam bilge, Tanrıların Tanrısı Buda, bilip anlayarak o hasta rahibe şöyle sordu: Ey soylu oğlum! Niçin böyle büsbütün feryat figan ederek ıstırap çekiyorsun?” (DKPAM 2641-2645)

Kar. *ınçıkla-* ‘inlemek’ KB 6407; RKT 38/1b2; TİEM 73 400v/2

Tanıklar

(1) *ökünçün yaturlar kör ınçıklayu / küsep edğülükni ming arzu yiyü.* “Bak pişmanlıkla inleyip yatarlar, iştıyak ile iyilik isterler” (KB 6407)

(2) *râstlık üze eşitti Tanrı ol tişiniñ sözün tartışur seniñ birle cüfti eşi içinde, ınçıklanur Tanrıka, Ol Tanrı eşitür sizniñ sözleşmekleriñizni, Tanrı eşitgen körgen.* (RKT 38/1a1-2a2)

(3) *ol idi atı birle kim rüzî bergen yarlıkağan seziksiz eşit(t)i tanrı ol urağut sözi çığlaşurlar öz begi içinde yme ınçıklar erdi tenrike tanrı eşitür biri birniñiz birle sözleşmekiñizdin tanrı eşitgen bilgen ol.* (TİEM 73 400v/1-3)

ınğrat- ‘inletmek’ Nadalyayev vd. DTS 175a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ınğrat-* ‘inletmek’ DLT II 357-22, 358-1, 358-2

Tanıklar

(1) *ol anı ınğrattı.* “O, onu inletti.” (DLT II 357-22)

kökre- (I) ‘kükremek, inlemek, feryat etmek’ Clauson, ED 713a; Gülensoy, KBS I 588; Nadalyayev vd. DTS 313a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kökre-* ‘kükremek, inlemek, feryat etmek’ RKT 37/84b2

Tanıklar

(1) *ol küin anlar ot üze kükreyürler.* (RKT 37/84b2)

sıgta- ‘ağıt yakmak’ Clauson 1972: 807a; Nadalyayev vd. DTS 503a

Orh. *sıgta-* ‘ağıt yakmak’ BK D 5; KT D 4

Tanıklar

(1) *yogçı sıgıtçı öñre küin tugsıkda bükli çöl<l>üg el [t]awgaç töpöt par purum kırkız üç kırıkan otuz tatar kıtañ tatawı bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış antag külüg kagan er[miş].* “Yasçı (ve) ağıtçılar, doğuda gün doğusunda Bükli bozkırı yurdu (Kore) halkı, Çin, Tibet, İran, Bizans, Kırkız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kitan, Tatavı, bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş, öyle ünlü kağan imiş.” (BK D 5)

(2) *yogçı sıgtıçı öñre kün tugsıkda bükli çöl<l>üg el tawgaç töpöt par purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtañ tatawı bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış antag külüg kagan ermiş.* “(Cenaze törenine) yasçı (ve) ağıtçılar, doğuda gün doğusundaki Bükli (Kore) bozkırı yurdundan, Çin, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan, Tatawı (ülkelerinden) bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş.” (KT D 4)

Uyg. *sıgta-* ‘hıçkırarak ağlamak, hıçkırmak, inilti çığlıkları atmak’ AçB 344, 356, 484; Alt. Gr. 432; DKPAM 1464, 2279, 3074 vd.; *sıkta-* Alt. Gr. 145; İKPÖ XXX.8., LVIII.7., LXI.4., LXXVII.3.; Maytı 68/6, 70/14, 71/9 vd.; Suv X 351, 363, 491 vd.; TT W 35, TT IIB 13; Uig 30₂₅

Tanıklar

(1) *neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar, sıgtadılar, ulıyu sıgtayı inçe tep teğiler.* “Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp, yüksek sesle feryat ettiler, ağıt yakarak şöyle dediler.” (AçB 341-345)

(2) *bunça bodun kelipan, sıgtamış yoglamış.* “Bunca millet gelip [geldi ve (sonra)] ağlamış, yas tutmuş.” (Alt. Gr. 432)

(3) *baranas [balık]daki ulug karı atl(ı)glarınñ buyruklarınñ [alpag] utlarınñ ogulanı yetlinip barıp bütün [balık] uluş ulumak sıgtamakl(ı)g [...]* [...e]rti. “Bārānas (isimli) şehirdeki yaşlı, ileri gelen şahısların, memurların, kahramanların çocukları ortadan kaybolmaya başlamış. Bütün şehir halkı ağlamaklı sızlamaklı (olmuş).” (DKPAM 1461-1465)

(4) *bo savag eşidip altı tümen yinçge kırkınlar yıglayu sıgtayı e[lig] begniñ başdın adakına tegi kodı yalgadılar.* “Bu sözü işiten altmış bin ince, zarif cariyeye ağlayıp sızlayarak hükümdarı başından ayağına kadar okşadılar.” (DKPAM 2276-2281)

(5) *tagunçı t(ı)nlıg katıg ünin sıgtasar ol érinç tınl(ı)glar [...]* barça sagtaşıp agazlarıntın ört yalın üner. “Dedikoducu canlı kaba sesiyle ağlasa, o zavallı canlılar ... hepsi ağlaşıp ağızlarından alev fişkırrı.” (DKPAM 3073-3076)

(6) *neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar, sıgtadılar, ulıyu sıgtayı inçe tep teğiler.* “Bir süre sonra kendilerine gelip ellerini kaldırarak yüksek sesle feryat ettiler₂; ağıt yakarak₂ şöyle dediler.” (Suv X 348-352)

(7) *sıktamış tamu.* “Feryat cehennemi.” (Alt. Gr. 145)

(8) *inim kıanta sen oğrı kelip ekki közümin teglerü sançtı tep iğladı ... sıktadı balıqça ağnayı.* “Kardeşim, neredesin? Hırsızlar gelip iki gözümü oyup kör ettiler, diye ağladı, bir balık gibi kıvranarak hıçkırdı.” (İKPÖ LVIII.7.)

(9) *ol ödün kağı kan bu sav eşidip kök tenri tapa ulıdı sıktadı.* “O zaman babası han bu sözleri işitince mavi göğe doğru ağlayıp sızladı, hıçkırdı.” (İKPÖ LXI.2.-4.)

(10) *uluğ etüzlüg ul(ıyü) (sı)ktayı korkınçığ öñlüg meñizlig tamuluğlar kelirler.* “Büyük vücutlular ağlayıp inleyerek korkunç renkli yüzleri ile cehennemlikler gelirler.” (Maytrı 68/5-9)

(11) *amarıları otuñ ıgaç /// osuğluğ etüzleri amarıl(arı) ot yük osuğluğ kıoptın ... otın örtenü yala ulıyü möñ(revü) yığlavu sıktayı kelirler.* “Bazıları odun ve ağaç ... gibi vücutları (ile); bazıları ot ve yük gibi her yerden alevler içinde yana yana, bağırıp inleyerek, ağlaya ağlaya gelirler.” (Maytrı 70/10-14)

(12) *kayusı tolp (et)üzi örtenü yala uluğ ünün ığlayu sıktayı maytrı burkan tapa kelirler.* “Bazısı bütün vücudu alevler içinde olduğu hâlde yüksek sesle ağlaya ağlaya Maytrı burkan’a doğru gelirler.” (Maytrı 71/7-10)

(13) *yinçülüg monçuklar tiyü sıktayı.* (TT IIB 11-13)

(14) *ulıyü sıktayı tngriker iligi hürmuzta tngrike inçe tip sözleti.* (Uig 30₂₅)

Kar. sıgta- ‘ağlamak’ DLT III 275-12, 275-14, 355-2; KB 6292

Tanıklar

(1) *oglan sıgtadı.* “Oğlan ağladı.” (DLT III 275-12)

(2) *oglan bañ sıgtadı.* “Oğlan bağırarak ağladı.” (DLT III 355-2)

(3) *ünün sıgtadı eştip ögdülmiş / urundu tokındı akıttı yaşa.* “Bunu duyan Ögdülmiş feryâd ederek döğündü ve gözyaşı döktü.” (KB 6292)

sıgtaş- ‘birlikte ağlamak, ağıt yakmak, feryat etmek’ Clauson, ED 807b; Nadalyayev vd. DTS 503a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. sıgtaş- ‘birlikte ağlamak, ağıt yakmak, feryat etmek, ağlaşmak’ AçB 463, 519 DKPAM 3075; Suv X 470, 526, 631, 689, 807; **sıgtaş-** İKPÖ LIII. 1.

Tanıklar

(1) *bo savıg elig begli hatunlı eşidip açığıları emgekleri üze umadın ulışdılar sıgtaşdılar.* “Bu sözü hükümdar ve eşi işitip üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” (AçB 461-463)

(2) *ötrü ol üdün elig beg ulatı iki oğlanı birle ulışu sıgtaşu ketermeyük yeviglig tizigligin kamag begler birle yumgı bodis(a)t(v)nıñ kalmış süñöklüg şarırın evdidiler yıgdılar, ulug törlüg törön tokun ağır ayag tapıg udug kıltilar, kaçan tapıg udug kılguluk törösın ertdürdükte, ötrü estüp içinde beklediler.* “Sonra o zaman hükümdar diğer iki oğlu ile ağlayarak (sızlayarak), zinetlerini çıkarmadan dizilen bütün beyler ile hepsi Bodisattva’nın geri kalmış kemiklerini topladılar, büyük (bir) tören düzenleyip (onu) uğurladılar,

ne zaman (ki) cenaze (uğurlama) törenini tamamladıktan sonra (onu bir) stüpa içinde sakladılar.” (AçB 517-526)

(3) *tagunçı t(ı)nlıg katıg ünin sıgtasar ol érinç tınl(ı)glar [...]* *barça sagtaşıp agazlarıntın ört yalın ünér.* “Dedikoducu canlı kaba sesiyle ağlasa, o zavallı canlılar ... hepsi ağlaşıp ağızlarından alev fişkirir.” (DKPAM 3073-3076)

(4) *bo savıg elig begli hatunlu eşidip açıgları emgekleri üze umadın ulışdılar sıgtaşdılar.* “Bu sözü kral₂ ve kraliçe duyunca üzüntüden₂ kendilerini tutamayıp feryat ettiler₂.” (Suv X 468-470)

(5) *ötrü ol üdün elig beg ulatı iki oğlanı birle ulışı sıgtaşu ketermeyük yeviglig tizigligin kamağ begler birle yumgı bodis(a)t(v)nıñ kalmış süñöklüg şarırın evdidiler yıgdılar.* “Sonra o zaman hükümdar₂ diğer iki oğlu ile ağlayarak₂ ziyetlerini₂ çıkarmadan bütün beyler ile hepsi (birlikte) Bodhisattva’nın kalan kemiklerini topladılar₂.” (Suv X 524-529)

(6) *bodis(a)t(a)v tegin tapıgçılardı, barça birgerü yığılıp, sıgtaşdılar kamağun, busuşka batıp köñülleri.* “Bodhisattva prens(in) hizmetçileri hep beraber₂ toplanıp gönülleri hüznle dolarak topluca feryat ettiler.” (Suv X 630-632)

(7) *yinçe kızlar kuvragı, körüp hatunnıñ ançulayu yerte tüşüp kamılıp, ögsirep tınsırıp yatmışın, ötrü kamağun bir yanlıg, ulug ünin sıgtaşdılar.* “Narin kızlar (cariyeler) bu şekilde yere yığılıp₂ kendinden geçerek₂ yattığını görünce hepsi aynı şekilde yüksek sesle feryat ettiler.” (Suv X 685-689)

(8) *ötrü turup ikegü, ulug ünin sıgtaşdılar, eliglerin kötürüp, köküzlerin tokıdılar.* “Sonra ikisi ayağa kalkıp yüksek sesle ağıt yaktılar; ellerini kaldırıp göğüslerine vurdular.” (Suv X 807-809)

(9) *ekki kadaş esen tükel ... kavışıp öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sıқтаştılar yene ögürdiler sevintiler.* “İki kardeş sağ salim birbirine kavuşunca öpüştiler, kucaklaştılar, ağlaştılar sonra hıçkıra hıçkıra ağlaştılar, daha sonra yine sevindiler, mutlu oldular.” (İKPÖ LII.7.-LIII.3.)

Kar. *sıhtaş-* ‘ağlaşmak’ DLT II 211-10, 211-12

Tanıklar

(1) *kişi kamuğ sıhtaşdı.* “Bütün halk ağlaştı.” (DLT II 211-12)

sıgtat- ‘ağlatmak’ Clauson ED, 807a; Nadalyayev vd. DTS 503a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sıgtat-* ‘ağlatmak’ DLT II 327- 18, 327-19, 360-12 vd.; KB 6126

Tanıklar

(1) *ol anı sıhtattı.* “O, onu ağlattı.” (DLT II 327-18)

(2) *anı sıgtat.* “Onu ağlat.” (DLT II 360-12)

(3) *neçe külse bir kün yana sıgtatur / neçe itse evre buzartatur.* “Ne kadar gülerse gülsün, bir gün yine ağlatır; ne kadar düzeltirse düzelsin, bir gün bozar, dağıtır.” (KB 6126)

siñile- ‘inlemek, sızlanmak’ Clauson, ED 840a; Nadalyayev vd. DTS 504b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *siñile-* ‘inlemek, sızlanmak’ Suv X 441, 447

Tanıklar

(1) *hatun bo savıg eşidip okın ursukmuş kişi teg busuş kağguka köñülü köküzi egirtip siñileyü inçe tep teđi, üç ögüklerim birgerü, tapıgçuları birle kamagun yumgı bartılar arıgka ilinçü meñi kılğalı, kamagta kiçigi sever amrak, ogulum yalañuz kalıp kelmeser bolmuş bolğay oğgurak adırılğuluk alp ada tep monçulayu siñiledi.* “Kraliçe bu sözü işitip okla vurulmuş biri gibi hüznle₂ dolup (acıyla) inleyerek şöyle dedi: “Üç yavrum hizmetçilerle birlikte hepsi beraber ormana gittiler eğlenmek₂ için; hepsinden küçüğü sevgili₂ oğlum yalnız kalıp gelmezse kuşkusuz çetin (bir) ayrılık tehlikesi olacaktır” diye böylece sızlandı.” (Suv X 438-447)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ulı-(II) ‘yüksek sesle ağlamak, inlemek, sızlamak, feryat etmek’ Clauson, ED 127a; Gülensoy, KBS II 965; Nadalyayev vd. DTS 609b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ulı-* ‘yüksek sesle ağlamak, inlemek, sızlamak, feryat etmek’ AçB 343, 344, 356, 483; DKPAM 1464; ETŞ 6/5; İKPÖ LXI.4.; Maytrı 68/6, 70/13, 75/30 vd.; Suv X 350, 351, 363, 490; *ulımak* Maytrı 68/17, 82/2

Tanıklar

(1) *neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar, sıgtadılar, ulıyu sıgtayı inçe tep teğiler.* “Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp, yüksek sesle feryat ettiler, ağıt yakarak şöyle dediler.” (AçB 341-345)

(2) *ol iki tegitler monçulayu yañın keyirkençiğ kılını ulıyu sıgtayı talıp yügüp ançata ken temin andıran öñi yorıp bartılar.* “O iki prens bu şekilde feryat ederek, ağlayarak yorulup bir süre sonra hemen oradan ayrıldılar.” (AçB 355-358)

(3) *ötrü ol üçün ol buryuklar başın tegreki begler inançlar sogık suv bükürüp yelpigü üze yelpiyü elig begig hatunug neçete ken temin ançakaya öglendürtiler, öglenu birle ök ötrü eliglerin örü kötürüp ulıyu sıgtayı inçe tep takşurdılar.* “Sonra o zaman o kumandanlar, çevresindeki vezirler (onlara) soğuk su serpip (onları) yelpazeledikten sonra hükümdarı ve eşini ancak

kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek şöyle ağıt yaktılar.” (AçB 477-484)

(4) *baranas [balık]daki ulug karı atl(ı)glarınñ buyruklarınñ [alpag] utlarınñ ogulanı yetlinip barıp bütün [balık] uluş ulımak sıgtamakl(ı)g [...]* [...e]rti. “Bārānas (isimli) şehirdeki yaşlı, ileri gelen şahısların, memurların, kahramanların çocukları ortadan kaybolmaya başlamış. Bütün şehir halkı ağlamaklı sızlamaklı (olmuş).” (DKPAM 1461-1465)

(5) *ı ığaç kutı ulıyur tiyür.* “Ot ve ateş saâdeti ağlar derler.” (ETŞ 6/5)

(6) *ol ödün kañı kan bu sav eşidip kök teñri tapa ulıdı sıktadı.* “O zaman babası han bu sözleri işitince mavi göğge doğru ağlayıp sızladı, hıçkırdı.” (İKPÖ LXI.2.-4.)

(7) *uluğ etüzlüg ul(ıy)u (sı)ktayı korkınçığ öñlüg meñizlig tamuluğlar kelirler.* “Büyük vücutlular ağlayıp inleyerek korkunç renkli yüzleri ile cehennemlikler gelirler.” (Maytrı 68/5-9)

(8) *otın örtenü yala ulıyü möñ(reyü) yığlavu sıktayı kelirler.* “Alevler içinde yana yana, bağırp inleyerek, ağlaya ağlaya gelirler.” (Maytrı 70/13-14)

(9) *munta toğup başsız köğüzlerinte yüzlüg meñizlig bolup örtde yalınıta yörgeñü kolların örü kötürüp ulıyü sıktayı mini tapa ...///...* “Burada doğup başsız göğüslerinde yüzleri olduğu hâlde alevler içinde sarılıp kollarını yukarı kaldırıp inleyerek, ağlayarak bana doğru...” (Maytrı 75/27-31)

(10) *neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar, sıgtadılar, ulıyü sıgtayı inçe tep teñdiler.* “Bir süre sonra kendilerine gelip ellerini kaldırarak yüksek sesle feryat ettiler₂; ağıt yakarak₂ şöyle dediler.” (Suv X 348-352)

(11) *ol iki tegitler monçulayı yañın keyirkençig kılını ulıyü sıgtayı talıp yüğüp ançata ken temin andıran öñi yorıp bartılar.* “O iki prens bu şekilde feryat edip ağlayarak₂ yorulup₂ bir süre sonra₂ oradan ayrıldılar.” (Suv X 362-365)

(12) *öğlenü birle ök ötrü eliglerin örü kötürüp ulıyü sıgtayı inçe tep takşurdılar.* “Kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek₂ şöyle ağıt yaktılar.” (Suv X 489-491)

(13) *ulımağ möñremek ünleri iştilür.* “Uluma ve böğürme sesleri işitilir.” (Maytrı 68/17)

(14) *uzatı ulımağ möñremek ünler iştilür.* “Dâima uluma ve böğürme sesleri işitilir.” (Maytrı 82/2-3)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ulş- ‘ağlaşmak’ Clauson, ED 154a; Gülensoy, KBS II 965⁸⁶; Nadalyayev vd. DTS 609a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ulş-* ‘ağlaşmak’ AçB 463, 519; Suv X 470, 526, 634

Tanıklar

(1) *bo savıg elig begli hatunlu eşidip açıgları emgekleri üze umadın ulışdılar sıgtaşdılar.* “Bu sözü hükümdar ve eşi işitip üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” (AçB 461-463)

(2) *ötrü ol üdün elig beg ulatı iki oglanı birle ulısu sıgtaşu ketermeyük yeviglig tizigligin kamag begler birle yumgı bodis(a)t(v)nıy kalmış süñöklüg şarırın evdidiler yıgdılar, ulug törlüg törön tokun ağır ayag tapıg udug kıltilar, kaçan tapıg udug kılguluk törösın ertdürdükte, ötrü estüp içinde bekleddiler.* “Sonra o zaman hükümdar diğer iki oğlu ile ağlayarak (sızlayarak), ziynetlerini çıkarmadan dizilen bütün beyler ile hepsi Bodisattva’nın geri kalmış kemiklerini topladılar, büyük (bir) tören düzenleyip (onu) uğurladılar, ne zaman (ki) cenaze (uğurlama) törenini tamamladıktan sonra (onu bir) stüpa içinde sakladılar.” (AçB 517-526)

(3) *bo savıg elig begli hatunlu eşidip açıgları emgekleri üze umadın ulışdılar sıgtaşdılar.* “Bu sözü kral₂ ve kraliçe duyunca üzüntüden₂ kendilerini tutamayıp feryat ettiler₂.” (Suv X 468-470)

(4) *ötrü ol üdün elig beg ulatı iki oglanı birle ulısu sıgtaşu ketermeyük yeviglig tizigligin kamag begler birle yumgı bodis(a)t(v)nıy kalmış süñöklüg şarırın evdidiler yıgdılar.* “Sonra o zaman hükümdar₂ diğer iki oğlu ile ağlayarak₂ ziynetlerini₂ çıkarmadan bütün beyler ile hepsi (birlikte) Bodhisattva’nın kalan kemiklerini topladılar₂.” (Suv X 524-529)

(5) *sogık suvların bükürüp, öglendürdiler olarnı, eliglerin kötürüp, ulug ünün ulışdılar.* “(Hizmetçileri krala ve kraliçeye) soğuk su serpererek onları ayılttılar; ellerini kaldırıp yüksek sesle uluyarak ağladılar.” (Suv X 632-635)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

yıglat- ‘ağlatmak’ Clauson, ED 86a; Gülensoy, KBS I 56⁸⁷; Nadalyayev vd. DTS 266a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yıglat-* ‘ağlatmak’ DLT II 355-17, 355-18, 355-19; KB 3595, 4096, 6200, 6202; OAKT 61,1

86 bk. *ulı-*
87 bk. *ağla-*

Tanıklar

(1) *ol anı yıglattı*. “O, onu ağlattı.” (DLT II 355-17)

(2) *mini muñka teğrür et öz emgetür / ara küldürür kör ara yıglatur*. “Bana vücûdum ızdırıp ve zahmet çektirir; bâzen güldürür fakat bâzen de ağlatır.” (KB 3595)

(3) *ara ot bolur kör ara suv bolur / ara küldürür kör ara yıglatur*. “Onlar bâzen ateş olurlar, bak, bâzen su olurlar; bâzen güldürürler fakat bâzen de insanı ağlatırlar.” (KB 4096)

(4) *tilek barça bulsa sevinç küldürür / kalı kadğu kelse sakınç yıglatur*. “Bütün dileklerine kavuşursa sevinç onu neşelendirir; kaygı gelirse keder onu ağlatır.” (KB 6200)

(5) *arala awıtur sewinçin vişal / ara yıglatur kör fırakın tükel*. “Bir bakarsın, visâl onu sevinçle oyalır; bir bakarsın, firak onu sonsuz bir kederle ağlatır.” (KB 6202)

(6) *kim küydürgey anı tiler yıglatğay anı kim tiler*. “O kimi isterse güldürür, kimi isterse ağlatır.” (OAKT 61,1)

zârilik kıl- (T.+Far.) ‘ağlayıp inlemek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *zârilik kıl-* ‘ağlayıp inlemek’ RKT 25/14a2

Tanıklar

(1) *neme üküş yalavaçdın tokuştı anıñ birle, üküş öğürler taķı süst bolmadılar anıñ üçün kim tegdi olarķa Tañrı yolu içinde za’if bolmadılar, zârilik kılmadılar, Ol Tañrı sewer sergenlerni*. (RKT 25/13b1-14a3)

3.1.7. Mırıldanma-Homurdanma Anlamı Taşıyan Sesler

keñren- ‘homurdanmak’ Clauson, ED 733b; Nadalyayev vd. DTS 299a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *keñren-* ‘homurdanmak’ IB 22; İKPÖ LXVIII.3.

Tanıklar

(1) *uzun tonlug közüñgüsün kölke ıçgınmış, yarın yañrayur, kiçe keñrenür, tir. ança biliñler: muñlug ol; anyıg yablak ol*. “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür. (IB 22)

(2) *anta ken yeme ağruk bultı* keñrenü aş berür boltılar*. “Ondan sonra, onu ağır bir yük görerek (diye sayarak), yemeğini homurdanarak vermeye başladılar.” (İKPÖ LXVIII.2.4.)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

yaŋra- ‘mırıldanmak, söylenmek’ Clauson, ED 952b; Nadalyayev vd. DTS 234b

Orh.-

Uyg. *yaŋra-* ‘mırıldanmak, söylenmek’ IB 22

Tanıklar

(1) *uzun tonlug közüngüsün kölke içgünmiş, yarın yaŋrayur, kiçe keŋrenür, tir. ança biliŋler: muŋlug ol; anyıg yablak ol.* “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.” (IB 22)

Kar. *yaŋra-* ‘çınlamak, ses vermek; saklanması gerekeni açığa vurmak’ DLT III 404-2, 404-5

Tanıklar

(1) *ol bir söz yaŋgradı.* “O, saklanması lâzım olan sözü söyledi.” (DLT III 404-2)

3.1.8. Yeme-İçme Anlamı Taşıyan Sesler

op-⁸⁸ ‘höpürdeterek içmek, yutmak’ Gülensoy, KBS II 665⁸⁹; Clauson, ED 4b; Nadalyayev vd. DTS 368b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *op-* ‘höpürdeterek içmek, yutmak’ DLT I 172-3, 172-5; KB 6403; *öp-* DLT I 163-23, 163-25; DLT III 122-3

Tanıklar

(1) *er suw opdı.* “Adam suyu höpürdeterek içti.” (DLT I 172-3)

(2) *mün öpdi.* “Çorba içti.” (DLT I 163-23)

(3) *ne türlüg ne yaŋlıg kişi koptı kör / yağız yir olarıg yidi optı kör.* “Ne türlü ve ne çeşit insanlar bu dünyaya geldi; bak, kara toprak hepsini yedi ve yuttu.” (KB 6403)

(4) *er sur sur mün öpti.* “Adam şarul şurul çorba içti.” (DLT III 122-3)

öprül-⁹⁰ ‘içilmek’ Gülensoy, KBS II 665⁹¹; Clauson, ED 15a; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öprül-* ‘içilmek’ DLT I 245-23, 246-2

⁸⁸ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

⁸⁹ bk. *öp-*.

⁹⁰ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

⁹¹ bk. *öp-*.

Tanıklar

(1) *mün öprüldi*. “Çorba içildi.” (DLT I 245-23)

öprüş⁹² ‘içişmek, hüpürdetişmek, içmekte yardım ve yarış etmek’ Clauson, ED 15a; Gülensoy, KBS II 665⁹³; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öprüş*- ‘içişmek, hüpürdetişmek, içmekte yardım ve yarış etmek’ DLT I 232-10, 232-13; *opruş*- DLT I 232-10, 232-13

Tanıklar

(1) *ol manğa mün oprışdı*. “O, bana çorba içmekte yardım etti.” (DLT I 232-10)

öpül⁹⁴ ‘içilmek’ Clauson, ED 10b; Gülensoy, KBS II 665⁹⁵; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öpül*- ‘içilmek’ DLT I 193-1, 193-5

Tanıklar

(1) *süt öpüldi*. “Süt içildi.” (DLT I 193-1)

öpün⁹⁶ ‘içer gibi görünmek’ Clauson, ED 13a; Gülensoy, KBS II 665⁹⁷; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öpün*- ‘içer gibi görünmek’ DLT I 198-22, 198-24

Tanıklar

(1) *ol mün öpüldi*. “O, çorba içer gibi göründü.” (DLT I 198-22)

öpür⁹⁸ ‘içirmek’ Clauson, ED 14a; Gülensoy, KBS II 665⁹⁹; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öpür*- ‘içirmek’ DLT I 176-4, 176-6

92 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

93 bk. *öp*-.

94 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

95 bk. *öp*-.

96 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

97 bk. *öp*-.

98 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

99 bk. *öp*-.

Tanıklar

(1) *ol manğa mün öpürdi*. “O, bana çorba içirdi.” (DLT I 176-4)

öpürt-¹⁰⁰ ‘içirtmek’ Clauson, ED 14b; Gülensoy, KBS II 665¹⁰¹; Nadalyayev vd. DTS 388a¹⁰²

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öpürt*- ‘içirtmek’ DLT III 427-19, 427-22

Tanıklar

(1) *men anğar suf öpürttüm*. “Ben ona su içirttim.” (DLT III 427-19)

sur sur öp- ‘şarul şurul içmek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sur sur öp*- ‘şarul şurul içmek’ DLT III 122-3

Tanıklar

(1) *er sur sur mün öpti*. “Adam şarul şurul çorba içti.” (DLT III 122-3)

sömrüş-¹⁰³ ‘karşılıklı içip bitirme yarışına girişmek’ Clauson, ED 830a; Nadalyayev vd. DTS 511a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sömrüş*- ‘karşılıklı içip bitirme yarışına girişmek’ DLT II 213-20, 213-24

Tanıklar

(1) *ol mening birle suw sömrüşdi*. “O, benimle su sömrüştü (o, su sömürmekte benimle yarış etti).” (DLT II 213-20)

sömür-¹⁰⁴ ‘içip bitirmek’ Clauson, ED 829b; Gülensoy, KBS II 807; Nadalyayev vd. DTS 511a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sömür*- ‘içip bitirmek’ DLT II 85-14, 85-16

Tanıklar

(1) *ol sütünğ sömürdi*. “O, sütü sömürdü.” (DLT II 85-14)

100 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

101 bk. *öp*-.

102 bk. *öpürt*-.

103 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 613.

104 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 614.

3.1.9. Yankı-Akis-Eko Anlamı Taşıyan Sesler

yaŋkır- ‘aksetmek, yankılamak, ses çıkarmak, şangırdamak’ Clauson, ED 949b; Gülensoy, KBS II 1059¹⁰⁵; Nadalyayev vd. DTS 234b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. *yaŋkır-* ‘aksetmek, yankılamak, ses çıkarmak, şangırdamak’ EUTS 284; DKPAM 3824, 3878; Maytrı 18/42; Suv VII 895; TT I 135

Tanıklar

(1) *yaŋkır-*: “Aksetmek, yankılamak.” (EUTS 284)

(2) *ajok söğütünüñ butıki tapa tétrü çınkaru körüp bödiyu kolın sala [...] et’özi[n]t[e]ki étigleri barça yaŋkır[ra] turur.* “Asokah ağacının budağına doğru dikkatli bir şekilde bakıp, dans ederek, kolunu sallayarak... vücudundaki süslerinin hepsi şingirdayıp durmaktaydı.” (DKPAM 3821-3824)

(3) *oglan[ı...] yoriyur..[...] tapa çınkaru körü[r...] yorımışka [...] barça yaŋkura [...] inçe tęp tédi.. [...] kızı ol .. takı[...] bo kızız küçeyü[...].* “Çocuğu... yürüyor... doğru dikkatlice bakar... yürüdüğüne... hepsi ses çıkararak... şöyle dedi... kızıdır. Ve... bu kızı zorla...” (DKPAM 3874-3881)

(4) *yiñçe katunlarınñ külüşmek katğurşmak ünüg kök kalık yaŋkurdı.* “Zarif ve ilâhî kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi.” (Maytrı 18/40-42)

(5) *tılañsarsar tıdıgsız kövşek ününüz yaŋkurur.* “Konuştuğunuzda (belagat gücünüz sayesinde) sesiniz engelsiz biçimde yankılanır.” (Suv VII 894-895)

(6) *küzki ıgaç yangğusu tümen ban yirde yangğurar süzüg suw tikisi.* (TT I 134-135)

Kar. *yaŋğkur-* ‘ses duymuş gibi sağına soluna bakmak’ DLT III 400-17, 400-20, 400-21; *yaŋkula-* DLT III 410-19, 410-22, 411-3; KB 74

Tanıklar

(1) *er yaŋğkurdı.* “Adam görünmeyen bir yerden bir ses veya duyu almış gibi sağına soluna bakındı.” (DLT III 400-17)

(2) *tağ yaŋkuladı.* “Dağ yankıladı, ses verdi” (DLT III 410-19)

(3) *kökiş turna kökte ünün yaŋkular / tizilmiş titir teg uçar yilkürer.* “Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırıyor, dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çırpıyorlar.” (KB 74)

yaŋkurt- ‘yankılatmak’ Clauson, ED 949b; Gülensoy, KBS II 1059¹⁰⁶

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. *yaŋkurt-* ‘yankılatmak’ Maytrı 55/12; Suv III III.3b.9; Suv V 0562; Suv VI 0580; Suv IX 0149

105 bk. *yankı.*

106 bk. *yankı.*

Tanıklar

(1) *(ez)rua ünin üç miñ ul(uğ) miñ // ... // yañkurtu uluğ yarlıkçañcuçı (köñülin) toyın kuvrağag okıp inçe (tip) (yarlık)ayur.* “İndra sesi ile üç bin büyük bin ... aksettirerek büyük bir merhamet (hissi ile) râhip cemaatini çağırıp haşmetle şöyle der.” (Mayrı 55/11-14)

(2) *uluğ nomluğ yağmur yağıtdaçılarkça uluğ nomluğ küvrügüğ yañkurtu tokıdaçılarkça uluğ nomluğ labayığ ürdeçilerke uluğ nomluğ tuuğug örü tikdeçilerke uluğ nomluğ y(a)rukuğ örü tutdaçılarkça inçip alku tınl(ı)glar oğlanın inçgülüğ mengilig asıglıg tusuluğ kılğalı küsüşin ürüg uzatı nom buşı birip azmışlarıg yırçilep uluğ tüške utlık tegürüp mengü mengig tanuklatdurtaçılarkça bo muntağ osuğluğ kamağ büğü biliglig burkanlarıkça ol aç kötrülmüşlerke etözüm üzetilim üze kongülüm üze kóp uğurun töpümin engitip süzük kirtgünç kongülin yinçürü töpün yukünü teginür m(e)n.* “Ulu öğreti (*Dharma*) yağmurunu yağdıracaklara; ulu öğreti (*Dharma*) davulunu çalıp tınlatacaklara; ulu öğreti (*Dharma*) borusunu üfleyeceklerle; ulu öğreti (*Dharma*) tuğunu yukarı kaldıracaklara; ulu öğreti (*Dharma*) ışığını yukarı doğru yükselteceklerle; sonra bütün canlı yaratıkları rahat, mutlu, kazançlı duruma getirmek dileğiyle uzun süre öğreti sadakası (*Dharma dhana*) verip, yoldan çıkmışları yola sokup, ulu ödüle, karşılığa ulaştırıp, sonsuz mutluluğu tanıttıracaklara; böylesi, benzer bütün büyük bilgili Budalara, o adı yüceltilmişlere (*Lokajyeştha*) vücudumla, dilimle, gönümle, tam zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek baş(ım)la saygıyla eğilirim.” (Suv III III.3b.7-133.1)

(3) *tokıtım m(e)n kamagta yig ulug nomlug küvrügüğ yañkurtum m(e)n kamagta yig ulug nomlug labayığ tamturtum m(e)n kamagta yig ulug nomlug y(a)ruk yolak yağıtdım m(e)n kamagta yig ulug nomlug yağmurug.* “Her yerde en büyük dharmanın davulunu çaldım. Her yerde en büyük dharmanın labayını üfledim. Her yerde en büyük dharmanın meşalesini yaktım. Her yerde en büyük dharmanın yağmurunu yağdırdım.” (Suv V 0561-0566)

(4) *... üzeliksiz nomluğ küvrügüğ yañkurtu tokıp üzeliksiz edgü tetyük nomluğ labayığ edgüti ürüp, üzeliksiz yeg basdınkı idok nomluğ tooğug örü tikip, üzeliksiz y(a)ruk yaşuk nomluğ yula tamturup, üzeliksiz noş taııglıg nomlu yağmur yağıtıp, ülgüsüz sansız yüz miñ tümen kolti nayut sanınça tınl(ı)glarınñ nizvanılığ kağguların tarkarıp; uçsuz kıdıgsız uluğ emgeklig taloy ügüztin keçürüp ulsuz tüpsüz tuğmak ölmeklig sansarlıg tegzinçtin taşkaru tartıp; sansız sakışsız burhanlar birle oğadmadın tuş bolğuluk edgülerke tükellig kılğay s(e)n tep y(a)rlıkagay tep y(a)rlıkadı.* “... en üstün öğreti davulunu çalıp vurup en üstün iyi denilen öğreti borusunu iyice üfleyip üstün kutsal öğreti bayrağını yukarı kaldırıp en üstün parlak ışıklı öğreti

meşalesini tutuşturup en üstün tatlı öğreti yağmurunu yağdırıp sayısız yüz bin tümen (=100.000x10.000=1 milyar) Koi, Nayuta sayısınca canlıların ihtiras kaygılarını uzaklaştırıp uçsuz bucaksız büyük zahmetli okyanustan geçirip sonsuz doğum ve ölüm Samsara döngüsünün dışına çekip sayısız budalar ile gözden kaçırmadan (dikkatlice) vakitlice iyilikleri tamamıyla gerçekleştireceksin diye buyuracak diye söyledi.” (Suv VI 563-597)

(5) *yüz miñ törlüg [oyun]lartın* „ *sakınu sözleyü yëtiñsiz* „ *kökte turup üstürti* „ *t(e)ñridem üünler yañkurtı*. “İdraki [ve] söylenmesi muhâl, yüz bin tür müzikten, gökte, yukarı tarafta mevcut hârikulâde sesler yankılanmış.” (Suv IX 0145-0149)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.1.10. Tokat-Vurma-Tepme Anlamı Taşıyan Sesler

artla- ‘(başına) vurmak’ Clauson, ED 209b; Nadalyayev vd. DTS 57a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *artla-* ‘enseyi tokatlamak, sille vurmak’ DLT III 443-4, 443-6; KB 3048

Tanıklar

(1) *ol anı artladı*. “O, onu tokatladı, sille vurdu.” (DLT III 443-4)

(2) *saran beg tirer neñ hazine urur/ ağı beg kılıç birle artlap alur*. “Hasis Bey mal toplar ve hazine yapar, cömert bey bunu kılıç ile vura vura alır.” (KB 3048)

çapıt-¹⁰⁷ ‘saldırmak; vurdurmak’ Clauson, ED 395a; Nadalyayev vd. DTS 139b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çapıt-* ‘saldırmak; vurdurmak’ DLT II 298-4, 298-6, 298-9

Tanıklar

(1) *it kişige çapıttı*. “Köpek adama saldırdı.” (DLT II 298-4)

(2) *Beg anıñ boynın çapıttı*. “Bey onun boynunu vurdurdu.” (DLT II 298-6)

kak-¹⁰⁸ ‘kakmak, hafifçe vurmak’ Clauson ED 609a; Gülensoy, KBS II 452; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

107 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6, Zulfikar, 2018: 381.

108 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 7.

Kar. *kak-* ‘kakmak, hafifçe vurmak’ DLT I 102-4; DLT II 293-9, 293-10, 293-11, 356-18; *kaka tur-* ‘kaka durmak, dürte durmak, döve durmak’ DLT I 73-9

Tanıklar

(1) *ütrük ötüin ogrılayu yüzge bakar / elkin taşup bërmiş aşığ başra kakar.* “Hileci, alçak kimse hırsız gibi yüze bakar, misafiri koğarak vermiş olduğu yemeği başına kakar.” (DLT I 102-4)

(2) *anı başra kaktı.* “O, onun başına hafifçe vurdu.” (DLT II 293-9)

(3) *yaşnat kılıç başnu üze kakkıl yara / bıçlıp anıñ boynu takı kalkan tura.* (DLT II 356-18)

kakıl¹⁰⁹ ‘kakılmak’ Clauson, ED 610b; Gülensoy, KBS II 452; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakıl-* ‘kakılmak’ DLT II 135-22, 135-23; *kakıl-sokul-* ‘itilip kakılmak’ DLT II 135-24

Tanıklar

(1) *başra kakıldı.* “Başa kakıldı.” (DLT II 135-22)

(2) *kakıldı sokuldu* denir ki bir adam horlanmak istendiği zaman “itildi kakıldı” denmektedir. (DLT II 135-24)

sok- ‘vurmak’ Clauson, ED 805a; Gülensoy, KBS II 793; Nadalyayev vd. DTS 508b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sok-* ‘vurmak’ OAKT 9b,8, 26b,16

Tanıklar

(1) *eger bilseler seni taşın soğa öldürgeyler.* “Eğer seni tanırlarsa, taşlayarak öldürürler.” (OAKT 9b,8)

(2) *başın yılan başını soğar teg soğül.* “Yılanın başına vurur gibi onun başına vur.” (OAKT 26b,16)

tep¹¹⁰ ‘tepmek, ezmek, çığnemek’ Clauson, ED 435b; Gülensoy, KBS II 880; Nadalyayev vd. DTS 552b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

109 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 7.
110 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 10.

Uyg. *tep-* ‘tepmek, ezmek, çiğnemek’ Suv IV 3462; Suv VIII 1333

(1) *yene bo nom erdinig nomlamış yer tayçu kulmuş yer oronka kişi yulki uğ eşekte ulatı tınl(ı)glar tepgülük satgaguluk kıg yam arıgsız üze ilikdurguluk ermez.* “Yine bu öğretici cevherini açıklamış yer (ve) yüceltilmiş yere₂ insan, hayvan, sığır, eşek ve canlılar tepinecek, çiğneyecek gübre, pislik₂ meylettirilmez.” (Suv IV 3459-3464)

(2) *yorımasar el başçı .. raça şast(ı)r atl(ı)g törüçe .. ol éldeki kişiler .. saçılır artayur kamagun .. k(a)ltı yaña tepmiş teg .. linhua çeçeklig kölmenig.* “Ülkenin yöneticisi Rajaşastr yasalarına uygun şekilde davranmazsa o ülkedeki kişiler bütünüyle dağılırlar, bozulurlar aynı bir filin çiçekli₂ (bir) göleti dağıtması gibi.” (Suv IV 1329-1334)

Kar. *tep-* ‘dövmek, vurmak, tepmek’ DLT I 27-13, DLT II 3-13, 113-14 vd.; KB 974; RKT 34/63a2

Tanıklar

(1) *ol kulin tepik tepti.* “O, kölesini tepeş tepti, çok tekme attı.” (DLT I 27-13)

(2) *ol anı tepdi.* “O, onu tepti.” (DLT II 113-14)

(3) *üyük çim osuğluğ bolur bilgiler / çıkar suw kayuda adağ tepseler.* “Âlimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar.” (KB 974)

(4) *tepgil adağın yerke, bu yunğu suw sawuğ turur hem içgü turur.* (RKT 34/63a2-63b1)

tepil⁻¹¹¹ ‘tepilmek’ Clauson, ED 439b; Gülensoy, KBS II 880¹¹²; Nadalyayev vd. DTS 552b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepil-* ‘tepilmek’ DLT II 119-16, 119-17

Tanıklar

(1) *tepidi yêr.* “Yer tepildi.” (DLT II 119-16)

tepin⁻¹¹³ ‘tepmek, bir şeyi ayakla kımıldatmak’ Clauson, ED 442a; Gülensoy, KBS II 880¹¹⁴; Nadalyayev vd. DTS 552b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepin-* ‘tepmek, bir şeyi ayakla kımıldatmak’ DLT II 140-19, 140-23, 140-24

111 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 10.

112 bk. *tep-*.

113 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 10.

114 bk. *tep-*.

Tanıklar

(1) *er atın tepindi*. “Adam atını tepti.” (DLT II 140-19)

tepiş-¹¹⁵ ‘tepişmek’ Clauson, ED 446b; Gülensoy, KBS II 880¹¹⁶;
Nadalyayev vd. DTS 553a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepiş-* ‘tepişmek’ DLT II 87-21, 87-23, 113-16

Tanıklar

(1) *ol meniñ birle tepişdi*. “O benimle tepti.” (DLT II 87-21)

(2) *ol meniñ birle tepişdi*. “O, benimle tepti.” (DLT II 113-16)

tepit-¹¹⁷ ‘ezdirtmek, parçalamak’ Clauson, ED 437a; Gülensoy, KBS II 880¹¹⁸; Nadalyayev vd. DTS 553a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tepit-* ‘ezdirtmek, parçalamak’ EUTS 234

Tanıklar

(1) *tepit-*: “Ezdirtmek, parçalamak.” (EUTS 234)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

tepre-¹¹⁹ ‘kıılmamak, hareket etmek, titremek, sarsılmak’ Clauson, ED 443b; Gülensoy, KBS II 883¹²⁰; Nadalyayev vd. DTS 546a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tepre-* ‘kıılmamak, hareket etmek, titremek, sarsılmak’ İKPÖ XXXVII.2., LXXX.5.; Maytrı 18/17, 48/23, 50/41, 522/7

(1) *avinçka aruķı yetti küçi alħudı tepreyü yorıyū umadı*. “Yaşlı adamın yorgunluğu üstüne çökmüştü, artık gücü tükeniyordu, kıılmıyabiliyor, yürüyemiyordu.” (İKPÖ XXXVII.1.-3.)

(2) *yir suv özeki kimi osuğluğ altı türlüg tebredi kaçşadı*. “Tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi atı defa sallandı.” (Maytrı 18/16-17)

Kar. *tepre-* ‘tepremek, kıılmamak’ DLT III 277-6, 277-8; OAKT 5b,5; RKT 30/4a1; 31/65b2

Tanıklar

(1) *tebredi neñğ*. Nesne tepredi, kıılmadı, hareket etti.” (DLT III 277-6)

(2) *tebremes men tegginçege tegrü iki teñiz katılışña*. “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım.” (OAKT 5b,5)

115 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 10.

116 bk. *tep-*.

117 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 10.

118 bk. *tep-*.

119 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 85.

120 bk. *tepre-*.

(3) *aydılar: hem tepremezimiz anıñ üze turu ƙalğaymız yangınça bizke Mūsā.* (RKT 31/65b2-66a1)

tepren-¹²¹ ‘teprenmek’ Clauson, ED 444b; Gülensoy, KBS II 883; Nadalyayev vd. DTS 546a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepren-* ‘teprenmek’ DLT II 240-15, 240-16, 240-17

Tanıklar

(1) *tepreñdi neñğ.* “Nesne tepreñdi.” (DLT II 240-15)

tepreş-¹²² ‘oynamak, tepreşmek, kaynaşmak’ Clauson, ED 443a; Gülensoy, KBS II 883; Nadalyayev vd. DTS 546b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepreş-* ‘oynamak, tepreşmek, kaynaşmak’ DLT I 88-2; DLT II 204-6, 204-9, 204-16

(1) *üri kopsa oğuş aklışur, yağı kelse imrem tepreşür.* “Bir gürültü kopsa hısım, akraba akışır; bir düşman gekse halk yerinden oynar.” (DLT I 88-2)

(2) *kişi kamuğ tepreşdi.* “Bütün halk tepreşti, kaynaştı.” (DLT II 204-6)

(3) *ol kar kamuğ kışın iner / aşlık tariğ anın öner / yawlak yağı mende tınar / sen keliben tepreşür.* “Bütün kar kışın iner, yemeklik buğday onunla biter, yavuz düşman bende dinlenir, sen gelince tepreşir.” (DLT II 204-16)

toqtı-¹²³ (I) ‘çırpmak, vurmak, dövmek, dokumak’ Clauson, ED 467a; Gülensoy, KBS II 293¹²⁴; Nadalyayev vd. DTS 576b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *toqtı-* ‘çırpmak, vurmak, dövmek, dokumak’ İKPÖ II.5., XXXIII.1.; KP 020; Maytrı 73/13, 82/49, 110/4 vd.; Suv X 289, 500, 809, 845

Tanıklar

(1) *böz batatu ƙars tokıyur tağı yeme adruƙ uzlar kentü kentü uz işin işleyür.* “Bezın dokusunu vurarak sıkıştırıyor ve yün kumaş dokuyorlar.” (İKPÖ II.4.-6.)

(2) *küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlığ yarlığƙap kim neñ üntemeser yettiñç kün temir sua açtı temir ışığı yordı.* “Her gün böyle davul çalınarak duyuru yineleniyordu ama hiç kimse kesinlikle sesini çıkarmadığından yedinci gün demir zincirler açıldı ve demir halatlar çözüldü.” (İKPÖ XXXII.8.-XXXIII.4.)

121 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 85.

122 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 85.

123 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 656

124 bk. *doku-*.

(3) *taloy içinteki k(a)ra yel kelip ermezçe <kemisin> tokıp yekler ergüsi otruglarında ölüm yerke tegirler (oku: tegürser) anıñ <ara> bir bilge kişi kuanşi im pusar atın ata[sar] ol kamağ <tunl(i)glar taloydaki> tişi yeklerde ozar kutrulur.* “Denizden kara yel gelip (onların) gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin (Skr. *yakşa*) bulunduğu yere, (yani) ölüm yerinde götürse (ve) onların arasında bir bilge kişi, Kuanşi im Pusar adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dışı devlerden kurtulur.” (KP 020-023)

(4) *örtlüğ yalınlıg etüzin örtlüğ çomaqlar tut(a) bizni tokıyur inçe tip tiyürler.* “Alevli vücutları ile alevli sopalar tutarak bize vuruyorlar ve şöyle diyorlar.” (Maytrı 73/12-14)

(5) *inçe k(a)ltı ulug yeel kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kuğı yayıldı.* “Sanki büyük (bir) yelin eserek göl suyunu vurup dalgalandırdığı gibi yukarıya ve aşağıya dağıldı.” (Suv X 288-289)

(6) *iki eligi üze köküzin tokıyru k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta agınamış teg yerte agınayı inçe tep yıgladı.* (Suv X 499-503)

(7) *ötrü turup ikegü, ulug ünin sıgtaştılar, eliglerin kötürüp, köküzlerin tokıdılar.* “Sonra ikisi ayağa kalkıp yüksek sesle ağıt yaktılar; ellerini kaldırıp göğüslerine vurdular.” (Suv X 807-809)

(8) *yıglayı sıgtayı yorır[lar], yağış kepig içgınıp, köküzlerin t[okıyor].* “Ağlaya sızlaya yürüyor, şekli ve şemalini kaybedip üzüntüden göğüslerine vuruyorlardı.” (Suv X 844-845)

Kar. tokı- ‘dokumak, çalmak, dövmek, döverek yapmak, boğmak, yel çarpmak, cin çarpmak’ DLT I 21-17; DLT III 268-9, 268-15 vd.; OAKT 19,9, 27,13, 30b,31, 133,10

Tanıklar

(1) *böz tokıdı.* “Bez dokundu.” (DLT I 21-17)

(2) *ol kapuğ tokıdı.* “O, kapıyı çaldı.” (DLT III 268-9)

(3) *ol kulın tokıdı.* “O, kölesini dövdü.” (DLT III 268-11)

(4) *temürçi kılıç tokıdı.* “Demirci kılıç dövdü.” (DLT III 268-15)

(5) *ayağına başına kazuk tokır erdi.* “Başına ve ayağına kazık çakardı.” (OAKT 133,10)

tokıl¹²⁵ ‘dövülmek, dokunmak’ Clauson, ED 469b; Gülensoy, KBS 293¹²⁶; Nadalyayev vd. DTS 576b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. tokıtıl- ‘(rüzgârla) vurulmak, dövülmek’ Suv X 481

125 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 656

126 bk. *doku*.

Tanıklar

(1) *inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yeelke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıldılar.* “Tıpkı büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurularak devrilmesi gibi yere yığıldılar.” (Suv X 480-482)

Kar. tokıl- ‘dövülmek, dokunmak’ DLT I 21-17; DLT II 129-11, 129-12, 129-14, 129-16, 129-17

Tanıklar

(1) *böz tokıldı.* “Bez dokundu.” (DLT I 21-17)

(2) *er tokuldu.* “Adam dövüldü.” (DLT II 129-11)

(3) *böz tokuldu.* “Bez dokundu.” (DLT II 129-12)

(4) *kılıç tokuldu.* “Kılıç dövüldü.” (DLT II 129-14)

tokıt-¹²⁷ ‘dövdürmek, vurdurmak’ Clauson, ED 467b; Nadalyayev vd. DTS 577b

Orh. tokıt- ‘dövdürmek, vurdurmak’ Ta B 2, 3; ŞU D 8, 9

Tanıklar

(1) *çıt bunta tokıtdım.* “Karargâh çitlerini burada vurdurdum.” (Ta B 2)

(2) *çıt anta tokıtdım.* “Çiti orada vurdurdum.” (ŞU D 8)

Uyg. tokıt- ‘dövdürmek’ İKPÖ XXXII.1.

Tanıklar

(1) *yettinç kün tañ tañlayur erken edgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp inçe tep yarlıgkadi.* “Yedinci gün şafak sökerken İyi Düşünceli Prens büyük davulu çaldırıp şöyle söyledi.” (İKPÖ XXXI.6.- XXXII.2.)

Kar. tokıt- ‘vurdurmak; dövdürmek; dokutmak’ DLT II 308-12, 308-15, 308-17 vd.; KB 6551

Tanıklar

(1) *ol anıñ boynın tokıttı.* “O, onun boynunu vurdu.” (DLT II 308-12)

(2) *ol kılıç tokıttı.* “O, kılıcı dövdürdü.” (DLT II 308-17)

toñla-¹²⁸ ‘donklamak, vurmak’ Nadalyatev vd. DTS 575a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. toñla- ‘donklamak, vurmak’ Maytrı 62/34, 82/21, 110/4, 15

Tanıklar

(1) *kızın kırkının işke küçke irtke birtke ıdtımız yumşadımız tartdımız ... istimiz tokıdımız toñladımız.* Kız ve bâkireleri mecbûrî bir çalışmaya koşturduk, iş gördürdük, çektik, *el koyduk, dövdük, tartkladık.” (Maytrı 62/31-34)

¹²⁷ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 657.

¹²⁸ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 64.

(2) *kişi ajunıta erken kişig tokığuçı tonlağuçı erserler oğrı igid erserler ... ol tnlıglarığ sanat tamuda örtlüg yalınlıg temirliğ çomakın bergen tokıyurlar tültürürler.* “İnsanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı dolancı, idi iseler; bu yaratıklara, Sanghâta adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar ile, kamçılar ile vururlar, çarparlar.” (Maytrı 82/20-25)

(3) *munta toğup ...-/ temirliğ yigneler tolp ... -ta sançılur türlüg ... -lıg eren (silik) ... -(te)mirlig bergen (tokı)rlar ton(layurlar)...* “Burada doğup ... demir iğneler hep ... batar ... erkekler demir kırbaç (ile) vururlar...” (Maytrı 110/10-15)

Kar. Tanıklanmamıştır.

tültür- (I) ‘vurmak, çarpmak’ Clauson, ED 495a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. tültür- ‘vurmak, çarpmak’ Maytrı 82/24

Tanıklar

(1) *kişi ajunıta erken kişig tokığuçı tonlağuçı erserler oğrı igid erserler ... ol tnlıglarığ sanat tamuda örtlüg yalınlıg temirliğ çomakın bergen tokıyurlar tültürürler.* “İnsanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı dolancı, idi iseler; bu yaratıklara, Sanghâta adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar ile, kamçılar ile vururlar, çarparlar.” (Maytrı 82/20-25)

Kar. Tanıklanmamıştır.

ur- ‘vurmak’ Clauson, ED 194b; Gülensoy, KBS II 1018; Nadalyayev vd. DTS 614a

Orh. ur- ‘vurmak’ BK K 8, KÇ D 21; KT D 33, 36; KT G 10, 11

Tanıklar

(1) *bir erig okın urtı.* “Bir askeri okuyla vurdu.” (KT D 36)

Uyg. ur- ‘vurmak’ ADFH 126, 178; ETŞ 6/15; Huast 126; IB 29, 33, 35; İKPÖ XVII.7., XXXIV.3., LXIII.6., LXXX.3.; Maytrı 41/43, 47/2, 55/23, 83/56, 84/14

Tanıklar

(1) *katıg yasin kurup agulug okın yürekre urup amrak isig özin üzgil.* “Sert yayımı gerip zehirli okunu (filin) yüreğine vurup (onun) sevgili canımı al.” (ADFH 125-126)

(2) *söde berü t(e)ğrim bo beş türlüg tnl(i)g(i)g tural(i)g(i)g ulugka kiçigke t(e)gi, neçe korkıt<t>(i)m(i)z ürkit<t>(i)m(i)z erser neçe urt(u)muz yünt<t>ümüz erser, neçe açıt<t>im(i)z agrıt<t>im(i)z erser neçe ölürdüm(ü) z erser, monça tnl(i)gka tural(i)gka öz ötegçi boltumuz.* “Ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı₂, büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttüysek ne

kadar vurup aşağıladıysak ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysük; bütün bu varlıklara₂ can borcumuz oldu.” (Huast 123-130)

(3) *kidizig subka sukmiş. takı ur, katıgdı bā tir. ança biliñler: yablak ol.* “(Adamın biri) keçeyi sokmuş. Daha çok vur, sıkıca bağla!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (IB 33)

(4) *elgin adağın beklep* kınlıkta urdılar.* “Ellerine ve ayaklarına pranga vurup hapse attılar.” (İKPÖ LXIII.5.-6.)

(5) *yağar teg //- ... ururlar.* “Yağar gibi ... vururlar.” (Maytrı 84/13-14)

Kar. *ur-* ‘vurmak’ AH 81, 402, 421, 461; OAKT 18, 17, OAKT 132b,23, OAKT 145,27 vd.; RKT 28/70b2; 31/59a3, 37/19b3 vd.; *urat-* ‘vurmak, öldürmek’ OAKT 131,12

(1) *қаза кelse үгүрүк үгүрmez urup / қаза қайтарılmaz қатіг ya қurup.* “Koşanın (koşmaması) mukadderse, vursan da koşmaz; kuvvetli yay kurmakla kader geri çevirilmez.” (AH 461-462)

(2) *bir urmakğa miñ katla urğil.* “Bir darbeye karşılık bin kez vur.” (OAKT 145,27)

(3) *olarда andağ örenler бар erdi bir қабилa uratınça таş көтүрүр erdi ol қабилa үзre кемішүр erdi helek қилur erdi.* “Onlarda, bütün bir kabileye atacak kadar taş alıp götüren (dev gibi) adamlar vardı, (taşları) o kabile üzerine atar ve yok ederdi.” (OAKT 132,12)

(4) *neteg bolğay hälleri kaçан öлдүрселер feriştelер ururlar yüzlerini hem soñlarını.* (RKT 37/19b2-20a1)

yayakla- ‘tokat vurmak, tokatlamak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yayakla-* ‘tokat vurmak, tokatlamak’ OAKT 29,34

Tanıklar

(1) *musa elki birle fir'avnniñ yaқasın tutdı taқı bir elki birle fir'avnnı yaқakladı...* “Musa bir eli ile firavunun yakasından tuttu ve diğer eliyle firavunu tokatladı... (OAKT 29,34)

3.1.11. Kızma-Korkma-Korkutma Anlamı Taşıyan Sesler

beliñle-¹²⁹ ‘korku ile uykusundan sıçramak, ürkmek’ Clauson, ED 344b; Eren, TDES 47; Gülensoy, KBS I 130; Nadalyayev vd. DTS 94a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *beliñle-* ‘korkmak, ürkmek’ AçB 244, 391, 370, 404; ADFH 124; Suv X 251, 377, 398, 411

¹²⁹ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 305.

Tanıklar

(1) *ne monı eşidü birle ök ürküp belinlep ötrü ordoğa kirip hatunka inç tep ötündi.* “Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup₂ hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti.” (AçB 390-392)

(2) *yaña arıtı ürkmez belinlemez.* “Fil hiçbir şekilde ürkmez ve korkmaz.” (ADFH 124)

(3) *neçökin erser tuysar oñarsar ötrü ürküp belinlep tıdıg ada kılıp küsemış küsüşümin kandurmagay.* “Her nasıl (olup da) hissederlerse₂ sonra korkup₂ engel₂ olarak arzuladığım dileğime karşı gelmesin(ler).” (Suv X 250-252)

(4) *monçulayu tüşeyü yatur erken yer tepremeki üze belinlep odunup kelti.* “(Kraliçe) böylece rüya görüp yattığı sırada yerin titremesinden dolayı korkup uyanıverdi.” (Suv X 376-377)

(5) *ne monı eşidü birle ök ürküp belinlep ötrü ordoğa kirip hatunka inç tep ötündi.* “Bunu işitir işitmez (hizmetçi kız) korkarak₂ hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti.” (Suv X 397-399)

Kar. *belinğle-* ‘korku ile uykusundan sıçramak, ürkemek’ DLT III 409-14, 409-19; KB 3286, 4950, 4963, 5673, 6618

Tanıklar

(1) *er belinğledi.* “Adam belinledi, bir korku ile uykusundan sıçradı.” (DLT III 409-14)

(2) *bu ança iş ermez ağır kelgü teg / bu iştin belinlep yırak tezgü teg.* “Bu öyle ağır gelecek ve ürkölüp-kaçınılacak bir iş değildir.” (KB 4950)

kakış¹³⁰ ‘birbirine kızıışmak, birbirinin başına vuruşmak’ Clauson, ED 613b; Gülensoy, KBS 453; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakış-* ‘birbirine kızıışmak, birbirinin başına vuruşmak’ DLT II 104-25, 105-2, 105-4

Tanıklar

(1) *eren kamuğ kakışdı.* “Adamlar birbirlerine kızııştılar, öfkelenidiler.” (DLT II 104-25)

(2) *olar ikki başra kakışdı.* “Onlar birbirlerinin başına vuruştular.” (DLT II 105-2)

kakit¹³¹ ‘kızdırmak, canını sıktırmak’ Clauson, ED 610a; Gülensoy, KBS I 453; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

130 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 7.
131 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 529.

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakıt-* ‘kızdırmak, canını sıktırmak’ DLT II 308-27, 308-29

Tanıklar

(1) *ol anı kakıttı.* “O, onu kızdırdı, ondan yüz çevirdi.” (DLT II 308-27)

3.1.12. Çakma-Vurma-Parçalama-Tepme Anlamı Taşıyan Sesler

çağ-¹³² ‘çakmak, vurmak, parçalamak’ Clauson, ED 405b; Gülensoy, KBS I 211; Nadalyayev vd. DTS 140a; Tietze I 464

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çağ-* ‘çakmak, vurmak, parçalamak’ Uig II 10₂₃

Tanıklar

(1) *kaltı otluğ ir kuruğ kavağu erning çağınışı ösmüşi bu üç türlüğ tıtağda ötkürü ot blgülüğ bolur.* (Uig II 10₂₃)

Kar. *çak-* ‘çakmak; eriştirmek, kışkırtmak’ DLT II 17-8; DLT III 26-2

Tanıklar

(1) *ol çakmak çakdı.* “O, çakmak çaktı.” (DLT II 17-8)

(2) *tegme ewet ışka körüp turgıl ala / çakmak çakıp ewse kalı uhdinur yula.* “İşi görerek acele etme, sâkin dur; çakmak çakarken iven kimse artık kandili söndürür.” (DLT III 26-2)

çakıl-¹³³ ‘çakılmak’ Clauson, ED 407a; Gülensoy, KBS 212; Nadalyayev vd. DTS 140a; Tietze I 466

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çakıl-* ‘çakılmak’ DLT II 133-4, 133-6

Tanıklar

(1) *çakmak çakıldı.* “Çakmak çakıldı.” (DLT II 133-4)

(2) Taşa bir şey vurularak ateş çıkarıldığı zaman *taş çakıldı* denir. (DLT II 133-6)

çakın-¹³⁴ ‘çakınmak, kendisi için çakmak’ Clauson, ED 409a; Nadalyayev vd. DTS 140a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çakın-* ‘çakınmak, kendisi için çakmak’ DLT II 149-16, 149-18, 149-19

132 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 5.

133 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 5.

134 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 5.

Tanıklar

(1) *er özinge çakmak çakındı.* “Adam kendisi için çakmak çaktı.” (DLT II 149-16)

çakış-¹³⁵ ‘çakmakta yardım ve yarış etmek’ Clauson, ED 412a; Nadalyayev vd. DTS 140a; Tietze I 467

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çakış-* ‘çakmakta yardım ve yarış etmek’ DLT II 104-7, 104-10

Tanıklar

(1) *ol manğa çakmak çakışdı.* “O, bana çakmak çakmada yardım etti.” (DLT II 104-7)

çaktur-¹³⁶ ‘çaktırmak’ Clauson, ED 406b; Nadalyayev vd. DTS 140b; Tietze I 467

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çaktur-* ‘çaktırmak’ DLT II 181-1

Tanıklar

(1) *ol çakmak çakturdı.* “O, çakmak çaktırdı.” (DLT II 181-1)

çal- (I) ¹³⁷ ‘atmak, vurmak, yere çalmak’ Clauson, ED 417b; Gülensoy, KBS I 213; Nadalyayev vd. DTS 137a; Tietze I 467

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çal-* ‘atmak, vurmak, yere çalmak’ Suv X 479, 682

Tanıklar

(1) *bodis(a)t(a)vniş etözin buşı bermiş yer oronka tegdiler erser; anda ötrü bodis(a)t(a)vniş yaş süjökleri inaru berü anda monta saçılıp yatmışın körüp etözlerin birgerü yerke çalıp ögsirep tınsırap inççe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yeelke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıldılar.* “Bodhisattva’nın vücudunu feda ettiği yere₂ geldikleri zaman orada Bodhisattva’nın yaş kemiklerinin oraya buraya₂ saçıldığını görüp kendilerini birden yere atarak baygınlık geçirip₂ tıpkı büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurularak devrilmesi gibi yere yığıldılar₂.” (Suv X 474-482)

(2) *montag ötüni tükeşip, eliş begniş hatını, tolş etözin kötürüp, yerke çaldı.* “Kralın₂ eşi böylece arz ettikten sonra bütün vücudunu kaldırıp birden (kendini) yere bıraktı.” (Suv X 680-682)

135 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 5.

136 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 5.

137 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.

Kar. çal- ‘yere çalmak, vurmak’ DLT II 23-13, 23-14, 23-15 vd.; KB 1056, 1207, 1392 vd.; OAKT 38,5, 35b,9, 129,31; RKT 31/40b3

Tanıklar

(1) *ol anı çaldı*. “O, onu yere çaldı, yendi.” (DLT II 23-13)

(2) *tonuğ taş üze çaldı*. “Elbiseyi taşa vurdu.” (DLT II 23-22)

(3) *itım tutup kudhı çaldı / anıñ tüsin kıra yoldı / başın alıp kudhı saldı / boguz alıp tükel bogdı*. “Köpeğim onu tutup yere çaldı, onun tüyünü büsbütün yoldu, başını koparıp aşağıya saldı, boğazını yakalayıp tamamen boğdu.” (DLT II 24-3)

(4) *tutup çaldı yirke ağır ig kelip / töşekke kirip yattı munluğ ulıp*. “Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü.” (KB 1056)

(5) *İbrahim ol burhanlarını ħorlar erdi kötürüb yerge çalar erdi*. “İbrahim o putları aşağılardı, kaldırıp yere çalardı.” (OAKT 38,5)

(6) *aydı: ol benim tayaķım turur, men anıñ üze hem yapurğak çalar men anıñ birle, koylarını üze hem maña anıñ içinde ħācetler öñin turur*. (RKT 31 40/b2-41a1)

çalın¹³⁸ ‘kendini yere atmak, çalmak’ Clauson, ED 421a; Gülensoy, KBS I 215; Nadalyayev vd. DTS 137a; Tietze I 469

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çalın- ‘kendini yere atmak, çalmak; kulağına söz erişmek; arıklanmak, zayıflamak’ DLT II 149-28, 150-4

Tanıklar

(1) *at çalındı*. “Yemin kötülüğünden at arıkladı.” (DLT II 149-28)

(2) *er özin yerge çalındı*. “Adam kendini yere çaldı yahut çalar göründü.” (DLT II 150-4)

çaltur¹³⁹ ‘yere çaldirmek, yere çaldırmak; aratmak, aramasını emretmek; işittirmek için çağrılmak’ Clauson, ED 419a; Nadalyayev vd. DTS 137b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çaltur- ‘yere çaldirmek, yere çaldırmak; aratmak, aramasını emretmek; işittirmek için çağrılmak’ DLT II 182-3, 182-5, 182-9

138 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.
139 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.

Tanıklar

(1) *ol anı çalturdi*. “O, onu çaldırdı, yere çaldırdı.” (DLT II 182-3)

(2) *ol yitük çalturdi*. “O, yitik nesnesini arattı.” (DLT II 182-5)

3.1.13. Yüzme-Sıvama-Vurma Anlamı Taşıyan Sesler

çap¹⁴⁰ ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; vurmak’ Clauson, ED 394a; Gülensoy, KBS I 219; Nadalyayev vd. DTS 139b; Tietze I 474

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çap- ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; vurmak’ DLT II 3-14, 3-16, 3-18 vd.; KB 73; OAKT 145,23; TİEM 73 237v/2, 322v/9

Tanıklar

(1) *er suwda çapdı*. “Adam suda yüzdü.” (DLT II 3-14)

(2) *ol atın çıbık birle çapdı*. “O, atını çubukla yavaşçana vurdu, çırpıştırdı.” (DLT II 3-16)

(3) *çomak tat boynın çapdı*. “Müslüman, gâvurun boynunu vurdu.” (DLT II 3-18)

(4) *er ewin çapdı*. “Adam evini arı çamurla sıvadı.” (DLT II 3-20)

(5) *er suwda çapdı*. “Adam suda yüzdü.” (DLT II 149-12)

(6) *kaçusı kopar kör kaçusı konar/ kaçusı çapar kör kaçu suw içer*. “Bak, biri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor.” (KB 73)

(7) *duldul taba kaçmıç çapmış ermiş*. “Düldül (adlı) ata kaçmıç ile vurmuş imiş.” (OAKT 145-23)

(8) *ermez kün kerek kim añar yetmek aynı ap yme tün ozuğlı kündüz, va küllün felek içinde çapa tezgünürler*. (TİEM 73 322v/8-9)

çapıl¹⁴¹ ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; boynu vurulmak’ Clauson, ED 397a; Nadalyayev vd. DTS 139b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çapıl- ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; boynu vurulmak’ DLT II 119-26, 119-29

Tanıklar

(1) *anınğ ewi çapıldı*. “Onun evi sıvandı.” (DLT II 119-26)

çapın¹⁴² ‘kaçmıçlamak; yüzmek’ Clauson, ED 398a; Nadalyayev vd. DTS 139b

140 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.

141 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.

142 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 381, Karasu, 2013: 6.

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çapın-* ‘kamçulamak, yüzmek’ DLT II 149-10, 149-13, 149-14

Tanıklar

(1) *er atın çapındı.* “Er atını kamçıladı.” (DLT II 149-10)

(2) *er suwda çapdı.* “Adam suda yüzdü. Bu anlamda *çapındı* dahi denir.” (DLT II 149-13)

çaptur¹⁴³ ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; boyun vurdurmak’ Clauson, ED 395b; Nadalyayev vd. DTS 139b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çaptur-* ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; boyun vurdurmak’ DLT II 180-4, 180-7, 180-9 vd.

Tanıklar

(1) *er kulin suwda çapturdı.* “Adam kölesini suda yüzdürdü.” (DLT II 180-4)

(2) *ol anıñ boynın çapturdı.* “O, onun boynunu vurdurdu.” (DLT II 180-7)

(3) *ol ewin çapturdı.* “O, evini özlü çamurla sıvattı.” (DLT II 180-9)

3.1.14. Melodi-Şarkı-Terennüm Anlamı Taşıyan Sesler

ırla- ‘şarkı söylemek’ Clauson, ED 230a; Gülensoy, KBS I 418; Nadalyayev vd. DTS 220a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ırla-* ‘şarkı söylemek’ Maytrı 32/3, 32/11; *yırla-* ‘şarkı söylemek’ DKPAM 2980, 3519, 3889; İKPÖ LXX.2., LXXI.1.

Tanıklar

(1) *ır ırlasar adnağu taplamağuluğ taqşut sav taqşurmazlar.* “Şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı (taqşut sav) söylemezler.” (Maytrı 32/3-5)

(2) *sans(ı)z üküş t(e)ñri hatunları irakdın turup sevigilig ünin ırlayı elig begig ögüp yıvıp inçe tęp tédiler.. beş y(é)g(i)rmideki tolun ay t(e)ñri teg sevigilig yüzlüg ulug élige.* “Pek çok Tanrı hanımları uzaktan bakıp, sevimli sesleriyle şarkı söyleyip hükümdarı överek şöyle dediler: Ey (ayın) on beşindeki dolunay (ve) gökyüzü gibi sevimli, aziz, yüce hükümdar.” (DKPAM 2978-2982)

(3) *ötrü ol yekler ç(a)ştanê elig begniñ monçulayu küçlüg yavlak savın eşidip övkelerinte ötgürü artukrak bulganıp anta ok yekler oy[unı]n oynayı*

143 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 6.

bödiyü yırlayı ayaların. “Hükümdar Caştana’nın bu derece hiddetli (ve) haşin sözlerini duyan şeytanların, öfkelerinden dolayı çok fazla canları sıkıldı. Hemen oyunlarını oynayarak, dans ederek, şarkı söyleyerek yumruklarını (sıktılar).” (DKPAM 3515-3519)

(4) *oglagu [yavaş] ünin yırlap köñülimin [...] kunup tartıp éltmiş teg [...] këñ körtle kögüzinte [ka]tıg tıgrak bürtgeli yumşak iki emigleri [éti]iglig yaratıgl(i)g turur.* “Sevecen sesiyle şarkı söyleyip kalbimi... çalıp götürmüş gibi... geniş (ve) güzel göğsünde diri, dokunmak için yumuşak iki memesi süs (olarak) durur.” (DKPAM 3888-3893)

(5) *elgim ’etizü* ağzım yırlayı öz egideyin.* “Elimle çalıp ağzımla şarkı söyleyerek kendimi besleyeyim.” (İKPÖ LXX.1-2)

(6) *’elgi kopuz etizü ağzı yırlayı olurdı.* “Eliyle kopuz çalıp, ağzıyla şarkı söyleyerek oturuyordu.” (İKPÖ LXXI.1-2.)

(7) *anta oynayı ırlayurlar.* “Orada raks ederek şarkı söylerler.” (Maytrı 32/11-12)

Kar. *ırla-* OAKT [LIII, 60-61]; *yırla-* ‘şarkı, gazel söylemek, ırlamak’ DLT III 3-26, 308-17

Tanıklar

(1) *siz ırlayursız siz hem oynayursız.* “Siz hem şarkı söylüyorsunuz hem şarkı söylüyorsunuz.” (OAKT [LIII, 60-61])

(2) *yır yırladı.* “O, bir ır, şarkı söyledi.” (DLT III 3-26)

(3) *er yırladı.* “Adam bir ır ırladı.” (DLT III 308-17)

kögle- ‘ırlamak, teganni etmek, sesi yükselte alçalta şarkı çağırmak’ Clauson, ED 711a; Gülensoy, KBS I 588¹⁴⁴; Nadalyayev vd. DTS 312a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kögle-* ‘ırlamak, teganni etmek, sesi yükselte alçalta şarkı çağırmak’ DLT II 253-18, 255-9; DLT III 301-3 vd.

Tanıklar

(1) *er köglendi.* “Adam şarkı söyledi, şakıdı, ırladı.” (DLT II 253-18)

(2) *er köglendi.* “Adam ırladı, teganni etti.” (DLT II 255-9)

(3) *er kögledi.* “Adam ırladı, teganni etti; adam ırlarken birtakım ezgiler çıkardı.” (DLT III 301-3)

tağşur- ‘türkü söylemek, ırlamak, ağıt yakmak, şiir okumak’ Clauson, ED Nadalyayev vd. DTS 527a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tağsur-* ‘türkü söylemek, ırlamak, ağıt yakmak, şiir okumak’ AçB 484; DKPAM 2382; Suv X 491, 824, 1420 vd.

Tanıklar

(1) *ötrü ol üdüin ol buryuklar başın tegreki begler inançlar sogık suv bükürüp yelpigü üze yelpiyü elig begig hatunug neçete ken temin ançakaya öglendürtiler, öglenu birle ök ötrü eliglerin örü kötürüp ulıyü sıgıyayü inçe tep takşurdılar.* “Sonra o zaman o kumandanlar, çevresindeki vezirler (onlara) soğuk su serpip (onları) yelpazeledikten sonra hükümdarı ve eşini ancak kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek şöyle ağıt yaktılar.” (AçB 477-484)

(2) *montada ulatı üküş [...] savın ogulun takşur[...].* “Bundan başka pek çok ... sözle oğluna ağıt yaktı...” (DKPAM 2381-2382)

(3) *öglenu birle ök ötrü eliglerin örü kötürüp ulıyü sıgıyayü inçe tep takşurdılar.* “Kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek₂ şöyle ağıt yaktılar.” (Suv X 489-491)

(4) *eliglerin kötürüp, yalvaru teginürler keyirkençig, öge takşuru teginürler inilerini edgüsin.* “Ellerini kaldırıp hazin bir şekilde yalvarıyorlar; küçük kardeşlerinin erdemini överek şiir söylüyorlar₂.” (Suv X 822-825)

(5) *ol üdüin t(e)ñri [hanı] hormuzta t(e)ñri iki eligin [kavşur]up ayayü ağırlayü t(e)ñri t(e)ñ[rısı] burhanka şlok takşutın [inçe] tep ötünti.* “O zaman tanrılar kralı İndra tanrı; iki elini birleştirerek saygı gösterip, tanrılar tanrısı Buddha’ya şiir okuyarak şöyle arzetti.” (Suv X 1417-1421)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.1.15. Yıkama Anlamı Taşıyan Sesler

çum-¹⁴⁵ ‘yıkamak’ Clauson, ED 422a; Gülensoy, KBS I 243; Nadalyayev vd. DTS 153a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yun-* ‘yıkamak’ Suv VII 394, 456, 457, vd.; *yu-* ‘yıkamak’ ADFH 287

Tanıklar

(1) *anta kên temin ol suv içinte kirip artı yunzun.* “Sonra hemen o suya girerek yıkansın (ve) arınsın.” (Suv VII 455-456)

(2) *kaçan yuna tükedükde ol yunmuş suvug mantal içinteki aş içgü birle svta tökzün.* “Yıkama (işlemi) bittiğinde bu yıkandığı suyu, alan içindeki yiyecek içeceklerle birlikte döksün.” (Suv VII 456-459)

¹⁴⁵ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 416.

(3) *yana kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp öñeđmeser ötrü bo nom erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunzun arıtınzun.* “Ayrıca kim uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)mese bu öğreti mücevherini okutarak, bu töreni gerçekleştirerek yıkansın (ve) arınsın.” (Suv VII 465-469)

(5) *anta teg bodis(a)t(a)vniñ öñrekide [...] yup y[...] hormuzta [t(e)ñri]...* “Onun gibi Bodhisattva’nın öncekilerden ... yıkayıp... Indra (Tanrı)... (ADFH 285-288)

Kar. çum- ‘yıkamak’ DLT II 26-22, 26-23, 26-24; *yun-* KB 3581, 3954, 4969 vd.; *yu-* AH 111, 112, 230, 328; KB 1115, 2108, 6454; RKT 27/21a1; *yuw-* ‘yıkamak’ OAKT 17b, 23, 17b,27, 27b,14, 71,10

Tanıklar

(1) *oglan suwda çumdı.* “Oğlan suya daldı.” (DLT II 26-22)

(2) *taķı bir tatıg bu tişi tatgı ol / soğuk suwķa yunmak anıñ yangı ol.* “Başka bir zevk de kadın zevkidir; buna mukabil soğuk su ile yıkamak vardır.” (KB 3581)

(3) *ķopup yundı kıldı yana tañ nāmaz / yime turdı ança dı’a kıldı az.* “Kalkıp yıkandı, sabah namazını kıldı; namazdan sonra da bir müddet oturup, duâ etti.” (KB 3954)

(4) *yana ķoptı yundı tonandı tükel / nāmaz kıldı özke yorup eğgü fal.* “Öğdülmiş kalktı, yıkandı ve giyinip, hazırlandı; namaz kıldı ve bu işte muvaffak olması için, duâlar etti.” (KB 4969)

(5) *arığsızını yalķuķ suwun yup arır / ķalı artasa suw negün yup arır.* “İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler; eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir.” (KB 2108)

(6) *borun yüz yuğucu nāmaz kodguķı / ķör ersig atandı yoritur ķüçi.* “Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibâdeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar.” (KB 6454)

(8) *başını yuwdılar.* “Başını yıkadılar.” (OAKT 27b,14)

3.1.16. Dalma Anlamı Taşıyan Sesler

çumur-¹⁴⁶ ‘suya atmak, suya daldırmak’ Clauson, ED 423b; Gülensoy, KBS I 243¹⁴⁷; Nadalyayev vd. DTS 153b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. çomur- ‘(bir şeyi suyun içine) daldırmak’ İKPÖ XVII.8.

146 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 416.

147 bk. çim-.

Tanıklar

(1) *üçünç suvda yekler urup kemi suvka çomurur.* “Üçüncü (tehlike şudur:) suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya batırırlar.” (İKPÖ XVII.8.)

Kar. *çumur-* ‘suya atmak, suya daldırmak’ DLT II 85-8, 85-10

Tanıklar

(1) *ol anı suvka çumurdı.* “O, onu suya daldırdı.” (DLT II 85-8)

3.1.17. Gülme-Gülümseme-Kahkaha Anlamı Taşıyan Sesler

katur- ‘gülmek, sevinmek, öğünmek, gülere katılmak’ Clauson, ED 599b; Gülensoy, KBS I 475; Nadalyayev vd. DTS 436b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *katur-* ‘gülmek, sevinmek, öğünmek, gülere katılmak’ DLT I 516-25; *katgur-* DLT II 188-11, 192-16, 192-18, vd.; KB 76, 80, 6613 vd.

Tanıklar

(1) *bu er ol öküş katurgan.* “Bu adam çok gülen, çok sevinen, çok öğünen kişidir” (DLT I 516-25)

(2) *köngli köyüp kanı kurıp ağzı açıp katgurur / sızguralır üdhikler essiz yüzi burkurur.* “Kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır; sevda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur.” (DLT II 188-11)

(3) *er külüp katgurdı.* “Adam, gülere katıldı.” (DLT II 192-16)

(4) *er katgurdı.* “Adam katıldı, katılasıya güldü.” (DLT II 201-15)

(5) *ünün ötti keklik küler katgura / kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara.* “Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı simsiyah.” (KB 76)

(6) *kalık kaşı tügdi közi yaş saçar / çiçek yazdı yüz kör küler katgurur.* “Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.” (KB 80)

(7) *bilig bilse kağgun kalı katgarurlar / biligsiz sıgun sen ağınap yora.* “Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kahkaha atar; ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi debelen, dolaş.” (KB 6613)

kül- ‘gülmek’ Clauson, ED 715b; Gülensoy, KBS I 393; Nadalyayev vd. DTS 325a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kül-* ‘gülmek’ Maytrı 9/2, 13/4, 52/14,17/22, 89/17

Tanıklar

(1) *ögire sevinü yüzün badari braman inçe tip tidi ...* “Sevinçle, güler yüzle Badhari brahman şöyle dedi.” (Maytrı 9/2-3)

(2) *badarı braman küler yüzün kutğurur kaçın teyridem uruğu tapa körü muşadu adını inçe tip tidi ...* “Badhari brahman güler yüzle saâdetler bahşeden (?) kaşları ile ilâhi kumandana doğru baktı ve hayret ve şaşkınlıkla şöyle dedi.” (Maytrı 13/4-7)

(3) *ol savıg körüp arşidati arhant küle yarlıkar.* “Bu şeyleri görüp velî Rşidati haşmetle güler.” (Maytrı 52/13-15)

Kar. kül- ‘gülmek’ AH 172; DLT I 129-5; DLT II 26-7; DLT III 43-19 vd.; KB 6341; OAKT 127,3; RKT 29/58b3, 36/57a1; TİEM 73 169r/4, 254v/3, 435r/8 vd.

Tanıklar

(1) *kamuğ yaşru işiñ bolup aşkara/ bu körgen eşitgen şaşa külmesün.* “Bütün gizli işlerin aşikâr olup, gören ve duyan sana gülmesin” (AH 172)

(2) *kelse kişi atma anar örter küle / bakkıl anar edhgülüğün agzın küle.* “Sana bir kimse gelse yüzüne yakar kül atma, ağzın gülererek iyilikle bak.” (DLT I 129-5)

(3) *er küldi.* “Adam güldü.” (DLT II 26-7)

(4) *külse kişi yüzüne körklüğ yüzün körüngil/ yawlak ködhez tulıñı edhgü sawıg tilengil.* “Birisini yüzüne gülererek gelse, güler yüzle görün. Kötükükten dilini gözet; iyi şöhret dile.” (DLT III 43-19)

(5) *unıttı bu kaçđu sakınçıg yime/ yidi içti küldi sevindi yana.* “Bu kaygı ve kederleri de unuttu, tekrar yedi, içti, sevindi ve yüzü güldü” (KB 6341)

(6) *külgey andağ kim kafırlar bularğa küldüki kebi.* “Kâfirlerin onlara gülmesi gibi gülerler.” (OAKT 127,3)

(7) *külmesünler azkına, ıgılasunlar üküş, yanut anı kim kaçğanur erdiler.* (RKT 29/58b3-59a2)

(8) *kaçan keldi erse olarka biziñ âyetlerimiz birle ançada olar andın külerler.* (RKT 36/56b2-57a1)

(9) *anıñ urağutu adağın turuğlı küldi sewünç berdimiz aña işhāk birle* (TİEM 73 169r/4-5)

(10) *tut(t)uñızlar anlarını fusūs ançağ unıt(t)urdular silerni benim yādımđın erdiñizler anlarka küler erdiñizler.* (TİEM 73 254v/2-3)

(11) *küle turur sewünçlüg.* (TİEM 73 435r/8)

küldür- ‘güldürmek’ Clauson, ED 717a; Gülensoy, KBS I 394; Nadalyayev vd. DTS 325b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg.-

Kar. *küldür-* ‘güldürmek’ OAKT 61,1; *kültür-* DLT II 195-12, 195-13, 195-14

Tanıklar

(1) *...küldürgey anı tiler yığlatğay anı kim tiler.* “...kimi isterse güldürür, kimi isterse ağlatır.” (OAKT 61,1)

(2) *ol meni kültürdi.* “O, beni güldürdü.” (DLT II 195-12)

külçir- ‘gülümsemek’ Clauson, ED 716b; Gülensoy, KBS I 393; Nadalyayev vd. DTS 325b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *külçir-* ‘gülümsemek’ EUTS 121; DKPAM 2248, 2573, 3937 vd.; Maytrı 12/18, 13/28, 15/14, 38/9; Suv V 1157; *külün-* TT I 39

Tanıklar

(1) *külçir-* “Gülümsemek.” (EUTS 121)

(2) *kök raj(a)[vart] önlüg yağl(ıg) közin.. seviglig [külçire] yüzün ür kéc ödün maitré [sakinç sak]ınıp olarnıñ yüzleri tapa [tétrü körti..].* “Mavi renkli, yağlı gözüyle, sevimli (gülümseyen) yüzüyle uzun bir süre Maitreya (gibi) düşünüp onların yüzlerine doğru (dikkatlice baktı).” (DKPAM 2246-2250)

(3) *bo savag [eşid]ip külçir[e] yüzün hormuzta t(e)ñri [vaişir(a)van] é t(e)ñ[ri]ke inçe tıp tedi.* “Bu sözü işiren Tanrı Indra gülümseyen yüzüyle Vaişravañ Tanrı’ya şöyle dedi.” (DKPAM 2572-2574)

(4) *ötrü mamika kız külçire [yüzün...] açataş(a)tru élig tapa körtip[...yaruk] y(a)lturukın étiglig éligi [birle amartapatr] söğütñiñ huasın yantur[up] r(a) tikré atl(ıg) bramanka inçe tıp tedi.* “Bunun üzerine Māmikā kız gülümseyerek Hükümdar Ajātaşatru’ya doğru bakıp... parlak eli (ile amrtapattra) ağacının çiçeğini (geri) çevirdi. (Ratikara adlı) brahmana şöyle dedi.” (DKPAM 3937-3941)

(5) *bu savag işidip anşız ögrünçülüg sevinçlig bolup badari braman uluğ çarı bükülmüş etüzün kirt kirt külçire inçe tıp.* “Bu sözleri işitince Badhari brahman çok sevindi, pek ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile ‘kıkır kıkır’ gülerek şöyle dedi.” (Maytrı 12/15-19)

(6) *süzük köñülin yaruk yüzün anşız ögrünçülüğün enjite etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tıp tidi.* “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalâde bir sevinçle, iki büküm vücudu ile güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.” (Maytrı 13/26-30)

(7) *kaşip burқан nurvanka barmusta berü evrilmedük nomluğ tilgen branas kent uluşta tevirdi ötrü külçire yüzün tözün mayrtı inçe tıp tidi...* “Kāşyapa

burkan Nirvāna'ya vardığından beri döndürülmeyen din tekerleğini (nomluğ tilgen = Skr. *dharmā-cakra*) Benares şehrinde döndürdü; sonra gülümseyen yüzü ile asıl Maytrı şöyle dedi.” (Maytrı 15/10-16)

(8) *külçire yüz(in) brhmayu prohid inçe tip ötünür ...* “Güler yüzle ev imamı (*prohid* <Skr. *purohita*) Brahmāyu hürmetle şöyle der.” (Maytrı 38/9-11)

(9) *tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan yme b(a)yakı burhanlar törüsünçe külçirmek kılı y(a)rılıkap.* “Tam bilge tanrı tanrısı buddha önceki buddhaların âdeti üzere gülmek suretiyle buyurdu.” (Suv V 1156-1158)

(10) *kün tngri külünti çerig(i)ng üze.* (TT I 39-40)

Kar. *külçir-* ‘gülümsemek, gülümser görünmek’ AH 205; TİEM 73 275v/6; *külsir-* DLT II 196-8, 196-10, 256-17

Tanıklar

(1) *ajun külçirer baz alın kaş çatar.* “Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar.” (AH 205)

(2) *külçirer küler anıñ sözindin aydı idime ilhām bergil maña yā beklegil meni şükr ötemekimke seniñ ni’metiñe ol kim eğgülig kıldıñ meniñ üze meniñ atam üze kılmaımka eğgülig taplar sen anı kigürgil meni yarlıkamaıñ birle kullarıñ içinde eğgüler.* (TİEM 73 275v/6-9)

(3) *er külsirdi.* “Adam gülümser göründü. Gülümserse yine böyle denir.” (DLT II 196-8)

(4) *külsirgen er.* “Daima gülümseyen adam.” (DLT II 256-17)

külümsin- ‘gülümsemek’ Clauson, ED 719a; Gülensoy, KBS I 394¹⁴⁸; Nadalyayev vd. DTS 326a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *külümsin-* ‘gülümsemek’ DLT I 20-16, DLT II 259-10, 260-8 vd.

Tanıklar

(1) *ol maña külümsindi.* “O, kendini bana güler gösterdi.” (DLT I 20-16)

(2) *er külümsindi.* “Adam güler göründü, gülümsendi.” (DLT II 259-10)

(3) *ol maña telim külümsindi.* “O, bana çok güler göründü.” (DLT II 260-8)

külüş- ‘gülüşme’ Clauson, ED 720b; Gülensoy, KBS I 395; Nadalyayev vd. DTS 326a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *külüşmek* ‘gülüşme’ ETS 4/7; Maytrı 18/41

148 bk. *gülümseme*.

Tanıklar

(1) *küçlüğ priştiler küç birzün / közi kıaram birle külüşügin oluralım.* “Kuvvetli melekler kuvvet versin; gözü karam ile güle-güle oturalım.” (ETŞ 4/7)

(2) *yiñçe kıatunların külüşmek kıatğurşmak ünüg kök kıalık yanğurdı.* “Zarif ve ilâhî kadımların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi.” (Maytrı 18/40-42)

Kar. *külüş-* ‘gülüşmek’ DLT II 110-24, 110-25, 110-26; OAKT 61,1, 61b,2

Tanıklar

(1) *budhun kamuğ külüşdi.* “Halk hep gülüştü.” (DLT II 110-24)

(2) *bir kıawm kıatındın ötdi kim bular külüşürler erdi.* “Gülüşmekte olan bir ahalinin yanından geçtiler.” (OAKT 61,1)

(3) *siz hem oynayursız külüşürsüz we ırlayursız.* “Hem oynar, hem gülüşür hem de şarkı söylersiniz.” (OAKT 61b,2)

3.1.18. Sökme-Kanırtma Anlamı Taşıyan Sesler

kongur¹⁴⁹ ‘sökmek, kanırtmak’ Clauson, ED 640a; Nadalyayev vd. DTS 456b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kongur-* ‘sökmek, kanırtmak’ DLT III 392-18, 392-22

Tanıklar

(1) *er yıgaç konğurdı.* “Adam ağaç söktü, kanırdı.” (DLT III 392-18)

3.1.19. Zevzeklik-Yeğnilik Anlamı Taşıyan Sesler

kurgır¹⁵⁰ ‘zevzeklik etmek, yeğnilik etmek’ Clauson ED 656a¹⁵¹; Nadalyayev vd. DTS 467b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kurgır-* ‘zevzeklik etmek, yeğnilik etmek’ DLT II 194-3, 194-5

Tanıklar

(1) *er kurgırdı.* “Adam zevzeklik etti, yeğnilik etti.” (DLT II 194-3)

149 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 550.

150 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Omuralieva, 2020: 105.

151 bk. *korgır-*.

3.1.20. Osurma-Yellenme-İşeme Anlamı Taşıyan Sesler

çişe- ‘çişemek, çiş etmek’ Clauson, ED 431a; Gülensoy, KBS I 244¹⁵²; Nadalyayev vd. DTS 146b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çişe- ‘çişemek, çiş etmek’ DLT III 267-8, 267-10

(1) *oglan çişedi.* “Çocuk çişedi, çiş etti, pisledi.” (DLT III 268-8)

çişet- ‘çiş ettirmek, abdest bozdurmak’ Clauson, ED 431a; Gülensoy, KBS I 244¹⁵³; Nadalyayev vd. DTS 146b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. çişet- ‘çiş ettirmek, abdest bozdurmak’ DLT II 307-23, 307-25

Tanıklar

(1) *uragut kençin çişetti.* “Kadın çocuğunu çişetti.” (DLT II 307-23)

osur-¹⁵⁴ ‘osurmak’ Clauson, ED 251b; Gülensoy, KBS II 634; Nadalyayev vd. DTS 372b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. osur- ‘osurmak’ DLT I 178-7, 178-8

Tanıklar

(1) *er osurdu.* “Adam osurdu.” (DLT I 178-7)

osruş- ‘osuruşmak’ Clauson, ED 252a; Nadalyayev vd. DTS 372b; Gülensoy, KBS II 634¹⁵⁵

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. osruş- ‘osuruşmak’ DLT I 234-23, 234-25, 234-26

Tanıklar

(1) *olar ikki osruşdı.* “Onlar ikisi osurmakta yarış etti.” (DLT I 234-23)

sidh- ‘işemek, siymek’ Clauson, ED 799a; Nadalyayev vd. DTS 501b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. sidh- ‘işemek, siymek’ DLT II 295-16, 295-18, DLT III 321-3, 321-6; 440-6, 440-8

152 bk. *çiş.*

153 bk. *çiş.*

154 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 17.

155 bk. *osur-*.

Tanıklar

(1) *er sitti*.¹⁵⁶ “Adam işedi.” (DLT II 295-15)

(2) *sidhti*. “İşedi.” (DLT III 321-6)

(3) *er sidhti*. “Adam işedi.” (DLT III 440-6)

sidhit- ‘işetmek’ Clauson, ED 799b; Nadalyayev vd. DTS 499b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sidhit-* ‘işetmek’ DLT II 302-10, 302-13

Tanıklar

(1) *uragut oğlın sidhitti*. “Kadın oğlunu işetti.” (DLT II 302-10)

yorut- ‘osurmak’ Clauson, ED 960b; Nadalyayev vd. DTS 275b;

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yorut-* ‘osurmak’ DLT III 52-18

Tanıklar

(1) *yorutan*. “Osurgan.” (DLT III 52-18)

3.1.21. Eğlenme-Sevinme Anlamı Taşıyan Sesler

ögür.¹⁵⁷ ‘eğlenmek, sevinmek, neşelenmek’ Clauson, ED 113b; Gülensoy, KBS II 654¹⁵⁸; Nadalyayev vd. DTS 382a

Orh. *ögür-* ‘sevinmek’ BK D 2, 41; UYBAT III/10

Tanıklar

(1) *olortokuma ölteçiçe sakınıgma türük begler bod [un ö]girip sewinip toñıtımış közi yügerü körti*. “Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı.” (BK D 2)

(2) *kara bodun kaganım kelti tēp ög [irip sewinti]*. “Avam halkı “kağanım geldi” deyip sevinip mutlu oldu.” (BK D 41)

(3) *erdemin üçün türk kan balbalı el ara tokuz erig oduş? er oğlın ögürüp? ödür? altı erdem begim e*. “Kahraman olduğun için Türk kağanının balbalını yurdun her tarafında, dokuz askeri? erkek çocuklarıyla sevinip <...> (ey) altı kahraman beylerim!” (UYBAT III/10)

Uyg. *ögir-* ‘eğlenmek, sevinmek, neşelenmek’ IB 15, 29, 63 vd.; İKPÖ LIII.2.; Mayrı 9/2, 18/30, 78/52; Suv VII 710; Suv VIII 14, 429, 1462, 1564, 1621; TT W 9.9, TT S 3, TT IIA 60, TT S 19, TT IIA 60. S 19.

¹⁵⁶ Atalay, kelimenin aslının *sidhti* şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. DLT III 295-16.

¹⁵⁷ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Omuralieva, 2020: 105.

158 bk. *ögür-*.

Tanıklar

(1) *kanlık süsi abka ünmiş. sagır içre elik kiyik kirmiş. eligin tutmuş. kara kamağ süsi ögirer tir. ança biliñler: edgü ol.* “Hanın ordusu ava çıkmış. Avlan içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 63)

(2) *ekki kadaş esen tükel ... kavışıp öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sıktaştılar yene ögürdiler sevintiler.* “İki kardeş sağ salim birbirine kavuşunca öpüştüler, kucaklaştılar, ağlaştılar sonra hıçkıra hıçkıra ağlaştılar, daha sonra yine sevindiler, mutlu oldular.” (İKPÖ LII.7.-LIII.3.)

(3) *ölürü turmuşın körüp ögirdimiz sevintimiz.* “Öldürmekte olduğunu görüp sevindik.” (Maytrı 78/51-53)

(4) *kondini braman bo şloküg eşidip ögirip sevinip muñadıp ötrü ol kamağ ulug tērin kuvragka inçe tēp tēdi.* “Kondini Brahman, bu şiiri işittiğinde çok sevinip şaşırarak o büyük cemaate₂ şöyle dedi.” (Suv VII 709-712)

(5) *öñre neçe bar erser edgü körkle yemişlikler ögürgülük sevingülük ilinçü kılguca yarağlıg t(e)k er[ser] yana belinçteg olar barça kurıyur.* “Öncesinde sevinilecek₂ eğlenmeye müsait ne kadar iyi (ve) güzel meyvelikler varsa bunlar, tedirgin edici şekilde tamamıyla kurur.” (Suv VIII 1461-1466)

(6) *ötrü ol ödün minglig tümenlig kuvrağ ///d/n/// tirilti öküş türlüg teng oyunun //// -ğaru kltiler yar(ı)ngategi uluğ ögrünç ///// ögirmk kim ögürdi s(e)winti.* (TT IIA 56-60)

Kar.- Tanıklanmamıştır.

3.1.22. Öpme-Öpüşme Anlamı Taşıyan Sesler

öp⁻¹⁵⁹ ‘öpmek’ Clauson, ED 4b; Gülensoy, KBS II 685; Nadalyayev vd. DTS 387b;

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. *öp-* ‘öpmek’ DLT I 163-15, 163-16, 163-18, 280-17; KB 451, 1553, 6196 vd.; OAKT 133b,20

Tanıklar

(1) *ol meni öpdi.* “O, beni öptü.” (DLT I 163-15)

(2) *taşığ isrumasa öpmiş gerek.* “Taşı ısıramayan öpmeli.” (DLT I 163-18)

(3) *kanı sığnu keldi tiledi köşik / kayu keldi öpti iligke işik.* “Kimi gelip, ona sığındı ve ondan himâye diledi; kimi gelip, onun eşliğini öptü.” (KB 451)

(4) *yir öpti kör öğdülmiş aydı ilig / uzun kiç yaşağıl aşayu ilig.* “Öğdülmiş yer öptü ve dedi: Ey hükümdar, Allah sana devletin başında uzun ömürler versin.” (KB 1553)

(5) *yüzün közin öpdi*. “Onun yüzünü gözünü öptü.” (OAKT 133b,20)

öpiş¹⁶⁰ ‘öpüşmek’ Clauson, ED 15b; Gülensoy, KBS II 666; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *öpiş*- ‘öpüşmek’ İKPÖ LII.8.

Tanıklar

(1) *ekki kadaş esen tükel ... kavışıp öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sıktaştılar yene ögürdiler sevintiler*. “İki kardeş sağ salim birbirine kavuşunca öpüştiler, kucaklaştılar, ağlaştılar sonra hıçkıra hıçkıra ağlaştılar, daha sonra yine sevindiler, mutlu oldular.” (İKPÖ LII.7.-LIII.3.)

Kar. *öpüş*- ‘öpüşmek’ DLT I 180-5, 180-7

(1) *ol mening birle öpüşdi*. “O, benimle öpüştü.” (DLT II 180-5)

öpögse¹⁶¹ ‘öpmek istemek’ Clauson, ED 15b; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *öpögse*- ‘öpmek istemek’ ETŞ 4/3

Tanıklar

(1) *öz amrakımın öyür men / öyü evirür men ödü ... /çün öz amrak[ımın] öpügseyür men*. “Öz sevgilimi düşünüyorum; düşünüp düşünüp ... durdukça, sevgilimi öpmek istiyorum!” (ETŞ 4/3)

Kar. *öpse*- ‘öpmek istemek’ DLT I 275-20, 275-22, 80-13

Tanıklar

(1) *men anı öpsedim*. “Ben onu öpmek istedim.” (DLT I 275-20)

(2) *er kızın öpsedi*. “Adam, kızını öpmek istedi.” (DLT I 280-13)

öptür¹⁶² ‘öptürmek’ Clauson, ED 7b; Gülensoy, KBS II 665¹⁶³; Nadalyayev vd. DTS 388a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öptür*- ‘öptürmek’ DLT I 217-13, 217-14, 217-15

Tanıklar

(1) *ol anı öptürdi*. “O, onu öptürdü.” (DLT I 217-13)

160 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 8.

161 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 8.

162 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 8.

163 bk. *öp*-.

3.1.23. Gıdıklama Anlamı Taşıyan Sesler

kıçıla⁻¹⁶⁴ ‘gıdıklamak’ Clauson, ED 591b; Nadalyayev vd. DTS 440a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kıçıla*- ‘gıdıklamak’ DLT III 323-24, 323-28, 329-28

Tanıklar

(1) *ol meni kıçıladı.* “O, beni gıdıkladı.” (DLT III 323)

3.1.24. ıslık Çalma Anlamı Taşıyan Sesler

sıkır- ‘ıslık çalmak’ Clauson, ED 815b; Nadalyayev vd. DTS 505a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Tanıklar

Kar. *sıkır*- ‘ıslık çalmak’ DLT II 83-10, 83-12, 83-13; RKT 28/83a2

(1) *kişi sıkırdı.* “Adam ıslık çaldı.” (DLT II 83-12)

(2) *bolmadı olarnıñ namâzları ew üskinde meger sıgırmaq, aya urmak, tatunlar kınnı anıñ birle kim tanar erdiñizler.* (RKT 28/83a1-3)

sıkırış- ‘birlikte ıslık çalmak’ Clauson, ED 816a; Nadalyayev vd. DTS 505a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sıkırış*- ‘birlikte ıslık çalmak’ DLT II 213-6, 213-10

Tanıklar

(1) *olar barça sıkırışdı.* “Onların hepsi ıslık çaldı.” (DLT II 213-6)

sılkül- ‘ıslık çalmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sılkül*- ‘ıslık çalmak’ TİEM 73 134v/1

(1) *ermedi namâzları ew üskinde meger aya ura sılkülmaq.* (TİEM 73 134v/1)

3.1.25. Uzlaşma Anlamı Taşıyan Sesler

tepleş⁻¹⁶⁵ ‘uzlaşmak’ Clauson, ED 440b; Nadalyayev vd. DTS 553a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepleş*- ‘uzlaşmak’ DLT II 206-15, 206-17, 206-18

164 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karahan, 2006: 117, Zülfiyar, 2018: 536.

165 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 644

Tanıklar

(1) *olar bu ışığ kamuğ tepleşdiler.* “Onlar, bu işte hepsi razı oldular.” (DLT II 206-15)

3.1.26. Dinleme Anlamı Taşıyan Sesler

*tıyła*¹⁶⁶ ‘dinlemek’ Clauson, ED 522a; Gülensoy, KBS I 287; Nadalyayev vd. DTS 568b; Tietze I 623¹⁶⁷

Orh. *tıyła-* ‘dinlemek’ BK K 1; KT G 2

Tanıklar

(1) *tokuz oguz begleri bodunu bo sawımın edgüti eşid katıgdı tıyła.* “Dokuz Oğuz beyleri bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinle.” (BK K 1)

Uyg. *tıyła-* ‘dinlemek’ IB 58; KP 176; Maytrı 20/3, 23/22; Suv VII 378, 392; Suv VIII 692, 942, 1147, vd.; Suv X 61, 1464; TT I 36.97

Tanıklar

(1) *oğlu öginte kañınta öbkelepen tezipeñ barmış. yana sakınmış, kelmiş. ögüm ötin alayın, kañım sabın tıylayın, tip kelmiş tir. ança bilinler: edgü ol.* “(Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş, (geri) gelmiş. Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 58)

(2) *kodru tıyłañ siz.* “Siz iyice dinleyin.” (KP 176)

(3) *amtı aymançsız kórkinçsız köñ(ülin) nom tıyılalım.* “Şimdi korkusuz bir gönül (gönül rahatlığı) ile dini dinleyelim.” (Maytrı 23/21-22)

(4) *m(e)n amtı sizij üskünüzte bo nom erdinig nomladaçı nomçılarka eşidteçi tıyladaçı tınl(ı)glarka g(a)rhlar adası tegmegülük toğmış yultuz karşıtı tüş bėrmegülük ig agrıg emgek üze emgenmegülük sünüş atış adası üze yokağmaguluk uçık yelpik üze uçınmaguluk yelvi kömen üze yelvikmegülük agularıg sıñırdeçi arvış küçin vitar adasın tığdaçı yavız tılnüñ ayıg tüşin amırtgurtaçı alku ada tuğalarıg kėterdeçi d(a)r(a)nilar küçi üze kutağdaçı ootlar kuvragı üzeki suvka kirgülık törüsin öñünü tegineyin.* “Ben şimdi sizin huzurunuzda bu öğreti mücevherinin vaizlerine, (onu) işiten (ve) dinleyen canlılara, yıldızlar tehlikesine maruz bırakmayan, yıldızların doğum sırasındaki kavgalarından koruyacak, hastalık₂ (ve) sıkıntıyı giderecek, savaş₂ tehlikesiyle yokluk vermeyecek, cinlerden₂ koruyacak, büyüye₂ maruz bırakmayacak, zehirleri emecek, tüm kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri₂ huzura erdirecek, bütün tehlikeleri giderecek, dharaniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ve ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz edeyim.” (Suv VII 375-391)

166 Zülfikar, *tıyła-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar, 2018: 648

167 bk. *dıyle-*.

(5) *kim kayu tözünler bo nom erdinig nomlagalı tıjlagalı ugrasarlar aşnuça bo iki kırk törlüg ootlarıg alıp yungu kılmış k(e)rgek.* “Öyle ki hangi asil, bu öğreti mücevherini tebliğ etmeyi (veya) dinlemeye niyetlense öncelikle bu otuz iki tür bitkiyi alarak yıkanmalıdır.” (Suv VII 391-394)

(6) *éliglerin kavşurup tıjlazunlar sözleyin.* “Ellerini kavuşturup dinlesinler, (ben) söyleyeyim.” (Suv VIII 1194-1195)

(7) *bolmuşımın tıltagin nomlayu bereyin kop süzök köjülin tetrü tıjlağlar tep y(a)rıkadı.* “Yaradılışımın sebebini anlatıvereyim, çok temiz/açık (bir) zihinle dikkatlice dinleyin! diye buyurdu.” (Suv X 59-61)

(8) *oronta bar erser, bo nom erdinig nomlataçı, m(e)n k(e)ntü özüm ıdalap, brahmalok, ezrua [yer]tinçüsindeki meñimin bo nom er[dinig tıjlagalı, barı tegingey m(e)n.* “(Şayet) nerede var ise bu öğreti cevherini vaaz eden biri, ben kendim, Brahmāloka dünyasındaki saadetimi bırakarak bu öğreti cevherini duymak için (ona) varacağım.” (Suv X 1461-1465)

(9) *tıjla-* (TT I 36.97)

Kar. *tıjla-* ‘dinlemek’ DLT I 96-11; DLT III 403-15, 403-17; OAKT 39,14; RKT 29/36a2

Tanıklar

(1) *yay baruban erküzi / akırı akın munduzı / toğdı yaruk yulduzı / tinğle sözüm külgüsüz.* “Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu, sözümü gülmeden dinle.” (DLT I 96-11)

(2) *er söz tinğladı.* “Adam söz dinledi.” (DLT III 403-15)

(3) *anıñ üninge kamuğ kıyıklar terilib tıjlar erdi.* “Onun sesine bütün hayvanlar toplanırdı ve onu dinlerdi.” (OAKT 39,14)

(4) *eger çıksalar sizij içiñizde arturmazlar sizke meger artuqluğ éwitgeyler erdi sizler ara, tileyürler sizke bulğaklıknı sizij içiñizde tıjlağlılar ol olarka Tanrı bilgen zālimlerni.* (RKT 29/35b2-36a3)

tıjlat-¹⁶⁸ ‘dinletmek’ Clauson, ED 522a; Gülensoy, KBS I 287; Nadalyayev vd. DTS 568b; Tieze I 623¹⁶⁹

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tıjlat-* ‘dinletmek’ DLT II 359-3, 359-5

Tanıklar

(1) *ol manğa söz tinğlattı.* “O bana söz dinletti.” (DLT II 359-3)

¹⁶⁸ Filin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 648.
¹⁶⁹ bk. *dinlet-*.

3.1.27. Tırmalama Anlamına Gelen Sesler

tırmal-¹⁷⁰ ‘tırmalanmak’ Gülensoy, KBS 895; Nadalyayev vd. DTS 569a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tırmal*- ‘tırmalanmak’ DLT II 230-19, 230-21

(1) *anınğ yüzi tırmaldı.* “Onun yüzü tırmalandı.” (DLT II 230-19)

3.1.28. Titreme Anlamına Gelen Sesler

titre- ‘titremek’ Clauson, ED 460a; Gülensoy, KBS II 901 Nadalyayev vd. DTS 564b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *titre*- ‘titremek’ AçB 379; Maytrı 5/29, 11/8; TT I 164; Uig III 8.5

Tanıklar

(1) *okın yürekiñe ursukmuş teg, sıkılur m(e)n emgekin, tolp et’ özüm titreyür, ençim idi b(e)lgürmez.* “Okla kalbime vurulmuş gibi sıkılıyorum ızdırapla; bütün vücudum titriyor, huzurum hiç kalmadı.” (AçB 377-380)

(2) *korkınçı sönmedi bezer titreyür erti.* “Korkusu geçmedi, titreyip duruyordu.” (Maytrı 5/29-30)

(3) *tıt söğüt buğıkı ming türlügin titriyür.* (TT I 163-164)

Kar. *titre*- ‘titremek, sarsılmak’ OAKT 129,12, 138,17; RKT 28/31a2

Tanıklar

(1) *tağ içinde zelzele tüşti tağ titredi.* “Dağda deprem oldu, dağ sarsıldı.” (OAKT 129,12)

(2) *titreyü aytdı.* “Titreyerek konuştu.” (OAKT 138,17)

(3) *üdürdi Mūsā boğnundın yetmiş erni biziñ öd urmuşımızka, kaçan tuttı erse olarnı yer titremeki aytdı.* (RKT 28/30b3-31a3)

titreş- ‘titreşmek’ Clauson, ED 460b; Gülensoy, KBS II 902; Nadalyayev vd. DTS 564b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *titreş-* ‘titreşmek’ DLT II 217-25, 218-3; OAKT 123b,10

Tanıklar

(1) *kişi tımlıgdın titreşdi.* “Halk soğuktan titreşti.” (DLT II 217-25)

(2) *ol kadar titreşgeyler kim yel asıb yığaçlar yaprakı neçük titrese anıñ kebi.* “Rüzgâr estiğinde ağaçların yaprakları nasıl titirse, onlar da öyle titreşecekler.” (OAKT 123b,10)

170 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanan çalışma için bk. Karahan, 2006: 119.

titret- ‘titretmek’ Clauson, ED 460a; Gülensoy, KBS II 901¹⁷¹; Nadalyayev vd. DTS 564b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *titret-* ‘titretmek’ EUTS 241

Tanıklar

(1) *titret-*: “Titretmek” (EUTS 241)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.1.29. Savaş-Bozgun Anlamına Gelen Sesler

tokı- (II)¹⁷² ‘savaşmak, vuruşmak, bozguna uğratmak’ Clauson, ED 474a; Gülensoy, KBS 907¹⁷³; Nadalyayev vd. DTS 577a

Orh. *tokı-* ‘savaşmak, vuruşmak, bozguna uğratmak’ ŞU K 9, 11; ŞU G 2, 5; ŞU D 6, 8; ŞU B 2, 3

Tanıklar

(1) *ékinti süñüş [eñ il]ki ay altı yanıka t[okıdım] <...>* “İkinci savaş, birinci ayın altıncı gününde (idi), (onları) bozguna uğrattım <...> (ŞU K 9)

(2) *anta tokıdım.* “Orada bozguna uğrattım.” (ŞU G 2)

(3) *ol ay bēş yēgirmike keyre başı üç birküde tatar birle katı tokıdım.* “O ayın on beşinde Keyre (Irmağı’nın) kaynağı (ile) Üç Birkü’de Tatarlarla şiddetli bir savaşa tutuştum.” (ŞU D 6)

(4) *eki bodunug alıp tokuzunç ay <...> ükenig? tokıdım.* “İki halkı alıp dokuzuncu ay <...> bozguna uğrattım.” (ŞU B 3)

Uyg. *tokış-* ‘savaşmak, vuruşmak’ Maytrı 68/30,32, 81/60

Tanıklar

(1) *amarıları kızartmış temirliğ çomakların başka tokışu yoğrutça miyilerin sançışu yiyürler.* “Bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler.” (Maytrı 68/30-33)

(2) *bir ikintişke bıçuşurlar .. keşişürler tokışurlar sançışurlar.* “Birbirleri ile vuruşurlar, keşişirler, dövüşürler.” (Maytrı 81/59-60)

Kar. *tokış-* ‘savaşmak, vuruşmak’ DLT I 170-17, 359-17, DLT II 103-17 vd.; OAKT 10,8, 29,16, 143,16; RKT 29/9b1, 29/27b3, 38/40b3 vd.

Tanıklar

(1) *kış yay bile tokıştı / kınğır közün bakıştı / tutuşkalı yakıştı / utgalımat oğraşur.* “Kış yazla vuruştı, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağa uğraşır.” (DLT I 170-17)

171 bk. *titre-*

172 Zülfiyar, *tokış-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 657

173 bk. *tokuş-*.

(2) *eren alrı okıştılar / kınğır közin bakıştılar / kamuğ tolmun tokıştılar / kılıç kınka küçün sıgdi.* “Yiğitler çağrıştılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla çarpıştılar, kılıç kına güç sıgdi.” (DLT I 359-17)

(3) *begler tokuştı.* “Beyler harp ettiler, çarpıştılar.” (DLT II 103-17)

(4) *küçi tenği tokıştı / oğuş konum okuştı / çeriğ taba yakıştı / bizge kelip öç öter.* “Gücü yettiği kadar vuruştı, bütün oymağı çağırdı, askere yaklaştı, bize gelerek öç almak istiyor.” (DLT II 103-24)

(5) *agdı kızıl bayrak / toğdı kara toprak/ yetşü kelip Ograk / tokşıp anın keçtimiz.* “Kızıl bayrak yükseldi, kara toprak havalandı, Oğraklar yetişip geldi, savaş yapıp onun için geciktik.” (DLT III 183-9)

(6) *düşmanlar birle tokışur erdi.* “Düşmanlarla savşırdı.” (OAKT 29,16)

(7) *eger sısalar andlarını ‘ahdlerinde kiğın, olar ta’n kılsalar diniğiz içinde tokuşunlar küfr başlarını, olar and yok olarka, bolğay kim yangalar.* (RKT 29/9a2-9b2)

3.1.30. Fısıldaşma-Ses Alçaltma Anlamı Taşıyan Sesler

aķru okı- ‘alçak sesle okumak’ Clauson, ED 89b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *aķru okı-* ‘alçak sesle okumak’ TİEM 73 214r/80

Tanıklar

(1) *ün eşitür okımağıl namāzında aķru yme okımağıl anda tilegil ekki ara yol.* (TİEM 73 214r/80)

aķru sözleş- ‘fısıldaşmak, sesi alçaltmak’ Clauson, ED 89b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *aķru sözleş-* ‘fısıldaşmak, sesi alçaltmak’ TİEM 73 418r/4

Tanıklar

(1) *bardılar anlar aķru sözleşürler.* (TİEM 73 418r/4)

amurt- ‘(ses) alçaltmak, kısmak’ Clauson, ED 163b; Nadalyayev vd. DTS 42b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *amurt-* ‘(ses) alçaltmak, kısmak, yatıştırma, dindirmek’ DLT III 428-20, 429-4; RKT 37/55a1

Tanıklar

(1) *ol beg öpkesin amurttı.* “O, beyin öfkesini yatıştırdı.” (DLT III 428-20)

(2) *tosun münüp segirtsün / esizliğin amurtsun / itka keyik kaytarsun / tutmuş sanı umnalım.* “Tosun taya binip koştursun, onun haşarılığını dindirsin. Geyiğe köpeği saldırsın, avı tutulmuş sanarak umunalım.” (DLT III 429-4)

(3) *bütünlükün anlar kim amurturlar ünlerin Taşrınıñ yalawaçı katında, olar tururlar kim olar bezedi / arıttı Taşrı köñüllerini sañnuklukқа, anlarқа ol yarlıkamaқ taқı teri uluғ.* (RKT 37/55a1-55b2)

ayduş- ‘kendi aralarında konuşmak’ Nadalyayev vd. DTS 30b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ayduş-* ‘kendi aralarında konuşmak’ OAKT 100b,15; *aytuş-* OAKT 91,10

(1) *bas, bardılar taқı anlar oturuşdılar ya’ni bardılar asde söz ayduşdılar.* “Böylece, onlar gittiler ve anlaştılar, yani gittiler ve kendi aralarında alçak sesle konuştular.” (OAKT 100b,15)

(2) *bu habar leşker aytuşdı kim ‘abdullah bin ubey mundağ söz aytub turur.* “Bu haber hakkında askerler konuşuyorlardı ki, güya Abdullah bin Ubeyy böyle sözler diyor.” (OAKT 91,10)

rāzlaş- (Far.+T.) ‘fısıldaşmak, gizli konuşmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *rāzlaş-* ‘fısıldaşmak, gizli konuşmak’ OAKT 77,10, 77,11; TİEM 73 400r/9, 401r/1, 401v/5 vd.; *razlaşmaq* OAKT 78,6

Tanıklar

(1) *razlaştılar özgülük birle taқı perhiz birle...* “Kendi aralarında iman ve iyilikle konuştular...” (OAKT 77,11)

(2) *körmesmü sen yā baқmasmu sen anlarқа kim yığıldılar rāzdın yana yanarlar aңar kim yığıldılar andın rāzlaşurlar yazuқ birle teñde keçmek birle yme yalavaç yarlığın tutmamaқ(қ)a қақан kelseler señe alқış berürler señe alқış bermedüki birle taşrı ayurlar özleri içinde nelük қınamas bizni taşrı anıñ birle kim ayur miz, tap ol anlarқа tamu kirgeyler aңar neme yawuz yanış ol.* (TİEM 73 400r/8-401v/3)

(3) *ay anlar kim kertgündiler қақан rāzlaşur erse siler yalavaçnı öñdün ıdıñlar rāzıñızlar öñdünide şadaқа, ol yegrek silerke arıғraq, eger bulmasa siler bütünlükün taşrı yazuқ örtgen yarlıқаған ol.* (TİEM 73 401r/1-3)

(4) *yawuz rāzlaşmañ yek turur қаđғuluғ болғу үшін anlar kim kertgündiler ermes yas kılğalı anlarқа nerse meger <tañrı> destūri birle, tañrı ūze kōñjul ursun kertgünügliler.* (TİEM 73 401v/5-7)

(5) *қорқтуñuz mu öz turmaqđın razlaşmaqñız қaynıda sadaқanı ya'ni duşwar mu keldi sadaқа bermekñiz razlaşmazdın öñ rasul birle.* “Gizli bir şey konuşmadan önce sadaka vermeye korkunuz mu yani peygamberle konuşmadan önce sada vermek size ağır mı geldi.” (OAKT 78,6)

sufşa- ‘fısıldamak’ Clauson, ED 793b; Nadalyayev vd. DTS 513a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şufşa-* ‘fısıldamak, üfleme’ DLT III 286-22, 286-25, 286-26; RKT 26/78a1, 29/56a2

Tanıklar

(1) *ol kulakka sufşadı.* “O, gizli bir sözü kulağa söyledi, fısıldadı.” (DLT III 286-22)

(2) *sökelge sufşadı.* “Hastaya okudu, üfledi.” (DLT III 286-26)

(3) *hayr yoқ ūküş içinde şuwşamaқlarında meger kim fermānlasa şadaқanı azu edğülükni azu oñarmaқını boğun arasında, kim kim kılsa anı Ol Tañrının rızāsın tileyü her-āyine berürmiz aña yanut uluғ.* (RKT 26/77b3- 78b3)

(4) *bilmezler mü kim ol Tañrı bilür sırlarını, şuwşamışlarını, ol Tañrı bilgen ol örtüglilerni* (RKT 29/56a1-3)

şuwşaş- ‘gizli söz fısıldaşmak’ Clauson, ED 866b; Nadalyayev vd. DTS 525a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şuwşaş-* ‘gizli söz fısıldaşmak’ DLT II 350-14, 350-16, 350-17; *şuwşaş-* TİEM 73 72r/5, 147r/6

Tanıklar

(1) *ol anıñ birle şuwşaşdı.* “O, onunla birlikte gizli söz fısıldaştı.” (DLT II 350-14)

(2) *yoқ edğülük ūküş içinde ola<r> şuwşaşmaқlarındın meger ol kim fermānladı şadaқа birle azu edğülük birle azu yaraştırmaq birle kişiler ara.* (TİEM 73 72r/5-6)

(3) *bilmesler mü bütünlükün tañrı bilür rāzlarını şuwlaşmışlarını çuwşaşmış bütünlükün tañrı örtüglülerni biligli ol.* (TİEM 73 147r/6-7)

şuwşat- ‘fısıldatmak’ Clauson, ED 866b; Nadalyayev vd. DTS 525a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *şuwşat-* ‘fısıldatmak’ DLT II 337-6, 337-9

Tanıklar

(1) *ol mening kulakka söz şuwşattı.* “O, benim kulağıma söz fısıldattı.” (DLT II 337-6)

tikileş- ‘fısıldaşmak’ Clauson, ED 482a; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tikileş-* ‘fısıldaşmak’ TT I 74.74, 91

Tanıklar

(1) *til talaşur çasut yongağ tikileşir.* (TT I 74.74)

yaşru¹⁷⁴ **ayt-** ‘fısıldaşmak, gizlice söylemek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yaşru ayt-* ‘fısıldaşmak, gizlice söylemek’ TİEM 73 235v/6

Tanıklar

(1) *meşgül turur köñülleri yaşru aytarlar erdi rāzlarını anlar kim küç kıldılar ermez mü <bu> meger bir ādemi silerke meñzer kelir mü siler ya’ni tutar mu siler cāđülükkā siler körür siler.* (TİEM 73 235v/5-7)

3.1.31. Geçinememe Anlamı Taşıyan Sesler

tok tok bol-¹⁷⁵ ‘kadın ile koca arasında geçimsizlik olmak’ Clauson, ED 464b; Nadalyayev vd. DTS 576a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tok tok bol-* ‘kadın ile koca arasında geçimsizlik olmak’ DLT I 333-3

Tanıklar

(1) *er kissi birle tok tok boldı.* “Karı ile koca arasında geçimsizlik oldu.” (DLT I 333-3)

3.1.32. Üfürme-Tükürme Anlamı Taşıyan Sesler

tüfkür- ‘tükürmek’ Gülensoy, KBS II 942

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tüfkür-* ‘tükürmek’ OAKT 28b,2

174 *yaşru* kelimesi Karahanlı Türkçesi döneminde ‘gizli’ anlamına gelecek şekilde kullanılmış olup örneğe Clauson, ED 979a ve Nadalyayev vd. 247a’da rastlanmıştır.

175 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 297.

Tanıklar

(1) *yüzinge tüfkürdi aydı tüfü senge*. “Onun yüzüne tükürdü ve tüh sana, dedi.” (OAKT 28b,2)

ür- (II)¹⁷⁶ ‘üflemek’ Clauson, ED 195b; Gülensoy, KBS II 992; Nadalyayev vd. DTS 626b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ür-* ‘üflemek’ DKPAM 0442, 2600; Maytrı 113/8; Suv III III.3b.10, 154.4; Suv VI 0582; TT W 24

Tanıklar

(1) *küvrüg tokıp labay ürtiler taluyka kirgeli anuk boltılar*. “Davul çalıp lo pei üflediler, denize girmek için hazırlandılar.” (DKPAM 0442-0443)

(2) *ol örtenür kara bulut ... tütünüg üre yarlıkar*. “Bu tutuşan kara bulut ... dumanı haşmetle üfler.” (Maytrı 113/7-8)

(3) *uluğ nomluğ labayığ ürdeçilerke uluğ nomluğ tuğuğ örü tikdeçilerke uluğ nomluğ y(a)rukuğ örü tutdaçılarka inçip alku tınl(ı)ğlar oğlanın inçgüliug mengilig asıgılığ tusuluğ kılğalı küsüşin ürüg uzatı nom buşı birip azmışlarığ yirçilep uluğ tüşke utlıka tegürüp mengü mengig tanuqlatdurtaçılarka bo muntağ osuğluğ kamağ büğü biliglig burkanlarka ol atı kötrülmüşlerke etözüm üzetilim üze kongülüm üze qop uğurun töpümin engitiip süzük kirtgünç kongülin yinçürü töpün yukünü teginür m(e)n*. “Ulu öğreti (*Dharma*) borusunu üfleyeceklerle; ulu öğreti (*Dharma*) tuğunu yukarı kaldıracaklara; ulu öğreti (*Dharma*) ışığını yukarı doğru yükselteceklerle; sonra bütün canlı yaratıkları rahat, mutlu, kazançlı duruma getirmek dileğiyle uzun süre öğreti sadakası (*Dharma dhana*) verip, yoldan çıkmışları yola sokup, ulu ödüle, karşılığa ulaştırıp, sonsuz mutluluğu tanıttıracaklara; böylesi, benzer bütün büyü bilgili Budalara, o adı yüceltilmişlere (*Lokajyeshtha*) vücudumla, dilimle, gönümlle, tam zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek baş(ım)la saygıyla eğilirim.” (Suv III III.3b.10-133.1)

(4) *nomluğ labayığ ürüp nomluğ tuğuğ örü tikip nomluğ yağmur yağıtıp biş ajun tınl(ı)ğ oğlanların süzük kirtgünç köñül öriñip nom bulunçinga tegürüp alkınmaksız tükemeksiz inçgü mengi üze toğurup k(a)ltı bodis(a)t(a)vlarnıñ pratyikabutlarnıñ arħantlarnıñ edgüliug töz yultızlarıña tükellig kılu y(a) rlıkamaklığ kayu iduk işleri <bar> erser amtı m(e)n ol kamağ burkanlarnıñ ol antağ iduk işleriñe qop süzük kirtgünç köñülin artuqraq iyin ögirür m(e)n sevinür m(e)n öge alqayu teginür m(e)n*. “Öğreti (*Dharma*) borusunu üfleyip, öğreti (*Dharma*) tuğunu yukarı kaldırıp, öğreti (*Dharma*) yağmurunu yağdırıp, beş varlık şeklindeki (*Pañca-gati*) canlılar için temiz inançlı gönül besleyip, öğreti (*Dharma*) kazancına ulaştırıp, (onları) bitmez, tükenmez rahat, huzur

¹⁷⁶ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 11.

ile doyurup, böylelikle Bodhisattvaların, Pratyekabuddhaların, Arhantların iyi köklerine hakim duruma getirip, buyurmaklı hangi işleri (var) ise, şimdi ben, o, bütün Budaların o, öylesi kutsal işlerine tam temiz inançlı gönülle, fazlasıyla sevinir, kıvanırım, (o işleri) överek, methederek yerine getiririm.” (Suv III 154.4-18)

(5) *anın amtı s(e)n tözünler oğlıya, ken keligme ülerde çatışlanmağlık küçünj üze asankelar içindeki alp kılğuluk işlerig tüzü tükel kılıp iki törlüğü yeviglerin egsüksüz yeveyip kamağ tözünler kezigindin ertip üç uğuş yertinçütün ünüp alğuta başdınkı yeg bolup, söğütler eligi m(a)habodi söğüt tüpinte v(a)žirliğ v(a)çirazan örgün üzesinte b(e)k bağdaşını olorup ş{a} mnu (oku: ş(i)mnu) süüsün uçup burhan kutun bulup; üç tegzinç iki y(e)g(i) rmi bölöklüğü; darmaçak(i)r nom tilgenin evirip, üzeliksiz nomluğ küvrügüğü yanğkurtu tokıp üzeliksiz edgü tetyük nomluğ labayığ edgüti ürüp , üzeliksiz yeg basdınkı idok nomluğ tooguş örü tikip, üzeliksiz y(a)ruk yaşuk nomluğ yula tamturup, üzeliksiz noş tağığlığı nomlu yağmur yağıtıp, ülgüsüz sansız yüz miñ tümen kolti nayut sanınça tnl(i)glarnıñ nizvanılığ kağğuların tarğarıp; uçsuz kıdığsız uluğ emgeklig taloy ügüztin keçürüp ulsuz tüpsüz tuğmak ölmeklig sansarlığ tegzinçtin taşkaru tartıp; sansız sağışsız burhanlar birle oğadmadın tuş bolğuluk edgülerke tükellig kılğay s(e)n tep y(a)rılıkağay tep y(a)rılıkadı. “Onun için şimdi ey sen soylular oğlu, ileride gelecek olan zamanlarda gayretli gücün ile Asamkhyeya içindeki zahmet gerektiren işleri bütünüyle yapıp iki tür donanımını eksiksiz donatıp bütün soylular sırasından (arasından) geçip üç nesil yeryüzünden çıkıp herkesten daha üstün olup ağaçların hükümdarı Mahabodhi (adlı) ağaç dibinde elmas işlemeli taht üzesinde bağdaş kurup, oturup şeytan ordusunu yenip buda kutsallığına erişip üç tomar 12 bölümlü öğreti tekerleğini çevirip, en üstün öğreti davulunu çalıp vurup en üstün iyi denilen öğreti borusunu iyice üfleyip üstün kutsal öğreti bayrağını yukarı kaldırıp en üstün parlak ışıklı öğreti meşalesini tutuşturup en üstün tatlı öğreti yağmurunu yağdırıp sayısız yüz bin tümen (= 100.000 x 10.000 = 1 milyar) Koi, Nayuta sayısınca canlıların ihtiras kaygılarını uzaklaştırıp uçsuz bucaksız büyük zahmetli okyanustan geçirip sonsuz doğum ve ölüm Samsara döngüsünün dışına çekip sayısız budalar ile gözden kaçırmadan (dikkatlice) vakitlice iyilikleri tamamıyla gerçekleştireceksin diye buyuracak diye söyledi.” (Suv VI 563-597)*

Kar. ür- ‘üfleme, körükleme’ DLT I 164-18, 337-12; KB 4601; OAKT 8,1; RKT 30/22a1, 34/72a3; TİEM 73 240r/1, 302v/3, 333r/6

Tanıklar

(1) *ol ot ürdi*. “O, ateş üfledi.” (DLT I 164-18)

(1) *aydı körüki ürünj kaçan kim kıldı erse ot...* “Ateşi hazırladıktan sonra, ‘körükleyin’ dedi.” (OAKT 8,1)

(2) kaçan kim tüp tüz kılsa-miz anı, ürse men anıı içinde men yaratmış cāndın, tüşünler anar yüknügliler. (RKT 30/21b3-22a2)

(3) kaçan törütse men anı, ürse men anıı içiñe rühumdın, tüşünler anar secde kılığlılar. (RKT 34/72a3-72b2)

(4) ol tişi kim küdezdi uwut endāmını ürdimiz anıı içiñe biziñ cānımıznı kıldımız anı anıı oğlını nişān ciñānlıglarķa. (TİEM 73 240v/9-240r/1)

(5) yana tüzüt(t)i anı ürdi anıı içiñe öz törütmiş cāndın kıldı silerke eşitgüni taķı körgüni taķı köñüllerni, az turur ol kim sipās öter siler. (TİEM 73 302v/3-4)

(6) kaçan şüretin tüzdüüm erse ürdüüm anıı içiñe men törütmişim cāndın tüştiler anar yüknügliler bolup. (TİEM 73 333r/5-6)

ürül- ‘üfürülmek’ Clauson, ED 230a; Gülensoy, KBS II 992¹⁷⁷; Nadalyayev vd. DTS 627a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. **ürül-** ‘üfürülmek’ EUTS 273

Tanıklar

(1) **ürül-**: “Üfürülmek.” (EUTS 273)

Kar. **ürül-** ‘üflenmek, şişirilmek’ DLT I 195-20, 195-22, 195-23, 195-27; OAKT 24,10; RKT 31/69b3, 34/11b1, 35/16a3, 35/16b3, 37/74a3

Tanıklar

(1) *kap ürüldi.* “Tulum şişirildi.” (DLT I 195-22)

(2) *ot ürüldi.* “Ateş üflendi.” (DLT I 195-23)

(3) *yalñguk ürülmüş kap ol, agzı yazlıp alkınur.* “Adam oğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açıldığında esner.” (DLT I 195-27)

(4) *ol kün ürülgey burğu içre.* “O gün Sur’a üflenecek.” (OAKT 24,10)

(5) *ol kün kim ürlür borğu içiñe, téermiz yazukluğlarını, ol kün çağır közlügler.* (RKT 31/69b2-70a1)

3.1.33. Sürme-Sürtme-Sıvama Anlamı Taşıyan Sesler

türt-¹⁷⁸ ‘sürtmek, sürmek’ Clauson, ED 535a; Nadalyayev vd. DTS 599b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. **türt-** ‘sürtmek, sürmek’ ADFH 135; Suv VII 680

Tanıklar

(1) [*ötrü ol keyikçi er karaja toon kedip*] *okıña anahal agu türtdi.* “Bundan sonra avcı, rahip elbisesi giyip, öldürücü zehrini okuna sürdü.” (ADFH 135-136)

¹⁷⁷ bk. *ür-*.

¹⁷⁸ Zülfikar, *türt-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar, 2018: 663

(2) *uluğı kiçigi tapınça tört burnaçta tolu suvın arıg edgü tatıglıg tütsügin çeçekin tapınzun üd kolu éyin ançulayu ok aszun tütsü[g es]rük esriñü pra küsetriler içinte saçıp türüp yıd yıpar.* “Büyük küçük ne varsa dört su kabında dolu suyla saf, iyi, güzel kokulu, mevsimine uygun çiçeklerle tapınsın, ipekli güneşlikler₂ içinde saçıp sürerek güzel kokuları₂.” (Suv VII 675-680)

Kar. *türt-* ‘sürtmek, sıvamak, çalmak’ DLT III 425-25, 426-3

Tanıklar

(2) *köngé yağ türtti.* “Köne yağ sürttü, sıvadı, çaldı.” (DLT III 425-25)

türtül-¹⁷⁹ ‘sürülmek’ Clauson, ED 536b; Nadalyayev vd. DTS 599b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *türtül-* ‘sürülmek’ DLT I 486-17; DLT II 229-15, 229-17

Tanıklar

(1) *begler atın argurup / kadhgu anı turgurup / menğzi yüzi sargarıp / kürküm anğar türtüdür.* “Beyler atlarını yordular, kaygı onları durdurdu; yüzleri, benizleri sarardı; sanki safran sürülmüştü.” (DLT I 486-17)

(2) *terige yağ türtüldi.* “Deriye yağ sürüldü.” (DLT II 229-15)

türtün-¹⁸⁰ ‘yağ sürünmek, sürünür görünmek’ Clauson, ED 537a; Nadalyayev vd. DTS 599b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *türtün-* ‘yağ sürünmek, sürünür görünmek’ DLT II 240-11, 240-14

Tanıklar

(1) *ol özinğé yağ türtündi.* “O, kendine yağ süründü.” (DLT II 240-11)

türtüş-¹⁸¹ ‘yağ sürmekte yarış etmek’ Clauson, ED 537a; Nadalyayev vd. DTS 599b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *türtüş-* ‘yağ sürmekte yarış etmek’ DLT II 205-20, 205-24

Tanıklar

(1) *ol meniğ birle koguşka yağ türtüşdi.* “O, benimle deriye yağ sürmekte yarış etti.” (DLT II 205-20)

179 Zülfiyar, *türtül-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 663

180 Zülfiyar, *türtün-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 663

181 Zülfiyar, *türtüş-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 663

3.1.34. Çok Konuşma-Yanşaklama Anlamı Taşıyan Sesler

*yangşat*¹⁸² ‘bir kimsenin başını çok sözle, yanşaklıkla ağrıtmak’ Clauson, ED 953a; Gülensoy, KBS II 1061; Nadalyayev vd. DTS 235a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yangşat*- ‘bir kimsenin başını çok sözle, yanşaklıkla ağrıtmak’ DLT II 359-19, 359-23

Tanıklar

(1) *ol anuñ başın yangşattı.* “O, yanşaklıkla onun başını ağrıttı.” (DLT II 359-19)

3.1.35. Yırtma-Parçalama Anlamı Taşıyan Sesler

*yırt*¹⁸³ ‘yırtmak, parçalamak’ Clauson, ED 958b; Gülensoy, KBS II 1143; Nadalyayev vd. DTS 268b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yırt*- ‘yırtmak, parçalamak’ EUTS 295; Suv_{Kaya} 416

Tanıklar

(1) *yırt*:- “Yırtmak.” (EUTS 295)

(2) *etimin yinimin yıra yırtta tartarlar yırarlar.* (Suv_{Kaya} 416)

Kar. *yırt*- ‘yırtmak’ DLT I 323-9, 341-15, DLT III 435-6, 435-8; KB 4966

Tanıklar

(1) *anuñ tonın çır yırttı.* “Onun elbisesini çirt yırttı.” (DLT I 323-9)

(2) *anuñ tonın tırt tırt yırttı.* “Onun elbisesini cart cart yırttı.” (DLT I 341-15)

(3) *ol tonın yırttı.* “O, elbisesini yırttı.” (DLT III 435-6)

(4) *kalık yırttı keçmiş kara köñlekin / açıldı yarık yüz kötürdi egin.* “Gökyüzü üzerine geçirdiği siyah gömleği yırttı; peçesini kaldırdı, parlak yüzü açıldı.” (KB 4966)

*yırtıl*¹⁸⁴ ‘yırtılmak’ Clauson, ED 961a; Gülensoy, KBS II 1144; yırtılmak’ Nadalyayev vd. DTS 268b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yırtıl*- ‘yırtılmak’ DLT I 41-17, DLT III 106-9, 106-15, 107-1; OAKT 35b,10

182 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 92.

183 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 12.

184 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 12.

Tanıklar

(1) *ton yırtıldı*. “Elbise yırtıldı.” (DLT III 106-9)

(2) *atsa okın kez kerip kimtür anı yıgdacı / tağığ atıp ograsa özi kuyı yırtılır*. “Okunu gezleyip atsa ona engel olacak kimdir? Atılan ok dağa uğrasa, dağın özü ve kuytusı yırtılır.” (Zamanı anlatarak diyor ki: Zaman okunu gezledikten sonra atarsa ve ona bir dağı amaç tutarsa, dağın düzü ve koynu parça parça olur, yırtılır.)” (DLT III 106-15)

(3) *anban yırtıldı*. “Çuval yırtıldı.” (OAKT 35b,10)

*yırtın*¹⁸⁵ ‘yırtar görünmek’ Clauson, ED 961a; Gülensoy, KBS II 1143¹⁸⁶; Nadalyayev vd. DTS 268b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yırtın-* ‘yırtar görünmek’ DLT III 108-17, 108-19, 108-20

Tanıklar

(1) *ol tonın yırtındı*. “O, elbisesini yırtar göründü.” (DLT III 108-17)

*yırtış*¹⁸⁷ ‘yırtmakta yardım etmek’ Clauson, ED 961a; Gülensoy, KBS II 1143¹⁸⁸; Nadalyayev vd. DTS 268b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yırtış-* ‘yırtmakta yardım etmek’ DLT III 101-8, 101-11

Tanıklar

(1) *ol anğar böz yırtışdı*. “O, ona bez yırtmakta yardım etti.” (DLT III 101-8)

3.2. HAYVANLARA ÖZGÜ SESLER**3.2.1 Eşeklere Özgü Sesler**

anğıla- ‘eşeğin çıkardığı ses, anırmak’ Clauson, ED 186b; Gülensoy, KBS I 70¹⁸⁹; Nadalyayev vd. DTS 47a; Tietze I 178¹⁹⁰

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *anğıla-* ‘eşeğin çıkardığı ses, anırmak’ DLT I 311-13, 311-14, 311-15; *ağır-* TİEM 73 172r/1

(1) *eşyek anğıladı*. “Eşek anırdı” (DLT I 311- 13)

(2) *yana anlar kim kıtsuz boldılar ot içinde anlarğa anıı içinde it ulmaķı kışnemeki eşek ağırmaķı*. (TİEM 73 172r/1)

185 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 12.

186 bk. *yırt-*.

187 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 12.

188 bk. *yırt-*.

189 bk. *anır-*.

190 bk. *anır-*.

3.2.2 Develere Özgü Sesler

bakır- ‘bağırmaq’ Clauson, ED 318a; Gülensoy, KBS I 103; Nadalyayev vd. DTS 82b; Tietze I 261

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bakır-* ‘bağırmaq’ DLT III 186-7, 186-8, 186-9

Tanıklar

(1) *tewey bakırdı.* “Deve bağırıldı.” (DLT III 186-7)

bozla- ‘bozlamak, bağırmaq, ses vermek’ Clauson, ED 392a; Gülensoy, KBS I 167; Nadalyayev vd. DTS 115b; Tietze I 378

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bozla-* ‘bozlamak, bağırmaq, ses vermek’ DLT I 120-19; DLT III 291-19, 291-21, 291-22; *bozlamak* OAKT 132b, 25

Tanıklar

(1) *ınğan ınğrasa botu bozlar.* “Dişi deve inlerse, yavrusu ses verir.” (DLT I 120-19)

(2) *titir bozladı.* “Dişi deve bağırıldı.” (DLT III 291-19)

(3) *tewelerin bozlamakı bakramakı.* “(Develerin) bağırma ve çağırması.” (OAKT 132b, 25)

bozlat- ‘deve vb. hayvanları böğürtmek’ Clauson, ED 392a; Gülensoy, KBS 167; Nadalyayev vd. DTS 115b; Tietze I 378¹⁹¹

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. ‘deve vb. hayvanları böğürtmek’ DLT II 341-4, 341-7

Tanıklar

(1) *ol botunu bozlattı.* “O, deve yavrusunu böğürttü” (DLT II 341-4)

ınğra- ‘inlemek’ Nadalyayev vd. DTS 175a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ınğra-* ‘inlemek’ DLT I 120-18

Tanıklar

(1) *ınğan ınğrasa botu bozlar.* “Dişi deve inleyince boduk deve ses verir.” (DLT I 120-18)

191 bk. *bozla-*.

inğran- ‘inlemek’ Nadalyayev vd. DTS 175a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *inğran-* ‘inlemek’ DLT I 289-19, 289-21

Tanıklar

(1) *inğan inğrandı.* “Deve inledi.” (DLT I 289-19)

tapraş-¹⁹² ‘(deve) hep birlikte sıçramak, hoplamak’ Clauson, ED 445a; Nadalyayev vd. DTS 535a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tapraş-* ‘(deve) hep birlikte sıçramak, hoplamak’ DLT II 217-17, 217-19

Tanıklar

(1) *tewey kamuğ tapraşdı.* “Develer bütün sıçraştı.” (DLT II 217-17)

taprı-¹⁹³ ‘(deve) sıçramak, hoplamak’ Clauson, ED 443b; Nadalyayev vd. DTS 535a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *taprı-* ‘(deve) sıçramak, hoplamak’ DLT III 277-12, 277-15

Tanıklar

(1) *tewi taprıdı.* “Deve sıçradı, hopladı.” (DLT III 277-12)

tepret-¹⁹⁴ ‘sıçratmak’ Clauson, ED 444a; Nadalyayev vd. DTS 546b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tepret-* ‘sıçratmak’ DLT II 329-28, 360-5, 362-7 vd.; OAKT 132b, 23, 133,2

Tanıklar

(1) *er teweysin tepretti.* “Adam devesini sıçrattı.” (DLT II 329-28)

(3) *duhul urdılar ‘elemlemleri tebretdiler.* “Davullar çaldılar, bayraklar salladılar.” (OAKT 132b,23)

(3) *başını tebretdi tağı aydı.* “Kafasını salladı ve dedi.” (OAKT 133,2)

192 Zülfiyar, *tapraş-* ifadesini ses yansımaları kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 641

193 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 641

194 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 645

3.2.3. Koyun ve Kuzulara Özgü Sesler

bele- ‘melemek’ Clauson, ED 332b; Gülensoy, KBS II 600; Nadalyayev vd. DTS 93a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bele-* ‘melemek’ DLT III 206-18, 270-9, 270-10, 270-11

Tanıklar

(1) *koy beledi.* “Koyun meledi.” (DLT III 206-18)

(2) *koy beledi.* “Koyun meledi.” (DLT III 270-9)

3.2.4. Atlara Özgü Sesler

bir kır- ‘homurdanmak, genizden ses çıkarmak’ Clauson, ED 361a; Nadalyayev vd. DTS 105b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *bir kır-* ‘homurdanmak, genizden ses çıkarmak’ DLT II 171-23, 171-25, 171-26

Tanıklar

(1) *at bir kırdı.* “At homurdandı, genizden ses çıkardı.” (DLT II 171-23)

kişne- ‘kişnemek’ Clauson, ED 754a; Gülensoy, KBS I 529; Nadalyayev vd. DTS 310b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kişne-* ‘kişnemek’ DLT I 236-3; DLT III 302-18, 302-19, 302-20, 302-21; OAKT 132b,25; TİEM 73 172r/1

Tanıklar

(1) *yaşın atıp yaşnadı, tuman turup tüşnedi / adgır kısır kişnedi, ügür alıp okraşur.* “Buluttan şimşek çaktı; ortalığı sis kapladı. Aygır ile kısraklar baharın işaretini görüp sevinçten bağıştılar ve kişnediler. Her aygır kısrağını yanına alıp gitti” (DLT I 236-3)

(2) *at kişnedi.* “At kişnedi” (DLT III 302-8)

(3) *katır kişnedi.* “Katır kişnedi” (DLT III 302-19)

(4) *atlarını kişnemeki.* “Atların kişnemesi.” (OAKT 132b,25)

(5) *yana anlar kim kıtsız boldılar ot içinde anlarğa anıy içinde it ulumaķı kişnemeki eşek ağırmaķı.* (TİEM 73 172r/1)

okra- ‘yem zamanında kişnemek, homurdanmak’ Clauson, ED 92a; Gülensoy, KBS II 618; Nadalyayev vd. DTS 369b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *okra-* ‘yem zamanında kişnemek, homurdanmak’ DLT I 275-4, 275-6

Tanıklar

(1) *at okradı.* “At kişnedi, yem zamanında at homurdandı.” (DLT I 275-4)

okraş- ‘birlikte kişnemek’ Clauson, ED 92b; Gülensoy, KBS II 618; Nadalyayev vd. DTS 369b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *okraş-* ‘birlikte kişnemek’ DLT I 235-22, 235-24, 235-25, 236-4

Tanıklar

(1) *yund kamug okraşdı.* “Bütün atlar yemi görünce kişnediler.” (DLT I 235-22)

(2) *yaşın atıp yaşnadı, tuman turup tuşnadı / adhgır kısır kişnedi / ögür alıp okraşur.* “Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısır kişnedi, ögür alıp okraşur.” (DLT I 236-4)

tikre- ‘ses vermek’ Clauson, ED 486a; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tikre-* ‘atın toynak ve ayağından çıkan ses’ DLT III 280-1, 280-4, 280-5, 280-6

Tanıklar

(1) *at adhakı tikredı.* “Atın ayağı ses çıkardı” (DLT III 280-1)

tikreş- ‘atın toynaklarından ses çıkmak’ Clauson, ED 486b; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tikreş-* ‘atın toynaklarından ses çıkmak’ DLT II 209-6, 209-8, 209-9

Tanıklar

(1) *atlar adakı tikreşdı.* “Atların toynakları ses çıkardı” (DLT II 209-6)

3.2.5. Köpeklere Özgü Sesler

çañgıla- (II) ‘dövülerek çenilemek, kötü söyleyip bağırarak’ Clauson, ED 426a; Nadalyayev vd. DTS 139a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çañğıla-* ‘dövülerek çenilemek, kötü söyleyip bağırmaq’ DLT III 404-14, 404-18, 404-20, 404-21

Tanıklar

(1) *it çañğıladı.* “Köpek dövülerek çeniledi.” (DLT III 404-14)

ker- ‘havlamak, ürmek’ Clauson, ED 735b; Nadalyayev vd. DTS 300a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ker-* ‘havlamak, ürmek’ DLT II 8-8

Tanıklar

(1) *it kerdi.* “Köpek ürdü.” (DLT II 8-8)

kerit- ‘havlatmaq, ürdürmek’ Clauson, ED 739b; Nadalyayev vd. DTS 301a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kerit-* ‘havlatmaq, ürdürmek’ DLT II 305-9, 305-11

Tanıklar

(1) *ol itın keritti.* “O köpeğini havlattı” (DLT II 305-9)

sinğıla- (I) ‘hayvanların soğuktan hırıldaması’ Clauson, ED 840a; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğıla-* ‘soğuktan zırcımaq; donacak halde soğumat’ DLT III 405-5, 405-7, 405-8, 405-10; *sinğile-* DLT III 405-5, 405-7, 405-8, 405-10

Tanıklar

(1) *it sinğıladı.* “Soğukta köpek zırcıdı.” (DLT III 405-5)

ür- (III)¹⁹⁵ ‘havlamak’ Clauson, ED 196a; Gülensoy, KBS II 992; Nadalyayev vd. DTS626b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ür-* ‘havlamak’ EUTS 273

Tanıklar

(1) *ür-*: “Havlamak.” EUTS 273

Kar. *ür-* ‘havlamak’ DLT I 164-18, 164-20, DLT III 5-15; KB 6601; OAKT 9,20

¹⁹⁵ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Karasu, 2013: 12.

Tanıklar

(1) *it ürdi*. “Köpek havladı” (DLT I 164-20)

(2) *tilki öz yinige ürse udhuz bolur*. “Tilki kendi inine karşı ürerse uyuz olur.” (DLT III 5-15)

(3) *çadan teg tikerler çibun teg sorarlar / köpek teg ürerler kayusun urayı*. “Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim.” (KB 6601)

(4) *kayda erse it ürgey bizni tapğaylar*. “Bir yerde köpek havlarsa bizi ulurlar.” (OAKT 9,20)

3.2.6. Fillere Özgü Sesler

çarla- (II) ‘fillerin bağırması’ Clauson, ED 429b; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çarla-* ‘fillerin bağırması’ DLT III 295-17, 295-19, 295-22 vd.

Tanıklar

(1) *yangan çarladı*. “Fil bağırdı” (DLT III 295-19)

çarlaş- (II) ‘filler bağırmak, kükremek’ Clauson, ED 430a; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çarlaş-* ‘filler bağırmak, kükremek’ DLT II 210-7, 210-9, 210-10

Tanıklar

(1) *yengenler çarlaşdı*. “Filler kükredi, bağırdı” (DLT II 210-9)

çogıla- (II) ‘fil bağırmaq’ Clauson, ED 497b; Nadalyayev vd. DTS 152a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çogıla-* ‘fil bağırmaq’ DLT III 295-22, 295-24

Tanıklar

(1) *çogıladı*. “Filin bağırması anlamına gelir.” (DLT III 295-22)

et- (I) ‘böğürmek’ Clauson, 39b; Gülensoy, KBS II 674; Nadalyayev vd. DTS 186b

Orh. *et-* ‘böğürmek, ötmek’ BK B 5

Tanıklar

(1) *tagda sıgun etser <...> sakınur men.* “Dağda geyiklerin böğürmesi (misali) <...> düşünürüm. (BK B 5-6)

Uyg. et- ‘böğürmek’ IB 21

Tanıklar

(1) *karı üpgüg yıl yarumazkan etdi. ödmeñ, körmeñ, ürküt[m]eñ tir. Ança bilij: [edgü ol].* “Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü. Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der. Öylece bilin.” (IB 21)

Kar. öt- ‘ötmek’ DLT I 529-7; DLT II 290-7; DLT III 194-16 vd.; KB 76, 77, 78, 4963

Tanıklar

(1) *senden kaçar sundılaç / mende tiner kargılaç / tatlığ öter sanduvaç / erkek tişi uçruşur.* “Yund kuşu senden kaçar, kırlangıç bende dinlenir, bülbül tatlı tatlı öter, erkek dişi bende çiftleşir.” (DLT I 529-7)

(2) *buç buç öter semürgük / boğzı uçun menğlenür.* “Güzel öten semürgük kuşu tane gördüğünde boğazı için toplar.” (DLT II 290-7)

(3) *yaruk yulduz togarda udhnu kelip bakarmen / satulayu sayraşıp tatlığ ünün kuş öter.* “Parlak yıldız doğduğunda uyanır gelir bakarım. Kuşlar gevezelik yapıp tatlı sesle ötüşerek şakırlar.” (DLT III 194-16)

(4) *korday kugu anda uçup yumgın öter / kuzgun yanğan sayrap anın üni büter.* “Korday kuğu orada uçup toplanarak öter, kuzgun, alacakarga öterek bu yüzden sesleri kısılır.” (DLT III 240-25)

3.2.7. Aslanlara-Ejderhalara Özgü Sesler

etine- ‘kükremek’ Clauson, ED 60b; Nadalyayev vd. DTS 188a

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. etine- ‘kükremek’ DKPAM 2917; Suv V 0457

Tanıklar

(1) *irig sarsıg savlıg luular bir ikintike küvenç köñül/öritip ertingü katıg ünün et(i)neyürler.* “Kötü, kaba sözlü ejderhalar karşılıklı mağrurluk besleyip son derece sert sesleriyle kükrerler.” (DKPAM 2915-2918)

(2) *aslanlar etinin eñineyü aça adıra ukıtayın.* “Aslanlar sesi ile seslenerek ayrıntılı olarak yokluk dharmasının yorumunu açıklayayım.” (Suv V 0456-0457)

Kar. Tanıklanmamıştır.

3.2.8. Kazlara Özgü Sesler

kağ kuğ ét- ‘kazın çıkardığı ses’ Clauson, ED 608b; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg.-

Kar. *kağ kuğ ét-* DLT III 128-31

Tanıklar

(1) *kaz kağ kuğ etti.* “Kaz bu sesleri çıkararak bağırdı.” (DLT III 128-31)

kağıla- ‘kazların “gak gak” diye bağışması’ Clauson, ED 611a; Nadalyayev vd. DTS 422a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kağıla-* ‘kazların “gak gak” diye bağışması’ KB 72

Tanıklar

(1) *kaz ördek kuğu kıl kalığığ tuda / kağılayu kaynar yoğaru kodı.* “Kaz, ördek kuğu ve kılkuyruk fezayı doldurdu, bağışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.” (KB 72)

kağ ét- ‘kaz ses vermek’ Clauson, ED 630b; Nadalyayev vd. DTS 419b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kağ ét-* ‘kaz ses vermek’ DLT III 358-7

Tanıklar

(1) *kaz kağ etti.* “Kaz ses verdi.” (DLT III 358-7)

3.2.9. Aslanlara Özgü Sesler

kükre- ‘kükremek, bağırmak, böğürmek’ Clauson, ED 713a; Gülensoy, KBS II 588; Nadalyayev vd. DTS 313a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. ‘kükremek, bağırmak, böğürmek’ Suv X 944

Tanıklar

(1) *süzök y(a)ruk yme eñingiri yañkulug körkle ününüz ol aslan hanı kükremiş teg tolp yertinçüte tigilig.* “Sesiniz duru, parlak, melodik, yankılı (ve) güzeldir; tıpkı aslan hanının kükreyişinin bütün yeryüzünde çınlaması gibidir.” (Suv X 942-945)

Kar. *kökre-* ‘aslan vb. hayvanlar için kükremek’ DLT I 125-13; DLT II 146-27; DLT III 282-14 vd.

Tanıklar

(1) *aslan kökrese at adaki tuşalır*. “Aslan kükrese atın ayakları birbirine dolanır.” (DLT II 146-27)

(2) *aslan kökredi*. “Aslan kükredi.” (DLT III 282-12)

(3) *bugra kökredi*. “Buğra kükredi.” (DLT III 282-14)

3.2.10. Develere Özgü Sesler

kökreş- (I) ‘kişnemek, kükreşmek’ Clauson, ED 713b; Gülensoy, KBS II 588; Nadalyayev vd. DTS 313a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kökreş-* ‘kişnemek, kükreşmek’ DLT II 223-2, 223-5, 223-19 vd.

Tanıklar

(1) *bugralar kökreşdi*. “Erkek develer kişnedi” (DLT II 223-2)

3.2.11. Kedilere Özgü Sesler

muyav- ‘miyavlamak’ Clauson, ED 772a; Nadalyayev vd. DTS 347b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *muyav-* ‘miyavlamak’ DLT II 14-18

Tanıklar

(1) *müş oğlu muyavu togar*. “Kedinin yavrusu miyavlayarak doğar.” (DLT II 14-18)

3.2.12. Öküzlere-Sığırlara-Boğalara Özgü Sesler

böñü- ‘böğürmek’

Orh. *böñü-* ‘böğürmek’ To 6

Tanıklar

(1) *toruk bukalı semiz bukalı irakda böñüser? semiz buka toruk buka tēyin bilmez ermiş tēyin ança sakıntım*. “Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş diyerek öylece düşündüm.” (To 5-6)

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

möñre- ‘böğürmek’ Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 353b

Orh. *möñre-* ‘böğürmek’ IB 60

Tanıklar

(1) *tokuz arlı sıgun kiyik men. Bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men. Üze Tenri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tir. Ança biliñler: Edgü ol.* “Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim. Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm. (Beni) yukarıda tanrı iştirmiştir, aşağıda insanoğlu bilmiştir. Onca güçlüyüm, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 60)

Uyg. möñre- ‘böğürmek’ DKPAM 1856

Tanıklar

(1) *[yañı] togmuş toguçk(t)yası [...] basasınta möñreyü [...serü] umadın evrilü kelip tolp [...] isig amrak köñü[l...] köni kértü savın köz [...] ol yınakdın basa basa yügürür erti.* “Yeni doğmuş yavrucağı... arkasından böğürerek ... dayanamadan geri dönüp bütün ... sevimli... gerçek sözle göz... o tarafatan duraksamadan koşuyordu.” (DKPAM 1854-1861)

Kar. münğre- ‘öküz vb. böğürmek’ DLT III 403-1; TİEM 73 232v/6

Tanıklar

(1) *udh münğredi.* “Öküz böğürdü” (DLT III 403-1)

(2) *ata berdimiz anı munđagok kemişti sāmırî çıkardı anlarka bir buzağı tenlig añar münğreyü aydılar bu idinizlär mü müsā idisi unut(t)ı.* (TİEM 73 232v/6-7)

münğreş- (I) ‘sığır vb. böğürmek’ Clauson, ED 771a; Nadalyayev vd. DTS 353b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. münğreş- ‘sığır vb. böğürmek’ DLT II 79-21, DLT III 398-25

Tanıklar

(1) *alın töpü yaşardı, orit otın yaşurdı / kölning suwin köşerdi, sığır boka münğreşür.* “Dağların tepeleri taze bitkilerle yeşerdi. Kuru otların yerine taze çimenler çıktı. Göller taşacak kadar doldu. Boğalar ve sığırlar bunun sevincinden böğürmeye başladılar” (DLT II 79-21)

münğret- (I) ‘öküz vb. böğürtmek’ Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 353b

Orh. Tanıklanmamıştır.

Uyg. Tanıklanmamıştır.

Kar. münğret- ‘öküz vb. böğürtmek’ DLT II 358-15, 358-17, 358-22 vd.

Tanıklar

(1) *ol udhnu münğretti.* “O, öküzü böğürttü.” (DLT II 358-15)

3.2.13. Kuşlara Özgü Sesler

sayra-¹⁹⁶ ‘şakımak, ötüşmek’ Clauson, ED 859b; Nadalyayev vd. DTS 481b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sayra*- ‘şakımak, ötüşmek’ DLT III 240-26, 311-2, 311-4 vd.; KB 4963

Tanıklar

(1) *korday kugu anda uçup yomgin öter / kuzgun yağan sayrap anın ünü büter.* “Kuğular suların etrafında uçuşuyorlar; çeşitli nağmelerle hep beraber bağrışıyorlar, kuzgun ve kızılca karga da neredeyse sesleri kısılircasına ötüşüyor.” (DLT III 240-26)

(2) *sanduvaç sayradı.* “Bülbül nağmeler çıkararak şakıdı” (DLT III 311-2)

(3) *sarıg sandvaç ötti ünün sayradı, belinlep odundu usı kelmedi.* “Sarı bülbül öttü, güzel sesiyle şakıdı, Ögdülmiş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı” (KB 4963)

sayraş- ‘birlikte ötmek, ötüşmek’ Clauson, ED 860a; Nadalyayev vd. DTS 482a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sayraş*- ‘birlikte ötmek, ötüşmek’ DLT III 194-10, 194-16, 194-23 vd.

Tanıklar

(1) *kuşlar sayraşdı.* “Kuşlar öttü” (DLT III 194-10)

(2) *yaruk yulduz togarda udhnu kelip bakar men / satulayu sayraşıp tatlıg ünün kuş öter.* “Parlak yıldız doğduğunda ağaçlara bakıyorum ve kuşların tatlı, coşkulu nağmelerle ötüşünü duyuyorum” (DLT III 194-16)

sıkır- ‘ıslık çalmak’ Clauson, ED 815b; Nadalyayev vd. DTS 505a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Tanıklar

Kar. *sıkır*- ‘ıslık çalmak’ DLT II 83-10, 83-12, 83-13

Tanıklar

(1) *kuş sıkırdı.* “Kuş ıslık çalar gibi ses çıkardı.” (DLT II 83-10)

¹⁹⁶ Fiilin yansıma sözcük kategorisinin altına alınması hususunda ayrıca bk. *sayra*- (*caipa*-) Tazhieva, 2020: 291.

3.2.14. Kurtlara-İneklere Özgü Sesler

sinğıla- (I) ‘hayvanların soğuktan hırıldaması’ Clauson, ED 840a; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğıla-* ‘soğuktan zırcılamak; donacak halde soğumak’ DLT III 405-5, 405-7, 405-8, 405-10; *sinğile-* DLT III 405-5, 405-7, 405-8, 405-10

Tanıklar

(1) *it sinğıladı.* “Soğukta köpek zırcıdı.” (DLT III 405-5)

(2) *suw sinğıladı.* “Su donacak halde soğudu.” (DLT III 405-7)

ul- (I) ‘ulumak’ Clauson, ED 127a; Gülensoy, KBS II 965; Nadalyayev vd. DTS 609b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ul-* ‘ulumak’ İKPÖ LXXVII.2.

Tanıklar

(1) *ol ödün ol beş yüz koltğuçılar bu savağ eşidip ulıdular sıktadılar kalıtı buzağusun itürmiş* ihek teg ulıyu inçe tep ötüntiler.* “O zaman, bu sözleri işiten beş yüz dilenci buzağısını arayan bir inek gibi böğürürken bir taraftan şöyle konuştular.” (İKPÖ LXXVII.1-6.)

Kar. *ul-* ‘ulumak’ DLT III 255-16, 255-21, 255-24; TİEM 73 172r/1

Tanıklar

(1) *böri ulıdı.* “Kurt uludu. Geceleyn köpek korkunç şekilde ulursa da böyle denir.” (DLT III 255-16)

(2) *yazıda böri ulısa ewde it bagrı tartısur.* “Kırda kurt ulusa –kurda acıdığı için- evde köpeğin bağı sızlar.” (DLT III 255-24)

(3) *yana anlar kim kıtsuz boldılar ot içinde anlarğa anıı içinde it ulımağı kişnemeki eşek ağırmağı.* (TİEM 73 172r/1)

ulış- ‘uluşmak’ Clauson, ED 154a; Gülensoy, KBS 965; Nadalyayev vd. DTS 609b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ulış-* ‘uluşmak’ DLT I 189-1, 189-14, 189-18

Tanıklar

(1) *ulşıp eren börleyü / yırtın yaka ırlayı / sıkııp üni yurlayı / sıgtap közi örtülür.* “Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor.” (DLT I 189-1)

ulit- ‘ulutmak’ Clauson, ED 132b; Gülensoy, KBS 965; Nadalyayev vd. DTS 610a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ulit-* ‘ulutmak’ DLT I 213-20, 213-22, 213-23

Tanıklar

(1) *ol anıñ boynın ulıttı.* “O, onu kurt ulur gibi uluttu.” (DLT I 213-20)

3.2.15. Yılanlara Özgü Sesler

üşkür- ‘ıslık çalmak’ Clauson, ED 260b; Nadalyayev vd. DTS 628b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *üşkür-* ‘ıslık çalmak’ DLT I 228-6, 228-10

Tanıklar

(1) *yılan üşkürdi.* “Yılan ıslık çaldı” (DLT I 228-10)

3.2.16. Sineklere Özgü Sesler

siñğ ét- (I) ‘vızlamak’ Clauson, ED 832b; Gülensoy, KBS II 783¹⁹⁷; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *siñğ ét-* ‘vızlamak’ DLT III 358-4

Tanıklar

(1) *kimünçe siñğ etti.* “Sivrisinek vızladı.” (DLT III 358-4)

3.3. HAYVANLARI ÇAĞIRMA-HAREKETE GEÇİRME ANLAMINDA KULLANILAN SESLER

kakrat- ‘davul çalarak zararlı hayvanları, kuşları kaçtırtmak’ Clauson, ED 612b; Nadalyayev vd. DTS 422b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakrat-* ‘davul çalarak zararlı hayvanları, kuşları kaçtırtmak’ DLT II 334-15-334-20

Tanıklar

(1) *ol kakratgu kakrattı.* “O, kaçırarak şey çaldı.” (DLT II 334-15)

197 bk. *sinek.*

segirt-¹⁹⁸ ‘seğirtmek, koşturmak’ Clauson, ED 822b; Gülensoy, KBS II 747; Nadalyayev vd. DTS 494b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *segirt*- ‘seğirtmek, koşturmak, atlayıp zıplamak’ DLT II 274-23; 429-3, 431-22 vd.; KB 2383; *sekrit*- OAKT 141,3; *sekri*- OAKT 130,12, 141,3

Tanıklar

(1) *tıgraklanıp seğırtti / erin atın yügürtti / bizni kamuğ anğıttı / andağ süge kim yeter.* “Yiğitlenip seğırtti, askerini, atını koşturdu, bütün bizi şaşırttı; böyle askere kim dayanır?” (DLT II 274-24)

(2) *tosun münüp seğırtsün / esizligin amurtsun / itka keyik kaytarsun / tutmuş sanı umnalım.* “Tosun taya binip koştursun, onun haşarılığını dindirsin. Geyiğe köpeği saldırsın, avı tutulmuş sanarak umunalım.” (DLT II 429-3)

(3) *ol at sekirtti.* “O, at koşturdu.” (DLT II 431-22)

(4) *çerig körse alp er kör arslan bolur / sekirtür ya öldürür ya urşu ölür.* “Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür.” (KB 2383)

(5) *turup çıktı hacib kapuğka tegip / bir oğlan yügürtti tilin söz ıdıp.* “Hâcip kalkıp, çıktı; kapiya gelip, bir iç-oğlanı koşturarak, haber saldı.” (KB 574)

(6) *sekritürler atların.* “Atlarını seğırtirler.” (OAKT 141,3)

(7) *yaratmış anı ol suwdın kim akar ba-ma'nî madfuk sekriyü çıkar.* “Onu fıskırıp çıkan bir sudan yaratmış, damlalar halinde akan.” (OAKT 130,12)

(8) *atları sekridükde katığ taşğa teger ot çıkar.* “Atları seğırttiği zaman (tırnakları) sert kayalara çarpar ve teş çıkar.” (OAKT 141,3)

tigret-(I) ‘(atı) son hızla koşturmak’ Clauson, ED 486a; Nadalyayev vd. DTS 566b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tigret*- ‘(atı) son hızla koşturmak’ IB 50

Tanıklar

(1) *tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat. Tokuz kat üçürgün topulgınça teritzün tir. ança bilinler: yab[ı]ak ol.* “Demir kırkı atın kuyruğunu düğümle ve onu osurtuncaya kadar son süratle sür; yağız atı (da) yıkılıp yere yayılıncaya kadar koştur. (Öyle ki) dokuz kat teyeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (IB 50)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

¹⁹⁸ Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 610.

3.3.1. Yansıma Sesler

badar kıl- ‘sesle çarpmak, itmek’ Clauson, ED 307a; Nadalyayev vd. DTS 77a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *badar kıl-* ‘sesle çarpmak, itmek’ DLT I 349-8

Tanıklar

(1) *çalk çulka badar kıldı.* “O, onu çarptı, itti. Bu itmenin çıkardığı sestir.” (DLT I 349-8)

buldur buldur ét- ‘güldür güldür etmek’ Clauson, ED 334b; Nadalyayev vd. DTS 122a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *buldur buldur ét-* ‘güldür güldür etmek’ DLT I 456-25

Tanıklar

(1) *taş kudhuğka tüşti buldur buldur etti.* “Taş kuyuya düştü güldür güldür ses etti.” (DLT I 456-25)

çaldıra- ‘taş, zincir vb. şeylerin yansıma sesi, çağıl çuğul’ Clauson, ED 419a; Nadalyayev vd. DTS 137a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çaldıra-* ‘taş, zincir vb. şeylerin yansıma sesi, çağıl çuğul’ DLT III 447-20, 448-3

Tanıklar

(1) *taş çaldıradı.* “Taş ses çıkardı. Zincir ve zincire benzer şeyler yere düşüp de ses verirse yine böyle denir.” (DLT III 447-20)

çalk çulka kıl- ‘itmek, çarpmak’ Clauson, ED 419b; Nadalyayev vd. DTS 137b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çalk çulka kıl-* ‘itmek, çarpmak’ DLT I 349-8

Tanıklar

(1) *çalk çulka badar kıldı.* “O, onu itti.” (DLT I 349-8)

çağışa- ‘çağıl çuğul etmek, takılan süs eşyası ses vermek’ Clauson, ED 412b; Nadalyayev vd. DTS 142b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çağşa-* ‘çağıl çuğul etmek, takılan süs eşyası ses vermek’ DLT III 286-12, 286-16

Tanıklar

(1) *taş çağşadı.* “Taşlar çağıl çuğul diye ses çıkardı” (DLT III 286-12)

çars çars ur- ‘çat çat dövmek’ Clauson, ED 430b; Nadalyayev vd. DTS 141a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çars çars ur-* ‘çat çat dövmek’ DLT I 348-13

Tanıklar

(1) *ol anı çars çars urdı.* “O, onu çat çat diye dövdü.” (DLT I 348-13)

çat çat ur- ‘çat çat vurmak’ Clauson, ED 401b; Gülensoy, KBS I 222; Nadalyayev vd. DTS 141b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çat çat ur-* ‘çat çat vurmak’ DLT I 320-8

Tanıklar

(1) *çat çat urdı.* “Çat çat vurdu.” (DLT I 320-8)

çatıla- ‘saklamak’ Clauson, ED 403a; Nadalyayev vd. DTS 142a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çatıla-* ‘yansıma ses, saklamak’ DLT III 323-7, 323-10

Tanıklar

(1) *berge çatıladı.* “Kamçı şakladı.” (DLT III 323-7)

çığıl tıgıl kıl- ‘çığıl çığıl etmek’ Clauson, ED 407a; Nadalyayev vd. DTS 148a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çığıl tıgıl kıl-* ‘çığıl çığıl etmek’ DLT I 393-8

Tanıklar

(1) *ok kiş içre çığıl tıgıl kıldı.* “Ok, sadakta çığıl çığıl etti.” (DLT I 393-8)

çifila- ‘küp ve şıranın çığıl çığıl etmesi, ses çıkarması’ Clauson, ED 397b; Nadalyayev vd. DTS 147b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çifila-* ‘yansıma ses, küp ve şıranın çığıl çığıl etmesi, ses çıkarması’
DLT III 325

Tanıklar

(1) *küp çifiladı.* “Küp çığıl çığıl ses çıkardı.” (DLT III 325-22)

çıkra- ‘gıcırdamak’ Clauson, ED 410b; Nadalyayev vd. DTS 151a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çıkra-* ‘gıcırdamak’ Alt. Gr. 272

Tanıklar

(1) *çıkra-*: “Gıcırdamak.” (Alt. Gr. 272)

Kar. *çıkra-* ‘kapı, diş vb. şeylerin gıcırdaması’ DLT III 280-23, 280-24,
280-28

Tanıklar

(1) *tış çıkıradı.* “Diş gıcırdadı” (DLT III 280-23)

(2) *kapuğ çıkıradı.* “Kapı gıcırdadı” (DLT III 280-24)

çıkraş- ‘dişlerin çokça gıcırdaması’ Clauson, ED 411a; Nadalyayev vd.
DTS 151a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çıkraş-* ‘yansıma ses, dişlerin çokça gıcırdaması’ DLT II 209-11, 209-
14

Tanıklar

(1) *tış çıkıraştı.* “Diş gıcırdadı.” (DLT II 209- 11)

çıkırat- ‘diş gıcırdatmak’ Clauson, ED 411a; Nadalyayev vd. DTS 151a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çıkırat-* ‘yansıma ses, (diş) gıcırdatmak’ EUTS 61; ÇBH 298; DKPAM
0615, 3783; TT III not 5

Tanıklar

(1) *çıkırat-*: “Diş gıcırdatmak.” EUTS 61

(2) *yalın öntürüp tişlerin azıgıların çıkıratıp sıçğnağların urunu ayaların yapıntı.* “Alev(ler) saçarak, dişlerini ve azı (diş)lerini gıcırdatarak, adelerini vurarak, avuçlarını yumdu(lar).” (ÇBH 298)

(3) *tişin çıkıratır yaş[lig] közin kadaşları tapa tetrü körür [sav] sözlegeli kılınar sözleyü umaz.* “Dişlerini sıkıp gıcırdatır. Yaşlı gözleriyle eşine dostuna dikkatlice bakar, konuşmaya çalışır (ama) konuşamaz.” (DKPAM 0615-0617)

(4) *agızların közlerinin burunlarının barça korku teg ört yalın üntürüp tişlerin azıgların çıkıratıp sıçganakların urunu ayaların yapıntı.* “Ağızlarından, burunlarından korkunç ateşler saçıp, dişlerini gıcırdatıp, adelerlerini birbirine vurarak, avuçlarını sıktılar.” (DKPAM 3781-3784)

(5) *tişin çıkıratır.* (TT III not 5)

Kar. *çıkırat-* ‘yansıma ses, diş, kalem, kapı vb. şeyleri gıcırdatmak’ DLT II 334-9, 334-11, 334-13, 334-14

Tanıklar

(1) *ol tışın çıkıratı.* “O dişini gıcırdatı” (DLT II 334-9)

(2) *bugra tışın çıkıratı.* “Erkek deve dişini gıcırdatı.” (DLT II 334-11)

çıldı- ‘yansıma ses, çıldır çıldır ses vermek’ Clauson, ED 419a; Nadalyayev vd. DTS 148b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çıldı-* ‘yansıma ses, çıldır çıldır ses vermek’ DLT III 281-5, 281-8

Tanıklar

(1) *ok kişte çıldadı.* “Ok sadakta çıldır çıldır diye ses çıkardı.” (DLT III 281-5)

çılrat- ‘yansıma ses, çığıl çığıl ses verdirmek’ Clauson, ED 421a; Nadalyayev vd. DTS 148b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çılrat-* ‘yansıma ses, çığıl çığıl ses verdirmek’ DLT II 333-10, 333-14

Tanıklar

(1) *ol okın kişte çılratı.* “O, sadakta oku seslendirdi, çığıl çığıl ses verdirdi” (DLT II 333-10)

çinğ ét- ‘çınlamak’ Clauson, ED 424b; Gülensoy, KBS I 237; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çinğ ét-* ‘çınlamak’ DLT III 357-5, 357-8

Tanıklar

(1) *kulakım çinğ etti.* “Kulağım çınladı.” (DLT III 357-5)

çinğül çinğül ét- ‘çingil çingil etmek’ Clauson, ED 426a; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çingil çingil ét-* ‘çingil çingil etmek’ DLT III 366-4

Tanıklar

(1) *yügün çingil çingil etti.* “Gem çingil çingil etti.” (DLT III 366-4)

çingra- ‘yansıma ses, çınlamak’ Clauson, ED 426b; Gülensoy, KBS I 238¹⁹⁹; Nadalyayev vd. DTS 150a; Tietze I 509

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çingra-* ‘yansıma ses, çınlamak’ DLT III 402-9, 402-11

Tanıklar

(1) *ol koğragu çingradi.* “O çan çınladı. Buna benzeyen bir ses için de böyle denir.” (DLT III 402-9)

çingrat- ‘yansıma ses, çınlatmak’ Clauson, ED 426b; Gülensoy, KBS I 238²⁰⁰; Nadalyayev vd. DTS 150a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çingrat-* ‘yansıma ses, çınlatmak’ DLT II 358-7, 358-11; TİEM 73 392v/2

Tanıklar

(1) *ol koğragu çingrattı.* “O çanı çınlattı” (DLT II 358-7)

(2) *törüt(i) kişileri çıyratu turur sakşık toy teg.* (TİEM 73 392v/2-3)

çikre- ‘yansıma ses, bir şeydeki yabancı şey gıcırdamak’ Clauson, ED 416b; Nadalyayev vd. DTS 146a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çikre-* ‘bir şeydeki yabancı şey gıcırdamak’ DLT III 280-29, 281-3, 281-4

Tanıklar

(1) *etmekte taş çikredi.* “Ekmeğin içinde bulunan taştan dolayı diş gıcırdadı.” (DLT III 280-29)

çirt sudh- ‘dişler arasından ‘çirt’ diye tükürük çıkarmak’ Clauson, ED 428a; Nadalyayev vd. DTS 146b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

199 bk. *çınla-*.

200 bk. *çınla-*.

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çirt sudh-* ‘dişler arasından ‘çirt’ diye tükürük çıkarmak’ DLT I 341-25

Tanıklar

(1) *çirt südhti.* “Birisı dişlerinin arasından “çirt” diye tükürük çıkardı.” (DLT I 341-25)

etiz- ‘çınlamak, çalmak, titreştirmek’ Nadalyayev vd. DTS 67a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *etiz-* ‘çınlamak, çalmak, titreştirmek’ İKPÖ LXX.1., LXXI.1., LXVIII.ç.; Maytrı 4/5, 17/10, 32/13, 101/3

Tanıklar

(1) *elgim ’etizü* ağzım yırlayı öz egideyin.* “Elimle çalıp ağzımla şarkı söyleyerek kendimi besleyeyim.” (İKPÖ LXX.1-2)

(2) *’elgi kopuz etizü ağzı yırlayı olurdu.* “Eliyle kopuz çalıp, ağzıyla şarkı söyleyerek oturuyordu.” (İKPÖ LXXI.1-2.)

(3) *gantarvılar iligin kutgar(ka)lır üçün kuñkauçı etizin belgürtüp kuñkau etizip kutgaru yarlıkadı.* “Güzel kokulu mızıkacılar hükümdârını kurtarmak için mızıkacı (harpçı) kılığına girip harp çalarak haşmetle kurtardı.” (Maytrı 4/3-6)

(4) *biş türlüğ yinçge oyun etiz(ü).* “Beş çeşit zarif eğlence çınladı.” (Maytrı 17/10)

(5) *erdnilig kimide olurup biş türlüğ yinçge oyun etizü.* “Cevherle süslü gemide oturup beş çeşit zarif musiki çalarlar.” (Maytrı 32/12-13)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

ige- ‘gıcırdatmak’ Nadalyayev vd. DTS 204a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ige-* ‘gıcırdatmak’ DLT III 254-19, 254-21, 255-2

Tanıklar

(1) *bugra tışın igedi.* “Erkek deve dişini gıcırdattı” (DLT III 254-21)

ğaldra- ‘yansıma ses, elbise, kâğıt vb. şeylerin hışırdaması’ Clauson, ED 620a; Nadalyayev vd. DTS 411a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *ğaldra-* ‘yansıma ses, elbise, kâğıt vb. şeylerin hışırdaması’ DLT III 447-16, 447-19

Tanıklar

(1) *ton kaldradı*. “Elbise hışırdadı” (DLT III 447-16)

külre- ‘güldür güldür etmek, gürelemek’ Clauson, ED 717a; Nadalyayev vd. DTS 325b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *külre-* ‘taşı kuyuya atınca derinliğini bildiren yansıma ses, güldür güldür etmek’ DLT III 282-26, 283-2, *küldre*-DLT III 448-4, 448-8

Tanıklar

(1) *taş kuduğda küldredi*. “Taş kuyuda gürlledi” (DLT III 282-26)

(2) *aş kudhuğ içre küldredi*. “Taş kuyuda küldür küldür ses çıkardı” (DLT III 448-4)

münğret- (II) ‘yansıma ses, büngüldetmek’ Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 353b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *münğret-* ‘yansıma ses, büngüldetmek’ DLT II 358-17, 358 21, 358-22 vd.

Tanıklar

(1) *öt aşıçnı münğretti*. “Ateş tencereyi büngüldetti, fokur fokur kaydattı” (DLT II 358-17)

sinğıla- (II) ‘çınlamak’ Clauson, ED 840a; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğıla-* ‘çınlamak’ DLT III 405-5, 405-7, 405-8, 405-10; *sinğ et*-DLT III 358-2, 358-4

Tanıklar

(1) *kulakım sinğiladı*. “Kulağım çınladı.” (DLT III 405-8)

(2) *kulakım sinğ etti*. “Kulağım çınladı.” (DLT III 358-2)

sinğ ét- (II) ‘çınlamak’ Clauson, ED 832b; Nadalyayev vd. DTS 500b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sinğ ét-* ‘çınlamak’ DLT III 358-2, 258-4

Tanıklar

(1) *kulakım sinğ etti*. “Kulağım çınladı.” (DLT III 358-2)

tnğıla- ‘ağır bir şey yere düşerek ses vermek’ Clauson, ED 523a; Nadalyayev vd. DTS 568b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tnğıla-* ‘ağır bir şey yere düşerek ses vermek’ DLT III 404-10, 404-13

Tanıklar

(1) *nenğ tnğıladı*. “Havan gibi bir şey yere düşerek ses verdi.” (DLT III 404-10)

tıgret- (II) ‘(insan) ses çıkartarak, hışıldatarak yürütmek’ Clauson, ED 486a; Nadalyayev vd. DTS 566b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tıgret-* ‘ses çıkartarak, hışıldatarak yürütmek’ DLT II 330-23, 331-1, 331-2; *tıkret-* DLT II 330-23, 331-1, 331-2

Tanıklar

(1) *ol ogılnı tıgretti*. “O, oğlunu ses çıkartarak, hışıldatarak yürüttü.” (DLT II 331-1)

tıkile- ‘uğuldamak, çağlamak’ Clauson, ED 482a; Nadalyayev vd. DTS 559a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tıkile-* ‘uğuldamak, çağlamak’ TT I 15

Tanıklar

(1) *yil üze yil tıkilep yiltirdi*. (TT I 15-16)

Kar. *tıkile-* ‘ses, hışırtı çıkarmak’ DLT III 326-17, 326-19; *tıkıla-* DLT III 326-3, 326-8

Tanıklar

(1) *tıkiledi nenğ*. “O şey hışırtı çıkardı.” (DLT III 326-17)

(2) *tıkıladı nenğ*. “Nesne tık diye ses verdi.” (DLT III 326-3)

tok tok ét- ‘taşın taşa vumasından çıkan ses gibi ses çıkarmak’ Clauson, ED 464b; Nadalyayev vd. DTS 576a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tok tok ét-* ‘taşın taşa vumasından çıkan ses gibi ses çıkarmak’ DLT I 332-23

Tanıklar

(1) *tok tok etti*. “Taşın taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi.” (DLT I 332-23)

urul- ‘uğuldamak

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *urul-* ‘uğuldamak’ TİEM 73 262r/5

Tanıklar

(1) *kaçan körse ok anlarını yırak yerdin eşitgeyler anar öfken şüruke şavtı’l cemād orulamağ.* (TİEM 73 262r/4-5)

3.4. DOĞA OLAYLARINA ÖZGÜ SESLER**3.4.1. Çağlama-Dalgalanma Anlamı Taşıyan Sesler**

çagıla- ‘çağlamak’ Clauson, ED 408a; Gülensoy, KBS I 211; Nadalyayev vd. DTS 136a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çagıla-* ‘(su) çağlamak’ DLT III 324-22; *jagıla-* DLT III 324-23, 325-5; *şagıla-* DLT III 324-23, 324-25

Tanıklar

(1) *suw çağıladı*. “Su çağladı.” (DLT III 324-22)

(2) *katun sini çoğıladı / tañgüt begin yağıladı / kanı akıp jagıladı / boyun suwin kızıl sağdı*. “Katun sini bağırdı, çağırdı. Tenğüt Beyi ile düşmanlaştı. Kanı akıp çağladı. Boynunun suyunu kızıl sağdı.” (DLT III 325-5)

(3) *suw çağıladı*. “Su çağladı. *jagıladı, şagıladı*. Bunların hepsi lügattir.” (DLT III 324-23)

egr(e)kş(e)l- ‘(su) dalgalanmak, fir fir dönmek, her yandan burgaçlar oluşturmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *egr(e)kş(e)l-* ‘(su) dalgalanmak, fir fir dönmek, her yandan burgaçlar oluşturmak’ İKPÖ XVIII.1.

Tanıklar

(1) *suw egrikşelür ursukuşur*. “Su fir fir döner ve her yandan dalgalar birbirine çarpar.” (İKPÖ XVIII.1-2.)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.4.2. Kar-Yağmur-Dolu Anlamı Taşıyan Sesler

karıla- 'karlamak, ses çıkararak kar getirmek' Clauson, ED 659b; Nadalyayev vd. DTS 427a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *karıla-* 'karlamak, ses çıkararak kar getirmek' DLT III 324-13, 324-16

Tanıklar

(1) *tüpi karığ karıladı.* "Tipi ses çıkararak, uğuldayarak kar getirdi." (DLT III 324-13)

3.4.3. Gürleme- Şimşek-Yıldırım Anlamı Taşıyan Sesler

engreş- 'inlemek' Nadalyayev vd. DTS 175a; Tietze II 349

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *engreş-* 'inlemek' DLT I 258-4; *ingraş-* DLT III 398-24

Tanıklar

(1) *ay kopup ewlenüp / ak bulut örülenüp / bir bir üye öklünüp / saçlup suwu engreşür.* "Ay, çıkıp ağullanır, ak bulutlar belirir, birbiri üzerine yığılır, suyunu saçarak inler." (DLT I 258-4)

(2) *ördi bulut ingraşu / aktı akın münğreşü / kaldı budun tağlaşu / kökrer tağı manğraşur.* "İnilti ile bulutlar toplandı, bulutlardan gürültü ile seller aktı, halk buna hayret etti, bulut şimşek çakar, bağırır." (DLT III 398-24)

kökre- (II) 'gürlemek' Clauson, ED 713a; Gülensoy, KBS I 589; Nadalyayev vd. DTS 313a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kökre-* 'gürlemek' EUTS 114

Tanıklar

(1) *kökre-*: 'Gürlemek' EUTS 114

Kar. *kökre-* '(gök) gürlemek' DLT III 282-15; KB 86

Tanıklar

(1) *bulut kökredi.* "Bulut kökredi / güreledi" (DLT III 282-15)

(2) *bulut kökredi urdı nevbet tuğı / yaşın yaşnadı tarttı hağan tuğı.* "Gök güreledi nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı hakanın tuğunu çekti." (KB 86)

kökreş-(II) 'gürlemek' Clauson, ED 713b; Gülensoy, KBS I 589; Nadalyayev vd. DTS 313a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kökreş-* ‘gürlemek’ DLT II 222-29, 223-2, 223-12 vd.

Tanıklar

(1) *bulutlar kamuğ kökreşti.* “Bulutlar bütün gürlledi” (DLT II 222- 29)

(2) *keldi esin esneyü / kadhka tükel üsneyü / kirdi budun kasnayı / kara bulut kökreşür.* “Rüzgâr eserek geldi, bu kar tipisine benziyordu, halk soğuktan üşüdü ve kara bulut gürlledi” (DLT II 223-12)

kürlen- ‘gürlemek’ Clauson, ED 745a; Gülensoy, KBS I 398²⁰¹; Nadalyayev vd. DTS 329a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kürlen-* ‘gürlemek’ DLT II 252-20, 252-21

Tanıklar

(1) *kök kürlendi.* “Gök gürlledi.” (DLT II 252-20)

manğraş- ‘(bulut) bağrısmak’ Clauson, ED 770b; Nadalyayev vd. DTS 337b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *manğraş-* ‘gürlemek’ DLT III 398-27

Tanıklar

(1) *ördi bulut inğraşu / aktı akın münğreşü / kaldı budun tanğlaşu / kökrer taķı manğraşur.* “İnilti ile bulutlar toplandı. Bulutlardan gürlütü ile seller aktı. Halk bundan şaşaladı. Bulut, şimşek çakar, bağırır.” (DLT III 398-27)

yaşna- ‘şimşek çakmak’ Clauson, ED 979a; Gülensoy, KBS II 1085²⁰²; Nadalyayev vd. DTS 246b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *yaşna-* ‘şimşek çakmak’ DLT III 319-14; KB 86

Tanıklar

(1) *yaşın yaşnadı.* “Şimşek çaktı.” (DLT III 319-14)

(2) *bulıt kökredi urdı nevbet tuğı / yaşın yaşnadı tarttı haķan tuğı.* “Gök gürlledi nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı hakanın tuğunu çekti.” (KB 86)

201 bk. *gürle-*.

202 bk. *yaşın*.

3.4.4. Rüzgâr-Tipi-Fırtına Anlamı Taşıyan Sesler

es- ‘esmek, savurmak’ Clauson, ED 240b; Gülensoy, KBS I 340; Nadalyayev vd. DTS 183a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yeltir-* ‘rüzgâr esmek’ Suv VIII 1335, 1649

Tanıklar

(1) *küçlüg katıg yèl kelip ugursuz yıksız yeltirer.* “Güçlü, sert bir rüzgâr gelir (ve) zamansız sırasız eser.” (Suv VIII 1334-1335)

(2) *yumşak y[él]ler yeltirer tüz kezigçe üdinçe.* “Yumuşak rüzgârlar eser zamanına uygun olarak.” (Suv VIII 1648-1650)

Kar. *es-* ‘esmek, savurmak’ DLT I 165-18, 165-20, 165-21, 165-24; KB 63, 3941; OAKT 71,14, 123b,10; *esmek* TİEM 73 383r/1

Tanıklar

(1) *esin esdi.* “Esinti esti.” (DLT I 165-21)

(2) *tariğ esdi.* “Tohum savurdu.” (DLT I 165-24)

(3) *toğardın ese keldi öñdün yili/ ajun itgüke açtı uştmah yolu.* “Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi, dünyayı süslemek için cennet yolunu açtı.” (KB 63)

(4) *tüketti bitig türdi badı katıg/ kalıq tanı esti kurıttı haıg.* “Mektûbu tamamladı, dürdü ve iyice bağladı; havadan serin bir esinti esti ve yazıyı kuruttu.” (KB 3941)

(5) *yel esdi yağmur yağdı.* “Rüzgâr esti, yağmur yağdı.” (OAKT 71,14)

(6) *ol idi atı birle kim bağırsak turur kim yarlıkağan ol esnegen esinler bile anda*

esmek. (TİEM 73 383v/9-383r/1)

kuzgır- ‘kar sağnak halinde esmek’ Clauson, ED 683b; Nadalyayev vd. DTS 475b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kuzgır-* ‘kar sağnak halinde esmek’ DLT II 193-17, 193-19

Tanıklar

(1) *kar kuzgırdı.* “Kar sağnak halinde uçarak geldi.” (DLT II 193-17)

sawur- ‘esmek, savurmak’ Clauson, ED 791a; Gülensoy, KBS II 743; Nadalyayev vd. DTS 492b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *sawur-* ‘esmek, savurmak’ OAKT 4,7, 24,6, 35b,10

Tanıklar

(1) *sawurur anı yelker.* “Rüzgârlar onu savurur.” (OAKT 4,7)

(2) *küydirelim anı yana yelge sawuralım anı teviz içinde sawurmak.* “Onu yakalım, rüzgâra verip denize atalım.” (OAKT 24,6)

(3) *yel sawurdu.* “Rüzgâr savurdu.” (OAKT 35b,10)

talgur- ‘kar tipisi kopmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *talgur-* ‘kar tipisi kopmak’ DLT II 179-4, 179-6

Tanıklar

(1) *art başı talgurdu.* “Dağ başında tipi koptu.” (DLT II 179-4)

tüpir- ‘rüzgâr eserek toprağı savurtmak’ Clauson, ED 443b; Nadalyayev vd. DTS 598b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tüpir-* ‘gök rüzgârlanması’ İKPÖ XVIII.2.

Tanıklar

(1) *beşinç teğri tüpirer korkınçig yel turur kemi ahtarılır ölür.* “Beşinci (tehlike şudur:) gökyüzü yırtılır, korkunç bir rüzgâr çıkar, gemi alabora olur ve (insanlar) ölür.” (İKPÖ XVIII.2.-4.)

Kar. *tüpir-* ‘rüzgâr eserek toprağı savurtmak’ DLT II 71-9

Tanıklar

(1) *tüpi tüpürdi.* “Rüzgâr esti, toprağı savurdu.” (DLT II 71-9)

3.4.5. Akma-Yağma-Fişkırma-Damlama Anlamı Taşıyan Sesler

ab- ‘fişkırarak çıkmak, akmak, fişlamak’ Clauson, ED 4a; Nadalyayev vd. DTS 1a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. ‘fişkırarak çıkmak, akmak, fişlamak’ EUTS 1

Tanıklar

(1) *ab-*: “Fişkırarak çıkmak, akmak, fişlamak” (EUTS 1)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

münğreş- (II) ‘(su, sel) şarıl şarıl ses çıkarmak’ Clauson, ED 771a; Nadalyayev vd. DTS 353b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *münğreş-* ‘(su, sel) şarıl şarıl ses çıkarmak’ DLT III 398-25

Tanıklar

(1) *ördi bulut inğraşu / aklı akın münğreşü / kaldı budun tanğlaşu / kökrer takı manğraşur*. “İnilti ile bulutlar toplandı, ondan şarıl şarıl seller aktı, halk şaşkınlık içinde kaldı, bulut şimşek çakar gürlür” (DLT III 398-25)

*tam*²⁰³ ‘damlamak’ Clauson, ED 503a; Gülensoy, KBS 265²⁰⁴; Nadalyayev vd. DTS 529b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tam*-’damlamak’ DLT I 376-25; DLT II 26-19; DLT III 123-2 vd.; OAKT 10b,26, 67,10

Tanıklar

(1) *tutçı yağar bulutu altun tamar arığ / aksa anıñ akını kandı meniğ kaniğ*. “Onun bulutu durmadan yağdırır, halis altın damlar; onun seli bize doğru akarsa sevince kanarım.” (DLT I 376-25)

(2) *suw tamdı*. “Su damladı.” (DLT II 26-19)

(3) *buzdan suw tamar*. “Buzdan su damlar.” (DLT III 123-2)

(4) *suw ol balığa tamdı*. “Bir damla su o balığa damladı.” (OAKT 10b,26)

(5) *we eger bir katra suw darya(ğa) tamsadı kamuğ açığ daryalar suwı şor bolmağay*. “Eğer bir damla (tatlı) su denize damlasaydı, bütün denizlerin suyu acı (tuzlu) olmazdı.” (OAKT 67,10)

*tamçır*²⁰⁵ ‘damlamak, serpilmek’ Clauson, ED 503b; Gülensoy, KBS I 265²⁰⁶; Nadalyayev vd. DTS 530a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tamçır-* ‘damlamak, serpilmek’ DLT II 175-18, 175-20, 201-2 vd.

Tanıklar

(1) *yağmur tamçırdı*. “Yağmur sepeledi.” (DLT II 175-18)

(2) *suw tamçırdı*. “Su buluttan damladı, yavaş yavaş serpildi.” (DLT II 201-2)

*tamgur*²⁰⁷ ‘damlayayazmak’ Clauson, ED 505b; Gülensoy, KBS 265²⁰⁸; Nadalyayev vd. DTS 530b

203 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 637.

204 bk. *damla-*.

205 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 637.

206 bk. *damla-*.

207 Zülfiyar, *tamgur-* ifadesini ses yansımali kelime olarak değerlendirdiği için bu çalışmada da ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfiyar, 2018: 637

208 bk. *damla-*.

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tamgur-* ‘damlayayazmak’ DLT II 179-7; *tamgir-* DLT II 179-10

Tanıklar

(1) *suw tamgurdı.* “Su damlayayazdı.” (DLT II 179-7)

tamiş⁻²⁰⁹ ‘hep birlikte damlamak’ Clauson, ED 510a; Gülensoy, KBS 265; Nadalyayev vd. DTS 530b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tamiş-* ‘hep birlikte damlamak’ DLT II 110-27, 111-2, 111-3

Tanıklar

(1) *suw tamışdı.* “Su damladı.” (DLT II 110-27)

tamıt⁻²¹⁰ ‘damlatmak’ Clauson, ED 504a; Gülensoy, KBS I 265; Nadalyayev vd. DTS 530b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tamıt-* ‘damlatmak’ DLT II 311-9, 311-11

Tanıklar

(1) *ol suwnı tamıttı.* “O, suyu damlattı.” (DLT II 311-9)

tamtur⁻²¹¹ ‘damlatmak’ Clauson, ED 504b; Gülensoy, KBS I 265²¹²; Nadalyayev vd. DTS 531a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tamtur-* ‘damlatmak’ DLT II 175-14, 175-16

Tanıklar

(1) *anıñ agzınğa suw tamturdı.* “Onun ağzına su damlattırdı.” (DLT II 175-14)

yag- ‘yağmak’ Clauson, ED 896a; Gülensoy, KBS II 1025; Nadalyayev vd. DTS 223b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yag-* ‘yağmak’ DKPAM 2262; IB 53; Maytrı 52/10, 82/40, 112/44 vd.; Suv VIII 1336, 1444; Suv X 296; TT I 5, TT VA 107, 108

209 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 637.

210 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 637.

211 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 637

212 bk. *damlı-*.

Tanıklar

(1) *igleme[k]lig toli yağmur sizlerni üze yağdukda bir or[un]a teprençsiz yatgurup çoğunuz yalınıñızlarnı barça yok [yodu]n kılğay.* “Hasta edici dolu, yağmur sizlerin üzerine yağdığında (sizleri) kaskatı bir yere yatırıp parlaklığınızı ortadan kaldıracak.” (DKPAM 2260-2264)

(2) *boz bulut yorıdı, bodun üze yağdı. kara bulut yorıdı, kamag üze yağdı. tarıg bişdi; yāş ot ündi; yulkıka kişike edgü boltı tir. ança biliñler: Edgü ol.* “Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 53)

(3) *anta etüzleri ... irig taşlığ yağmur yağar...* “Orada vücutları ... iri taşlı (?) yağmur yağar...” (Maytrı 82/39-40)

(4) *kağır yavlak yağmur yağıp üdsüz kolusuz kattıyur.* “Korkunç, kötü yağmur yağarak zamansız sırasız katılaştır.” (Suv VIII 1336-1337)

(5) *üdsüz kolusuz [kez]ıgsız toli tüşer kar yagar.* “Zamansız, aralıksız dolu düşer kar yağar.” (Suv VIII 1443-1444)

(6) *kök kalıktın t(e)ñriđem yığ yıpar hua çeçekler tüşdi yağdı.* “Gökyüzünden ilahi misk kokulu₂ çiçekler₂ yağdı₂.” (Suv X 294-296)

(7) *yürüng bulut önüp yağmur yağdı.* (TT I 5)

Kar. *yağ-* ‘yağmak’ DLT I 139-19, DLT II 122-21, DLT III 60-21 vd.; OAKT 28b, 39

(1) *ıkılaçım erik boldı / erik bolgu yeri kördi / bulut örüp kök örtüldi / tuman türüp toli yağdı.* “Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü; bulut çıkıp göğü örttü, duman türedi, dolu yağdı.” (DLT I 139-19)

(2) *yağmur yağdı.* “Yağmur yağdı.” (DLT III 60-21)

(3) *tün qarardı erse yağmur yağa başladı.* “Gece (hava) karardı ve yağmur yağmaya başladı.” (OAKT 28b,39)

3.4.6. Püskürme-Serpme Anlamı Taşıyan Sesler

bükür- ‘su serpmek, su püskürtmek’ Gülensoy, KBS II 707²¹³

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *bükür-* ‘su serpmek, su püskürtmek’ AçB 479; Suv X 633, 716, 805, 814

Tanıklar

(1) *soğık suvların bükürüp öglendürdiler olarnı.* “(Hizmetçileri krala ve kraliçeye) soğuk su serpererek onları ayıltılar.” (Suv X 632-633)

213 bk. *püskür-*.

(2) *sogık suvın bükürdi, etöziğe bütürü.* “Bütün vücuduna suğuk sular serpti.” (Suv X 716-717)

(3) *tapıgçı begler çintan suvın sogıtıp bükürdiler, saçdılar, elig begke hatunka.* “Hizmetçi beyleri alelacele sandal ağacı suyunu soğutup krala₂ (ve) kraliçeye serptiler₂.” (Suv X 803-806)

(4) *alıp sogık suv, bükürdim, saçdım olarka.* “Soğuk su alıp onlara saçtım₂.” (Suv X 814-815)

Kar. *bürkir-* ‘püskürmek, serpmek’ KB 4892; *büwkir-* KB 98; *pürkür-* DLT II 170-25, 171-1, 171-3, 171-4

Tanıklar

(1) *‘abir bürkirer teg tünerdi kalık / sına koıtu yirdin yağıldı butık.* “Abîr serpilmiş gibi, gök alacalandı: ufuktan etrâfa dallanarak, mızırıklar yükseldi.” (KB 4892)

(2) *yugçı tonka suw pürkürdi.* “Yuyucu, tavlama için elbiseye su püskürdü.” (DLT II 171-1)

(3) *kan pürkürdi.* “Kan fıskırdı.” (DLT II 171-4)

3.4.7. Sis Anlamı Taşıyan Sesler

kakraş⁻²¹⁴ ‘su çekilmek, sis inmek’ Clauson, ED 613a; Nadalyayev vd. DTS 422b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kakraş-* ‘su çekilmek, sis inmek’ DLT II 220-22, 220-6

Tanıklar

(1) *suwlar kamuğ kakraşdı.* “Sular bütün çekildi.” (DLT II 220-2)

3.4.8. Parlama Anlamı Taşıyan Sesler

yıldra⁻²¹⁵ ‘parlamak’ Clauson, ED 923b; Gülensoy, KBS II 1138; Nadalyayev vd. DTS 271b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *yalrı-* ‘parlamak’ Maytrı 9/15; Suv VIII 1007; TT III 133, TT VA 9; *yaltra-* Maytrı 13/60; *yiltıra-* TT W 17

Tanıklar

(1) *bilge biliglig y(a)rukın y(a)rup yalt(ı)rıp buyanlıg bilge biliglig yevgelelig yevetiıp... eñ kêninte... başdınkı yêg kutrulmıklıg tüşke teggeyler.* “Hikmet dolu ışıkla parlayıp sevaplı, hikmetli teçhizatla donatıp... en sonunda... en üstün kurtuluş karşılığına ererler.” (Suv VIII 1006-1016)

214 Filin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 531.

215 Filin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfiyar, 2018: 684.

(2) *yruķ biliglerii yaltryu.* (TT III 133)

(3) *sekiz on türlüğ nayrağın yaratağlıg körtle körkle koluça yaruķın yaltrayu ķaltı bulutdın.* “Seksen türlü ‘ikinci dereceden alâmet’ ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkılmış güneş gibi bir Burkan doğdu.)” (Maytrı 13/58-60)

Kar. *yıldra-* ‘parlamak’; DLT III 437-10; KB 6219; OAKT 68,8; *yaldra-* DLT III 437-5; *yoldra-* DLT III 437-10

(1) *toğardın kara kuş kopup örledi / yağı ot kötürmiş teg ot yıldradı.* “Doğudan Kara-Kuş yıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş’alelerini yakmış gibi, ateş parladı.” (KB 6219)

(2) *kün yaldradı.* “Güneş az ışıdı, az parladı.” (DLT III 437-5)

(3) *kılıç yoldradı.* “Kılıç parladı.” (DLT III 437-10)

(4) *tamam küneş içindeki mişkallar kebi kördi sağ kolında kökke teginçe yıldırayu turur erdi.* “Sağ tarafta güneş ışığında tamamen madenî para gibi göğe değin parladıklarını gördü.” (OAKT 68,8)

3.5. SES ANLAMINA GELEN SESLER

ķatğurş- ‘ses çıkarmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ķatğurş-* ‘ses çıkarmak’ Maytrı 18/41

Tanıklar

(1) *yinçe ķatunlarnıy külüşmek ķatğurşmak ünüg kök kalık yanğkurdı.* “Zarif ve ilahi kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gök aksettirdi.” (Maytrı 18/40-42)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

konğra- ‘ses kalınlaşmak’ Clauson, ED 640a; Nadalyayev vd. DTS 456a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *konğra-* ‘ses kalınlaşmak’ DLT III 402-17, 402-20, 402-22, 402-23

Tanıklar

(1) *oglan üni konğradı.* “Çocuğun sesi kalınlaştı.” (DLT III 402-17)

tek tur- ‘sessiz durmak, dek durmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tek tur-* ‘sessiz durmak, dek durmak’ DLT I 334-4; RKT 28/62b3, 31/83a3; TİEM 73 224v/1

Tanıklar

(1) *tek tur*. “Tek dur, sus.” (DLT I 334-4)

(2) *kaçan okınsa Kıur’ân kulağ tutuñlar añar hem tek turuñlar, bolğa kim yarlıkañga sizler*. (RKT 28/62b2-63a1)

(3) *ayğıl men nezr kıldım rüzi berigli tañrıka tek turmak sözlememekim bükün bir âdemika*. (TİEM 73 224v/1-2)

ün- ‘ses çıkarmak’ Clauson ED 167a²¹⁶; Nadalyayev vd. DTS 625b²¹⁷

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *ün-* ‘ses çıkarmak’ Suv V 0020, 0735

Tanıklar

(1) *tözün t(e)ñri kızı ya s(e)n amtı inçip inçe ukğul kim ol ruçirakitu atl(ı) g bodis(a)t(a)vnuñ tülinte körmüş altun küvrüğtin burhanlar edğüsin ögmeklig yene kşanti kılmaklig ulug beğük ün ünmiş tıltagın sizlerke anı amtı nomlayu bireyin*. “Ey asil tanrı kızı! Sen, şimdi o halde şöyle bil: O Ruciraketu adlı bodhisattvanın düşünde gördüğü altın davuldan buddhaların erdemini (alâmetlerini) övmesi ve af dilemesi ile yüksek ses çıkarmasının nedenini sizlere şimdi vaaz edivereyim.” (Suv V 0014-0021)

(2) *tözün t(e)ñri kıızıya inçe k(a)ltı ıgaçka koguşka tokıguka iligke tayaklıgın timin ök küvrüğtin ün ünler ol ün yine ertmiş üdde yme kurug tiñir kelmetük üdde yme kurug tiñir közüñür üdde yme kurug tiñir*. “Ey asil tanrı kızı! Şöyle ki, mesela ağaca deriye tokmağa ele dayanmakla hemen davuldan ses çıkar. O ses, yine geçmiş zamanda da yoktur, gelmemiş (gelecek) zamanda da yoktur, şimdiki zamanda da yoktur.” (Suv V 0732-0738)

Kar. *ün kıl-* ‘ses çıkarmak, böğürmek’ RKT 31/64b1

Tanıklar

(1) *çıkardı olarka buzağı ten, añar ün kılmak. Aydılar: bu sizin Tañrıñız hem Mūsā Tañrısı, unıttı*. (RKT 31/64a3-64b3)

3.6. CANSIZ VARLIKLARA ÖZGÜ SESLER**3.6.1. Müzik Aletlerine Özgü Sesler**

çal- (II) ‘müzik aleti çalmak’ Gülensoy, KBS I 213

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çal-* ‘müzik aleti çalmak’ OAKT 89b,11

216 Kelime, Clauson, ED 167a’da *ün* biçiminde gösterildiğinden burada Clauson’un *ün* maddesine referans verilmiştir.

217 Kelime, Nadalyayev vd. DTS 625b’de *ün* biçiminde gösterildiğinden burada Nadalyayev vd.’nin *ün* maddesine referans verilmiştir.

Tanıklar

(1) *munda tebl we nay erür kim anı urarlar çalarlar*. “Burada davul ve neydir, onları çalarlar ve vurular.” (OAKT 89b,1)

et- (II) ‘gümbürdemek’ Nadalyayev vd. DTS 186b

Orh. *et-* ‘gümbürdemek’ BK B 4

Tanıklar

(1) *yay bolsar üze t[eyri] <...> köwürgesi eterçe anç[a] <...> tagda sıgun etser sakınur men*. “Yaz geldiğinde yukarıda (ebedî) gök davullarının gümbürdemesi (misali), öylece <...> dağda geyiklerin böğürmesi (misali) <...> düşünürüm.” (BK B 3-6)

Uyg. *et-* ‘ötmek, ses çıkarmak’ Suv III 183/19; *etmek* Suv III 184/7

Tanıklar

(1) *t(e)ñridem altın küvrügler k(e)ntün etdiler*. “Tanrısal altın davullar kendiliklerinden öttüler.” (Suv III 183/18-20)

(2) *altınluğ küvrügler k(e)ntün etmeki bo üç ming uluğ min yirtinçü yir suv yomkı tepremeki kışamakı bolar barça bon om ertini içinteki kılınç adartmakın öçürmek bölüküig nomlayu y(a)rılıkamakıñning küçi küsüni edgüsi edremining irüsü b(e)lgüsü teginür erki t(e)ngrim tip tidi*. “Altın davulların kendiliklerinden ötmesi; bu üç bin ulu bin dünya, yer (ve) suyun büsbütün titremesi, sallanması bütün bunlar bu öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini yok etmek (adlı) bölümü açıklayıp yerine getirmenin gücü, kuvveti, iyiliği (ve) erdeminin belirtisi, göstergesi midir acaba efendim? dedi.” (Suv III 184/ 6-14)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

kupza- ‘kubuz çalmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kupza-* ‘kubuz çalmak’ DLT I 19-13; DLT III 283-15, 283-17

Tanıklar

(1) *kubzadı*. “Ut çaldı.” (DLT I 19-13)

(2) *ol kubuz kupzadı*. “O, kubuz, ut çaldı.” (DLT III 283-15)

kupzal- ‘kubuz çalınmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kupzal-* ‘kubuz çalınmak’ DLT II 235-15, 235-16

Tanıklar

(1) *kubuz kubzaldı*. “Kubuz çalındı.” (DLT II 235-15)

kupzaş- ‘kubuz çalmakta yarış etmek’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kupzaş-* ‘kubuz çalmakta yarış etmek’ DLT II 220-11, 220-13

Tanıklar

(1) *kızlar kubzaşdı*. “Kızlar, cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar.” (DLT II 220-11)

kupzat- ‘kubuz çaldırmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *kupzat-* ‘kubuz çaldırmak’ DLT II 335-20, 335-22

Tanıklar

(1) *ol anı kupzattı*. “O, ona kupuz çaldırdı.” (DLT II 335-20)

öttür- ‘ötmek’ Clauson, ED 68a; Nadalyayev vd. DTS 393a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *öttür-* ‘ötmek’ DLT I 176-7, 176-9; *öttür-* DLT I 217-20, 217-23

Tanıklar

(1) *ol sıbızgu öttürdi*. “O, düdük öttürdü.” (DLT I 176-7)

(1) *sıbızgu öttürdi*. “Düdük öttürdü.” (DLT I 217-20)

silktür- ‘seda vermek, ötmek; çaldırmak’ Clauson, ED 827a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *silktür-* ‘seda vermek, ötmek; çaldırmak’ DKPAM 4213

Tanıklar

(1) *buyruklar kañcanapatê balıkda çüñ silktürüp arkışlarka sav tutuzup inçe tēp tēdiler.. kim birök t(e)ñri burhannañ bir p(a)dağça teñlig nom bilir erser.. ol kelip êlig begke sözlezün*. “Memurlar Kāñcanapaṭṭa (adlı) şehirde çan çaldırdılar. Kervanlara (iletecekleri) mesajı verip şöyle dediler: Şayet birisi Tanrı Buda’nın küçük bir manzume parçasına denk öğretisini biliyorsa, o gelip hükümdara söylesin.” (DKPAM 4212-4217)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

tültür- (II) ‘çalmak’

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *tültür-* ‘çalmak’ Maytrı 18/40

Tanıklar

(1) *gantari gantarviler teyridem kövrügerig tültürdi.* “Gandhāra ve Gandharvalar ilâhî davulları çaldılar.” (Maytrı 18/39-40)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

3.6.2. Aksesuarlara Özgü Sesler

*tokula*²¹⁸ ‘toka yapmak, toka çakmak’ Clauson, ED 470a; Gülensoy, KBS II 903²¹⁹; Nadalyayev vd. DTS 577b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *tokula-* ‘toka yapmak, toka çakmak’ DLT III 325-26, 326-2

Tanıklar

(1) *er kadhış tokuladı.* “Adam kayışa toka yaptı.” (DLT III 325-26)

3.7. SIZDIRMA-ERİME-KAYNAMA SESLERİ

çoğra- ‘kaynamak’ Clauson, ED 410b; Eren, TDES 97; Gülensoy, KBS 248²²⁰; Nadalyayev vd. DTS 154a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çoğra-* ‘kaynamak’ EUTS 64

Tanıklar

(1) *çoğra-* “Kaynamak.” (EUTS 64)

Kar. *çoğra-* ‘pınarda su ve tencerede bir şey kaynamak’ DLT III 280-13, 280-19, 280-22; TİEM 73 153r/9

Tanıklar

(1) *aşıç çoğradı.* “Tencere kaynadı.” (DLT III 280-13)

(2) *minğar çoğradı.* “Pınar kaynadı.” (DLT III 280-19)

(3) *anlarğa içgü ol isig çoğrar otdın ağrutğan kın anın kim tanar erdiler.* (TİEM 73 153r/9)

çoğrat- ‘kaynatmak’ Clauson, ED 411a; Eren, TDES 97; Gülensoy, KBS 249; Nadalyayev vd. DTS 154a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çoğrat-* ‘kaynatmak’ EUTS 64; DKPAM 2560; *çoğurda-* EUTS 64

218 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalışma için bk. Zülfikar, 2018: 658

219 bk. *toka*.

220 bk. *çoğrak*.

Tanıklar

(1) *çokrat*- “Kaynatmak.” (EUTS 64)

(2) *çokurda*- “Kaynatmak.” (EUTS 64)

(3) [*çogısı*]n *çokratmış yavlak yañkulug ün [...] üstün kökde uçugma kuşlar [...] kodı yerte tüşerler*. “Gürültüsüyle (suları) kaynatan, kötü (bir şekilde) çınlayan sesiyle... gökte uçan kuşlar... aşağıya yere düşerler.” (DKPAM 2560-2562)

Kar. *çokrat*- ‘kaynatmak’ DLT II 333-26, 334-2, 333-3

Tanıklar

(1) *ol aşıç çokrattı*. “O, tencereyi kaynattı.” (DLT II 333-26)

çokurda- ‘kaynamak’ Clauson, ED 411a; Eren, TDES 97; Gülensoy, KBS 249; Nadalyayev vd. DTS 154a

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *çokurda*- ‘kaynamak’ EUTS 64

Tanıklar

(1) *çokurda*- ‘kaynatmak’ (EUTS 64)

Kar. *Tanıklanmamıştır.*

çuwşa- ‘kaynamak’ Nadalyayev vd. DTS 157b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *Tanıklanmamıştır.*

Kar. *çuwşa*- ‘kaynamak, köpüklenmek’ DLT III 286-17, 286-19, DLT III 286-21

Tanıklar

(1) *çagır çuwşadı*. “Şıra kaynadı ve köpüklendi.” (DLT III 286-17)

kayın- ‘kaynamak’ Clauson, ED 678a; Gülensoy, KBS I 485; Nadalyayev vd. DTS 407b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kayın*- ‘kaynamak’ EUTS 173; DKPAM 0721, 0800, 0835 vd.

Tanıklar

(1) *kayına*- “Kaynamak.” (EUTS 173)

(2) *bo montag i[rig] s[arsıg] savın sö[ge] sarsa kadır[...] tumlug yüzlüg yekler rakşaslar [...] tamuluglarig kayınar isiç içinte kemişürler*. “Bu şekilde kötü, kaba sözlerle hakaret ederek kızgın...soğuk yüzlü şeytanlar... cehennemlikleri kaynar kazan içinde bırakırlar.” (DKPAM 0718-0721)

(3) *birök özlüg ölürmekdin tıdılmasar odgurak tapan tamuda togar .. ol tamuda y(i)me ülgüsüz üküş çatırl(ı)g suvın tolu ulug isiçler ol ayıg*

kılınçlag otın turkaru kayınar. “Eğer (birisi) canlı öldürmekten vazgeçmez ise kesinlikle Tapana cehenneminde doğar. O cehennemde yine çok fazla küllü suyla dolu (olan) büyük kazanlar vardır. Bu kazanlar günah ateşiyle sürekli kaynamaktadır.” (DKPAM 0796-0800)

(4) *ol pr(a)tapan atlag tamuda korkgu teg iki ulug isiçler bar .. bir n(a) nd atlag.. ikinti upan(a)nd atlag n(a)nd atlag isiç elig bère kênj ol .. upan(a) ndè isiçniñ kênji elig bir bère ol.. y(i)me ök çat(ı)rl(ı)g suvın üzüksüz tolþ kayınar.* “O Prātapana cehenneminde iki tane korkunç büyük kazan vardır. Birisinin adı Nanda diğèrinin adı Upananda’dır. Nanda isimli kazan elli mil genişliğindedir. Upananda (adlı) kazanın genişliği de elli bir mil’dir. Yine (bu kazanlar) küllü suyla sürekli dolu (bir şekilde) kaynar.” (DKPAM 0829-0835)

Kar. *kayın-* ‘kaynamak’ DLT I 166-12, 248-28; DLT III 191-2, 280-17 vd.; OAKT 55b,10, 67,16; RKT 36/85b3, 86a1; TİEM 73 364r/6, 373r/2, 416r/1 vd.

Tanıklar

- (1) *kaynar aşıç eşdi.* “Kaynayan tencere taşı.” (DLT I 166-12)
 - (2) *kaynar aşıç emrüldi.* “Kaynar tencere sendi. (Soğuk su dökülmesi yüzünden kaynayan tencerenin kaynaması durduğu gibi.)” (DLT I 248-28)
 - (3) *aşıç kayındı.* “Tencere kaynadı.” (DLT III 191-2)
 - (4) *tencerenin içerisinde sulu şey olur da kaynarsa kaynadı denir.* (DLT III 280-17)
 - (5) *suwı kaynar teg tezgini aþar.* “Suyu sanki kaynar gibi köpüklenerek, dalgalanarak akar.” (OAKT 67,16)
 - (6) *sızgurmıþ tuç teg kaynayur þarınlar içinde.* (RKT 36/85b3)
 - (7) *kaynar isig suw teg.* (RKT 36/86a1)
 - (8) *yana kuyunlar anıñ töpesi üze kaynar suwdın.* (TİEM 73 364r/5-6)
 - (9) *ol uþmaþ meseli kim va’de kılındı saknuqlarkã, anıñ içinde arıklar suwdın yıdığ ermes taķı arıklar sütdin ağnamaz anıñ mezesi arıklar, bordın mezãliğ içigililerke arıklar ‘aseldin katıgsız anlarkã anıñ içinde tegme yemişlerdin yarlıkamak idilerindin, ol kişi teg mü menğü kalıǵı turur ot içinde içrülgeyler kaynayur suwnı pãre pãre kılğay baǵarsuqlarını.* (TİEM 73 373v/7-373r/2)
 - (10) *kemşilseler anıñ içinde eşitgeyler bir ün ol kaynar.* (TİEM 73 416r/1)
- kayntur-** ‘kaynatmak’ Clauson, ED 678b; Gülensoy, KBS I 485; Nadalyayev vd. DTS 407b

Orh. *Tanıklanmamıştır.*

Uyg. *kayntur-* ‘kaynatmak’ EUTS 173; DKPAM 0515, 0802; Suv VII 441, 452

Tanıklar

(1) *ķayıntur-* “Kaynatmak.” (EUTS 173)

(2) *ot [ka]yintu[rmak] aŗ kılmakda ulatı ne iŗ[ler]i erser olarnıŗ tapınça kılur erti.* “İlaç kaynatmak, yemek yapmaktan başka ne iş varsa (onu yapar) onların arzusunu yerine getirirdi.” (DKPAM 0514-0516)

(3) *tamu erkligleri sansız üküŗ érinç tınl(t)glarıŗ ol isiçlerde kemiŗip kayıntururlar.* “Cehennem zebanileri, o zavallı canlıları o kazanların içine atıp sürekli haŗlayıp (kaynatıp) dururlar.” (DKPAM 0800-0802)

(4) *mantal oŗırasında oy kazıp bir ulug çupun kömüp üzesinte suv akguluk yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzesinte ol sokmıŗ otug suv birle kayınturup urŗun.* “Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir kâse gömerek, üzerine su akacak yassı bir ağaç yerleŗtirip bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun.” (Suv VII 438-442)

(5) *bo d(a)r(a)ni üze ot birle kayınturmuş isig suvug yüz sekiz kata arvap çupunta koŗup törttin yınak bıntavır tartıp anta kên têmin ol suv içinte kirip arıtı yunzun.* “Bu dharaniden sonra bitki ile kaynamıŗ sıcak suyu, yüz sekiz kez büyülü sözler okuyarak kâsenin üzerine döksün ve dört tarafa perde çeksin. Sonra hemen o suya girerek yıkansın (ve) arınsın.” (Suv VII 451-456)

Kar. *kaynat-* ‘kaynatmak’ DLT II 357-18, 357-20

Tanıklar

(1) *ol aŗıç kaynattı.* “O, tencere kaynattı.” (DLT II 357-18)

*sızgur-*²²¹ ‘sızdırmak, eritmek; arıkatmak, zayıflatmak’ Clauson, ED 861b; Nadalyayev vd. DTS 506b

Orh. *Tanıklanmamıŗtır.*

Uyg. *Tanıklanmamıŗtır.*

Kar. *sızgur-* ‘sızdırmak, eritmek DLT II 188-3, 188-5, 188-12; KB 3384; OAKT 8,1

Tanıklar

(1) *er yaŗ sızgurdı.* “Adam, yaŗ eritti.” (DLT II 188-3)

(2) *aydı keltürüŗ meŗe kıuyayın anıŗ üze sızgurmuş bakır.* “Getirin bana, onun üzerine erimiŗ bakır dökeyim, dedi.” (OAKT 8,1)

221 Fiilin ses bildiren sözcük biçiminde madde başına alınması hususunda faydalanılan çalıŗma için bk. Zülfikar, 2018: 611 ve Karasu, 2013: 37.

DİZİN

A

ab- 206
 ağla- 120
 ağrın- 120
 āh kıl- 121
 ahla- 120
 akırmak 50
 akru okı- 170
 akru sözleş- 170
 akuruğ(i)ya 86
 alakır- 101
 alakırış- 101
 amıl 87
 amurt- 170
 anğıla- 179
 artla- 138
 asur- 109
 asurt- 110
 asurtğu ot 75
 ata- 110
 ayduş- 171
 aykır- 102

B

badar 76
 badar kıl- 194
 bağa 51
 bakır- 180
 bakramak 51
 bañğ 36
 beğük ış 87
 bele- 182
 belend 87
 belingteg 45
 belinğçi 45
 beliñje- 146
 beliñlegü 45
 birkığ 50
 birkır- 182

bozla- 180
 bozlat- 180
 böñğ 76
 böñjü- 188
 buç buç 58
 buçı 71
 buk 76
 buldur buldur 77
 bükür- 209

Ç

çağ- 148
 çağıla- 202
 çağır- 110
 çağ çuğ 95
 çağşa- 194
 çak 87
 çak çuk 77
 çakıl- 148
 çakın- 148
 çakış- 149
 çakırış- 111
 çaktur- 149
 çakuruş- 102
 çal- (I) 149
 çal- (II) 212
 çaldır çaldır 77
 çaldıra- 194
 çalın- 150
 çalk çulık 194
 çalk çulık kıl- 194
 çaltur- 150
 çamı 95
 çanğıla- (I) 102
 çanğıla- (II) 183
 çañ 72
 çap- 151
 çap çap 78
 çapıl- 151
 çapın- 151
 çapıt- 138
 çaptur- 152
 çarla- (I) 102
 çarla- (II) 185

çarlaş- (I) 103
 çarlaş- (II) 185
 çarlat- 103
 çars çars 78
 çars çars ur- 195
 çat çat 78
 çat çat ur- 195
 çatıla- 195
 çıf 78
 çıfila- 195
 çıgıl tıgıl 195
 çıglaş- 103
 çık 48
 çıkra- 196
 çıkraş- 196
 çıktrat- 196
 çıkırık 40
 cılrat- 197
 çinğ (I) 79
 çinğ (II) 79
 çinğ ét- 197
 çinğil çinğil 79
 çinğil çinğil ét- 197
 çinğra- 198
 çinğrak 87
 çinğrat- 198
 çınrama 79
 çınratğu 72
 çır 80
 çigir çigir 80
 çik çik 54
 çikre- 198
 çiring 80
 çirt 80
 çiş çiş (I) 49
 çiş çiş (II) 55
 çoğı 96
 çogıla- 103
 çogıla-(II) 185
 çogısız 97
 çokra- 215
 çokrat- 215
 çokurda- 216
 çök çök 55
 çuh çuh 55

çum- 154
 çumur- 155
 çuwşa- 216
 çür çür 81

D

danğ 81

E

eç eç 55
 egr(e)kş(e)- 202
 ekeme 72
 ekirt- 104
 enğreş- 203
 erre 56
 es- 205
 esgen esin 61
 esin 62
 et- (I) 185
 et- (II) 213
 ețin 52
 etine- 186
 etinlig 81
 eținiri 88
 etiz- 199

F

feryäd 40

H

hoç hoç 57

I

ıgla- 121
 ıglaş- 123
 ık 37
 ık tut- 119
 ıkur- 119

inçikla- 124
 inğra- 180
 inğran- 181
 inğrat- 125
 ır 43
 ırla- 152
 ıyın- 119

İ

ige- 199
 inç 88

K / K

kağ kuğ 52
 kağ kuğ ét- 187
 kâh kâh 57
 kak- 138
 kakıg 46
 kakıl- 139
 kačila- 187
 kakılğan sokulğan
 46
 kaqır- 119
 kakış- 147
 kakıt- 147
 kakıtğan 46
 kakraş- 210
 kakrat- 192
 kakratgu 72
 kakug 76
 qaldra- 199
 kaldruqa 82
 kañğ 52
 kañğ ét- 187
 kar kur 82
 karç kurç 82
 karı kurı 56
 qarıla- 203
 kars kars 82
 kart kurt 83
 kaşan- 56
 kağurş- 211
 katur- 156

kayın- 216
 qayıntur- 217
 kegir- 119
 keşren- 132
 ker- 184
 kerit- 184
 kıçıla- 165
 kıkı 97
 kıqır- 104
 kıkıruş- 105
 kıldruk 75
 kişne- 182
 qongrağı 73
 kongur 88
 kongur- 160
 koñra- 211
 qopuz 73
 kögle- 153
 kök etmeki 59
 kökre- (I) 125
 kökre- (II) 203
 kökreş- (I) 188
 kökreş- (II) 203
 kövrüg 73
 qunqayu 74
 kupza- 213
 kupzal- 213
 kupzaş- 214
 kupzat- 214
 kurgır- 160
 kuzgır- 205
 kü 88
 küde- 106
 küg 89
 kükre- 187
 kül- 156
 külçir- 158
 küldür- 157
 külf 97
 külgü 43
 külre- 200
 külümsin- 159
 külüş- 159
 kürlen- 204
 kürt kürt 50

M

magirt 36
 mañğraş- 204
 mañğrat- 108
 mañırt 36
 mañra- 106
 me 52
 mıñğar 61
 möñre- 188
 muyav- 188
 münğret- (I) 189
 münğret- (II) 200
 münğreş- (I) 189
 münğreş- (II) 206

N

nidâ 37

O

okı- 111
 okış- 114
 okra- 183
 okraş- 183
 oñay 37
 op- 133
 op op 57
 orla- 108
 orlaş- 109
 orulaşğı 41
 osruk 48
 osur- 161

Ö

ögür- 162
 öp- 163
 öpiş- 164
 öprül- 133
 öprüş- 134
 öpögse- 164
 öptür- 164

öpül- 134
 öpün- 134
 öpür- 134
 öpürt- 135
 ötür- 214

P

pat 83

R

râzlaş- 171
 rüzgâr 63

S / Ş

sawamak 83
 sawur- 205
 şayha 89
 sayra- 190
 sayraş- 190
 segirt- 193
 sıgtı 41
 sıgta- 125
 sıgtaş- 127
 sıgtat- 128
 sıkır- 165
 sıkırış- 165
 sılkul- 165
 sıñıla- (I) 184
 sıñıla- (II) 200
 sır (I) 53
 sır (II) 84
 sızgur- 218
 silktür- 214
 sıñğ (I) 53
 sıñğ (II) 84
 sıñğ ét- (I) 192
 sıñğ ét- (II) 200
 soq- 139
 solmaq 50
 sömrüş- 135
 sömür- 135

sufşa- 172
sur sur 84

Ş

şap şap (I) 84
şap şap (II) 84
şuwşamak 48
şuwşamış 48
şuwşaş- 172
şuwşat- 172
şük 89

T

tağşur- 153
tah tah 58
takıgu 53
takır takır 51
talgağ 63
talgur- 206
tamçır 207
tamgur- 207
tamiş- 208
tamıt- 208
tamtur- 208
tap 46
tapraş- 181
taprı- 181
taviş 90
tawışsız 91
tek 91
tek tur- 211
tenād 36
tep- 139
tepil- 140
tepin- 140
tepiş- 141
tepit- 141
tepleş- 165
tepre- 141
tepren- 142
tepreş- 142

tepret- 181
tinglat- 167
tıñ 91
tıñla- 166
tırmal- 168
tırt tırt 86
tigret-(I) 193
tigret-(II) 201
tiki 97
tikileş- 173
tikilig 98
tikisiz 99
tikre- 183
tikreş- 183
tiring 85
titre- 168
titreş- 168
titret- 169
tok tok bol- 173
tok tok ét- 201
tokı- (I) 142
tokı- (II) 169
tokıl- 143
tokıma 85
tokımak 75
tokış 169
tokıt- 144
toku 75
tokula- 215
tolı 67
toñla- 144
tuşu tuşu 57
tüfkür- 173
tükü tükü 58
tültür- (I) 145
tültür- (II) 214
tüpi 63
tüpilig 64
tüpir- 206
türt- 176
türtül- 177
türtün- 177
türtüş- 177

U

ukı- 120
ulı- (I) 191
ulı-(II) 129
ulış- 131
ulıt- 192
ur- 145
urul- 202
uş uş 58

Ü

ün- 212
ünden- 114
ünden(i)l- 115
ündeş- 116
ünleş- 109
ünlüg 95
ünte- 116
ünün yügerü
oqımaqda
qodraq 37
üpgük 49
ür- (I) 118
ür- (II) 174
ür- (III) 184
üri 100
üşkür- 192

V

vajır 59

Y

yag- 208
yağmur 67
yangşat- 178
yanguruş 40
yañakla- 146
yañkır- 136

yañku 38
yañkuluğ 39
yañkurt- 136
yañra- 133
yaşın 60
yaşna- 204
yaşru ayt- 173
yeel yağmur 66
yël 64
yığı 42
yığılat- 131
yıldra- 210
yıldırık 71
yirt- 178

Z

zak zak 59
zap zap 86
zārilık 42
zārilık kıl- 132

KAYNAKLAR

- Aızızı, M. (2022). **Eski Uygurca ve Yeni Uygurcanın Söz Varlığının İsimler Açısından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdemir, Y. (2020). **Senglah'ın Tematik Sözlüğü** (İsimler). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Akgün, A. (2023). **Karahanlı Türkçesinde Addan Eylem Yapım Eklerinin Eş Dizimliliği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgün, G. (2023). **Eski Türkçede Yansımali Sözcükler** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (2006). **Türkçenin Sözcük Varlığı**. Ankara: Engin Yayınları.
- Aktan, B. (2010). "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkişimeler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (28), 1-12.
- Alan, S. (2021). **Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde Nezaket ve Saygı Bildiren Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1947). **Kutadgu Bilig I**. (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1959). **Kutadgu Bilig II**. (Tercüme). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- (2006). **Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atebetü'l Hakayık** (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, H. Ç. (2021). **Eski Uygur Mektuplarının İncelenmesi ve Söz Varlığının Hakasça ile Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, A. (2013). **Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi** (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). **Dîvânü Lügâti't Türk I-III**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1986). **Dîvânü Lügâti't Türk IV** (Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atlas, Ö. (2021). **Orhun Yazıtları ile Maitrisimit Temelinde Köktürkçe ile Uygur Türkçesinin Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Avcı, O. (2020). **Et-Tuĥfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügâti't-Türkiyye'deki Söz Varlığının Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Durumu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, E. (2015). **Yenisey Yazıtları**. Konya: Kömen Yayınları.
- (2018). **Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- (2021). **Uygur Yazıtları**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012) **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayımı**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytekin, Z. (2023). **Dîvânü Lügâti't-Türk ile Azerbaycan Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bang, W. ve Gabain, A. V. (1929). **Türkische Turfan-Texte. I: Bruchstücke eines Wahrsagebuches**. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929:15, 241-268.) [Tıpkıbasım: SEDTF 2, 3-30].
- (1929). **Türkische Turfan-Texte. II. Manichaica**. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929:22, 411-430.) [Tıpkıbasım: SEDTF 2, 31-50].
- (1930). **Türkische Turfan-Texte. III. Der große Hymnus auf Mani**. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:13, 183-211.) [Tıpkıbasım: SEDTF 2, 51-79].

- (1930). **Türkische Turfan-Texte. IV. Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis.** Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:24, 432-450.)
- (1931). **Türkische Turfan-Texte. V. Aus buddhistischen Schriften.** Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931:14, 323-356.)
- Baş, B. (2010). “Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü”. **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 27, 137-59.
- (2011). “Söz Varlığı ile İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 29, 27-61.
- Battal, İ. (2021). **Abuşka Lüğatinde Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Borovkov, A. K. (2002). **Orta Asya’da Bulunmuş Kur’ân Tefsirinin Söz Varlığı** (XII-XIII. Yüzyıllar). çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2021). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü** (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.** Oxford at the Clarendon Press.
- Ceylan, S. (2022). **Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Çelikel, S. (2007). **Orhun Kitabelerinin Günümüz Türkçesindeki Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelikten, E. K. (2023). **Karahanlı Türkçesinin İnançla İlgili Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, E. (2020): **Altun Yaruk VII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları** (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2020). **Altun Yaruk VIII. Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları** (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirel, E. (2016). **Orta Türkçe Sözlüklerindeki Söz Varlığının Eş Değerlikler Bakımından Art Süremlî ve Eş Süremlî Karşılaştırması** (İsimler) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devrez, Ö. C. (2020). **Eski Uygurca Kuansı İm Pusu İncelemesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı, Sözlük- Gramatikal Dizin.** Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Doğrusözlü, E. (2023). **Reşit Rahmeti Arat’ın Eski Türk Şiiri Adlı Eserinde Söz Varlığı ve Sözlük-Dizin** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elmalı, M. (2016). **Daşakarmapathaavadānamālā.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2019). **Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2010). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi** (8. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, B. (2022). **Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Fiillerin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığıyla Karşılaştırmalı İncelenmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, H. (1999). **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.** Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergene, O. (2018). “Kavram Alanı Bağlamında Dîvânü Lugâti’t-Türk’teki Ses Yansımaları İnkilemelerin Türkiye Türkçesindeki Biçimleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (63), 135-160.

- Erk, K. (2015). **Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertunç, İ. K. (2019). **Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Söz Varlığının Kavram Alanı Sözlüğü** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esatoğlu, A. (2011). **Ahkâm-ı ‘Akâ’id’in Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gabain, A. von (1988). **Eski Türkçenin Grameri** (2. Baskı) çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gen, S. (2009). **Harezm Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gerçekler, M. vd. (2008). “Ses ve Konuşma”. **K.B.B. ve Baş Boyun Cerrahisi Dergisi**, 8(1), 71-78.
- Gökçöl, B. (2021). **İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nün Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş, B. (2018). **Divân u Lugati’t-Türk ile Tatar Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gulcalı, Z. (2015). **Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2021): **Altun Yaruk Sudur X. Kitap** (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük-İkilemeler Dizini). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). **Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2020): **Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası. Prens Kalyanankara ve Papankara Hikâyesi**. çev. Ece Korkut, İsmet Birkan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karayayak, T. (2017). **Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Sözvarlığı** (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, A. (2006). “Memlük-Kıpçak Türkçesi Sözvarlığı: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, (20), 105-124.
- (2009). **İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Divân u Lugati’t-Türk’te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış**. Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 17, 4(4), 650-691.
- Karasu, M. (2013). **Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, C. (2021). **Uygurca Altun Yaruk** (Suvarnaprabhasottama-sutra), (Giriş-Metin-Dizin) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin B. (2022). **Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılınc, A. (2019). **Codex Cumanicus’un Türkçe Söz Varlığının Günümüz Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Durumu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıldağ, S. H. (2020). “Türk Runik Metinleri ile Nogay Türkçesinin Ortak Söz Varlığı”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Tahir ÜZGÖR’e Teşekkür Özel Sayısı, 111-151.
- Koca, E. (2013). “Divanü Lûgati’t-Türk’teki Yansılmalı Sözcüklerin Görev ve Anlamlarına Göre Sınıflandırılması”. **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (36), 55-71.

- Kocabaş, B. (2021). **Codex Cumanicus'un Söz Varlığı ile Günümüzde Kafkasya'da Konuşulan Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Söz Varlığının Ses ve Anlam Bakımından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kormuşin, İ. vd. (2016). **Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler**. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Kök, A. (2004). **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi** (TİEM73 1v-235v/2) (Giriş-Metin-İnceleme-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kösen, M. F. (2023). **Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Başkurtçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Malkoç, E. (2018). **Divânü Lûgâtî't-Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moldasheva, M. (2016). **Codex Cumanicus ile Çağdaş Kazak Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Karşılaştırmalı Seçil İncelemesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muratova, E. (2006). **Orhun Abidelerinde Geçen Sözvarlığının Kırgız Türkçesindeki İzleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Müller, F. W. K. (1908). **Uigurica I. 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des Budistischen "Goldglanz-Sūtra". Ein vorläufiger Bericht, Berlin.**
- (1910). **Uigurica II.** Berlin. (Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften Phil.-hist. Cl. 1910:3) [Reprint: Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung 1, 61-168]
- (1922). **Uigurica III.** Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII). Berlin: (AKPAW. Phil.-hist., 1920, 2).
- ve Gabain, A. V. (1945). **Çaştani Bey Hikâyesi.** çev. S. Himran, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Nadalyayev V. M. vd. (1969). **Drevnetyurkskiy Slovar'**. Leningrad: Akademiya Nauk.
- Omuralieva, A. (2020). "Türkçede Ses Yansımaları Fiiller Türeten +*kur* eki Üzerine", **Folklor Akademi Dergisi**, 3(1), 99-130.
- Ölmez, M. (1991) "Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm), (Suvarnaphâsūtra)". Ankara. **Türk Dilleri Araştırma Dizisi. 1.**
- (2013). **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları.** (Metin-Çeviri-Sözlük) (2. Baskı). Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özbay, B. (2014). **Huastuanıft Manist Uygurların Tövbe Duası.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbek, E. E. (2015). "Türkiye'de "Söz Varlığı" Çalışmaları ve Bunlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Akademik Kaynak (Akad)**, 3, 3(5), 23-38.
- Özen, S. (2022). **Nehcü'l-Ferâdis'in Söz Varlığı Açısından İncelenmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Özertural, Z. (1996). **Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, A.S. (2021). **Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya Adlı Eserinde İsim Söz Varlığı İncelemesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Räsänen, M. (1969). **Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen. 2. Wortregister.** Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki. (Lexica Societatis Fennougricae. 17, 1.).

- Şağır C. (2020). **Dîvânu Lugâti't Türk ile Yakutçanın Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sert, Ç. (2022). **Eski Uygur Türkçesi Mitolojik Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sökmen, İ. (2018). **Satırlı Türkçe Kur'an Tercümelelerinin Karşılaştırılması Söz Varlığı**. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Subaşı, Ö. (2012). **Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, C. C. (2019). **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, H. (2010). "Terimlerin Genel Dile Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20(1), 123-129.
- Şen, A. (2004). **Uigurische Sprachdenkmaler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenata, N. (2020). **Dîvânü Lugâti't-Türk'te Tematik Söz Varlığı ve Çok Anlamlılık** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenel, Ö. (2020). **Dîvânü Lugâti't-Türk ile Özbek Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı Üzerine İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Şirin, İ. (2022). **Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı**. Ankara: Astana Yayınları.
- Taş, Y. (2017). **Kıpçak Türkçesinde Askerlikle İlgili Söz Varlığı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tazhieva, A. (2020). **Kırgız Türkçesinde Yansıma Kelimeler** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, Ş. (2019). **Uygurca Metinler II-Maytrisimit-Burkancuların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma-Uygurca İptidaî Bir Dram**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2004). **İrk Bitig**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, D. (2020). **Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tietze, A. (2002). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I (A-E)**. İstanbul-Wien: Simurg / Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- (1914-2003). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati II (F-J)**. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Tokat, Ş. (2020). **Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokay, Y. (2011). **Bengü Taşların Söz Varlığı ile Türkiye Türkçesi Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokyürek, H. (2015) **Altun Yaruk IV. Tezginç** (Karşılaştırmalı Metin Yayını). Kayseri: Laçın Yayınevi Dizgi Baskı.
- Topal, E. (2012). **Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi ile Yeni Uygur Türkçesi Kur'an Tercümesinde Dini Söz Varlığı** (Karşılaştırmalı İnceleme). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Topçu, Ç. (2006). **Divanü Lügati't-Türk ve Anadolu Ağızlarının Söz Varlığında Ortaklaşan Filler** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, D. (2021). "Çocuk Yazını Çevirisinde Ses Yansımaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 61(2), 1222-1245.
- Uçar, E. (2009) **Altun Yaruk V. Kitap** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2013), **Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegziñç, Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını** (Tercüme, Açıklamalar ve Dizin). İzmir: Dinozor Kitabevi.
- User, H. Ş. (2009). **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları** (Söz Varlığı İncelemesi). Konya: Kömen Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). **Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi** (TIEM73 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2012). **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünveren, D. (2019). "Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Onomatopiler (Yansımalar)." **Ekev Akademi Dergisi**, 23(79), 83-99.
- Üşenmez, E. (2010). **Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü**. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- (2014) "Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında", **Akademik İncelemeler Dergisi**, 3(1), 247-253.
- Weili, B. (2021). **Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelemesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wilkens, J. (2021). **Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch-Deutsch- Türkisch)**. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.)
- Yamanan, E. (2016). "Türkçenin Güncel Söz Varlığı", **Milli Eğitim Dergisi**, 45(210), 85-91.
- Yıldırım, D. K. (2020). **Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız H. (2007) **Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı ve Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, S. (2022). **Türkçe İlk Kur'an Tercümesinin Rylands Nüshasındaki Söz Varlığının Kavram Alanları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, E. (2020), **Runik Harfli Metinlerin Söz Varlığının Aynılık ve Farklılık Açısından Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zülfikar, H. (2018). **Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.01.2024).

URL-2: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.01.2024).